

FORUM

STUDENI — PROSINAC 1991

DEKLARACIJA HAZU O HRVATSKOM NACIONALNOM INTERESU
POVODOM ORUŽANOG NAPADA NA REPUBLIKU HRVATSKU

IVO FRANGEŠ / SUZE SINA PROGNAOGA
LUKO PALJETAK / SUZE SINA PROGNAOGA
ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ / PISMO JURJU DALMATINCU
PETAR ŠEGEDIN / U CARSTVU PONESENIH DUŠA (2)
DUBRAVKO JELČIĆ / ISTINE I ZABLUDE (Antimemorandum)
BLANKA DOVJAK-MATKOVIĆ / ODNEKLE SE MORA POČETI
TOMISLAV DOMOVIĆ / NA POLOŽAJU
JOZO LAUŠIĆ / IZBAVITELJ
IVO DEKANOVIĆ / RAVNICA I PLAVO NEBO
JOŽA HORVAT / BRODSKI DNEVNIK MODRE LASTE
GORDANA BENIĆ / TRAG MORIE
TOMA PODRUG / KNJIGE UMRLIH PRIJATELJA
NEVENKA NEKIĆ / ČAROBNE RIJEČI
JELENA HEKMAN / PROLAZNOST TIJELA
SANJA KOBASIĆ / NEISTINE O KRALJICI
NADA ZIDAR-BOGADI / NIKAD BLIŽE MJESECU
KREŠIMIR NEMEC / HRVATSKI ROMAN OD KRALJEVIĆA
DO LORKOVIĆA
ANTE SEKULIĆ / O DJELU IVANA ANTUNOVIĆA
MIROSLAV BEKER / IZMEĐU KOMIČNOG I TRAGIČNOG

DUBRAVKO HORVATIĆ / VLADIMIR JURČIĆ, JEDAN IZ PLEJADE
PREŠUĆIVANIH

11-12

Osnivač i izdavač: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti,
FORUM Zagreb, Trg Nikole Šubića Zrinjskog 11.
Uredništvo i uprava: Zagreb, Ulica Andrije Hebranga 1. Tel.
433-859.

Urednički savjet: Razred za književnost HAZU
FORUM Uređuju: Dubravko Jelčić, Slavko Mihalić (glavni i odgovorni
urednik)
Tajnik: Ivan Pandžić
Korektor: Nada Anić
Računalni slog: Petar i Marko Tadić

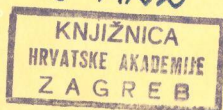
S A D R Ź A J

DEKLARACIJA HAZU O HRVATSKOM NACIONALNOM INTERESU POVODOM		
	ORUŽANOG NAPADAJA NA REPUBLIKU HRVATSKU	565
IVO FRANGEŠ	SUZE SINA PROGNAOGA	573
LUKO PALJETAK	SUZE SINA PROGNAOGA, ciklus pjesama	574
ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ	PISMO JURJU DALMATINCU	581
PETAR ŠEGEDIN	U CARSTVU PONESENIH DUŠA (2)	586
DUBRAVKO JELČIĆ	ISTINE I ZABLUDE (Antimemorandum)	621
BLANKA DOVJAK-MATKOVIĆ	ODNEKLE SE MORA POČETI	643
TOMISLAV DOMOVIĆ	NA POLOŽAJU, ciklus pjesama	651
JOZO LAUŠIĆ	IZBAVITELJ, drama	659
IVO DEKANOVIĆ	RAVNICA I PLAVO NEBO, poema	683
JOŽA HORVAT	BRODSKI DNEVNIK "MODRE LASTE"	701
GORDANA BENIĆ	TRAG MORIE, ciklus pjesama	728
TOMA PODRUG	KNJIGE UMRLIH PRIJATELJA, pjesme	740
NEVENKA NEKIĆ	ČAROBNE RIJEČI	746
JELENA HEKMAN	PROLAZNOST TIJELA, pjesme	753
SANJA KOBASIĆ	NEISTINE O KRALJICI	757
NADA ZIDAR-BOGADI	NIKAD BLIŽE MJESECU, Haiku	763
KREŠIMIR NEMEC	HRVATSKI ROMAN OD KRALJEVIĆA DO LORKOVIĆA	770

(Nastavak na 3. str. korica)

Forum izlazi mjesečno. Cijena pojedinom broju 100 din, dvobroju 200 din. Godišnja pretplata 1000 din, za inozemstvo 60 USD, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti. Narudžbe prima FORUM, Ulica Andrije Hebranga 1, 41000 Zagreb. Žiro-račun Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 30102-678-66984. Devizni račun HAZU: 25730-3205207 (Zagrebačka banka). Prilikom uplate molimo da se na virmanu, odnosno na poledini bankovne uplatnice označi da se doznaka odnosi na časopis FORUM.

Tisak: PULJKO, ZAGREB

FORUM

MJESEČNIK RAZREDA
ZA KNJIŽEVNOST
HRVATSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Godište XXX. Knjiga LXII. Broj 11-12. Zagreb, studeni-prosinac 1991.

DEKLARACIJA

Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
o hrvatskom nacionalnom interesu
povodom oružanog napadaja na Republiku Hrvatsku

Pred licem i pred savjesti svijeta puna četiri mjeseca odvija se oružani napadaj na Hrvatsku. Taj se napadaj vodi u cilju teritorijalnog osvajanja, a svojim metodama u suprotnosti s osnovnim civilizacijskim normama, ima genocidni karakter uperen protiv hrvatskog naroda u cjelini. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, kao najviša znanstvena i umjetnička ustanova u Republici ističe temeljne činjenice i stavove.

I

Povijest Hrvata počinje doseljnjem na istočni Jadran i njegovo zaleđe na prijelazu iz šestog i sedmog stoljeća. Već od pokrštenja, dovršenog u početku devetog stoljeća, Hrvati ulaze u krug zapadnog kršćanstva i zapadnoeuropskog društva. Imaju svoju državu, u tadašnjim međunarodnim relacijama priznatu vlast, pod knezovima Trpimirom i Branimirom već u devetom stoljeću. Njezina jezgra bila je u kontinentalnom zaleđu gradova Zadra i Splita. Ta kneževina u desetom stoljeću postaje kraljevinom, a u doba svojih vladara Petra Krešimira IV. i Dimitrija Zvonimira (u jedanaestom stoljeću), ta se suverena

država prostirala do rijeke Drave. Svoj identitet sačuvala je i pod hrvatsko-ugarskim vladarima iz kuće Arpadovića od početka dvanaestog stoljeća. Hrvatski je sabor 1. I. 1527. izabrao Ferdinanda Habsburga za svog vladara u teško doba hrvatske povijesti, kad je dalmatinska obala bila zaposjednuta od Mlečana (do 1797), a veliki dio Slavonije i drugih hrvatskih krajeva zaposjednut od Osmanlijskog carstva do 1699. godine.

U takvim nepovoljnim političkim uvjetima etnogeneza hrvatskog naroda morala je imati izrazito težak put. Svijest o zajedničkoj prošlosti i o bitnim zajedničkim elementima kulture nadahnjivala je ponajprije hrvatsko plemstvo i intelektualne krugove, da bi preko Ilirskog pokreta (u prvoj polovici devetnaestog stoljeća), dovela do pune afirmacije hrvatske nacionalne svijesti. Kao izraz te nacionalne svijesti veliku je ulogu imala bogata hrvatska književnost, a s njom i hrvatski književni jezik. Taj je jezik u svojim temeljima trodijalektalan jer su i sva tri njegova narječja — čakavsko, kajkavsko i štokavsko — Hrvati tijekom povijesti upotrebljavali kao književne izraze. Hrvatski narodni preporod afirmirao je i hrvatski književni jezik odnosno onaj hrvatski književni standard, koji je već prethodnim razvitkom bio dosegnut.

Hrvatski sabor djeluje, u skladu sa svojom stoljetnom funkcijom, i kada, kao predstavnik samostalnog hrvatskog političkog identiteta, 1918. godine prekida veze Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Kraljevinom Ugarskom i Carevinom Austrijom.

II

Sredinom devetnaestog stoljeća konačno se u Hrvatskoj oblikuje i ideja o kulturnoj, jezičnoj, pa i političkoj zajednici Južnih Slavena. U prvoj prilici da se ova ideja ostvari, ishodom prvog svjetskog rata, tom se cilju pristupa s različitih gledišta u Hrvatskoj i Sloveniji s jedne, a u Srbiji s druge strane. Hrvatska, Slovenija i Bosna i Hercegovina pod vladom Narodnog vijeća Države Slovenaca, Hrvata i Srba — koja je konstituirana nakon raskida veza s Austro-Ugarskom — spremne su na ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom, na temelju pune ravnopravnosti u smislu prethodnih političkih sporazuma (Krfska deklaracija 1917, Ženevski sporazum 1918), s tim da o ustrojstvu zajedničke države odluči ustavotvorna skupština. Srbija, naprotiv, smatra novu državu proširenjem Srbije na teret u ratu poražene Austro-Ugarske. Delegacija Narodnog vijeća došla je u Beograd, pa je ujedinjenje u unitarnu državu,

Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, proglašeno odmah 1. XII. 1918, prije konstituante. Taj je čin odobrila Narodna skupština Kraljevine Srbije u prosincu 1920, ali ga nije odobrio Hrvatski sabor, koji nakon 1. XII. 1918. zapravo više nije sazivan.

Taj izvorni nesporazum opteretio je jugoslavensku državu od početka sukobima koji su kulminirali u umorstvu hrvatskih zastupnika u beograskom parlamentu (1928) i u proglašenju kraljeve diktature (1929). U povratku na višestranačko uređenje nakon pobjede udružene opozicije na izborima 1935. i 1938. osnovana je Banovina Hrvatska 1939., kao prvi korak u uspostavljanju nacionalne ravnopravnosti u višenacionalnoj jugoslavenskoj državi.

Drugi svjetski rat doveo je do okupacije Jugoslavije i, u pojedinim dijelovima zemlje, do uspostave kvislinških režima, kao i u drugim europskim zemljama pod okupacijom fašističkih sila. U Hrvatskoj, pošto je vodstvo najjače političke stranke odbilo suradnju s okupatorskim vlastima, dovedena je na vlast skupina ekstremista koja je godinama pripremana u Mađarskoj i Italiji. Ona se vratila pod zaštitom okupacijskih vojski i počinila, uz pomoć okupatora, teške zločine protiv civilnog stanovništva, u prvom redu protiv srpske, židovske i romske pripadnosti, ali i Hrvata. S druge strane, četničke formacije među Srbima doskora su također uspostavile vezu s okupatorima i počinile zločine nad civilnim stanovništvom, osobito hrvatske i muslimanske pripadnosti, ali i nad Srbima. Stanovništvo Hrvatske ustalo je s oružjem protiv okupatora već 1941. godine, tako da je do jeseni 1943. glavni štab narodno-oslobodilačke vojske u Hrvatskoj raspolagao s gotovo 125.000 (61% Hrvata, 28% Srba, 11% ostalih narodnosti; od tada se postotak Hrvata u narodno-oslobodilačkoj vojsci stalno povećava), a krajem 1944. od 500.000 boraca narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije jedna je trećina bila s područja Hrvatske. Za sve to vrijeme na oslobođenim je područjima uspješno djelovala civilna antifašistička vlast, koja je kulminirala u uspostavljanju ratne republike Hrvatske pod ZAVNOH-om uz sudjelovanje predstavnika demokratskih političkih stranaka.

III

Poslije drugog svjetskog rata u Jugoslaviji uspostavljen je jednostranački komunistički režim. U pogledu međunacionalnih odnosa stvorena je federacija formalno ravnopravnih nacionalnih republika. Tijekom ustavnog razvoja te Jugoslavije od 1953., ravnopravnost republika,

kasnije i autonomnih pokrajina, sve je izrazitije naglašavana u ustavnim tekstovima, sve do ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. koji sadrži i stanovite elemente konfederacije (paritet u saveznom tijelima i odlučivanje konsenzusom republika u svim važnijim pitanjima). Ostvarivanje takve ustavne orijentacije na ravnopravnost bilo je bitno ograničeno istostranačkom diktaturom svojstvenoj svim komunističkim režimima.

Kao i u drugim zemljama istočnoeuropskog prostora došlo je 1990. i u pojedinim jugoslavenskim republikama do višestranačkih izbora. Ti su izbori, najprije u Sloveniji i Hrvatskoj, a zatim u Bosni i Hercegovini i Makedoniji doveli na vlast političke stranke s demokratskim programom i ujedno nacionalne orijentacije. Nove su vlasti u Hrvatskoj i Sloveniji predložile da se pođe korak dalje, u smislu ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. i Jugoslavija preuredi na dosljedno konfederativnim temeljima, kao savez suverenih republika. Načelo saveza suverenih republika prihvatile su kasnije i Bosna i Hercegovina i Makedonija (deklaracija Izetbegović–Gligorov). Protivile su mu se Srbija i Crna Gora, u kojima su izbori ostavili na vlasti političare Saveza komunista – pod istim ili promijenjenim imenom. One predlažu također preuređenje Jugoslavije, ali s jačim utjecajem centralnih vlasti.

Republika Hrvatska donijela je svoj Ustav 22. prosinca 1990. godine. Njime se jamči ravnopravnost građana bez obzira na nacionalnost i posebno kolektivna prava pripadnika pojedinih nacionalnih skupina u skladu s međunarodnim pravnim standardima. Međutim, dio nacionalne zajednice Srba u Hrvatskoj odnosio se do te mjere negativno prema novoizabranoj vlasti u ovoj Republici da nije htio sudjelovati u radu Hrvatskog sabora putem svojih predstavnika koje je sam izabrao, već je otišao u izvanparlamentarnu opoziciju, a uskoro, potaknut i podržan još od ranije infiltriranim militantnim agentima iz Srbije, i u oružanu pobunu protiv vlasti Republike, proglasivši hrvatske općine u kojima Srbi predstavljaju većinu stanovništva »Srpskom autonomnom oblasti Krajine« (ukupno 206.896 stanovnika).

IV

Republika Hrvatska ima (1991) 4.760.374 stanovnika. Od toga je 77,9% Hrvata, 12,2% Srba i 9,9% ostalih nacionalnosti. Stanovnici srpske nacionalnosti predstavljaju apsolutnu većinu u općinama Ben-

kovac, Donji Lapac, Dvor na Uni, Glina, Gračac, Hrvatska Kostajnica, Knin, Obrovac, Titova Korenica, Vojnić i Vrginmost, a relativnu većinu u općini Pakrac, dakle u 12 od 115 općina u Hrvatskoj.

Valja upozoriti da u tim općinama Hrvati predstavljaju znatan postotak (na primjer Benkovac 40,09%, Obrovac 33,78%, Pakrac 34,02%). Posebno iznosimo demografske podatke o općinama u Slavoniji i Baranji koji su neposredni cilj agresije: Beli Manastir: Hrvati 19.136, Srbi 12.857, ostali 21.416; Vukovar: Hrvati 30.157, Srbi 25.146, ostali 25.900; Vinkovci: Hrvati 71.260, Srbi 12.782, ostali 11.213; Osijek: Hrvati 90.770, Srbi 28.536, ostali 38.484; Đakovo: Hrvati 45.071, Srbi 2.265, ostali 5.470; Nova Gradiška: Hrvati 42.567, Srbi 11.267, ostali 7.433. U tim je općinama ukupni postotak Srba 18,49%.

Povijesna je činjenica da je stanovništvo Republike Hrvatske, kao i većine drugih republika u Jugoslaviji, složeno u nacionalnom pogledu. Naše je opredjeljenje za punu ravnopravnost građana Hrvatske bez obzira na nacionalnost nezavisno od toga, da li to od nas netko izvan zemlje zahtijeva. Ono je izraz našeg uvjerenja i specifičnosti demografske situacije u Hrvatskoj. Smatramo da je ravnopravnost proces koji ne završava ustavnim jamstvom već se nastavlja i neprestano dalje izgrađuje.

Granice Hrvatske prema Srbiji i Bosni i Hercegovini višestoljetne su povijesne granice, uspostavljene, većim dijelom, nakon rata s Osmanlijskim carstvom 1699. i 1718. U tim je granicama Hrvatska ušla u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. Nakon drugog svjetskog rata ove su granice nešto izmijenjene prema ustanovljenoj demografskoj situaciji na današnje stanje. Radi se, dakle, o međudržavnim granicama duge povijesne tradicije, a ne o »administrativnim« granicama među pokrajinama. Potrebno je napomenuti da je dobar dio hrvatskog naroda ostao živjeti izvan tih granica.

V

U tijeku 1991. oružane akcije militantnog dijela Srba u Hrvatskoj, dosljedno potpomagane Jugoslavenskom armijom, prerastaju u bezobzirni oružani napad na teritorijalnu cjelokupnost Republike Hrvatske. Po smjeru u kojem se operacije vode može se zaključiti da im je cilj okupacija velikog dijela područja Republike, bez obzira na nacionalni sastav stanovništva na tim područjima, koja obuhvaćaju velikim dijelom i krajeve gdje Srbi ne žive, odnosno gdje predstavljaju manjinu.

Radi se, dakle, o napadačkom ratu Republike Srbije protiv Republike Hrvatske radi osvajanja teritorija. U tom ratu armija postupa s brutalnošću koja je neshvatljiva i neoprostiva, osobito kad to čini armija koja je opremljena i sredstvima Hrvatske i u kojoj su služili časnici i vojnici Hrvati. Napada se tenkovima, artiljerijom, avijacijom i ratnim brodovima na svim frontama koje Republika Hrvatska uspijeva braniti zahvaljujući hrabrosti nedovoljno naoružanih ljudi. Broj mrtvih, ranjenih i invalida raste iz dana u dan.

Uništavaju se i oštećuju nenadoknativi spomenici kulture. Razara se grad Dubrovnik, jedinstvena urbanističko-arhitektonska cjelina registrirana kod UNESCO-a kao svjetski jedinstveni spomenik kulturne i stvaralačke tradicije sa slojevima arhitekture od petog stoljeća pa nadalje. Uništava se stara jezgra grada Zadra, koja svoju urbanu strukturu nasljeđuje iz vremena rimske antike, a ispunja ju dragocjena ranosrednjovjekovna crkva sv. Donata, romaničke bazilike (sv. Stošija, sv. Krševan i sv. Marija) te ostale romaničke, gotičke, renesansne i barokne palače. Ruši se urbana jezgra srednjovjekovnog grada Šibenika s jedinstvenom gotičko-renesansnom katedralom sv. Jakova. Razara se urbana jezgra grada Karlovca nastala godine 1579. u urbanom konceptu značajnog renesansnog utvrđenog središta s nizovima baroknih javnih objekata, crkava i kurija. Uništava se središnja jezgra grada Osijeka izgrađena početkom osamnaestog stoljeća u tipu europskih utvrda s pravilnom shemom urbane strukture s dragocjenim ansamblom baroknih javnih utilitarnih arhitektonskih objekata. Ruši se stari dio grada Vukovara s jedinstvenom medijevalnom urbanom strukturom ispunjenom reprezentativnim baroknim dvorcem, kurijama i crkvama. U suludom naletu mržnje uništava se daljnji niz istaknutih urbanih sredina i spomenika kulture neprocjenjive kulturno historijske vrijednosti koji obogaćuju riznicu europske stvaralačke prošlosti (Arboretum Trsteno, Sisak, Slavonska Požega i mnogi drugi).

Razaraju se gradovi i sela, uništava gospodarska infrastruktura, civilno stanovništvo ubija i tjera sa svojih ognjišta, dovode u opasnost prirodne rijetkosti poput Plitvičkih jezera, ruše škole, crkve, zdravstvene i socijalne ustanove. Stradalo je više od 400 kulturnih objekata, više od 200 crkava i sakralnih objekata, preko 240 škola, 60 dječjih vrtića, više desetina javnih knjižnica s oko 260.000 knjiga. Drastično se krše elementarne norme čovječnosti opće prihvaćene u civiliziranom svijetu što se očituje u namjernom rušenju zdravstvenih ustanova: bolnica u Osijeku, Vukovaru, Vinkovcima, Karlovcu i Dubrovniku koje su pune ranjenika, bolesne i ranjene djece i bolesnih civila.

S tim u vezi valja posebno istaknuti dramatične događaje etnocidnog protjerivanja stanovnika iz njihovih domova, pa tako danas trpi sve patnje izbjeglištva i progonstva više od 300.000 Hrvata.

VI

Suočeni s bestijalnošću toga napadaja, smatramo potrebnim ponoviti i potvrditi osnovni hrvatski nacionalni interes i pravo hrvatskoga naroda da živi i dalje u svojoj državi, u povijesnim granicama zemlje koja je uvijek bila njegova. Na to prirodno pravo svakog naroda na svijetu poziva se i hrvatski narod.

Stanovništvo Republike Hrvatske je miješano po nacionalnom sastavu. Smatramo da je to prednost jer pruža veće bogatstvo kulturne različitosti i time obogaćuje sredinu. Svi su građani striktno ravnopravni i sve nacionalne skupine imaju posebno pravo na izražavanje svojih nacionalnih obilježja, sve do teritorijalne političke autonomije unutar Republike. Sva ta prava treba neprestano dalje izgrađivati i učvršćivati, pa i pomoću međunarodnih institucija za kontrolu zakonitosti.

Normalna je orijentacija Hrvatske uklapanje u Europu i preko nje u svijet koji sve više postaje jedan. Taj je proces počeo već na mnogo načina. Očekujemo da će nam i Europa pomoći u toj orijentaciji, a osobito u odbijanju oružane agresije kojoj smo izloženi.

Oružana i genocidna agresija obara i mogućnost budućih konfederativnih saveza suverenih država, koji je Hrvatska prva predložila, a većina drugih republika i međunarodna arbitražna tijela prihvatila. Smatramo da je sa svim republikama koje to žele, neophodno uspostaviti ravnopravne veze u obostranom interesu, dok odnosi s onima koji sudjeluju u agresiji na Hrvatsku predstavljaju izdvojen problem. Republika Hrvatska ima pravo na nadoknadu nanijete štete, a za počinjene ratne zločine moraju krivci odgovarati po postojećim međunarodnim normama.

Agresija je poremetila tijekove normalnog demokratskog političkog života u Hrvatskoj, procese kritike i osvrte na pojedine postupke i odluke odgovornih vlasti. U obrani osnovnih nacionalnih interesa u Hrvatskoj nema u ovom trenutku razlike u stavovima među strankama. Stoga je formirana koalicijska vlada u kojoj su zastupljene gotovo sve stranke u Hrvatskom saboru.

Naš nacionalni interes nije u ratu — koji nam je nametnut mimo prava i poštenja — ni u obračunavanju, već u mirnom i što bržem razvoju zemlje i ljudi u njoj.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti vidi svoju ulogu u ovom času prvenstveno u obrani osnovnih nacionalnih interesa hrvatskoga naroda i u tome da potakne i povezuje, razrađuje i znanstveno utemelji planove obnove Hrvatske i njezina napretka, za njezinu sretniju budućnost.

*

Deklaraciju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti o hrvatskom nacionalnom interesu povodom oružanog napadaja na Republiku Hrvatsku, prihvatilo je Predsjedništvo Hrvatske akademije na sjednici od 12. studenoga 1991. godine.

SUZE SINA PROGNANOGA

Gradu

Dubrovnik gori, njegovi su građani okovani lancem bezumlja i mržnje. Neki su se, kao Luko Paljetak, igrom sudbine, našli izvan zagrljaja nesreće. Pa sada, daleko od Grada, tuguju za rodištem i trpe dvostruko: od rana što ih Dubrovnik neprestano zadobiva, od udaljenosti koja im priječi da te rane poljube, zajedno s onima koji sada dijele njegovu slavu i tugu. Ojađen i zagrcnut, pjesnik mi piše iz Idrije: »Šaljem pjesme o kojima smo govorili, s ljubaznom molbom da ih gospodar Ivo organizira u ciklus prema vlastitom osjećaju za unutrašnju dramaturgiju, budući da su pjesme nastajale spontano, kao jedina moguća reakcija — otpor riječju — na sve ovo što nam se dogodilo, posebice pak našem voljenom, svetom Gradu, zdjeli preskupocjenoj da bi se na nju primitivci tek tako, nekažnjeno i nekažnjivo, bacali 'kamenja s rame-na'...«

Usudujem se, evo, pod vlastitim natpisom, objaviti tužnu rukovet, svjestan da ova bol, najdublje osobna, u isti mah čini dio naše opće boli, tuge nemjerljive. Pitamo se: kako zaliječiti ove udarce, po Gradu i po duši našoj? I odgovaramo poput Plinija mlađeg prijatelju Aristonu: »Ingenia nostra in posterum quoque hebetata, fracta, contusa sunt«: nesreće koje smo iskusili tolike su da su nam odonda, za sav život, duše stučene, skrhane, izubijane! Odista, hoćemo li se oporaviti, doći sebi, »splesani« ne samo neshvatljivom nesrećom, nego i spoznajom da postoje ljudi kadri učiniti takva zlodjela nad Ljepotom? Možda je Paljetkov odgovor jedini način da se rane prebole, da se u čovjeka povjeruje, da se život prihvati. Natopljeni iskonskom tradicijom stare hrvatske poezije, ovi stihovi »čuhtaju« kao zastava slobode na Minčeti, na Bokaru, na Revelinu, na svetim mirima dubrovačkim. Samo se zato usudujem predati ih čitanju i nasloviti donekle primjerenim natpisom.

Ivo Frangeš

DUBROVNIKU, 1991.

Na oštro golo stijenje, poput Krista
raspeti Grade kojem more sòli
prastare rane na tijelu što blista,
okrutne nove zadaju ti boli,

znajući dobro što čine jer ista
mržnja ih poji kao davne horde;
dubravu tvoju zelenoga lista
sažgali već su, čak i bradē gordē

sijedoga starca koji te na ruci,
kao svoj obol slobodi bez uza,
drži i svijetu kazuje u sjaju,

domoći bi se htjeli; crni vuci
urlaju u tvom posvećenom gaju,
mjesec nad tobom pluta kano suza:

nadùrlat se Slobode ne će zvuci!

PROLEGOMENA ZA GRAD

Na ramenu su kamen čak i žene
nosile da se Grad podigne snòva,
ugodan nebu, svijetu slavan, cijene
nemaju ona na barjaku slova,

sva srebra, zlata, svi životi plaća
nisu Slobodi što je od vjekóva
i zà vjekove, Orlando se laća
svog mača zbog nje zbog koje ga skova.

Brane te Bokar, Minčeta, Revèlin,
zidine tvoje podno kojih ječi
prešumno ú te zaljubljeno more,

tvoj puk i parac, brda, vrijes i pelin,
pjesnici tvoji, snaga onih riječi
što napisa ih Marin, Ivan, Džore...

ULJEZI, ULJE

*(Mala balada)**Borisu A. Novaku*

Na kamen se kamen slaže
sve do zvijezda koje sjaju
za sve koji put svoj traže,
riječi gustu mrežu tkaju
cijelu povijest, i još dublje
pa rasuću sve na kraju;
sloboda je kao ulje.

Sloboda je vino, kaže
pjanac izgnan u svom raju;
vitezu, čuvaru straže
mjesečinu gospe daju
piti pa se zatim kaju,
njemu oči u noć bulje,
za drugu ljepotu haju;
sloboda je kao ulje.

Treba li postupat blaže
prema lavu ili zmaju,
kad se oba krvlju taže
i na sličan način laju;
čuju se u vječnom gaju
uljezi, rugòbe, hulje
kako dižu istu graju;
sloboda je kao ulje.

Olovu je tonut draže
u krvavo mutne mulje,
tamničari dobro znaju:
sloboda je kao ulje!

PISMO DUM MARINU,
u Mletke, 1991.

Moj Dûmarine, šaljem ti u Mletke,
u tminu groba tvoga ove rétke;

dvadeset lûdih nakaza si mnio
destrìgat jerbo Grad ti bješe mio

povrhu svega, Grad što su mu ime
Njarnjasi dali, govoriš, Grad kíme

odmnijjevo tvoj je smijeh i gorki rug;
u Zanipolo, gdi ti leži lug,

šaljem ti ovu pjesan, ma ti već
dobro znaš što ti njome imam reć:

oštro si svoje pero tvrdo stisko
i Lorèncu si piso, pomoć isko,

zalud, ko ì mi; mir ne stoji stânom
više u Gradu ovom, na svijet dánom

da bude slika raja, sad mu brat
poguba ljudske naravi je – rat:

ne dvádesti, već dv'jétisuće ludih
nakaza – šuma mat im! – fâca hudih,

od žvirata, od koze udrenijeh,
mojèmuća, barbàčepa tih zlijeh,

u Grad bi htjeli ùrtat i sve splesat,
a im rebùškat ne će: ù kam klesat

nijesmo zalúdu dali riječi one
kê ù srcu nam cio život zvone

i, kô i tvoje, i Divove, štit
nedobitni su naš, i to će bit!

VIJENAC, HRASTOV

Što može vijenac soneta? na čelu
žičani nam je, domaći naš Krist
na Maslenici glasom jakim cijelu
propovijed svoju preslišava, čist

sljubio se uz križ na Srđu, s vrijeskom
i solju, rûke okaljanih bombe,
bombone gorke pružaju mu, pijeskom
zasipamo se, naše katakombe

duboke, duge, ispod zemlje vrele
protegle su se (i pod vaš su pod
stigle, o moćni), s krova našeg lete

anđeli nogu sprženijeh u svod,
pjesnik naš stari, zakovan u bijele
jelove daske, hrastov vijenac plete.

U Idriji, 2. X. 1991.

CRKVICA U PLAMENU

Crkvica gori, plamenovi reski
gutaju klupe, misal, oltar cijeli,
zlatni, i sve su bliže staroj freski,
razapeti na križu šapće: Eli!

Orgulje guši dim i oganj vreli,
duše u paklu još se više znoje
na slici, samo Sotòna vesèli
vatri se, djelo gledajući svoje.

Ruši se zvonik, malo zvono kleca
na vjetru koji novi psalam sklada
u preslici mu, puca kruni trnje,

djevica drži dijete koje jeca
na njenu krilu, lice joj sve crnje
postaje, svijećnjak s treskom na pod pada.

9. X. 1991.

BREZA

Zašto toliko lišće ti treperi
kao i moja izagnana duša,
družico brezo, lijepa šumska kćeri?
vjetar te samo uspavati kuša,

besanu kao što sam i ja, zvijeri
šumske se smiju bajkama što sluša
tvoje ih nježno uho, tama ceri
ná me se, moje slabosti se gnuša;

moja ti čežnja noćas stvara muke,
oprosti, zato bdiješ, vilo draga,
čarobnice, u svoje vješte ruke

uzmi prut, onaj koji vraždu krije,
zamahni njim, učini da što prije
nađem nadomak svog se kućnog praga.

12. X. 1991.

GOSPOJI CVIJETI

Lament

*nad pepelištem perivoja u Trstenu,
u kojemu je Niko Gučetić Gozze zatravljen
njezinom ljepotom napisao
svoj*

DIALOGO DELLA BELLEZZA, DETTO ANTOS

Kad bi znala, moja Cvijeta, što je sada u tvom gaju,
prah i pepel, dim i zator, drobnu ružicu i trator
zgazila je kruta peta, papak zli u rajskom kraju
gdi je tvoja lipost cvala, kad bi znala, moja Cvijeta,

gori kamfor, krušno drvo i bambusi koji Panu
svirala su bili mila, crna ih je strla sila,
nikad više što je bilo, bor i čempres, mirta planu,
kad bi znala, moja vilo; o kako sve, moja vilo

odilja se, kako nesta sve u hipu, sve u času,
Neptun zalud trozub drži, ljuti plam mu noge prži,
kad bi znala, moja vilo, kako se u ništa rasu
ona klupa na kojojzi — ah, to biše doba milo

od veselja i od sklada! — riječi one vrhu tvoje
lipote su muze Níku kazivale, tvoju sliku
zavijek svitu da bi dao, a sad vidi tamo što je,
moja Cvijeta, crna slika crne zloće, s koje mrijem;

o kako ja, moja vilo, stoga mrijem, a ne víjem
komu i zač lipost smeta? sada tužna duša tvoja
luta stazam perivoja pustog, plačuć ũ kam nijem,
i njemu je srce puklo i prepuklo, vilo moja;

mnijem da iz suze tvoje, vilo moja, suze vrele,
procaptit će opet cvitje, Cvijeta moja, dubje milo,
da se slavíc opet vrati, da sve buja, reste, cvati,
da se ptice obvesele, u slobodi da bi bilo

sve ko negda, vilo moja; o kako ja, moja vilo,
za tim žudim kroz dim crni bljúdeć tvoje liće bilo!

28. X. 1991.

ZELENCI, 1991.

Zelenci drže oštre sjekire, sijeku vrat
vremenu, režu tvrde štruce na tanke fete,
Zelenci drže bat,
umjesto golubova u zraku rãže lete,

u zraku leti sve što trebalo bi da gmiže,
kamen u kost se opet pretvara, nose sveca
rašćerećena; liže
vlastiti čmar Sotona, anđeli kao djeca

doručku raduju se mesnom, a s tri se riblje
konzerve nasititi veliko mnoštvo može,
kolijevka mora ziblje
zvonike koji dijele ono što zatim množe,

grad je ruleta, kugle padaju na sve brojke,
za zelenim se stolom otmjene kurve smiju,
u obnažene dojke
upada prhut s glava ćelavih koje kriju

vlasulje, sestre onih koje u Mrtvom moru
na Lokrumu plivače škakljaju; bdij u snù!
u diplomatskom koru
pjevaju: Frère Jacques, dormez-vous, dormez-vous...

6. XI. 1991.

DUBRAVKA

A. D. 1991.

*Štovanom gosparu Ivu
i gospodi Vesni Frangeš*

Dubravka, vilo najljepša u gori,
Grđan je pó te došao pun zloće
i da ti draži bude, silom hoće,
od Miljenka što za čast tvoju bori

u Dubravi se; tu gdje čisti dvori
tvoji su, crni satiri sad noće
pod noge gazeć ono slatko voće
što nam ga na dar višnja milost stvori.

Ali već silni kip se boga Lera
prijeteći trese u božanskom gnjevu
i dah mu jaki, kao vjetar pljevu,

na sve ih strane razgoni i tjera,
s Grdanom, s tvog nećkaljanog praga,
i već se čuje: O lijepa, o draga...!

3. XI. 1991.

Luko Paljetak

PISMO JURJU DALMATINCU PROTOMAGISTRU ŠIBENSKE KATEDRALE ZA UTJEHU ZBOG ĐULETA ŠTO JE PROBILO NJEGOVU KUPOLU

Dragi Juraj,

znam da mirno i ponosno bdiš već više od pola milenija nad svojom čudesnom šibenskom katedralom i skupa sa Svetim Jakovom, njenim patronom, stvaraš vječiti znak našeg autohtonog postojanja u predivnoj porodici čovječanstva. U toj porodici, u toj jedinstvenoj misli čovječanstva što teži prema uzvišenim, ali još i nenaslućenim sublimacijama, Ti si stvorio malo zrnice istine, Ti si ugradio kamenčić spoznaje. Usudio bih se reći, zajedno s brojnim povjesničarima niza zemalja, da ta Tvoja istina i ta Tvoja spoznaja arhitektonske i skulptorske forme, bitno pridonosi stvaranju kulture jadranskog dijela mediteranske regije. A da je upravo ta regija izvorište europske (a time i svjetske) renesanse znaju, okladio bih se, i vrapčići što cvrkuću pred mojim prozorom. Cvrkuću li, cvrkuću, i nije mi samo jasno ne haju li ili preziru ubojite praskove iz »maršalove kasarne«.

Znam da je Tvoj stoljetni smiraj naprasno prekinut rušilačkim praskom mržnje, zavisti, pohlepnosti, i znam da se uzoriti patron nikako ne može domisliti u ime kojega to boga uništavaju njegov Dom. A kako bi i mogao. Gradio se taj Dom u jeku najžešćih najezda otomanskih konjica što su stoljećima spaljivale njegovu okolinu: nisu doduše prodrli u Šibenik, ali nisu nikada ni pokazali želju da kopitima opogane njegov sveti prag. Jednako kao što nisu željeli uništiti predivne tajanstvenosti podkupalastih ambijenata pečke patrijaršije ili skromne bosanske samostane sljedbenika milosrđa Svetog Franje. Gradio se i postojao je taj Dom na ponos hrvatskoga šibenskog puka u vremenima kada je Serenissima Kraljica Jadrana u mletačkim kazamatima do-

slovno gušila svaki trag zavjere protiv njezine ljubazne zaštite, ali je milostivo pustila da šibenska komuna sagradi i koristi znakoviti Jakovov Dom, da moli u njemu za svoj život vječni, da u njegovom okrilju razvija svoju nacionalnu kulturu, i da Šibenčanin Faust Vrančić usred Venecije tiska (1525. godine) enciklopedijsku knjigu o novim strojevima u kojoj o Domu govori kao »ukrasu domovine«. Samosvijesno je stajao Dom u vremenu kada je duc de Raguse (poznatiji kao maršal Marmont) dokinuo Dubrovačku Republiku i kao dalmatinski providur gradio Araličina svratišta, a svojim francuskim korpusom uspostavljao i aktivirao šibenska stratišta. Pa i stoljetno vladanje one »tamnice naroda«, koje se s nostalgijom prisjećamo, korišteno je zapravo da se istraže i napišu prva znanstvena djela, te iskažu prva divljenja kako ljepoti Doma, tako i talentu Tebe kao njegova ideatora. Prohujali su Domom fašistički crnokošuljaši s iredentističkim porivima, ali i s dužnom pažnjom prema ljepoti Doma. Prohujali su i nacistički braunkošuljaši podučeni još od Karla Marksa da je hrvatski narod bezvrijedan i da ga treba istrijebiti, ali su Domu iskazivali dužni respekt. Prohujali su i komunistički crvenokošuljaši što su otimanjem časti i namještenja, progonima, zatvorima i čistkama uništavali iskonske religiozne osjećaje, nacionalni identitet i umjetničku spoznaju, ali se Jakovov Dom nisu usudili ni taknuti. Preko pet dugih stoljeća svih mogućih pokušaja dušmanskog odnarođivanja izdržala je, Dalmatinče, Tvoja katedrala hrvatske duhovne i svjetovne postojanosti, izdržala je kao Petrova stijena koju ni vrata paklena ne će nadvladati, izdržala je kao faustovski ukras domovine.

A onda je došao neki neznani tobdžija i dobro znani tobdžijski đeneral od Topčidera: njihovo đule »deflorisalo« je, Dalmatinče, Tvoju kupolu, oskrnavilo je Tvoje zidove, razjebalo je Tvoje djelo.

Žao mi je, doista mi je neizmjereno žalosno, i bolno, i tužno da Ti moram ovo i ovako javiti. Kako su samo mogli to načiniti? Kako su mogli?! Je li moguće naći opravdanje u onom samarićanskom vapaju Razapetoga: »Oprosti im, Bože, jer ne znaju što čine«? Ne vjerujem: oni znaju što čine. A i ja znam što čine. I svi moji prijatelji znaju što to oni čine. Volio bih da to i Tebi, Jura, bude posve jasno pa Ti zapravo zbog toga i pišem ovo pismo.

Vidiš, onaj lucidni profesor na beogradskom arhitektonskom fakultetu i nestor srpske arhitekture Nikola Dobrović naučavao je o Tvojoj katedrali:

»Izgled šibenske katedrale, koja predstavlja najveću arhitektonsku znamenitost Dalmacije, pravo je remek-delo domaćeg neimarstva...

Urođena snaga ovog neimara izbija baš iz konstruktivnosti njegovog bića. Tu svoju urođenu snagu primenjuje pri izradi i izvođenju šibenske katedrale koja daje utisak kao da je salivena od jednog komada».

Upravo taj konstruktivni dojam jedinstvenoga kamenog volumena bitna je umjetnička kvaliteta Tvojeg remek-djela, vrednote zbog koje se ta katedrala razlikuje i ontološki izdvaja od svih crkava jadranske regije i mletačke arhitekture. Valjda toga i nisi bio potpuno svijestan kada si radio zidove sakristije katedrale, ali Tvoja graditeljska inovacija da zidove gradiš u obliku vertikalno postavljenih kamenih stupaca u čije su žljebove umetnute kamene ploče, nametnula je daljnji sustav izgradnje koji je omogućio da se središnja polukružna i bočne četvrtkružne cilindrične konstrukcije svodova katedrale i njezina osmerokutna kupola formiraju s istim elementima kamenih rebara u koja su umetnute pokrovne kamene ploče. Za ovu Tvoju konstrukciju znao je dragi stari Ljubo Karaman reći da je to »odvajkada najveća estetska draž i najjači graditeljski ponos šibenske crkve«. Razlog je tomu što usporedno nastajale venecijanske ili firentinske crkve imaju isti motiv pročelja, ali je kod njih taj središnji polukružni i bočni četvrtkružni kameni motiv samo dekorativna maska ispred trokutasta drvenog krovišta i pokrova od crijepa, a kod šibenske katedrale to je logičan završetak kamenoga svodnog pokrova. Možda će ova Tvoja zamisao izgledati laicima pomalo dosadna ili nevažna, ali prava arhitektura nikada se nije stvarala s dekoracijama nego samo s konstruktivnim sustavima i sposobnostima njihova oblikovanja. Stoga je po Tebi zamišljena katedrala remek-djelo domaćeg neimarstva, stoga je ona nezaobilazni kamenčić spoznaje u razvoju arhitektonike. Stoga je ona ukras hrvatske domovine.

Pisao bih i dalje panegirike o Tebi, Tvojim katedrali i Tvojim djelima. Pisao bih o onom vijencu od sedamdeset i jedne ljudske glave šibenskih težaka, ribara i mornara, okolnih Zagoraca, bosanskih namjernika i zagonetnih Levantinaca isklesanih na apsidama katedrale, koje svojom živošću nadmašuju mletačke preteče. Pisao bih o Tvojem opusu na najreprezentativnijem gradilištu u Veneciji, na gradnji Duždeve palače, a za taj opus naš najtemeljitiji historik Radovan Ivančević piše (na osnovu prethodnih talijanskih, njemačkih i američkih istraživanja) da nije mogao biti ni početnički ni sporedni, nego da si »svakako sudjelovao i u projektiranju i u gradnji toga arhitektonskog objekta« pred kojim mi danas fanatično kupujemo petparačku bižuteriju nesvijesni dragulja kojega smo i sami brusili. Pisao bih o Tvojem pročelju velike i raskošne gotičke palače u Anconi, znanog kao Loggia dei

Mercanti, za kojega su suvremenici govorili da je dostojan divljenja, o nedalekom reprezentativnom portalu franjevačke crkve, pisao bih o njima i složio bih se s našim znanstvenim i lirskim povjesničarom Cvitom Fiskovićem da si »ložom i franjevačkim portalom u Anconi nadvisio najistaknutije mletačke spomenike tog stila (Forta della Carta duždeve palače, Ca d'oro, palače Ariani, Pisani, Foscari, i ostale) kojima čipkasta pročelja titraju u šarenim odrazima mletačkih kanala«, i dodao bih da si pročeljem trgovačke lože stvorio jedno od najljepših gradskih svjetovnih pročelja u povijesti arhitekture. Pisao bih o Tvom urbanističkom projektu grada Paga temeljenog na antičkoj ideji grada s trgov (forumom) u presjecištu glavnih osnih ulica na koje se nadovezuju međusobno okomito postavljene ulice, pisao bih da si Ti već gradio idealni renesansni grad pedesetih godina XIV. stoljeća, desetljeća prije nego što je Filarete u Firenci načinio prve crteže toga novovjekovnog grada i stoljeće prije izgradnje takvih gradova u Italiji (Sabbioneta) ili Francuskoj (Vitry-le-François).

Pisao bih i o žalosnom vremenu otomanskih najezdi kada si Ti kao »nadareni arhitekt i profinjeni kamenorezac u svom delikatnom radu« (kako je pisao o Tebi ankonski kroničar Lando Ferretti) morao zatomiti plemenito umijeće svojih ruku i nadahnute ideje svoga uma i umjesto sjajnih palača i briljantnih crkvi graditi utvrde oko Tvojega Paga i kule u Dubrovniku. A Tvoj talentirani učenik i udomaćeni Albanac Andrija Aleši isto je to radio u svom Splitu, pa je upravo nevjerojatna ta sudbinska veza u obrani svojeg bivstvovanja. No, ni rat Te nije smetao da stvoriš plemenite proporcije i skulptorsku skladnost kule Minčete u Dubrovniku, što kao kruna stoji nad jednim od najljepših gradova baštine čovječanstva i što sigurno čuva vječnu stražu nad novom hajdučkom najezdom stoljetne šehovićevske epopeje De bello Ragusino.

Puno si toga načinio, Dalmatinče, puno načinio i opetovno nas upisao u naciju graditelja svijeta. A tu iritantnu činjenicu nikada ni Tebi ni Tvojoj naciji ne mogu i ne će oprostiti zavidnici što svoju egzistenciju grade na otimačini tuđih dobara i tuđeg duha. Nikada tobđžija ne će moći shvatiti da postoje ljudi koji žele sagraditi kuću ljepšu od kuće drugoga, nikada ne će i ne mogu razumjeti da netko želi sagraditi najljepšu kuću na svijetu (kako su to nedavno zaželjeli građani Reggio Emilia) i nikada ne će spoznati da se u tom plemenitom takmičenju sposobnosti i stvaralaštva nalazi sva postojanost i ljepota ekumene: bez te spoznaje živjeli bismo još u krapinskoj ili šandaljskoj špilji. Nikada ne smijemo zaboraviti da je grad stvorio čovjeka, a jedan

od najvećih topnika naše epohe — što je hametice uništio tobdžijske atavizme — znao je reći: »Mi gradimo naše gradove, mi oblikujemo naše gradove, a zatim ti gradovi nas oblikuju« (V. Churchill). Cijelo čovječanstvo razmišlja kako što bolje i ljepše sagraditi kuću, a tobdžije razmišljaju kako što djelotvornije razrušiti kuću. U toj kontradikciji nalazi se bit razlaza i međusobna prezira. Stoga oni bez stida, grižnje savjesti, humane svijesti, racionalne logike, povijesne odgovornosti samosvijesno i ponosni na svoju paklensku moć poručuju: razorit ćemo do temelja grad. Onaj grad što je stvorio čovjeka, onu kuću što je svetinja čovjeka, onu crkvu što je vječnost čovjeka, ruše Ti tobdžije i tobdžijski đenerali, ali ipak njihovo đule u Tvojoj šibenskoj kupoli nemoj shvatiti tragično: imamo dovoljno volje, snage i znanja da obnovimo te kamene ploče.

Shvati, dragi Dalmatinče, da nam taj kamen nije problem: i oni su znali da ne pucaju u kamen nego u dušu. Onu dušu što je po onom lucidnom creškom filozofu i urbanisti Franji Petriću kao ne-vremenska, ne-ograničena, ne-prostorna stvorena od Boga i razuma: duša je sva bića. Od razuma s kojim si Ti, Juraj, ugradio kamen spoznaje u jedinstvenu misao čovječanstva i s kojim i mi, kao Tvoji baštinici, postojimo autohtono u tom čovječanstvu. Stoga to nije pucanj u kamen nego je pucanj u dušu, u sva bića, u čovjekovu uzvišenu težnju prema neslućenom cilju postojanja.

Evo, pismo se odužilo, ali morao sam Ti ovo reći kako bih mogao mirno spavati, a mi ćemo i dalje ponosno bdjeti nad Tvojom katedralom i Jakobovim Domom, čiji kameni monolit, ponovio bih, ni vrata paklena ne će nadvladati. Jer ona je ukras domovine. I dok je domovine, bit će i Tvoje katedrale.

Pozdravlja te Tvoj

Andrija Mutnjaković

U CARSTVU PONESENIH DUŠA (2)

(Nastavak iz prošlog dvobroja)

LITERARNE VARIJACIJE, ILI »PRAVA SREDSTVA« KOJA KONAČNO RJEŠAVAJU

L'enracinement est peut-être le besoin le plus important et le plus méconnu de l'âme humaine¹.

Simone Weil

A dolje, dakle, na Bd Haussmann, čovjek se s olakšanjem prepušta beznađu osame i, hodajući u mnoštvu nepoznatih, biva sve osamljeniji i jedino društvo postaje mu vlastita gorka misao. Preplavljuje ga ona, zanosi–odnosi, dok ga i ne potopi posvema. Tko od nas, provincijalaca, ne pozna tu gradsku, velegradsku osamljenost? To pijanstvo nestajanja. Da, takvo pijanstvo koje, kao i svako pijanstvo, oslobađa. A misao, ona, kao da se igra... Eto npr. s Talleyrandom! »Je ne vois pas la nécessité!² — odgovara on prosjaku koji mu veli, kako on ipak *mora* živjeti... Zaista, zašto bi bilo nužno da postoji neki prosjak, ili narod neki, koji se stoljećima, i u ovoj Europi, bori i prosi za Pravicu?

Hodam zasjenjenom stranom ulice ne videći više ništa oko sebe. Puzi to mravac neki, tu, širokim Boulevardom Haussmann, a oko njega, nad njim, stale mu se otkrivati ogromne mase, sile koje vladaju svijetom, i on postaje još manji, još bjedniji, bijedan čak do smiješnosti. Konačno se i pretvara u samu, čistu smiješnost.

Zaokrećem u krivudavu uličicu koja se spušta, čini mi se, prema Seini, pa upravo tamo gdje uličica utječe u drugi široki boulevard, na uglu, sjeo sam pred kavanicu, na jednu od onih poznatih pariških slamnatih stolica, osjetivši se posve na dnu. I ostajem nepomičan. Misao, čak ni njega, garçona, koji se našao uz mene ne primjećujem

1 Ukorjenjenje je možda najvažnija i najnepoznatija potreba ljudske duše.

2 Nije to nužno!

— Un espresso, s'il vous plait!...³ — govorim glasom i sebi samom stranim, a čini mi se da izgovaram riječi koje je prosjak rekao Talleyrandu: »Il faut bien, Monseigneur, que je vive...«⁴

Netmetnuli mi se odmah prolaznici, gledam ih kako žure trottoireom, uz njih let automobila, zatim drhtavo, iskričavo žutilo lišća anemičnih krošanja boulevarda i odjednom se preda mnom počinje sve iskriti: jest, jest, mislim, to je ta pariška impresionistička atmosfera. Znam je dobro, još iz dana kada sam ovdje godinama boravio. A mnogo ljudi prolazi tu uz kavanicu. Sve umoran, istrošen svijet i nikako da uzmognem otkriti sebi nekoga od njih, koji bi mi se učinio bližim, ili onoga u čijem bih pogledu prepoznao sebe i svoje vlastite nemire. A kava je već na stolu, pa i tim povodom iskrsavaju u meni riječi: »Monseigneur, il faut bien que je vive...« ali odmah i njegov, Talleyrandov, odgovor: »Je ne vois pas la nécessité!«... Ispijam espresso. Gorkost, ponešto nagorena okusa, ispunja me čitava. I kao da tražim opravdanje za takve svoje misli, promatram pozornije prolaznike: onog s pomnjivo savijenim kišobranom, engleskim melon-šeširom na glavi, prugastim hlačama, u crnom sakou i jako istaknutom sivom, ali crvenim crtama ispruganom kravatom. Nazreo me, vidim, ali slijedi svoj put i nestaje... Kamo, kako i zašto? I tada, neočekivano, otkrije se u meni misao: »La structure d'un coeur humain est une réalité parmi les réalités des univers, au même titre que la trajectoire d'un astre«⁵. Da, on: čovjek s engleskim melon-šeširom na glavi i pomnjivo uvijenim kišobranom... No, to za trenutak samo, i odmah se osjetim smiješnim iluzionistom u tom nepreglednom Babilonu gdje su ljudi—mravi tjerani silama kojih jedva da su tek djelomice svjesni, ali kada to jesu, slijepe sile u njima, nad njima, iskorištavaju tu samu svijest. Jasno! Ali, ipak: »...la structure d'un coeur humain... que la trajectoire d'un astre«. Obuzela me ta misao, pritisla i učinila još nespokojnijim, pa od straha da se posve ne izgubim u njoj, zovnem konobara, platim i krenem boulevardom prepuštajući se, eto, dragovoljno »slijepoj sili« nastojeći pogasiti sve svoje misli. Predajem se sitnim susretima sa stvarima: pločniku, slučajnoj kutijici uz deblo, izlogu ženskih šešira, lovačkom priboru u drugom izlogu, što se otkrivao odmah do onog sa ženskim šeširima. Zbunjuje me to, ta svrhovitost predmeta koja sama po sebi otkriva čovjeka. Ali ni to nije moglo dulje potrajati i opet mi se stane ukazivati moj vlastiti slučaj, zaista »kao slučaj« posve beznačajan: što sam ja to uopće htio posjetom tom znancu, u tom bureauu, nošen mislima o svojoj domovini? »Patriae nunquam satis«⁶, kako netko reče?! A gle, tamo, u njoj samoj, ne bilo tko, javno je nijeće... Taj sijedi, debeljuškasti starac, sav me-snat, kojega sam toliko štovao. Da: i grč smijeha, ili plača, zastao u mom grlu jer — zar ne! — »la structure d'un coeur humain... que la trajectoire d'un astre...«

3 Espresso, molim!

4 Gosparu, i ja moram živjeti...

5 V. prvi nastavak teksta.

6 Domovine nikad dosta.

Takav, sav zgužvan od svojih misli, zaustavio sam se pred izlogom knjižare. Mnogstvo uredno poredanih knjiga. Sve sami značajni naslovi: *Le dernier secret*, *L'oeil de chat*, *Parole d'Homme*, *J'avais 20 ans...* *Ma vie*, *Les sept pendus*, *Attante de Dieu*, *Marxisme et theorie de la personnalite*, *Les Mistères de New York*, *L'enracinement*, *He! la France, ton café fout le camp!*... Gotovo i ne želim shvatiti naslove tih knjiga, njihovo izazivačko značenje, sve veću pozornost privlače sama slova—znakovi što se čitaju kao simboli za riječi—misli, misli—značenja, značenja—sile. I iskrsne u meni misao: da, to su idées forces, ideje—sile, znanje—moć!... Sve tako nijemo, gluho, mrtvo, a u dodiru s jednom svijesti, tako glasno! Sila koja tu nijemo govori. I preplaši me ta misao o sili koja nijemo govori. Sila: *Attente de Dieu?* Sila: *L'enracinement*... Ah, to je ona: Simone Weil! Ona — sila?! Gotovo se glasno nasmijem, ali, u tom času ugledam kroz čisti prostor izloga, iznad izloženih knjiga, tamo u samoj knjižari, za tezgom, lice mlada čovjeka, a ispred tezge lice žene koje mi se otkriva poznatim: obraz ponešto zgužvan, ali se, u razgovoru sa čovjekom za tezgom, obliva smijehom. Jest, to je ona! Clara!... Odstupim od izloga i krenem ubrzanim korakom boulevardom. Sve se pokolebalo u meni. I opet se prepuštam sitnicama kao spasu: gledam parkirane automobile, odlučujem zatim samo promatrati cipele ljudi i po njima rješavati kakvi su njihovi vlasnici, kakvi su im karakteri, pa zato više i ne dižem glavu. Treba pravilno shvatiti pojedine detalje... Shvatiti! Što to zapravo znači: shvatiti?!... I umjesto da odgonetnem značenje te riječi—sile, iz mene stanu izvirati davno naučeni stihovi. Znam, znam: oni su uvijek bivali prisutni kada bih se spašavao od neposredne, žive i neprijatne stvarnosti. Gledam cipele prolaznika a šapčemo:

*Saisir, saisir le soir, la pomme et la statue,
Saisir l'ombre et le mur et le bout de la rue*⁷.

U tom šaputanju zaboravljam cipele, dižem pogled, ali riječi koje šapućem izgubile su već sav poetski sjaj, počeo se usklađivati s ritmom mojih koraka stvarajući raspoloženje bijega, nestajanja. Shvatiti... Ah, spas: kao da je potrebno shvatiti—saisir ono što stvara lice žene u smijehu, pred tezgom, lice nje, Clare. I kada sam izgovorio stihove: »Saisir le pied, le cou de la femme couchée«⁸, glasno sam se čak nasmijao te zaustavio i, gestikulirajući, nastavljao — kao da bih želio još jasnije objasniti: »Et puis ouvrir les mains...«⁹ Otvorio sam i sâm ruke te, gledajući u prazne dlanove, čekao da se nešto dogodi, ali kako se ništa nije zbivalo, prenuo sam se i nastavljao šaputati: »Combien d'oiseaux lâchés, combien d'oiseaux perdus qui deviennent la rue, l'ombre, le mur, le soir, la pomme et la statue...«

7 Shvatiti, shvatiti večer, kip i jabuku,
Shvatiti sjenu i zid, do kraja ulicu.

8 Doživjeti nogu, vrat žene što leži.

9 I potom otvoriti ruke.

Eto, sad već i prevodim šapćući: »Koliko puštenih ptica, koliko izgubljenih ptica koje postaju: ulica, sjena, zid, večer, jabuka i kip!« Da, koje postaju ili bivaju?... Ne, ne, ipak, postaju, »postaju ulice kraj« — šapućem dalje: postaju »poletjele ptice, sjena, večer i ulice kraj«... i, odjednom, javi se tamo, »na ulice kraju« on, prosjak... Zaista: prosjak kao odletjela ptica na »ulice kraju«... To me nanovo zaustavi i suprotstavljajući se nekome, šapnem: »Monseigneur, il faut bien que je vive«, a on, Monseigneur Talleyrand, odgovara jasno: »Je ne vois pas la nécessité«. Et cela, il faut bien le saisir...¹⁰ Silu i nesilu! Silu koja je osvojila čitava čovjeka, navukla njegovu obrazinu i postala sila–nužnost. Jasno: gdje nema nužnosti i ne postoji se! Ili još jasnije: tamo gdje vlada isključivo nužnost i ne postoji se! Tako: u nužnosti postoji »la structure d'un coeur humain... comme la trajectoire d'un astre...«

Sav u riječi, tako, prošao sam i pored pozlaćena spomenika Jeanne d'Arc, ušao u tuilerieski park, te tu, do jezerca s vodoskokom, sjeo na klupu. Voda pršti leteći nekako vrludavo uvis da bi se začas sručila nazad u jezerce sva raspršena i puna pljuska i šumora, jezerce u kamenoj vazi, ali sva ta igra nije uspijevala još uvijek pobrisati lice što se oblijevalo smijehom tamo, u knjižari, pred tezgom, i sve mi je jasnije postajalo da ću se ovdje, sjedeći ovako sâm, uz ovaj šumorni trak vode što se penje i pada, morati prepustiti sjećanju, upravo živjeti ga, jer se nekako slijevao, objašnjavao uz taj doživljaj u bureauu na Bd Haussmann. Dakle: »Saisir, saisir le soir...« A dekorativna širina tuilerieska vladala je oko mene i činilo mi se: nebo nada mnomo rastvara se kao utjeha. No, sjećanje je već živjelo odnoseći me:

»...bila se pojavila moja knjiga ovdje, knjiga u kojoj dječak neki, oponašajući Krista, žrtvuje sebe za ljude i — za životinje...« Saisir, saisir... Kako čudna i kako naivna misao, ali »il faudrait saisir...« Saisir, a, gle, kako voda mora, poletjevši tako hrabro uvis, odmah i padati natrag te nestajati! A lice njeno, tamo ispred tezege, lice svo okupano smijehom, opet se javlja i ja mu se suprotstavljam mislju: rekoše mi drugi, oni, neki — ah kakvi sve ljudi! — da ste voljni i pisati o toj mojoj knjizi pa sam se osjetio obaveznim prema vama, Claro! I najavio se: u posjet ću doći. Zbunjen, pun otpora prema takvom posjetu, nisam ni znao kako da se pred vama pojavim. Humor bi mogao spasiti »situaciju«, pomišljao sam. Kupio sam stoga žutu jednu ružu, pupoljak, pa takav — naivan, sa svijetom nenaivnosti — pojavio se pred vama. Stanovali ste u visokokatnoj zgradi, od opeke, u zgradi ružnoj među ostalim ružnim zgradama. Još živi u meni uzan, nizak lift koji me je, drmusajući, popeo do šestog kata, da bih se, otvorivši ga, našao ispred trojih zatvorenih vrata punih šutnje i tjeskobne tajanstvenosti. Sa žutim pupoljkom u svojoj ruci! I već sam živio u priči... Na jednom od tih vrata bila je mjedena pločica s prezimenom vašeg nekadašnjeg supruga. Dobro sam vas znao, pa vjerojatno, upravo zbog toga prezimena, i posebno štovao. A žuti pupoljak tu, pred njezinim vratima,

10 Treba to dobro shvatiti.

ukazao mi se toliko smiješnim, da sam oklijevao pozvoniti, ali lift iza mene stao se spuštati — kao da me namjerno prepušta meni samome. Njegovo klopotanje dalo mi je novi impuls i ja sam pozvonio. Malena, zgužvana, pojavila se na vratima, ozarila se smiješkom na uvelu licu: otkrilo mi se kao da me dočekala jedna od onih maski što ih je Kyosai risao. Našao sam se odmah u malom, skromnom stanciću, ispunjenom predmetima s Dalekog istoka. Pružio sam joj žuti pupoljak i izgovorio neke meni samome nejasne riječi što ih je komična zabuna oblikovala, ali, kada je već držala moju ružu u svojim rukama, znam, jasno sam izgovorio:

— Saisir, saisir le soir, la pomme et la statue...

A ona je odgovorila glasnim smijehom uvodeći me u sobu s ležajem nasuprot prozoru, stolom punim knjiga i s orijentalnim maskama po zidovima. Podvivši noge pod sobom, sjela je odmah na ležaj, a meni ponudila stolicu nasuprot sebi. I odmah je potekao razgovor.

Poteklo tako živo sjećanje u meni, a tu, ispred mene, prska i pljušti voda vodoskoka, dok nad Tuileriesem miruje beskrajno plavkasto nebo s gomilom bijelih oblaka punih sunčana svijetla, tamo iznad Quai d'Orsaya, i gledajući ih, u meni oživi gotovo spasonosni refrain: »Saisir l'ombre et le mur... Saisir le pied, le cou de la femme couchée«, a njena slika s podvijenim nogama na ležaju, poput kakve gešje, javlja se u meni neobičnom jasnoćom. Da, već smo sve rekli o njoj, mojoj knjizi uz sladak smiješak... Mučne praznine oživljavale su među riječima, a ona uzima kadikad pupoljak pa, držeći peteljku lijevom rukom, graciozno prelazi njegovim oblikom kažiprstom i palcem, skupivši mali prst posve uz dlan. Gledam to i slutim mnoge mogućnosti u ovom prostoru. Govori ona o sebi samoljubivo, slatko, o tomu kako je još uvijek gipka, glasno se smijući, ha, ha, ha, kako se može pruženih nogu sagnuti tako, ho, ho, ho, i doseći prstima ruke pod... he, he, he... A ja gledam njen palac i kažiprst kako gotovo uzdrhtalo prelaze oblikom pupoljka i slušam njene riječi praćene regetanjem, he, he, he, i nikako da se snađem: što ja to hoću, što će taj moj seljačić ovdje, pred tom uvelom maskom, što će naivnost svetačka koja slijedi Krista i daje se propeti na križ ne samo za ljude, nego i za životinje?... He, he, he... Ne bi li možda trebalo prići tim koljenima, na ležaju, i ući među njih?... Gospode! Ali ubrzo je prešao razgovor na našu zemlju. Nastojao sam tada preuzeti riječ i angažirano objašnjavati kako u toj »našoj zemlji« počinju oživljavati krize istog karaktera kao i prije zadnjeg rata, kako nacionalne suprotnosti nisu prevladane, kako jedan nacionalizam inducira drugi... Nije mogla neposredno sudjelovati: digla se visoko i ja sam osjetio kako sve to što ja bacam preda nju kao činjenice, nije ništa drugo do pijesak koji ne zaslužuje ni da ga se otpuhne. Gladila je i dalje žuti pupoljak i bila, činilo mi se, sve više nošena nekim zanimanjem koje nisam uspijevao odgonetnuti. Otići treba, pomislio sam, ili ući u neku vrst intimnosti na tom ležaju. Inače, i sâm ću postati nevidljivi pijesak... Poslije jedne nesigurne i uznemirujuće šutnje, kada je nekako postalo jasno da se sve više udaljujemo jedan od drugoga, rekla je kao da mi se javlja iz beskrajne daljine:

— Les Croates...

— Mais, pas seulement les Croates!¹¹ — odvratio sam odmah.

— Da, ali oni su, kako čujem, najopasniji, oni su srušili i staru Jugoslaviju! — dopire hladan glas iz iste daljine.

— I vi ste opijeni propagandom tako živom ovdje! — rekao sam tiho, kao da sebi samom govorim, izgubivši svaku nadu da bi moj glas mogao doprijeti tamo, u tu beskrajnu udaljenost, odakle mi dolaze njene riječi.

— Stvari su već prilično dobro poznate... — stizale su hladne riječi do moga uha.

Šutio sam i gledao je: bilo mi je tako jasno da je sva argumentacija moja uzaludna. Čudno je to kako se ne mogu izgrađivati mostovi među ljudima.

— Voyez-vous, mon cher ami!¹² — odlučila se reći nešto važno. I njene su riječi prišle neposrednije meni: — Tako je to, treba se odlučiti i biti logičan i konzekventan. Državnici naslućuju i otkrivaju putove povijesti, a ne politički zanatlije, pogotovo ne sentimentalni literati, moralisti... Mi smo, vidite, u Francuskoj to, o čemu vi govorite, riješili još u XIII. stoljeću. Zna li kako?!

Nisam odgovarao: gledao sam njenu desnu ruku, kažiprst i palac, kako sada pokušavaju čupkati laticice ruže, a sve mi se činilo: ona se to hoće, odjednom, izjednačiti s poviješću, sa zakonitostima sile, sa svemirom, s totalitetom egzistencije. To, ona: taj obraz, ta usta, ti zubi, taj smijeh, ta zgužvana figura koja čeka da se približim njenim koljenima i da me sakrije u svoje zamrlo, zgužvano tijelo! A glas je sada već bio neposredno bliz, gotovo da mi je već na samo uho šaptao:

— Želi li se postići ono što se hoće, ako se uistinu hoće!... — I odložila je žuti pupoljak pored sebe, a rukama se oduprla o svoja koljena. — Onda treba biti logično dosljedan i umjesto da se pokorite jednom moralu, moral treba iskoristiti. Languedoc je nestao, više nije živ, mon cher ami, ali je zato Francuska Francuska! Za taj cilj bilo je potrebno uništiti svu inteligenciju i to doslovno: u-ni-šti-ti! Shvaćate li me?! U-ni-šti-ti! Krvava operacija, ali potrebna. Drastično, »neljudski«, ali ako se na to ne odlučimo, onda izbrisimo iz svoje svijesti ono što hoćemo. — Opet je prihvatila ružu, ali, kao da se odmah i predomisli, nanovo ju odložila, pa, sagnuvši se prema meni, rekla: — Svu tu vašu hrvatsku inteligenciju treba uništiti... Kada se mužjak predaje ženki vrši kozmičku akciju u interesu života i recite mi: razmišlja li ikada on, tada, i odlučuje li se ikada, u takvom slučaju, po nekom moralu?! Ne, to i sami znate: ne! Isto, čovjek-mužjak, dakle čovjek u pravom smislu, kada obavlja i druge povijesno-kozmičke uloge, vlada se podjednako...

— Ali ja sam držao da ste vi...

— Marksist?!

— Da. Možda još ponešto... Zaista: ponešto... Kao, recimo, moralist... — tepao sam.

¹¹ Ali ne samo Hrvati!

¹² Vidite, dragi moj prijatelju!

— Potrebno je biti misaoni mužjak. Vidite, Staljin, to je jedinstvo marksista i mužjaka, a ovaj današnji Hruščov, to je smiješna seljačka zabluda.

— Languedoc je tako pripojen, sjedinjen s Francuskom?! Tako je Francuska postala cjelovita... — mrmljao sam, a zatim, kao da sam našao izlaz, pogledao ju upornije i rekao: — Pa vi, vi ste židovskog podrijetla! A Hitler?!

— O tomu drugi put. Tema je zanimljiva... Une autre fois, mon très cher ami!¹³... Znate li vi tko je bio Mojsije? A Francuska? Jedan stari katalonski povjesničar govoreći o Sicilijanskim večerima, pisao je: »Posvuda gdje zavladaju Francuzi, toliko su okrutni koliko to mogu biti!« Upamtite: ko-li-ko to mo-gu bi-ti! — Gledala me zatim dugo, a kako ja nisam ništa odgovarao, ona je opet dohvatila ružu, sagnula glavu i, gledajući u nju, gladila je nježno palcem i kažiprstom. Nisam znao što bih rekao i, konačno, ni sam ne znam kako, stao sam šaputati, sricati!

*Saisir, saisir le soir... Saisir Talleyrand et Hitler,
Saisir Stalin, Richelieu et lui même le roi St. Louis.*

*Et puis ouvrir le coeur... Combien d'oiseaux lachés
Combien d'oiseaux perdus qui deviennent l'horreur et le désespoir!¹⁴*

Pa sada, gle, tu pred ovim tuilerieskim vodoskokom šapćem iste riječi, sav potonuo u sebe tako da ni opazio nisam kako mi se približio debeljko neki, promrmljao nešto i sjeo pokraj mene na klupu. I odmah: tišina, nelagoda. I vidim: stao je pretraživati džepove, a kako nije uspijevao pronaći ono što traži, pogledao me i osmjehnuo se: debelo, masno lice ozarilo se smijehom nabubrelih usana, no odmah se i uozbiljilo, čovjek se lagano udario desnom rukom po čelu te, uz jedva čujni »ah«, mašio se za prsni džep pa iz njega izvukao zelenkastu pilulu. Nabubrela, tusti prsti položili ju odmah na debeo jezik što se izvalio iz usnog otvora tako, da se zubi ni vidjeli nisu. Ah, da, to su ona nabuhla lica čiji se vanjski oblik gotovo ne razlikuje, jest — uvijek sam imao taj osjećaj! — kako se vanjski oblik njihov ne može odijeliti od unutarnjih organa... Zaista: kao da se to njihova utroba izvrnula i ukazala kao lice. No, on se već posve smirio, zurio i sâm u prskanje vodoskoka te prenosio kadikad pilulu s jedne strane usta na drugu. Da ustanem i odem? Ali zašto? Pa i on, pa i to je svijet!... Gospode! Da! To je čovjek! — objavi se odjednom u meni kao da sam u tom času prvi put sreo takav živi oblik i obratio sam mu se nehotično, posve spontano:

— Etant?!¹⁵ — lanem.

¹³ Drugi put, dragi moj prijatelju!

¹⁴ Shvatiti, shvatiti večer... Shvatiti Talleyranda i Hitlera,
Shvatiti Staljina, Richelieua i njega osobno, kralja Sv. Luja

Zatim otvoriti srce... Koliko puštenih ptica

Koliko izgubljenih ptica što postaju užasom i beznadem!

¹⁵ Bivati?!

Pogledao me iznenađeno i odjednom sleđena lica: sva je mimika na njemu nestala, samo su uske očice vrludale po meni tražeći objašnjenje. Tada, po nekom đavolskom nadahnuću, rekнем:

— Etre?!...¹⁶

On ustane i krene bez riječi, ali jedva da je prešao nekoliko koraka, okrenu se, postavi debeli svoj kažiprst na sljepoočicu, zavrti njime nekoliko puta gledajući me uporno, zatim se okrenu te nestane prema Carrousselu. Čitavu moju svijest ispunila je tada praznina. Sâm šumor vode. Zatvorio sam oči, prepustio se tom žuboru kao beskraj u nekom koji rastvara, upija očaj što se rađao u meni, ali se odmah otkrivao i kao utjeha neka. Potraja to dugo dok se ne počese javljati dugi nizovi misli, a one, kao da — postajući ne—moje! — bivaju svoji vlastiti subjekti te hoće objasniti meni mene samoga. Da, da, bijeg je to iz prakse životne koju ne umiješ, ne znaš prevladati. Zašto izazivaš pitanja koja su iznad tvojih snaga? Pa kada su i ona umrla, iskršava, u očaju, drugi niz: koliko ih je bilo takvih kao što si ti i koliko će ih još biti, a sve uzaludno, bespomoćno — kao valovlje morsko. Biva, juri, propinje se, bjesni — nizašto! Umire, kao da se nikada ništa ni dogodilo nije. Poput takva vala javio si se u barici tvoje »domovine« i... A gle, ona tamo na šestom katu s tvojom ružom u ruci! I tu, taj čovjek koji ti se objavio kao čovjek—čudo!...

Ustao sam i sâm pošao prema Carrousselu, pa isto onako kako mi se debeljko odjednom otkrio čovjekom u nekom, rekao bih, apsolutnom, metafizičkom smislu, i taj rumenkasti »Arc de Triomphe« ukaže se kao spomenik. Nje same: Pobjede!... Zaustavio sam se. Gledajući dugo to rumenkasto kameenje pod plavičastim nebom, preko kojega su već plovili nizovi zagasitosivih oblaka, i vjerojatno sama ta riječ, Pobjeda, koja mi se uvijek ukazivala tuđom, neugodnom, otkrila je i nju, Simone Weil. S kakvom sam radošću prije nekoliko godina bio pročitao u njenu djelu *L'Enracinement* misao: »Un amour parfaitement pur pour la patrie a une affinité avec les sentiments qu'inspirent à un homme ses jeunes enfants, ses vieux parents, une femme aimée. La pensée de la faiblesse peut enflammer l'amour comme celle de la force...«¹⁷ A tu, ispred mene, Slava, Pobjeda, Moć... I odmah iskršne u mojoj svijesti uredski prostor na Bd Haussmann, lice vaše umorno, potamnjelo, oči sumnjičave koje, gledajući me ispod poluspuštenih trepavica, samo okrznu pogledom, takve oči koje mi ne dopuštaju otkriti javlja li se to u njima odbojnost, prisilna podnošljivost moje prisutnosti, ili je to zaista posljedica teške bolesti. Ali to da ste meni, kojega znate, upravo meni predbacili »pokolje Srba«, baš u ovoj mojoj sadašnjoj situaciji kada sam vas molio za pomoć, ne, to nije samo slabost poslije bolesti, to je, to je raspoloženje uvjetovano odgojem, ono se odnosi ne na određen broj, određenu grupu ljudi, ne, ono se odnosi na čitav

¹⁶ Biti?!

¹⁷ Savršeno čista ljubav prema domovini ima srodnosti s osjećajem što ga u čovjeku pobuđuju njegova mala djeca, njegovi stari roditelji, voljena žena. Misao na slabost može rasplamsati ljubav kao i misao na snagu.

moj narod kojemu pripadam, pa upravo zato i teče velikom strujom duha koji živi u Francuskoj, a koji je oživljavan francuskim imperijalnim duhom, duhom kojemu je Srbija i Velika Srbija bio oslonac, podrška na putu njegove ekspanzije. I opet se javlja iz mene šapat pun ogorčenja: »Saisir, saisir la Victoire, la Splendeur et le Pouvoir... et puis, et puis quoi? Ouvrir les maines?! Ouvrir le coeur?!«... Gledam svoje prazne ruke pred tim slavlukom i same mi se od sebe nameću varijacije na Supervielleove stihove: »Combien d'oiseaux lachés, combien d'oiseaux perdus qui deviennent l'Horreur et le Désespoir?« I kada sam spustio te svoje prazne ruke ogledavajući se oko sebe, tamo, desetak koraka ispred sebe opazio sam debeljka kako prolazi i pogledava prema meni vidljivo se osmješkujući.

Okrenuo sam se i krenuo dalje, ne osvrćući se, prema Seinei, pošao na njenu lijevu stranu i na Bd St. Germain ušao u knjižaru te kupio knjigu Simone Weil *L'Enracinement*. Tako: i to je bio spas. Krenut ćemo Boulevard St. Germain sve do Notre Dame. I stigao sam tamo već prilično umoran, sjeo na terasu kavane odakle se mogla vidjeti notrdamska silhueta. Držim na stolu kupljenu knjigu i ne otvaram je: sve mi se čini da tu, ispred sebe, imam ispovijed siromaha koji je htio biti ono što je nemoguće ovdje. Da, ovdje!... već je topao čaj pokraj mene, a u kutu kavanske terase neki je »on« i neka je »ona« u čudnoj polemici. Ona govori a on se smješka i odmahuje rukama. I nisu mladi... Ali, ostavimo ih. Niti su Pobjeda, niti su Sjaj, radije k njoj u toj knjizi što je na mom stolu. Ispijam čaj i otvaram nasumce knjigu:

»Si la justice est ineffaçable au coeur de l'homme, elle a une réalité en ce monde. C'est la science alors qui a tort.

Non pas la science, s'il faut parler exactement, mais la science moderne...«¹⁸

Ili još:

»Dans la confusion actuelle des pensées et des sentiments autour de l'idée de patrie, avons nous aucune garantie que le sacrifice d'un soldat français en Afrique est plus pur par l'inspiration que celui d'un soldat allemand en Russie? Actuellement nous n'avons pas. Si nous ne sentons pas quelle terrible responsabilité il en résulte, nous ne pouvons pas être innocents au milieu de ce déchainement de crimes à travers le monde«¹⁹.

Podižem glavu s teksta i prepuštam se slikama koje mi prikazuju vas, mog znanca, u vašem bureauu na Bd Haussmann. I ja šapćem:

18 Ako je pravda neizbrisiva iz ljudskog srca, onda je ona stvarnost u tom svijetu. Znanost dakle ima krivo. Ne samo znanost, ako ćemo pravo, nego moderna znanost.

19 U sadašnjoj zbrci misli i osjećaja oko ideje domovine imamo li neko jamstvo da je žrtva francuskog vojnika u Africi čistija po Nadahnuću nego žrtva njemačkog vojnika u Rusiji? Zasada ga nemamo. Ako ne osjećamo kakva strahovita odgovornost iz toga proizlazi, mi ne možemo biti nevini usred razularenosti zločina diljem svijeta.

— Vidite, ova bi žena imala pravo da mi predbaci to što ste mi vi predbacili, ali vi, vi ne... Vi ste moralno »dalekovidni«... Gotovo kao Pierre Lotti ili čak kao general Ignatiev ili... ali — tada se tu, na terasi, pojavila starica neka, sva u krpama, posve uvela, zgužvana lica, s neobično jako namazanim jagodicama i usnama. Prošla je pored mene te prišla paru u kutu terase. Zaokupilo to moju pozornost tako da sam posve zaboravio knjigu na svom stolu. Vidim: zabuna je i među njima, zatim kratak razgovor između njih i starice, pa duga šutnja, šutnja i pored upornog šaputanja starice. Nego, eto, i starica se okreće od njih... Odlazi, spušta se oprezno niz stepenice terase, tetura trottoirom pa začas i nestane. Što je to bilo? — pitam sebe i kako, naravno, ostajem bez odgovora, ispunja me opet duga, zaglušujuća praznina. Iskrsne tada u meni ona, ona sa šestoga kata što je u rukama držala žuti pupoljak i ja se izgubih u nesagledivom moru raspršenih asocijacija iz kojih su na mahove izvirale riječi: »...potrebno je biti misaoni mužjak i znati se izjednačiti sa silama kozmosa kao u času...« Da bih izbjegao taj put misli, opet se obraćam knjizi na stolu te posve slučajno nabasam na riječi: *«L'esprit de vérité est aujourd'hui presque absant et de la religion et de la science et de toute la pensée. Les maux atroces au milieu desquels nous nous débattons, sans parvenir même a en éprouver tout tragique, viennent entierement de là. C'est esprit de mensonge et d'erreur, — de la chute des rois funeste avant-coureur, dont parlait Racine, n'est plus aujourd'hui le monopole des souverains. Il s'étend a toutes les classes de la population; il saisit des nations entieres et les met dans la frénésie. Le remède est de faire redescendre l'esprit de la vérité parmi nous; et d'abord dans la religion et de la science; ce qui implique qu'elles se réconcilient»*²⁰.

A nebo se već prekrilo oblacima i počinje roskati, vjetar, gle, diže prašinu i stare papire s ulice, odnosi ih, dižući ih, uzrak.

DRUGE LITERARNE VARIJACIJE NA TEMU »EGZALTIRANIH DUŠA« U SOCIJALIZMU

Tu, na toj kavanskoj terasi u blizini Notre Dame sjedio sam dugo. I nebo se razvedrilo bilo; a dolazila je već i večer. Sjene zgrada i stabala pružale se oduljene pločnikom i malim parkom preda mnom. Tamo, uz kej, još po koji bukinist, ali prolaznici jedva da se i zaustavljaju pored njih. Vidim jasno staru notrdamsku lađu te nekako nakrive, rekao bih, uznemirene zgrade otoka St. Louisa. Bljeska zlatna svjetlost s nekih prozora tih zgrada, a zelenkasto-žuć-

²⁰ Duh istine je danas gotovo odsutan u vjeri i znanosti i čitavoj misaonosti. Okrutna sredstva sred kojih se koprcamo, a da ne uspijevamo čak ni shvatiti svu tragičnost što posve odatle dolazi. To je duh zablude i laži — od kobnog pada preteča kraljeva, o kojima je govorio Racine, danas više nije monopol vladalaca. On se širi na čitave narodne klase, on zahvaća čitave narode i baca ih u frenetičnost. Lijek je omogućiti duhu istine da side među nas, suglašavajući se sa znanošću i religijom, što podrazumijeva njihovo pomirenje.

kaste krošnje jedva se i pomiću. Čisti mir. Zatvorio sam i knjigu. Bez misli: kao da nekoga iz sebe čekam, a ono dvoje, iz kuta terase, nestadoše.

Pojavio se tada, uza samu terasu, taj čovjek. Otvaram bolje oči i moj vidokrug postaje scena. Gle, to ulazi glavno lice na pozornicu: onizak je i čvrsto građen čovjek, iznošena, čak zapuštena odijela. Šapuće nešto i gestikulira objema rukama. Sam je. Uvjerava to nekoga neprisutnog u nešto i nestaje, odmahujući desnom rukom kao da je odgovor njegovu šaptanju nedostojan njega. Eno, gle, prilazi bukinistima, ali — ni s kim ne razgovara te ubrzo i nestaje.

Pozornica se ispraznila. I?!... Praznina!

A zanimaju me ti, takvi ljudi, ta i sam hvatam sebe, kadikad, kako govorim sebi glasno. Prvi znakovi nenormalnosti?... Okrećem se oko sebe pod udarom te spoznaje, pa odmah, eto, stoga i nestaje scene. Oživi čista bojazan: ne opaža li me netko? Jer, zar nismo mi zaista od onih ljudi što ne vladaju sobom, svojim mislima? Čovjek koji je tuda prošao i nestao, naprimjer, od koga je pokretan? I misleći tako, naišao sam u sebi, morao sam čini mi se naići, na J. Sevea: *Marxisme et la théorie de la personnalité*! Težište čovjeka nije u njemu, u njegovoj biti, nego u društvenim odnosima gdje živi. Eto, tako: ljudska bit je u društvenoj stvarnosti — kako se to kaže. S jedino pravilnog gledišta, dakle: znanstvenoga gledišta. Čovjek je samo »proces« među ostalim procesima. Osoba, mita persone više nema... Iznenaden tom misli automatski stanem tražiti njega, čovjeka koji je, trenutak prije, prolazio ovuda gestikulirajući i šapćući, ali — znam, znam — nestao je i više ga ne će biti. Moja se misao vratila sebi: što se to sa mnom zbiva u ovoj stvarnosti? Stigao sam u ovaj grad, ne radi sebe. Hoću postići nešto, ne za sebe i, eto, očajan sam — ne zbog sebe. Ali očaj, on je samo i isključivo moj! Dakle?!... I tada, gle čuda, opet se javio čovjek što gestikulirajući sâm sa sobom razgovara. Sad jasno razabirem kako kadikad spusti ruke stisnutih šaka uz bedra i stupa gotovo ukočen. Možda bi s njime trebalo porazgovarati, pomislim, ali on je već prošao uz terasu te osjetim kako je nestao pravi čas za takav pothvat i moje misli stadoše se rasprskavati po stvarima oko mene. Izgubih se. Praznina. A zatim se javila jasna misao, kako doista nismo vlasnici sebe samih, kako smo apsolutno uvjetovani i kako netko ili nešto izvan nas udara o nas, po nama kao po kuglama na biljaru. I odmah se pobunim: ali, ja, ja sam htio doći u ovaj grad i — o kuglo! — ja, subjekt! — bijela kugla — htjela sam udariti u nju, crvenu kuglu, udariti kao subjekt, jest... Jest, i tada, onda kada sam bio prihvatio službu u ovom gradu, zar to nije bila moja volja, isključivo moja odluka?... Nabuja čas nesnalaženja. I odmah sumnja: ah, nije uvjerljivo, nije, znam... Ali i pokraj toga iskrсне u meni jasna slika Rue de la Faisanderie, slika moje nekadašnje uredske sobice niska stropa, sa starim zemljopisnim kartama po zidovima, prozorom zastrtim bijelom, prozirnom zavjesom. I mir! Isti mir, mir moje osame tu, u tom prostoru, mir koji dopušta skrivenom sebi da se ukaže. Pa iskrсне tada i ono, uvijek isto pitanje: što ja to radim tu i za

koga radim? A bijela zavjesa leprša na poslijepodnevnom vjetru koji nosi i raznosi glasove s ulice: sad govor, sad buku automobila, sad opet dječje glasove. Svijet! A ja sam mislio da bih ovdje mogao biti koristan i sebi i zemlji u kojoj sam rođen. I sjećam se: kako sam se samo bojao da ne varam sebe riječima: »zemlja u kojoj sam rođen«, »socijalizam«, »sređenje naših neprilika«, »prevladavanje slijepih egoizama«, »konačno izmirenje Hrvata i Srba«... Da me to ne ponesu šablone, da ne postanem sredstvo njihovo?! I sa čime sam se to izjednačio radeći ovdje? Sa socijalizmom koji rješava i pitanja malih naroda, pa i onoga u kojemu sam i sâm rođen? I jasno, posve jasno, vidim sebe u toj uredskoj prostoriji onog jutra kada su odjekli hitci u neposrednoj blizini. Tri, pa još dva, zatim jedan i onda strka neka. Odmah i tjeskobni muk. Dugo. Komešanje i u našoj ambasadi. Izlazim iz sobe i ubrzo doznajem: Alžirci, opet Alžirci! Atentat na nekog alžirskog odvjetnika koji se priznaje samo Francuzom. Atentatori pobjegli, ali: eto, truba policijskih automobila. I zatim mir, neobična tišina uz nečujno lepršanje prozirne zavjese moga prozora.

A ja čekam njezin posjet, posjet slikarice.

Žena je visokog rukovodioca kojega sam cijenio, on zna vrlo dobro što hoće, svoj život sustavno i dosljedno vodi cilju, a cilj, cilj je bio naš, onaj općeljudski, socijalistički... I gotovo neočekivano izvi se iz mene, tu, na kavanskoj terasi, gorak, slomljen smijeh ha, ha, ha... Velim »gotovo«, jer to isto ha, ha, ha javilo se dolje, uza samu terasu, kao jeka, ili je to moj smijeh bio samo jeka? Preplašen okrenem se smjeru odakle je dolazio hihot. Bilo mi je kao da je netko čitao moje misli ili kao da su se moje misli otjelovljivale u nekome tu, pored mene. Odmah uz kavansku terasu opet se bio pojavio onaj čovjek koji gestikulirajući razgovara sâm sa sobom. Taj smijeh je dakle njegov smijeh? Što to on radi? Obilazi neki svoj sebi zadani krug?... Gledam ga, očekujući da će se njegov smijeh opet javiti, ali on se kretao dalje gestikulirajući bez ikakve glasne riječi. Da, jest: i te njegove kretnje podsjećale su me na nekoga, samo... Ah, da! Moja soba u Rue de la Faisanderie s prozirnom zavjesom prozorskom! I blaga me gorčina okupa, ona ista gorčina koju sam vrlo često osjećao tamo. Kretnje toga šutljiva šetača podsjetile su me na njega što se bio tada, kada sam upravo i nju, slikaricu, očekivao, pojavio na mojim vratima. Visok, jak, ponešto masna lica i tijela. Ušao je oprezno, nasmiješen, a dodvorljive riječi pri predstavljanju nikako nisu uspijevale sakriti njegovo visoko mišljenje o sebi samome. Neugodno me zapljusnulo to njegovo držanje. Kao da je neprestano htio naglašavati: »Znam tko si ti što sjediš u toj sobi; ovo, ovakvo moje držanje znak je samo moje vještine, moje »politike«... Prezirem ja, inače, i tebe i sve tebi slične mizerije! Ja, ja sam onaj... i predstavio se kao čovjek znanosti, kao povjesničar, a ovdje je radi predavanja u Slavenskom institutu, boravak su mu omogućili njegovi prijatelji u domu kulturne ustanove. No prije povratka u domovinu morao bi izvršiti, tako je upravo govorio — »izvršiti«, vrlo važan kurtoazni posjet u Belgiji. Rekavši to zastao je i uporno me

gledao, želeći vjerojatno doznati kako je na mene djelovala njegova izjava. Čekao sam i sâm, misleći: taj čovjek bi me mogao krupno iznenaditi. Postao sam oprezan. A on je odmah, gotovo prijeteći upitao:

— Znete li vi koga moram kurtoazno posjetiti?

— Ne! Kako bih mogao znati?! — rekao sam hladno.

— Hm... — osmjehnuo se on više svojim vlastitim mislima nego mom odgovoru, pa čak i zatvorio oči, a zatim me pogledao gotovo preporoden: izmijenila ga njegova odluka da mi se ukaže u svoj svojoj veličini. Čas bljesne pogledom prema meni kao prema čovjeku kojemu se on, takav kakva on sebe shvaća, mora obraćati za pomoć. No odjednom opet se izmijenio: postao ljubazan, ponizan kao i pri dolasku, te šapnuo:

— Kraljicu majku!

Raširio sam oči i nehotec — prepušten njegovoj sugestiji — ponovio čudeći se:

— Kraljicu majku?!... — I odmah mi bljesne: čovjek je to koji nije pri sebi.

— Da, da, belgijsku kraljicu majku... Vi znate da je bila u posjetu kod nas i ja sam, kao historičar, imao veliku čast da je pratim našim fjordom! — Govorio je sada ozbiljno, poneseno, uvjeren kako moram sa štovanjem i osobitim zanimanjem pratiti njegovo izlaganje, pa se i posve prepustiti njegovoj sugestivnoj riječi: nadam se da ćete shvatiti; naime: ako išta, to bi, u ovom slučaju, bila vaša dužnost! Zar ne?! Ne, nije to mala stvar... Na odlasku me je pozvala da je svakako posjetim, budem li se našao u prilici, u prilici da budem u njenoj blizini. I evo tu sam, u Parizu, do Bruxellesa je, štono riječ, samo skok, ali... I opet se zaustavio gledajući me uporno. Odjednom je raširio ruke i, ispruživši kažiprste, zaokružio njima ispred sebe, zabio ih zatim energično u zemlju. To je moralo značiti: tragično—herojska je odluka donesena:

— Ali... Ali, ja nemam, znate, nemam novaca... Mogu li dopustiti da jedna tako iznimno važna zgoda propadne?! Jasno vam je: ne radi se o meni! — isceri se on i pretvori sav u neku nesigurnost. — Što bi se mene mogla ticati senilna starica, ali, ipak kraljica je, zar ne? Kraljica!... I napokon, zemlji može koristiti... Ne ćemo se valjda vladati kao barbari! Stara srpska diplomacija imala je mnogo smisla za ton, zar ne?... — On raširi usne u širok, bezglasen smijeh te odmah nastavi: — Taj posjet ne bi bilo moguće izvršiti bez fraka, zar ne, vi to najbolje znate! — Opet je pružio ruke i sada, uvjerivši konačno i sebe da me je osvojio, on se i glasno nasmije, a taj dobrostivo superiorni smijeh govorio mi je: pa ja ni na trenutak nisam pomislio da biste vi, kao član ambasade, kao čovjek kulture, mogli i posumnjati u to da se pojavim pred »kraljicom majkom« bez fraka...

— Ne shvaćate? — upita on ozaren gotovo božanskim smijehom.

— Gvadalkvivr, Gvadalkvivr! — otkine mi se spontano uzvik iz Gogoljeve »Ženidbek«, ali odmah se i snađem: — Pa shvaćam, kako ne bih shvatio! Biti u fraku, naravno, po strogom protokolu, znači ukazati se nebarbarom. I zanimljiv je to povijesni čas, zar ne? Pisat ćete o tome?... Samo, vidite, s

kraljicama, pa i s kraljicama staricama majkama vrše se kontakti privatno ili službeno, odnosno... Shvaćate?

— Gvadalkvivir!... — ponovio je začuđen i ponešto smućen.

— Ah, pala mi na um to šifra koje sam se ovaj čas sjetio, i vi ste mi pritom pomogli... Hoću naime reći, ako vi smatrate da je vaš posjet »starici kraljici majci« službeno važan, zašto biste, zaista, imali pravo tražiti, shvaćate li?...

Ostajao je i dalje smrknut. Pogledao me načas ozbiljno, ali odmah bljesne u njegovim očima prezir čovjeka kojega ne razumiju, no ubrzo i prevlada to stanje, smiri se, nastojeći mi objasniti:

— Mislim da vi raspolazete nekim kreditom za pomoć u ovako važnim slučajevima... Iznimnim zapravo, zar ne?!

Iako sam očekivao to, uozbiljio sam se i sâm:

— Znae, to nije, to nema službeno pokriće...

Prekinuo me: nije htio da dovršim negativan odgovor.

— Kako?! Pa to je kraljičin poziv?... A vi, vi ste čovjek kulture i valjda ne ćete dopustiti da se takva prilika promaši. Žao mi je, uostalom, da niste bili na mome predavanju. Izabrao sam cvebu koja je Francuze morala zagolcatiti: Napoleonova vojska u našem zaljevu...

— Samo, znate, ja o tome ne odlučujem — htio sam razgovor ponovno svrnuti na novac potreban za posjet — to je politika, morali ste u zemlji...

On se zbuni, ali odmah i široko nasmiješi:

— Pa ne ćete mi reći da se ne može! Politika!... Ako se hoće, onda... — Pogledao me nekako, rekao bih, živijalno, nagnuo se prema meni i otpočeo: — Ha, to je bio pun pogodak! Zamislite samo kako su Francuzi gledali. Shvatili su: ovaj jednim hitcem ubija dvije muhe, ha, ha, ha... To je, znate, slučaj crnogorskoga, zapravo srpskog otpora Francuzima koji s nekom hrvatskom jedinicom prodiru u naš fjord... I tukli smo ih: Francuze! Ali, u osnovi, njih, Hrvate!... Ha, ha, ha! — Odmah se i uozbilji: — No to nije bez značenja! — Dignuo je svoj kažiprst uvis. — Vojnička pobjeda Srba nad Hrvatima u našem fjordu, ta pobjeda je osnovni kamen, kamen temeljac našeg prava na to područje. He, he, he... sad svijet to zna! — I rekavši to potone u duboku ozbiljnost. Ne, više nikoga nije vidio.

Gledam ga više nego što ga slušam i jedva se mogu snaći: tko je to, i kako da ne osjeća gdje je. On je povjesničar, znanstvenik... Kupiti mu, dakle, frak, platiti put i boravak u Bruxellesu da bi mogao posjetiti »staricu kraljicu majku«. On tako sâm poduzima i izvršava »sudbonosne« političke akcije u znaku, da u znaku — Srpstva. Šutim i gledam ga, a on je uvjeren kako me je posve svladao, kako sam njegov, upravo kako moram biti njegov. Je li to jedan od onih koje je L. Denis, u svom djelu *La grande Serbie*, nazvao »Les âmes dans une perpetuelle exaltation«? — pomišljam, a odgovaram:

— Znae, moram razgovarati, sâm ne odlučujem. Javite se sutra, ili još bolje prekosutra...

— Doći ću sutra, jer još imam samo toliko novaca da mogu platiti put do Bruxellesa... — I ustao je sada još viši, gotovo pobjednički, pružio mi ruku

svisoka, upravo kraljevski, a kada je nestao iza vrata, prekrpio sam lice rukama te, ne znam pokoji put, prekorio sebe kao naivnog, budalastog čovjeka koji ne želi vidjeti ono što mu je tu, pred očima. Da bih se oslobodio toga stanja — dobro se sjećam! — izašao sam na ulicu i tu, ispred same zgrade, stao šetati. Dakle, on to smatra mene — pomišljam — i ne samo mene, osvojenim svojom akcijom u korist Srpstva! Tek što sam se bio nekako smirio, a pokraj mene se zaustavio ogroman, crn, lakirani auto i glava čovjeka koji je šofirao, izvukla se kroz prozor obraćajući mi se:

— Dakle?! Kako smo?!

Ne snalazim se: vidim mlada, zdrava, dobro uhranjena čovjeka, relativno ugodne vanjštine, sama, u neobično prostranim kolima.

— Što želite? — pitam.

— Da vas davao što prije odnese!

Pridružio mi se tada jedan od naših šofera što se tu slučajno našao.

— Pa davao je tebe, vidim, već davno odnio! — odbacujem.

— Srest ćemo se vrlo brzo u Zagrebu... Ti znaš tko je dr. Ante Pavelić?!

Sad mi stvar postane jasna, ali motor se njegov ogласio bučno. Još sam uspio vidjeti kako je dignuo ruku, ali i čuti:

— Za dom spremni!

Gledam, iznenađen, za ogromnim automobilom i mislim: pa da, zaista, kakva je to razlika između onoga »Za dom spremni« i onog predavanja o pobjedi Srba nad Hrvatima u »našem fjord«? Samo onaj koji je u našoj ambasadi, čak traži da mu se kupi frak i plati put...

Sve to oživljuje tako jasno u meni, tu na toj pariškoj terasi, da mi se čini kako to i nije sjećanje nego neposredno življenje. A kavanska je terasa već posve prazna, no odjednom iz nje je stao dopirati poznati marš vojnika iz Gounodova »Fausta«. Patetično-tragičan ritam koračnice ispuni čitav prostor. I gle čuda: tu, ispred terase, opet se pojavi čovjek koji gestikulirajući razgovara sâm sa sobom. Ali — sada se kreće u ritmu koračnice Gounodovih vojnika što se iz rata vraćaju kući. — I stupao je vrlo ozbiljno, posve bez riječi. No jedva sam uspio postati svijestan svoga čuđenja, kad je grupica — dva muškarca srednjih godina i djevojka — ušla na terasu nošena bučnim smijehom te zaokupila trenutno moju pažnju i, kada sam ponovno htio vidjeti čovjeka što stupa u ritmu Gounodove koračnice, više ga nije bilo. Pa i sama koračnica lagano se gubila, a ostajao živ još samo smijeh grupice koja se smjestila u kutu terase te već dozivala konobara. Kako se samo smiju, pomišlim, a onaj razgovara sâm sa sobom po ulici i, kada je čuo zvukove Gounodove koračnice počeo je stupati u tome ritmu izgubivši, izgleda, sve svoje misli. Pa da, zar nije sve to dokaz za tezu »druga Sevea«? Nestalo je mita persone, osobnosti: ostali sami »proces«. A što to mene napada taj prošli život, veže se uz sve moje neposredno življenje i ja, da »ja«, hoću uskladiti to zbivanje, »ja«, »ja-proces«...

Eto, »procesu-meni« opet se vraća nekadašnji život ovdje i oživljava posao kojemu sam se bio predao da bih pomogao. To »pomogao« zbuni me, oneras-

položi: ukaže mi se kao jasan pokazatelj moje naivnosti. Kugla na biljaru!... Kako sam se samo bio predao poslu za nju, slikaricu, za njenu izložbu, za njen uspjeh! Zaista: biljarska kugla... Osjetio sam bio da ima neke simpatije prema onome što i sâm radim pišući pa se tako razvilo i uzajamno povjerenje, ali kakvo iznenađenje, razočaranje moje, kada je počela tamo, baš u toj mojoj sobici s pogledom na Rue de la Faisanderie, objašnjavati svoju umjetnost. I sukobili smo se. Govorio sam već uzbuđen:

— Nisam borac za ideologizaciju umjetnosti, uvijek sam bio za autentičnost takva posla, ali vi, vi umjesto socijalističke ideologizacije radite čisti posao nacionalističke ideologizacije. Kakva je to mitologizacija Srpstva i srpskih vladara iskorištavanjem čak folklornog tekstila! Mene vodi misao našeg zajedništva, a takav vaš posao rasplamsava šovinističke, osvajačke strasti.

— Ostavite vi to, tu vašu intelektualističku praznu slamu. Umjetnost živi u čitavu životu i od čitava života, a u folkloru je kondenzirana naša narodna, nacionalna, srpska prošlost. Mi sadašnji nismo ništa drugo nego oni prošli, u našem biću se sjedinjuju naša prošlost i budućnost.

— Nacionalna metafizika! A kako onda pomiriti...

— Nikako!

— Ali što onda ja radim ovdje? Što to radimo svi mi misleći jedno, govoreći drugo, a radeći treće?

— Svatko odgovara za sebe!

— Ja sam dakle i ne znajući propagator velikosrpstva i njegove jedine i jedinstvene misije u svijetu?!

Gledala me, a na njenim usnama ocrtavao se podrugljiv smiješak. Ipak, pomislim, nisu to ne, kugle na biljaru... Odgovarao sam:

— Ja to ne želim biti! Srećem ovdje ljude koji misle: ili da sam glup, ili da sam sretan što mogu biti Srbin, a ja to nisam; no, da to i jesam, bilo bi me stid biti tako bestidan...

— Morali biste znati da kriteriji koji vrijede za pojedinca čovjeka ne vrijede za narode! — odgovorila je održavajući još uvijek smiješak na svojim usnama.

Tada se javilo kucanje na vratima i u sobu je ušao neki mladi književnik iz Beograda. Ona ustade i izađe smijući se glasno. »Večerat ćemo zajedno, zar ne?...«

A mladi književnik je tražio neke sitne usluge za posjet kazalištima i pri izlasku govorio kako bi želio vidjeti le pont Mirabeau, onaj o kojemu pjeva Apollinaire, ne zaboravivši dodati kako »on misli da se Ujević nadahnua njegovom pjesmom *Ridokose ljepotice* u svojoj pjesmi *Ridokosi Mesija*«. Sviđela mi se mladenačka znatiželja uznemiravana nesigurnošću, širina literarne obaviještenosti i zapitao sam ga:

— Kada se vraćate?

— Za tri dana. Trebam pogledati još mnogo stvari...

Evo jednoga, pomislim, i prepustim se toj radosti zaista kao kugla na biljaru.

— Do Mirabeauova mosta odvest ću vas ja.

Dogovorili smo sastanak i sutradan, poslije podne, vozio sam ga prema ružnom mostu Mirabeau, ružnom, ali Apollinaireova poema učinila ga je njemu, čovjeku kojega zanima književnost, zanimljivim i možda lijepim, a i meni, upravo zbog toga, što sam bio s mladim čovjekom Srbinom koji mi se ukazao širokim, vrijednim pažnje. Ali kada smo već bili prišli mostu, mladić se bio oslobodio mnogih hemunga i smatrajući me valjda jednim od onih Hrvata koji pred njima, Srbima, preziru svoj narod, odričući ga se, on se predao svojoj priči o Galoviću. Sama priča i nije toliko važna, ona je poznata: Fran Galović je bio jugoslavenski orijentiran. U svojoj najboljoj pjesmi »Kostanj« objašnjava to rastajući se od svoga »kaj«. Kao austrijski vojnik pogiba odmah 1914. na srpskoj fronti. Sve to u ovom slučaju i jest i nije važno, ali to kakvom mi je taj mladić sladostrašću pričao »kako« je to domobrana Galovića morao nacijski jedan od srpskih seljaka u opancima i pogoditi ga u glavu, da, i kako se tako pišu sudbine nacionalne, učinilo mi se bolesnim. Sjećam se dobro: hvatao sam se rukom zida dok je on pričao, zida uz kej kojim smo šetali, te jedva zadržavao očaj i bijes. Ni traga viđenju, ni traga žaljenju, ni traga sumnji... U aktu srpskog seljaka—vojnika gledao je on »kako sudbina piše povijest«. I ja sam tu, na toj pariškoj terasi počeo kao opsjednut šaptati: sudbina, sudbina koju piše Historija... Rastao sam se bio od toga mladića i dugo lutao sâm, obuzet jednom jedinom mislju: pa zar to nije, zaista, naša ukleta hrvatska sudbina? Galović, Goran... I... Sve same kugle na biljaru sudbine!

Te su me misli posve oduzele meni samome tu, na toj kavanskoj terasi, i pretvorile me u očaj. Pa da, mislio sam, ona, gospođa sa šestoga kata, ima pravo: to se već izvršava, istina, na poseban način, naša sudbina, ili se izvršava... Ili umri sâm ili ćeš umrijeti! Ostao sam dugo tako, zaboravljajući uopće gdje sam, a onda, počeo sam se lagano snalaziti. Kao spas mi se ukazala knjiga te čudne, iznimne žene, knjiga koja se nalazila tu, na mom kavanskom stolu. Stao sam je opet listati kao da ću u njoj naći neko rješenje. Eto... Da, da: to!

»De même, les Français dans leur isolement même ont acquis le sentiment que la France est petite, qu'enferme à l'intérieur on étouffe, et qu'il faut davantage. L'idée de l'Europe, de l'unité européenne, a fait beaucoup pour le succès de la propagande collaborationiste dans les premiers temps. Ce sentiment aussi, on ne saurait trop l'encourager, l'alimenter. Il serait désastreuse de l'opposer à la patrie«²¹.

A već se sabirao i zgušnjavao suton. Društvo na terasi bilo je još veselije, no sve to nije, ili jedva da je dopiralo do moje svijesti: uzaludnost svih mojih

²¹ Isto su tako Francuzi, u svojoj izolaciji, stekli osjećaj da je Francuska mala, da se čovjek zatvoren u njoj guši i da je potrebno više. Ideja Europe, europskog jedinstva učinila je u to vrijeme mnogo za uspjeh kolaboracionističke propagande. Taj se osjećaj također ne bi trebao ohrabrivati, braniti. Bilo bi pogubno suprotstaviti ga domovini.

nastojanja da opravdam sebe kao Jugoslavena bivala mi je sve očitija. Koliko sličnosti između Francuza 1940/41/42... i nas Hrvata! Francuska u Europi i Hrvatska u Jugoslaviji! Htio sam osjetiti Jugoslaviju kao svoju domovinu, kao Patrie, ali tu su mi se suprotstavljala sva moja iskustva sa Srbima. Jedini put bio je onaj koji je izabrao Ivo Andrić! To ja nisam mogao. Srpska Jugoslavija je zaista samo srpska, a hrvatska je samo iluzija još potrebna srpskoj Jugoslaviji. Za svakog Hrvata, dakle, suprotstaviti hrvatsku domovinu Jugoslavenstvu jest spas, spas vlastita obraza, jer Srbin ne može biti drugo nego Srbin.

Upalili su se pariški »réverbères«. Krenuo sam ulicama nalazeći neprestano sebe kako gestikuliram i glasno razgovaram sâm sa sobom.

SUDBINA IZNIMNO PONESENE DUŠE

Ne, nije bilo ugodno biti pred Vama, u Vašem uredu na Bd Haussmann, i biti braniteljem jednog malog, jedva poznatog naroda kojemu je ime: narod hrvatski. I ma kako i ma koliko ja bio uvjeren da ste govorili u ime Kristova Boga ili Krista-Boga, nisam se mogao oteti dojmu da je tu, u blizini, bio »Bog nad vojskama« francuskoga imperijalnog duha. Taj je duh dobro osjetila Simone Weil:

»Les rêves de conquête impériale étaient restés vivants dans le peuple tout le long du siècle. En même temps on buvait à l'indépendance du monde. Conquérir le monde et libérer le monde sont deux formes de gloire incompatibles en fait, mais qui se concilient très bien dans la rêverie«²².

Misleći tada o tome, o toj »réverie«, izbjegao sam razgovor. Vi ste se time zadovoljili i u našem razgovoru bio je, prividno, poražen mali hrvatski narod — zamislite! — od Kristova Boga, velim prividno poražen, ali ja sam bio i ostao uvjeren: poražen, nažalost, u ime »Boga nad vojskama«! Ostaviti to tako nisam mogao, zato, evo, i pišem ovo, objašnjavajući, da bi taj privid nestao i ustupio mjesto istini o pobjedi, u našem razgovoru, Njega — Boga nad vojskama, jer On, samo On i pobjeđuje. Iako, znam, objasniti ne znači istovremeno i opravdati — ipak!

Vidite, kada se Versailleska Jugoslavija ukazala onim što ona jest, kada se, dakle, ispušila »réverie«, i kada je jedan od njenih najstrastvenijih protagonista, vođa Hrvatsko-srpske koalicije još u Austro-Ugarskoj, Svetozar Pribićević, Srbin iz Hrvatske, onaj koji je 1918. godine predveo delegaciju Narodnog vijeća »Srba, Hrvata i Slovenaca« regentu Aleksandru te tako predao sve krajeve naseljene južnim Slavenima u Austro-Ugarskoj kao dar Srbiji, Srbiji pobjedničkoj, kada je dakle i on sâm, poslije dugogodišnjeg služenja Aleksan-

²² Imperijalno osvajajući snovi ostali su živi u narodu tijekom čitava stoljeća. Istovremeno nadržavljalo se nezavisnosti svijeta. Osvojiti svijet i osloboditi svijet, dva su zapravo nepomirljiva oblika slave, ali u snovima se vrlo dobro pomiruju.

dru, pa i kao njegov ministar unutrašnjih poslova, satirući nemilosrdno sve ono što je stajalo na putu »jedinstvu« ili »sjedinenju« u velikosrpskom smislu — vidio, morao zapravo uvidjeti u što se pretvaraju najplemenitija nastojanja nekoliko naraštaja Južnih Slavena (uglavnom Hrvata!) te se združio sa Stjepanom Radićem, najjačim opozicijskim čovjekom protiv velikosrpskog duha, svaki je čovjek koji nije bio zaslijepljen, opsjednut velikosrpsvom morao tada jasno vidjeti kakva je to opasnost za sve nas koji nismo Srbi, Versailleska Jugoslavija. Ali, ona, velikosrpska vlast, nošena velikosrpskom ponesenošću, to nije htjela, ali, nažalost, ni mogla vidjeti. Vidite, ni onda se čak nije htjelo uvidjeti kada su počeli stizati zabrinuti savjeti sa Zapada. Ne, naprotiv: velikosrpska ponesenost se odlučila i na ubojstvo vođa opozicijskih stranaka, pa su tako pali u beogradskoj Narodnoj skupštini Pavle Radić, Stjepan Basariček, a od rana tu dobivenih, poslije i sâm vođa seljačke stranke Stjepan Radić. Nedugo zatim Aleksandar proglašuje svoju diktaturu, a Svetozar Pribićević, nakon internacije, odlazi u izbjeglištvo: Prag, a zatim odmah Pariz, gdje se i nastanio bio. Iz Pariza, domokratskog Pariza (!), obratio se demokratskom svijetu svojom knjigom *La dictature du roi Alexandre*, želeći objasniti što je to Versailleska Jugoslavija — kao Velika Srbija. Pokazalo se ono što se i moralo pokazati: simbioza francuskog i srpskog imperijalnog duha, braneci svoje interese, bila je jača od svih istina. Usporedba između »presbytestva« ruskog generala Ignatieva i onog francusko-srpske imperijalne simbioze, nije adekvatna: sljepilo ove druge bilo je jače. Pribićević će se sudariti s tim duhom i pun očaja ukazivat će, u svojoj knjizi, kako demokracija kopa sebi grob:

»Pour un véritable démocrate, le démocrate d'un autre pays doit lui être plus proche que le réactionnaire de son propre pays. S'il n'en est pas ainsi, alors il n'y a pas de démocratie, la démocratie alors n'est qu'une étiquette sans contenu«²³.

Iskusan političar, a ipak naivan, zar ne? U Francuskoj je zaboravio »raison d'état« s kojim je tako dugo obrazlagao i sebi i drugima tolike nedemokratske svoje postupke! Bježeći ispred Aleksandrove diktature, uvjerivši se naposljetku, nakon svojega vlastitog diktatorstva, da je samo demokracija onaj društveni sustav koji može osigurati mir, dokinuti tiranstvo jedne klike nad čitavim narodima, diktatorstvo jednog naroda nad drugim, takav, na svoje zaprepaštenje, mora vidjeti kako francuska demokracija dekorira reakcionarnog zavjerenika, još iz vremena ubojstva Aleksandra Obrenovića i njegove žene Drape 1903. godine, Peru Živkovića, predsjednika diktatorske vlade kralja Aleksandra!

»Aucun président du Conseil« — piše Pribićević u svojoj već citiranoj knjizi — »d'un gouvernement démocratique en Yougoslavie avant la dic-

²³ Istinskom demokratu mora demokrat druge zemlje biti bliži od reakcionara vlastite njegove zemlje. Ako to nije tako, onda i nema demokracije, demokracija je onda samo etiketa bez ikakva sadržaja.

tature n'a été décoré de la grand'croix de la Légion d'honneur. Je n'évoque cette question qu'à cause d'effet politique qu'on lui attribue et qu'en réalité elle»²⁴.

Ali tko ga je čuo u Francuskoj? Francusko–srpski imperijalni duh našao je, naprotiv, gospodu Jacquesa Augarda i Emile Sicarda koji će, pod patronatom gospodina Alexandrea Milleranda, člana Instituta i bivšeg predsjednika Republike, braniti ne samo diktaturu kralja Aleksandra, nego i opravdavati ubojstvo u beogradskoj skupštini! Tko želi vidjeti kako se odvjetnički cinizam »civilizirano« i »kulturno« i »kulturno demokratski« igra prelazeći preko krvave i tragične stvarnosti jedne zemlje, u interesu, iako perfidnih, ipak maloumnih konstrukcija, neka pročitaj njihovu knjigu »Yougoslavie«. Sva ona sredstva koja je velikosrpska vlast bila prisiljena upotrebljavati, igrajući demokraciju da bi postigla svoje ciljeve, ta su gospoda sada prebacila na opoziciju: ona je ta koja se služi tim sredstvima te ih je nametnula i diktatorskoj vlasti... Jedini je dakako spas bio u mudroj intervenciji kralja. Ignatiev nije mogao vidjeti balkanske detalje, ali ti pariški »demokratski« cinici nisu ih htjeli vidjeti, braneci interese krugova kojima nije bilo stalo ni do naroda, ni do demokracije, nego do onoga svemoćnog božanstva koje se zove: vlastiti interes. Igrajući se cinično s »nebitnim detaljima« proigrali su napokon i sebe same te doveli do 1940/41/4.²⁵

U dosad navedenom, dragi prijatelju, želio sam Vam ilustrirati kako se u francuskom ogledalu zrcali razvoj jedne imperijalne svijesti maloga srpskog naroda, kako se od borbe za elementarnim ljudskim pravom na slobodni narodni život protiv Turaka, prilazi nasilničkim, porobljivačkim metodama, kako se ta oslobodilačka volja, to elementarno pravo pretvara u nasilništvo s težnjom za porobljavanjem i uništavanjem drugih naroda, kako se, razvijajući se dalje, sjedinjuje sa sebi sličnim nastojanjima drugih naroda, kada im se interesi poklapaju.

Jest, i na to sam mislio, gledajući i slušajući Vas, na Bd Haussmann.

Na srpskom slučaju može se vidjeti, u relativno kratkom vremenskom intervalu, zanimljiv razvoj i političkog duha: od duha obična čovjeka, ratnika za pravdu, pa duha bojovnika opijena svetošću velikosrpstva, do onih što postadoše »les âmes dans une perpétuelle exaltation«, koje su sebe izabrale za posebnu misiju ne samo da oslobode i osamostale Srbe i Srbiju, nego za povijesnu misiju »sjedinjavanja« svih balkanskih slavenskih naroda u — Veliku Srbiju. Tako su jednostavne, prirodne ljude »svete ideje« Velike Srbije (vi ćete, kao Francuz, bolje razumjeti ako kažem »idées forces de la Grande Serbie«) pretvarale u heroje, junake—komite koji su se, kao borci, i sami počeli naposljetku izuzimati, postajući »narodnim osvetnicima«.

²⁴ Nijedan predsjednik Savjeta — piše Pribićević u svojoj već citiranoj knjizi — neke demokratske vlade u Jugoslaviji, prije diktature nije bio odlikovan velikim križem Legije časti. Ja ovo pitanje spominjem samo zbog političkog učinka koji mu se pripisuje i koje ono zapravo i ima.

²⁵ Claude-Henry-Lévy... *L'idéologie française*.

Socijaldemokratske »Radničke novine« opisivale su poslije te ljude ovako:

»Pošto su kompromitovali i Srbiju i Bugarsku, i pošto su u Makedoniji upropastili našu misiju, a istaknute slojeve kompromitovali, sada su se sastali na dogovor radi produženja svoje razbojničke akcije.

Režim, koji u Srbiji i Bugarskoj uživa naročiti i najviši protektorat, stvorio je krvavu noć u Beogradu.

Iz mnogih razloga proletarijat ima računa tražiti čišćenje komitske gube, uništenje razbojničkog režima.

Umesto da zajednički rade na uništenju Turske i revolucioniranju pokorene raje, čete su se između sebe tukle i satirale na svakom koraku... Posledica celokupne ovakove politike jeste da se sve što može begati preseli i pobeže. Mi smo očevici kako svakog dana grdne mase Makedonaca odlaze u Ameriku... Onome što je ostalo u Staroj Srbiji i Makedoniji visi nad glavom mač. Oslobođioci će zbilja osloboditi potlačene narode u Turskoj, ali na taj način što će ih sve poubijati i uputiti da u dalekoj tuđini koru hleba prose«.

Ne treba zaboraviti da se vrlo često duh tih naturalnih ljudi, opijen nacionalnim idejama, pretvarao — kako su pisale »Radničke novine« — u razbojnika, gubu, razbojnički režim... prerađivao, sublimirao i u intelektualce raznih »duhovnih« gledanja, ljude koji su imali »čiste ruke«, ali krvave misli i krvava htijenja. Kako drukčije shvatiti, naprimjer, reagiranje nekih ljudi poslije atentata u beogradskoj Narodnoj skupštini? Dva primjera što ih iznosi Ivan Meštrović u svojoj knjizi *Uspomene na političke ljude i događaje*, vrijedni su spomena:

»Dan poslije atentata sreo sam (u Splitu, op. P. Š.) ženu admirala Stankovića.

Pripovijedala mi je što je zapovjednik mjesta, general Trnokopović, rekao njenu mužu, kada mu je admiral Stanković rekao da je sramota pucati na narodne zastupnike i još k tome usred Narodne Skupštine, jer da to može imati ne samo unutarnjih, nego i vanjskih posljedica. Umjesto odgovora general je upitao admirala:

— A je li Stipica mrtav?

— Nije Stjepan Radić mrtav — odgovorio je Stanković — nego, prema vijestima samo teško ranjen, a mrtvi su njegov sinovac Pavle Radić i Đuro Basariček.

— Oh, majku mu staru, kako je to slabo gađao — odgovorio je Trnokopović i dodao: — A posljedica će biti, da će se morati iznova pucati ako preživi.

.....

— Jest — rekao mi je kasnije i sâm admiral — sve je to točno što vam je rekla moja žena, ali to nije sve što je meni Trnokopović rekao. Onomu

što ste već čuli, dodao je, da treba ubiti Trumbića i sve viđenije Hrvate, pa i vas.

Na to smo se ja i Stanković zagledali, kao da nam fale riječi, a Stanković je probljedio i škripući zubima rekao:

— I s takvom zvijeri u ljudskoj spodobi mi sjedimo u Jadranskoj straži, a vaši ljudi Splićani čak i jedan dio obale nazvali »Major Stojanova obala«. Svi smo mi prečani naivni, a Hrvati specijalno... Mrsko mi je i sram me je što sam nekakav Srbin, jer sam pravoslavac.

— Nemojte, admirale, opet tako daleko...

— Što nemojte? Istu tu stvar rekao mi je sinoć u Šibeniku srpsko-pravoslavni vladika.

.....

— Jao, pa Stipica nije mrtav! To znači, da ćemo se još jednom morati brukati! — Eto, to mi je rekao...

Na to je Stanković uzdahnuo:

— Zar od takve zemlje može nešto biti: U njoj se, da tako kažem, kolektivno misli na kolektivna ubojstva!

Naveo sam ove Meštrovićeve retke upravo ovdje i sada da biste, poslije svega što sam rekao, mogli vidjeti kako je velikosrpska ideja odgajala i stvarala svoje ljude. Upozoravam vas na stav igumana Stefana u velikom epu *Gorski vijenac* gdje se ne počinje samo misliti na »kolektivna ubojstva« o kojima govori admiral Stanković, nego se već posvećuju učinjena kolektivna ubojstva, pa je stav srpskog vladike iz Šibenika posve prirodan i u srpskoj tradiciji.

Tijekom čitave druge polovice devetnaestog stoljeća razvija se borba između hrvatske i srpske ideje zajedništva južnoslavenskih naroda, ali prvi stvarni hrvatsko-srpski sukob nastaje 1902. godine, kada Nikola Stojanović objavljuje u »Srpskom književnom glasniku« članak *Srbi i Hrvati* u kojemu se zastupa upravo ta teza »kolektivnog ubojstva«: između Srba i Hrvata ne može biti mira, borba se mora voditi »do istrage naše ili vaše«, teza, koju protiv crnogorskih poturica zastupa i sâm crnogorski pjesnik Petar Petrović Njegoš. Godinu dana poslije taj će članak prenijeti zagrebački srpski list »Srbobran«. Dakle, usred Zagreba govore Srbi Hrvatima: »Morate nestati!« Teško mi je povjerovati da je književnik zbog kojega ste istupili iz Akademije govorio Francuzima usred Pariza nešto slično, ali ako i jest — Vi ste izišli iz Akademije.

Ne znam kakve su Vaše moći uviđanja i suosjećanja, ali, poslije svega što sam Vam iznio, ne želim ništa drugo od Vas nego da budete čovjek koji može uvidati i suosjećati. S tim mogućnostima stanite ispred čovjeka-Hrvata koji je sebe i svoju naciju htio žrtvovati radi mogućnosti zajedništva južnoslavenskog i stanite, zatim, pred čovjeka-Srbina koji je odgajan u svetosti, velim svetosti — jer ne želim da se zaboravi uloga srpske crkve u odgajanju i posvećivanju takvih duhova! — velikosrpske ideje za koju bi moralo umrijeti

nekoliko naroda i, budite pravedni, budite kršćanin. Odgovorite na pitanje: poslije tolike i takve političko-duhovne presije i tiranije tijekom više od jednog stoljeća, poslije duhovnog blagoslova misli o »kolektivnim ubojstvima«, poslije toliko praktičnih akata što se mogu kvalificirati samo kao »kolektivna ubojstva«, koji je to narod u kojemu se ne bi našlo »ponesenih« ljudi za onu vrst obrane što se naziva agresijom, ili, u krajnjoj konsekvenci, kolektivnim ludilom? Likove predstavnika velikosrpstva dao sam Vam u Igumanu Stefanu, u komitima, u Nikoli Stojanoviću, u generalu Trnokopoviću i srpsko-pravoslavnom vladiki iz Šibenika. Sjetite se zemljopisne karte koju je Vama, Francuzima, predočio još 1862. Henri Thiers u svom djelu *La Serbie, son passé et son avenir*. I budite ako ne pravedni, ono barem realni!

Uvijek me je zanimalo kako se ubojstvo — zločin dakle! — posvećuje, ili kako laž — zločin također — dobiva svetačku aureolu i nikada nigdje nisam osjećao nazočnost đavla kao u tom »pretvaranju« pa mi se i mišljenje Simone Weil, koju ovdje toliko citiram, ukazivalo više nego zanimljivim:

»Les Hebreux — jusgu'à l'exil qui les a mis en contact avec la sagesse chaldeenne, perse et grecque — n'avaient pas les notions d'une distinction entre Dieu et le diable. Ils attribuaient indistinctement à Dieu tout ce qui est extra-naturel, les choses diaboliques comme les choses divines, et cela parce qu'ils concevaient Dieu sous l'attribut de la puissance et non pas sous l'attribut du bien.

La parole du diable au Christ rapportée par saint Lud: »Je te donnerai tout cette puissance et la gloire qui y est attachée, car elle m'a été abandonnée, à moi et à quiconque il me plait d'en faire part« oblige à croire que les commandements de conquête et de rapine et les promesses temporelles contenues dans l'Ancien Testament étaient de source diabolique et non divine«²⁶.

PONESENE DUŠE U OGLEDALU SOCIJAL-DEMOKRACIJE

Ono što je L. Denis u svom djelu *La grande Serbie* nazvao »les âmes dans une perpétuelle exaltation«²⁷, govoreći o Srbima, nije bez temelja, ali dakako,

²⁶ Sve do njihova progonstva, koje ih je dovelo u dodir s kaldejskom, perzijskom i grčkom mudrošću, Hebreji nisu imali pojam o različitosti Boga i vraga. Oni su bez razlike pripisivali Bogu sve što je nadprirodno, vražje i božanske stvari i to stoga što su Boga shvaćali kao Moć a ne kao Dobro.

Đavolja riječ Kristu, što je prenosi sveti Lud: »Dat ću ti svu moć i slavu koja je uza nju vezana, jer je ona meni bila prepuštena i onome komu ju ja želim dodijeliti«, obvezuje čovjeka da vjeruje kako su zapovijedi, osvajanja i pljačke te privremena obećanja sadržana u Starom zavjetu potekli iz vražjeg, a ne iz božanskog izvora.

²⁷ Duše u stalnom zanosu.

nije to osobina jedino srpskog naroda. I drugi narodi mogu »padati« u takva stanja koja »egzaltirajući« bića pojedinaca određenih slojeva, zanose i čitave narode. Ciljevi, najobičnije, ponesu, a »les âmes dans une perpétuelle exaltation« Srbije, uvjetuje i sveti cilj: »la grande Serbie«. Takva egzaltacija nam se može ukazati pa, istina, i prikazuje se često kao čisto duhovni fenomen koji je ukorijenjen u metafizičkom Apsolutu, ali je također istina: racionalne svijesti otkrivaju njenu mnogo zemaljskiju i biološku i društvenu stranu. Takvom egzaltacijom — budeći je, strukturirajući i usmjeravajući — služi se osobito ona društvena snaga koja se u sociologiji i političkoj znanosti zna nazivati »imperijalnim duhom«. I ja se služim tim pojmom smatrajući ga najprimjerenijim izrazom i za velikosrpsku propagandu u svijetu. Po uspjehu koji je taj napor imao u Francuskoj, mora se zaključiti da je naišao na sličan duh i u toj zemlji. Taj tzv. »imperijalni duh« ne mora predstavljati narode, ali ga u narodima određeni slojevi nose i šire, zanoseći i opijajući njime nedovoljno osviješćene mase.

Što je to, taj »imperijalni duh«, definirano je već i biološki i sociološki i filozofsko-sociološki, pa i politički. O tomu ovdje ni govoriti ne bi trebalo, ali kako je Vaše predbacivanje meni »hrvatskih zločina nad Srbima« imalo moralistički karakter, mislim: upravo psihološko-politički, da ne kažem filozofski pogled na te pojave nije nevažan. Je li i koliko je manifestacija toga duha pozitivna, ne može se gledati ni isključivo znanstveno-biološki, pa ni naučno-sociološki. Tako barem ja mislim. Želimo li se razumjeti, moramo se u osnovi kretati na politički-moralnom terenu. I tada ćemo se nužno dotaknuti političkog zločina, što u sebi krije ne dijalektičku nego čini mi se prije uništavajuću suprotnost. Postoji li veza između morala i politike, postoji li, naime, uopće zločin u politici? Istina, to odmah traži i odgovor: što je to država? Što je to njezin »raison«, odnosno »raison d'état«? Simone Weil u svom djelu *L'Enracinement* veli:

»En 1789, la France est devenue l'espoir des peuples. Mais trois années plus tard elle est partie en guerre, et de les premières victoires elle a substitue aux expéditions de délivrance des expéditions de conquête. Sans Angleterre, La Russie et L'Espagne, elle aurait imposée à L'Europe une unité peut-être à peine moins étouffante que celle qui est aujourd'hui promise par L'Allemagne«²⁸.

Što to određuje takav put francuske revolucije pa, slično, i one ruske, oktobarske revolucije? Ideologije, »idées forces«, koje kao opće ljudske ideje već same po sebi teže totalitetu, ili »raison d'état«? Dakle: logika države, pa i države takvih ideologija? Koliko i kako uvjetuje država ideologiju, a ideologija državu, ukazuje se već prema tomu odakle se gleda, ali u svakom slučaju

²⁸ »Francuska je 1789. postala nadom narodā. Ali, tri godine poslije ona je krenula u rat i od prvih svojih pobjeda, ona je pohode za oslobođenjem zamijenila osvajačkim pohodima. Bez Engleske, Rusije i Španjolske, ona bi Europi bila nametnula jedinstvo možda nešto manje nesnosno no što to danas nudi Njemačka.

Goetheova misao iz Valpurgine noći (Faust): »Ti misliš guraš, a ono guraju te«, ilustrira vrlo dobro stanje činjenica koje nam je otkrivala do sada povijest. Sve su to dakako pitanja koja mi ne možemo u ovom okviru rješavati, ali njihova nazočnost, kao infrastruktura, rekao bih, pomaže boljem razumijevanju onoga što želim reći odnosno na što želim ukazati: služeći ideji Velike Srbije i Srbija je 1917, »dès les premières victoires elle a substitué aux expéditions de délivrance des expéditions de conquête«²⁹.

Zapadnoeuropski čovjek, u većini, stoljećima je bio odgajan u katoličkoj ili protestantskoj nadnacionalnoj religiji, on je već od renesansnih vremena počeo prolaziti kroz epohe suprotstavljanja racionalnog čovjeka onom mitološko-religioznom. Nizale su se epohe racionalizma, prosvjetiteljstva, liberalizma i sve, ako već ne u apsolutnom suprotstavljanju mitološko-religioznom totalitarizmu teološkog gledanja na svijet, ono barem unoseći bitne korekcije u uspostavljanju ravnoteže, recimo, Čovjek–Bog. Francuski narod je primjer takva razvoja. Čini mi se stoga, govoreći naglašeno općenito, da se u zapadnom čovjeku jasnije izdiferencirala te postala racionalnija svijest o narodu, o vlasti, o državi, o crkvi, o vjeri, nego u čovjeku istočno-europskom gdje razvoj nije prolazio kroz te faze, pa je čovjek podložniji mitološko–mističnim sferama duha, i, kada u ovom tekstu govorim o »imperijalnom duhu«, moram uvažiti određeno razlikovanje zapadnog i istočnog »imperijalnog duha«. Francuski imperijalni duh, ma kako se služio gotovo kvalitetno istim sredstvima kao i srpski imperijalni duh, ipak je u njemu jasnija, očitija uloga ekonomsko–društvenih faktora nego u onom srpskom. U srpskom je imperijalnom duhu povezanost nacionalne i religijske mitologije, umjetnosti i »znanosti« tako slivena, da se karakteri, pojedinci ljudi, moraju zaista nazivati »duše koje su permanentno egzaltirane« i najčešće su nesvodive na duše običnih, prirodnih, racionaliziranih ljudi.

Ali u svim narodima takav je duh nailazio na otpor pa se mora naglasiti da se i u Srbiji, ne samo manja skupina nego čitava jedna stranka, suprotstavljala takvu duhu. Priznavajući to mora se odmah i reći: čistoća tog otpora nije bila srazmjerna vehemenciji kojom se suprotstavljala »imperijalnom duhu«, nije bila ni apsolutna, ni konzekventna u tom smislu. Duh iz djetinjstva, napajan nacionalnom mitologijom i religijskim patosom, duh koji su širile »les âmes dans une perpétuelle exaltation«, zasjenio je mnoga pitanja, tako da ih ni pojedinci koji su bili predstavnici europskog prosvjetiteljstva, poslije i duhovi što su gledali svoju društvenu okolinu sociološko–marksističkim očima, organizirani čak i u Prvoj internacionali, nisu mogli apsolutno osloboditi gravitacije mitološko–religijsko–nacionalnih »idées forces« koje su živjele i permanentno »razdraživale« svijesti njihovih protivnika i neprijatelja, bili su dakle na svoj način inducirani, barem djelomice, tim idejama. Nisu bili slobodni od utjecaja ideje »Srbija — Pijemont«, ali Pijemont shvaćen na srpski način: ne kao Pijemont koji vodi borbu za oslobođenje, nego kao

29 Prve pobjede za oslobođenje zamijenila je osvajačkim pohodima.

»Pijemont« koji sjedinjuje sve slavenske narode na Balkanu — posrbljujući ih. Ta misao, ta »idée force« kao da je bila duboko ukorijenjena u mitske praslike što su odjekivale srpskim dušama i onda kada je svijest sebe samu smatrala posve racionaliziranom, scientificiranom, djelujući tako da i samu tu svijest iskorišćuju.

Predstavnici triju generacija srpskih internacionalista ilustriraju najbolje tu misao:

1. *Dimitrije Tucović*: kada se nalazio izvan Srbije i kada se radilo o drugima, on je bio čisti internacionalist, ali čim se radilo o Srbiji, njegovo je shvaćanje bilo pomućeno: on će biti, recimo, ogorčen na držanje austrijskih socijaldemokrata i to s pravom, sa stanovišta marksističko-sociološke misli i prakse, slažući se posve s Trockym (vidi L. Trocky: *Moj život*, ili Tucovićev govor na internacionalnom kongresu 17. kolovoza 1910. godine) ali, u Srbiji, kada se radi o srpskim problemima, i sâm će upasti u slične pogreške — koje je predbacivao uopće njemačkim socijaldemokratima — grdeći, naprimjer, srpsku buržoaziju što nije uspjela izići na more: ni preko Soluna, ni preko Crne Gore na Bar.

2. *Sima Marković*: njegovo stanovište prema nacionalnom pitanju već je poznato, ali stvar postaje još jasnijom kada se pročita polemika između njega i Ante Cilige u organu Komunističke partije Hrvatske, u »Borbi«, prvih godina trećeg desetljeća ovog stoljeća. Zapravo, u obojici živi i odjekuje ono nacionalno više nego što i sami misle, samo Marković se u svom internacionalizmu ne može osloboditi pobjedničko-imperijalnog duha Srbije koji bi se mogao nazvati imperijalnim internacionalizmom—nacionalizmom, dok se nacionalno manifestira u Cilige kao obrambeno. Karakter borbe u oba naroda je drukčiji pa su se, transformirani i sublimirani, pokazali drukčijim, i u shvaćanju internacionalizma.

3. Nigdje se ne može otkriti stanje duhova srpskih internacionalista—kumunista zasjenjenih specifičnim kompleksom pobjednika, dakle imperijalnim internacionalizmom, kao u onom odlomku iz Đilasovih *Razgovora sa Staljinom*, koji se odnosi na pitanje Albanije. Zbog značajnosti toga odlomka za razumijevanje pitanja o kojemu je ovdje riječ, citirat ću ga u cijelosti:

»Poslije uobičajenog pozdrava dobrodošlice Staljin je ušao u srž problema:

— Dakle, kako to članovi centralnog komiteta u Albaniji vrše samoubojstva zbog vas. To vrlo zbunjuje, zaista vrlo zbunjuje.

Počeo sam objašnjavati:

— Naku Spiru bio je protivan Albansko-jugoslavenskoj uniji: našao se osamljen u Centralnom komitetu.

Nisam čak ni bio završio svoje izlaganje, a Staljin, na moje je veliko iznenađenje izjavio:

— Ne zanima nas Albanija. Slažem se da Jugoslavija proguta Albaniju...

Skupio je tada prste svoje desne ruke i približio ih ustima praveći se kao da guta.

Bio sam zaprepašten, gotovo sveden na šutnju ovim Staljinovim načinom izražavanja i njegovom gestom, ali nisam znao da li je moje zaprepaštenje vidljivo na mom licu; pokušao sam to shvatiti kao šalu i ne vidjeti u tom ništa drugo do slikovitost neposrednog izražavanja svojstvena Staljinu. Nastojao sam još objasniti:

— Ne radi se o gutanju Albanije, nego o sjedinjenju naše dvije zemlje.

Na te riječi dobio je Molotov:

— Ali to dolazi na isto.

A Staljin doda praveći uvijek istu kretnju:

— Pa da, dobro sam rekao: progutati. Slažemo se s vama: vi morate progutati Albaniju i to što prije to bolje.

Usprkos ovog cinizma, atmosfera je bila prijateljska i više nego topla. Čak je i Molotov izgovorio nekoliko riječi s ljubaznošću obojenom humorom njemu malo svojstvenom.

Načeo sam bio pitanje jednog »rapprochementa« i unije s Albanijom u iskreno namjeri, razumljivo, postavljajući pitanje na revolucionarni plan. Kao i mnogi shvaćao sam da ovo sjedinjavanje — ako bi bilo ostvareno jednom zaista istinskom željom od strane albanskih vođa — ne bi imalo isto značenje za Albaniju i za Jugoslaviju, ali bi to sjedinjavanje doprinijelo konačnom rješenju nesnošljivosti i sukobima, koji su tradicionalno suprotstavljali Srbe i Albance. Osobita važnost jednog takvog sjedinjavanja sastojala se u faktu što je on omogućavao združivanje naše gusto naseljene i mnogobrojne albanske manjine s Albanijom, ostvarujući jednu posebnu republiku, kao dio jugoslavensko-albanske federacije. Nisam vidio drugog rješenja pitanja albanske manjine, jer jednostavna predaja područja, koja su nastavali Albanci, izazvala bi oštar otpor sa strane same komunističke partije Jugoslavije.

Osjećao sam uvijek stanovitu slabost prema Albaniji i Albancima, a ovo nije moglo mnogo pojačati ideološki karakter mojih namjera. Albanci, posebno oni na sjeveru, po svom su mentalitetu i po svom načinu življenja vrlo blizu Crnogorcima od kojih i ja potječem, a njihova energija i žarka ljubav da očuvaju svoju samostalnost nema sličnosti u svjetskoj povijesti.

Nikada mi se nije desilo da mislim drukčije nego kao vođe moje zemlje i kao što Staljin misli; ipak, njegove opaske probudile su u meni razmišljanje: u prvom redu posumnjao sam da nešto nije u redu s politikom prema Albaniji primjenjivanoj sa strane Jugoslavije; zatim, Sovjetski Savez ostvario je sjedinjenje s baltičkim zemljama... »gutajući ih« — sjetio sam se onoga što je izjavio Molotov o tom predmetu.

Ove su se misli sjedinile u jednu koja se pretvorila u osjećaj nelagodnosti.

Ideja, da bi u jugoslavenskoj politici prema Albaniji moglo biti nešto mračno i nelogično, primorala me da dopustim kako je ta politika doista

gutanje, ali i da takva politika ni u čemu ne odgovara traženjima albanskih komunista koji su u mojim komunističkim očima izražavali težnje albanskog naroda. Zašto se Spiru ubio? Bio je manje »malograđanin« i »prignječen pod težinom nacionalizma« nego što je bio komunist i marksist. I ako Albanci, u osnovi, žele — kao i mi sami nasuprot SSSR-u — svoju posebnu državu? Ostvari li se ujedinjenje protiv volje Albanaca, iskorištavajući njihovu izoliranost i njihovo siromaštvo, ne će li se izazvati nepopravljive teškoće i sukobi?

Različiti na etnološkom planu, stare rase, Albanci, kao nacija, mlad su narod, stoga su posjedovali nezadrživi, ali i neizživljeni nacionalni osjećaj. Ne će li shvatiti sjedinjenje kao gubitak svoje neovisnosti i svoju propast kao individualiteta?»

(Prijevod prema francuskom izdanju)

Mislim, ovom tekstu, tako i toliko iskrenom, ne treba mnogo komentara. S jedne strane su dva iskusna, stara revolucionara, dva iskusno-cinična »internacionalista«, s druge strane mladi revolucionar pobjednik, ali koji nikakva iskustva još nema u izgradnji socijalističkog života kojemu socijalistička praksa stoga nije još otkrila svoje realno lice. Revolucionarni idealizam »istočnog čovjeka« govori o »sjedinjavanju naroda«, a revolucionarno-cinično iskustvo istočnog čovjeka odgovara mu »gutanje naroda«, revolucionarni idealizam ne vidi sebe ni sve nesvjesne svoje težnje koje su zasljepljivale vid ne samo njemu, nego i srpskim »internacionalistima« i prije njega. Mora se reći u ovom času: pobjedničko sljepilo smatra sebe čistim internacionalistom, iako umnogočem služi, nesvjesno, potrebama velikosrpskog nacionalizma, zbog kojega se Naku Spiru i ubija, a iskusni praktično-revolucionarni cinizam poznaje taj proces vrlo dobro, zna kako i koliko se on mora uvažavati, ali i to da je njime potrebno manipulirati za svoje praktične svrhe. Što priječi Đilasa i vodstvo KPJ da ne mogu, kao komunisti, kao marksisti, područja bivše Jugoslavije naseljena Albancima predati socijalističkoj Albaniji? Najvjerojatnije oni isti razlozi koji su natjerali SSSR da »proguta« baltičke države, pa i ne samo te zemlje. Ne nameće li se tu socijalizmu država i specifično njeni interesi? Ali: ne lomi li tu praktični i, izgleda, nužni revolucionarni cinizam kičmu idealnom revolucionarstvu i socijalizmu uopće?

Što vrijedi za Albance i za Albaniju — za koju Đilas ima i simpatija! — vrijedi to još više za Hrvate koje Đilas i ostali Srbi ne vole i već tradicionalno nemaju nikakvih simpatija za njih. Odakle te simpatije i antipatije? Čime su uvjetovane? Motiviraju se dakako na razne načine, ali pažljivi istraživač naći će u svijestima najveće većine balkanskih internacionalista i marksista duboko skrivenu mitologiziranu nacionalnu prapodlogu koja će se u jednom času, najčešće pri praktičnim životnim odlukama, uznemiriti i neposredno djelovanje nacionalno usmjeriti. To što su Hrvati Slaveni i što govore vrlo sličnim jezikom kao i Srbi, moralo bi biti razlogom da se priznaju Srbima, osobito ako su komunisti i marksisti — drže mnogi srpski komunisti! — a kako to

Hrvati ne će, nego se pokoravaju istoj onoj prapodlozi koja motivira i držanje njih, Srba, razlog je da se mrze kao neprijatelji. Te simpatije i antipatije kriju u sebi mnoge zanimljive biopsihičke i mitološke korijene koji uvjetuju mnoga sljepila ne samo u Srba i srpskih komunista, ali, čini mi se, da je i uvjetovalo srpsko nerazumijevanje jednakosti problematike između Albanaca i Hrvata kao naroda koji u sebi nose ideju svoje državnosti, jedinog jamstva danas, njihova identiteta. Čak i hrvatski Naku Spiru postoji: Andrija Hebrang! Tek autoritet Staljina i Molotova prodrmao je Đilasa toliko da se pobjedničko-mesijanski kompleks Srpstva ishlapio te dopustio ne samo vidjeti nego i vidati i suosjećati. Ali dakako samo prema Albancima, i to teoretski! Jer kada se opet ukazala opasnost po ono što je još uvijek sadržano od velikosrpstva u suvremenoj Jugoslaviji, Đilas je reagirao — kao poneseni, ali zabrinuti političar velikosrpske Jugoslavije. On misli kad »guta«, da ljubi...

BOLEST JE PRILJEPČIVA

»Na jednoj strani, relativno brzo asimilišući takve moderne građanske misli, duhovi streme napred. Oni najprogresivniji već sedamdesetih godina znaju za Černiševskog i Marxa i sanjaju o socijalizmu. Ali, na drugoj, kao i arhaični ljudi, i oni ne mogu do kraja da se oslobode grešnog mišljenja, vraćanja Vidu, prvobitnom pretku, čiji će dan uskoro prihvatiti kao nacionalni praznik.«

Miodrag Popović: Vidovdan i Časni Krst

Kako se životna pitanja jednog naroda, jedne klase, sloja prelijevaju iz epohe u epohu, iz jednog pokreta u drugi, kako ih preuzimaju nove generacije, razne stranke koje se mijenjaju na vlasti, bilo bi posebno pitanje vrijedno istraživanja. Marksisti koji državu smatraju isključivo klasnim fenomenom, tumače i manifestacije »vječno egzaltiranih duša« čistim interesima klase. Živi život, kako se barem meni čini, ne iscrpljuje takva znanstvena shema.

Za naš slučaj neobično je zanimljivo kako su se opći srpski narodni problemi prelijevali iz prošlih generacija u nove, iz jedne stranke u drugu, posebice pitanja sudbinskog puta naroda, dakle, pozvanosti njegove da izvrši određeno svoje poslanje. Zašto baš srpskog naroda? Zato, jer je on i realizirao svoj koncept, svoju ideju »jedinstva južnih Slavena« — ne uzimajući u obzir Bugare i eliminirajući hrvatsku misao o ilirstvu, ili južnoslavenskom zajedništvu.

Ni klase koje se izmjenjuju na vlasti, nisu imune od toga. Srpski komunisti, na vlasti u socijalističkoj Jugoslaviji, iako internacionalisti izvana, otkrivali su se u praksi, na raznim sektorima, prilično osjetljivi i za interese »svoga naroda«. To istina nije specifičnost samo srpskog naroda i samo srpskih

komunista, ali, kako smo mi Hrvati, stjecajem okolnosti ali ne i bez našeg vlastita udjela u tomu, postali žrtvom »imperijalne« srpske misli i prakse, ne samo u staroj Jugoslaviji, nego i u ovoj novoj, dakako, na poseban način — prisiljeni smo izučavati tu srpsku sudbinu pa i onda kada se ona javlja zakrbuljena na razne načine. Bilo bi čak i nepravedno smatrati srpske komuniste apsolutno odgovornima za to stanje: mnoge su komponente iskrsele nepredviđeno iz života, koje su i njih same zatekle nepripremnima. I hrvatski su komunisti odgovorni umnogom za takvo stanje, ali postoji bitna razlika među njima, koju je potrebno jasno uočiti, kako bi razlozi koji su razdvojili ili razdvajaju srpske od hrvatskih komunista, postali što jasnijim i očiglednijim. Navest ću neke od tih razloga:

1. Propašću stare Jugoslavije i stvaranjem hrvatske »države«, tzv. Nezavisne Države Hrvatske, stvoreni su, barem u iluziji, neki uvjeti za angažiranje hrvatskog pučanstva za tu »državu«. Nesretna iskustva u staroj državi Jugoslaviji to su angažiranje i pojačala. Henri Barbusse je u svom predgovoru knjizi *Diktatur in Jugoslawien — Dokumente-Tatsachen*, objavljenoj u Berlinu 1930. godine, pisao:

»Dieser Versuch einer Posse, die jugoslawischen Gefängnisse, die eine der fürchterlichsten Höllen auf Erden sind als Sanatorien und Rekonvaleszentenheime darzustellen, bekundet sicherlich mehr Zynismus als Einfältigkeit, denn es ist nicht möglich, dass such nur einen Menschen, wer immer dies sei, irreführen kann«³⁰.

Naravno, takva stanja nisu ostala bez posljedica u višenacionalnoj državi. No sve ono što se događalo tijekom drugoga svjetskog rata stvorilo je neobično naglašen negativan odnos i prema »hrvatskoj državi«. Hrvatske su se mase ubrzo i same razočarale u tadašnjem državnom ostvarenju, ali srpski svijet u Hrvatskoj, koji se osjetio posebice ugroženim, pa i uopće srpsko stanovništvo Jugoslavije, povrijeđeno držanjem Hrvata, našlo se napušteno i samo, a kada su se javili i zločinački ekscesi, onda se digla i mržnja, slijevajući u sebi: i nepovjerenje, i povrijeđenost, te želju za obranom-osvetom, što je dakako mržnju dizalo do paroksizma. Ali stvar se još više iskomPLICIRALA stoga što se nije razvijala samo nacionalna mržnja, nego je u mnogim slučajevima ona postala podlogom i klasne, pa i vjerske mržnje. Upravo osnutak Nezavisne Države Hrvatske uvjetovao je, u širim slojevima srpskim, osobito onim komunističkim, jedinstvo nacionalne, vjerske i klasne mržnje, dok se u Hrvata, kako među komunistima tako uopće i među pukom, razvijao očaj koji je budila svijest o unaprijed izgubljenom ratu, samo s posebice istaknutom komponentom stida zbog toga što su se u ime Hrvata vršili zločini. Za razumijevanje te razlike potrebno je uvijek imati na umu: odnos pojedinih naroda prema zajedničkoj državi Jugoslaviji s jedne strane, zatim odnos prema stvo-

30 »Taj pokušaj lakrdije da se jugoslavenski zatvori, koji idu u najstrašnije pakle na zemlji, prikažu kao sanatoriji i domovi za rekonvalescente, pokazuje sigurno više cinizma nego ludosti, jer je nemoguće da može prevariti čovjeka ma tko on bio«.

renoj NDH i, napokon, odnos prema Nedićevoj Srbiji. Ti odnosi, upravo njihovo neuvažavanje, zamagljuju često čistoću naših sudova. Svi oni koji su se pozitivno odnosili prema jugoslavenskom okviru, bez obzira na koncepcije, postali su neprijatelji hrvatske države.

Borba KPJ protiv države Hrvatske zahtijevala je veći i vojni i propagandni napor, pa i veće žrtve, »morala se« stoga jače iskorištavati za tu svrhu i srpska nacionalna mržnja protiv svega onoga što je i podsjećalo na tu državu: biti Hrvat nije bilo jednostavno... Srpski osjećaj imao je stoga, u okvirima oslobođilačke borbe, veće opravdanje, veću slobodu manifestiranja, — uvjetovao je stoga i prelijevanje mržnje s ustaša na sve Hrvate, pa se i pobjeda NOB-a više-manje smatrala srpskom nacionalnom pobjedom. Posebice je to vrijedilo za Srbe u Hrvatskoj. Još 1968. uvaženi visoki srpski funkcionar iz Bosne i Hercegovine bio je prisiljen izjaviti: »Ne, nije bilo lako biti Hrvat za ovih posljednjih dvadeset godina u Bosni i Hercegovini«. Srpska nacionalna mržnja i nepovjerenje prema Hrvatima zapljuskivali su i mnoge odgovorne faktore, dopirali do u najsitnije pore raznovrsna života državnog: i na ekonomsko-financijskom i na političkom, ali osobito bezobzirno na kulturnom planu. Jasno je da su sva ta zbivanja nastajala uglavnom spontano i, istina, prevladavana, ali i ne savladana, pa i ne prevladana od KPJ, morala uvjetovati stanovito nesnalaženje u onih hrvatskih komunista, socijalista, koji nisu bili vezani uz partijsku organizaciju na život i smrt, nego su joj pristupali slobodnim izborom, pridržavajući za sebe određeno pravo slobodnog izbora.

Službena ideološka nadgradnja KPJ sukobljavala se stoga sve više s realnim stanjem i ukazivala se hrvatskim lijevo orijentiranim ljudima neprimjerenom praksi, pa i ideologiji koja se idealizirala tijekom borbe, te, u izgradnji socijalizma, postajala sve više čistim sredstvom dominantne velikosrpske komponente u vlasti, pa zato i sredstvom uništavanja njihove narodnosti. Pokazalo se odmah kako srpski komunisti, u jugoslavenskom socijalističkom okviru, nastavljaju, osobito na ekonomsko-financijskom i kulturnom planu, izgrađivati isto ono što su radile srpske generacije prije njih, izgrađujući duhovno Veliku Srbiju. Na takvu poslu — raspolazući većom i ekonomskom i političkom vlasti — nalazilo se lako saveznika u drugim jugoslavenskim narodima, uvijek, dakako, na račun Hrvatske i Hrvata. Otkrivalo se sve jače: Hrvati moraju biti žrtvovani da bi jugoslavenski okvir mogao postojati! A što to znači? Jednostavno:

Velikosrpski koncept zajednice južnoslavenskih naroda nije izumro, nego se transformirao i transformiran sukobio s hrvatskim konceptom ilirstva, jugoslavenstva, eto: i u internacionalističko-klasnom konceptu komunističkog jugoslavenstva.

Neprijatelji jugoslavenskog okvira kažu da je to prirodno, jer tehnika državne vlasti u Jugoslaviji nužno mora uvažavati najveću naciju zajednice kao osnovu svoje vlasti. Ako je to istina, onda je i razumljiva istina: velikosrpski koncept je osnovni neprijatelj južnoslavenskog zajedništva.

2. Takvim utjecajem srpske žive ekonomsko-političko-kulturne akcije počela se raspadati ideološka struktura KPJ, vlast se sve više otkrivala kao čista sila.

Dakle, prvo: sukob dviju državnih koncepcija dva najveća naroda u jugoslavenskom okviru, rodio se i u internacionalizmu na jugoslavaenskom tlu; drugo: tehnika gole vlasti, nužno usidrena u najvećoj naciji toga okvira, morala je raslojiti i kompromitirati ideologiju koja je dovela do takve vlasti, što znači: jugoslavenski državni okvir nije našao sebi primjerenu vlast ni u staroj, kvazi liberalističkoj, kao ni u novoj, samoupravno-socijalističkoj Jugoslaviji. U osnovi isti velikosrpski faktor na ovaj ili onaj način uzrokovao je tiransku vlast gole sile.

Pitanje je: je li u Jugoslaviji moguća drugačija vlast od one tiranske? Može li se vjerovati onima koji drukčije misle i predlažu nova, kako oni vele, ljudskija rješenja?

Trenutak je da upozorimo na jedan pokret u socijalističkoj Jugoslaviji — kao primjer za našu tezu! — poveden od nekih intelektualaca, profesora-filozofa, profesora-sociologa, koji su osjetili opasnost i rano se već počeli odnositi kritički prema relativno uhodanoj »proleterskoj« vlasti. Praksa jugoslavenske socijalističke vlasti, po njima, nije nalazila sebi adekvatnu teoriju u okviru marksističke sociologije, pa se ni zablude prakse nisu mogle ni pravodobno, ni pravilno ispravljati. Da bi praksa mogla biti što djelotvornija, morala se, kako su oni mislili, napajati teorijom izniklom na suvremenim teorijskim sociološkim dostignućima. Opsjednuti »novim teoretskim sociološkim dostignućima« i oni su zanemarili živu realnost. Osnovali su svoj časopis i dali mu ime *Praxis*. Izdavač je bilo Hrvatsko filozofsko društvo u Zagrebu! Osnovali su i tzv. »Korčulansku školu« koja je postala neka vrsta internacionalne tribine marksističke liberalne misli. Kao takva privukla je pažnju, simpatije, pa i pomoć mnogih katedri sociologije i filozofije, posebice u zapadnom svijetu. Njihovo je osnovno ishodište: živa znanstvena sociologija u Marxovom smislu. Da bi takva sociologija privukla i simpatije javnosti u sustavu »diktature proletarijata«, ali i na liberalnom Zapadu, morala se zastupati neka vrsta demokratičnosti i liberalizma...

Ali, iako je *Praxis* izlazio u Zagrebu i izdavalo ga Hrvatsko filozofsko društvo, njegove stranice ispunjavali su najvećim dijelom prefosori Srbi s beogradskog i zagrebačkog sveučilišta! Njihova je dominacija jasna i njihov duh odiše iz čitava pokreta. Za tu je grupu karakteristično da je nacionalno pitanje ne zanima; gotovo sve što se, naprimjer, u Hrvatskoj javlja kao povrijeđena nacionalna samosvijest, ona će kvalificirati kao nacionalističko-fašističku pojavu.

Među hrvatskim ljudima uopće, ali posebice među hrvatskim komunističkim intelektualcima, odmah je uočeno njeno shvaćanje kao novo preoblikovanje onog duha što se već bio iskristalizirao kao srpsko-komunistički internacionalizam udomljen u samoj strukturi vlasti. Suprotnosti koje je ra-

dao versailleski okvir velikosrpske Jugoslavije stvarao je, dakle, novu ekipu za spasavanje jugoslavenskog okvira u kojemu je srpska dominacija, u svakom slučaju, osigurana. Praxis to i danas ostaje. Srpski intelektualci iz Hrvatske, pa i oni u okviru Praxisa, nisu se dovinuli niti do one katarze do koje se bio digao Svetozar Pribićević.

Nema sumnje, među tim ljudima ima vrlo ozbiljnih znanstvenih radnika i istraživalaca, ali koji, znajući da je u jugoslavenskom okviru Srpstvo osiguralo sve ono što je kao nacija htjelo, smatraju nacionalnu problematiku rudimentom prošlosti i podlogom za sve moguće oblike fašističkog izživljavanja. Takvo njihovo gledanje i vladanje oslanja se, dakako, na specifično srpskom, sada, poslije Versaillesa, obrambenom refleksu. Zaboravljajući — najvjerojatnije hotimično! — da je jugoslavenski državni okvir dobila Srbija sudjelujući u imperijalističkom ratu, zatim da su Srbi najveći narod među ostalim narodima toga okvira, da je njihovo središte istovremeno i središte mnogonacionalne države pa da te činjenice uvjetuju objektivno i mehanički dominaciju Srpstva, konačno, da biti internacionalist znači umjeti žrtvovati, što oni, praktično ne umiju. Ne uzimajući u obzir nacionalno pitanje ili suprotstavljajući se njegovu postavljanju kao živom problemu, praksisovci se stvarno priklanjaju dominantnoj srpskoj ulozi u političkom životu. Braneci se protiv predbacivanja te naravi, oni ističu demokraciju — ne definirajući je posebice! — kao jedino sredstvo koje može riješiti i pitanje s toga područja. Sva iskustva koja Hrvati imaju u zajednici sa Srbima, priječe ih da uvažavaju taj argument, jer: u jugoslavenskom okviru, najvećoj naciji omogućit će »demokratska igra« suradnju srpske nacije s drugima, manjim nacijama, na račun Hrvata, kao što je to bilo i u staroj Jugoslaviji, pa se čak, na svoj način, javlja i u socijalističkoj. Demokratsko načelo vlasti većine izroditi će se nužno, u nehomogenoj višenacionalnoj državi, u dominaciju najbrojnije nacije, pa odmah i u tiraniju nad Hrvatima.

Kulturni krugovi na Zapadu, koji su povezani s tim ljudima preko svojih znanstvenih struka, i koji sami žive u sredinama gdje se nacionalna problematika ne nameće onako kao u Jugoslaviji, skloni su uvažavati njihove razloge. Simpatije lijevih kulturnih ljudi sa Zapada za *Praxis* mogu se objasniti ovim činjenicama:

a) Mnogi ljudi koji tvore krug oko *Praxisa*, subjektivno vrlo često iskreno vjeruju u svoje teze pa su psihološki uvjerljivi.

b) Ljudi sa Zapada su u svom prosuđivanju vođeni simpatijama prema Srbiji, pa i prema velikosrpskim težnjama koje datiraju još iz prvoga svjetskog rata, ali prosuđivanje tih ljudi zasniva se i na onoj »aperceptivnoj masi« koju je stvorila više nego stoljetna velikosrpska propaganda. Ta je »aperceptivna masa« apsorbirala i uvijek je spremna apsorbirati i neke teze nove, socijalističke Jugoslavije, posebice kada se radi o očuvanju jugoslavenskog okvira, potreba za obranu Zapadne Europe od Istoka.

c) Lijevo orijentirani ljudi na Zapadu — koji vrlo malo znaju što se zbiva u Jugoslaviji, ali njeno »socijalističko, samoupravno eksperimentiranje« privla-

či njihovu pažnju i njihove simpatije, simpatije pojačane još više zbog sukoba sa SSSR-om — nisu otvoreni za nacionalna pitanja. Ti su ljudi, radi »samoupravnog socijalizma« skloni prijeći preko mnogo grešaka, pa i prihvatiti određene teze koje se već nalaze u »aperceptivnoj masi« velikosrpske propagande.

d) Stanoviti broj ljudi koji bi htjeli doznati istinu, to ne može jer ne postoje objektivne analize stanja. *Praxisov* krug, kao grupa profesora-znanstvenika takvim ljudima pruža »najautentičnije podatke«, ali i jedine podatke... Drugih znanstvenih grupacija i nema, a nema ih, jer im rad onemogućuje tehnika vlasti koja se zasniva na dominaciji najveće nacije.

Znanstvena propaganda je riječ scientificirane svijesti našeg vremena. Hrvatska nema svoje znanstvene propagande, ili, ako je i ima, ona je na Zapadu jedva vidljiva.

U Vašem uredu na Bd Haussmann, slušajući Vas, dragi prijatelju, osjećao sam kako iz Vas govore sve ove raznolike svijesti i savjesti prema kojima sam ja kao Hrvat prilično sâm i bespomoćan, jer u tom času nisam ni raspolagao »materijalom« za takav razgovor. Koliko će i ovo moje pismo uspjeti raščistiti atmosferu, ne znam, jer se hrvatske obrambene težnje i teze sukobljavaju s mnogim gledanjima koja vladaju u svijetu, a uvjetovana su najvećim dijelom silom. Hrvatske teze nisu popularne ni u mnogim slojevima Vaše zemlje, da, čini se kao da respiruju separatizam i u samoj Francuskoj, ali, dakako, i ne samo u Francuskoj!

Da je to tako, najbolje ilustrira istup velikog prijatelja *Praxisa*, njemačkog filozofa i sociologa Ernesta Blocha, koji je uzoran primjer za tu vrstu »znanstvene« propagande o kojoj sam netom govorio. Čovjek kojega obavješćuje znanstveni svijet oko *Praxisa*, jedan je od onih intelektualaca sa Zapada, koji je povodom »Karađorđeva«, u jednom intervjuu 1972/73. godine sasvim »znanstveno« i posve »filozofski«, ali bez ikakve »nade«, u »Spiegelu« izjavio, kako su Hrvati »gotovo fašistički narod«. Preko toga svog prijatelja *Praxis* je rekao ono što je sâm mislio! U trenutku, dakle, kada je demokratska većina u Hrvatskoj tražila rješenje svoga podređenog položaja, i to kroz komunističke strukture u komunističkoj, čak samoupravnoj vlasti, velikosrpski kompleks reagirao je u raznim oblicima: u samoj komunističkoj vlasti kao velikosrpski kompleks, ali i kao prikriveni kominformovski kompleks također; reagirao je, zatim, kroz Đilasa kao liberalno-socijalističko shvaćanje u »Le Mondeu«, naposljetku, i kao sam *Praxis* preko Ernesta Blocha! Sve dakako u znaku demokracije a protiv fašizma! Biti živ Hrvat, opasno je po svijet, ali pri tome još tražiti i ono što je svojstveno svakom čovjeku, opasnost je po čitav svemir! *Praxisova* »demokracija« obavijestila je »demokratski« naučenjaka i filozofa Ernesta Blocha tako, da je on »autentično marksistički« mogao čitav hrvatski narod proglasiti fašističkim!... Podsjetilo me to na davni razgovor što sam ga vodio s francuskim socijalistom putujući vlakom između Dijona i Pariza, čini mi se 1935. godine. Čovjek taj, socijalist, uvjeravao je

mene, koji sam rođen u Jugoslaviji i tamo živio, koji sam i neposredno dolazio iz te zemlje, kako je Aleksandar Karađorđević demokratski kralj, autentični demokrat, ali »taj vaš Maček« — naglašavao je on samouvjerljivo — »to je prilično opasan fašist!...«

Što dakle preostaje nama Hrvatima u ovoj NAŠOJ Europi?

Blochova izjava u »Spiegelu« i pored jednoga otužnog kasnijeg opovrgnuća, otkriva jasno s jedne strane olako shvaćanje filozofsko-sociološke odgovornosti gospodina Blocha, ali i jasno ukazuje Hrvatima na njihovo stanje u Europi, stanje za koje nitko nema i ne želi imati razumijevanja, stanje gluhe osamljenosti, pa stoga i stanje očaja iz kojega ljudi, posebice mladi, mogu padati u najrazličitija izobličenja koja u sretnicima, oslobođenim takva stanja, budi potrebu i volju za osudom, pa i moralnom osudom. Da, upravo to: te osude takvih sretnika! Treba zaista biti slijep i ne vidjeti u njima, takvim osudama, sliku, izraz njegov: europskog izobličenja samoga! Malaparte i Bloch su suvremeni izraz gledanja Europe na mali jedan narod koji nema ni svoje države, pa stoga ni svoje diplomacije koja bi imala mogućnosti braniti ga od apsurdnosti u koju se s lakoćom upuštaju i literati i filozofi-sociolozi iskorištavajući svoje talente i ugled da bi djelovali na ljude! Kakav moral! Bloch se tako na filozofsko-sociološkom planu izjednačuje s Malaparteom na literarnom. Oba iskorištavaju svoj ugled i svoje talente da bi djelovali na ljude neistinom kao istinom za problematične svrhe.

Kako se i Vaše predbacivanje meni, Hrvatu, ovdje već rečenoga, onoga što bi se moglo mnogostruko više predbaciti Srbima nego Hrvatima, i u praksi, posebice u umjetničkoj riječi, ne preostaje mi drugo nego još pokušati navesti neke statističke podatke koji će ljudima osjetljivim na istinu, nadam se, omogućiti njeno lakše upoznavanje.

(Nastavit će se)

Petar Šegedin

ISTINE I ZABLUDE

O HRVATSKIM ZABLUDAMA I ZABLUDAMA O HRVATSKOJ

(Antimemorandum)

Hrvatska je, sada to već postaje očito i nepobitno, izložena najnemilosrdnijoj agresiji u svojoj povijesti. Njoj prijeti rat do uništenja. Ali nije to neobjavljeni rat, kao što mnogi misle i govore. Ako i jest formalno neobjavljen, taj rat nam je stvarno bio najavljen, expressis verbis, još davne godine 1902, kad je Nikola Stojanović u vodećem časopisu srpskih intelektualaca *Srpski književni glasnik* objelodanio članak *Srbi i Hrvati*, i u njemu ove rečenice o neminovnoj borbi između jednih i drugih: »Ta se borba mora nastaviti do istrage vaše ili naše. Jedna strana mora podleći. Da će to biti Hrvati, garantuje nam njihova manjina, geografski položaj, okolnost što žive svuda pomešani sa Srbima i proces opšte evolucije, po kome ideja Srpstva znači napredak«. I još ovo: »Hrvati nisu i ne mogu biti posebna narodnost, ali su na putu da postanu — srpska narodnost«. Srdačno, tolerantno, miroljubivo i bratski, zar ne?

Ipak, ne bi trebalo misliti da je tu ideju smislio baš sam Stojanović svojom glavom. On je samo razvio one teze koje su, kao temeljne odrednice velikosrpskog imperijalizma, postavili Vuk Stefanović Karadžić (*Srbi svi i svuda*, 1849) i još prije njega Ilija Garašanin (*Načertanija*, 1844). Hrvati su dakle mogli i morali znati što ih čeka, tko im prijeti, zašto, čime i kako, pa su neki najbistriji i najsvjesniji među njima to i znali. Ali većina Hrvata, u svojoj neoprostivoj dobrodušnosti, nije ozbiljno shvaćala te prijetnje. Činilo im se da su one ne samo iracionalne, nego da nitko ne će ni pomisliti da ih pokuša realizirati, jer su to tek osamljeni glasovi poremećena uma. Vjerovali su da se

radi samo o pojedinačnim ekstremnim, ekstremističkim ekscesima. Sada se pokazuje, da je takvo vjerovanje bila zabluda. Srpski ekstremisti su u stvarnosti vrlo utjecajni, i postaju sve utjecajni u praktično-političkom životu Srbije, više nego što se u Hrvatskoj vjerovalo. I ne samo to: oni su sve ovo vrijeme do danas mislili ozbiljno sve što su govorili, i to što su pripremali više od jednoga stoljeća, a kušali ostvariti što nasiljem i zločinom, što falsifikatima i podvalama i u prvoj i u drugoj Jugoslaviji, sada su otvoreno poduzeli krajnjim sredstvima: otvorenim ratom, razaranjem hrvatskih gradova i sela, fizičkim uništenjem i doslovno masakriranjem Hrvata u njihovim selima, na njihovim ognjištima, u njihovoj više nego tisućljetnoj domovini Hrvatskoj, služeći se pritom najbestijalnijim metodama, kakve ne poznaju i nad kojima se zgražaju svi civilizirani narodi svijeta. A već sutra će, budite uvjereni, sve svoje najnovije zločine pripisati Hrvatima. Tako su već i radili s brojnim žrtvama u doba drugoga svjetskog rata.

Jer, osim agresivnom oružanom ratu, Hrvatska je već odavno, a danas naročito, izložena i agresivnom propagandnom ratu, dugo pripremanom i organizirano provedenom uz pomoć svih državnih institucija koje su Srbi (otkako smo u istoj državi) uvijek strogo kontrolirali, u prvom redu diplomatskih službi i prve i druge Jugoslavije. Ali ne samo njih! O Hrvatskoj, njezinoj prošlosti i sadašnjosti, njezinoj zemlji i narodu, njezinim prvacima i simbolima, njezinu jeziku i njezinoj kulturi, velikosrpski tvorničari prijevara i falsifikata svakodnevno smišljaju i šire nove, najnevjerojatnije laži, koje ne krivotvore samo objektivne povijesne činjenice nego i bit srpsko-hrvatskih odnosa, korijene njihovih nesporazuma i međusobna nepovjerenja da bi se onda, pozivanjem na te izmišljene »činjenice« i na tobožnje povijesno pravo, prikrije imperijalističke pretenzije na hrvatske zemlje i hrvatsku kulturnu baštinu. Tako se i moglo dogoditi da se i Srpska akademija nauka i umetnosti, kojoj bi po prirodi stvari znanstvena istina i objektivna činjenica morala biti svetinja, posljednjih godina srozala na razinu primitivna političko-propagandnog stroja goebelsovskog tipa, podređana ciljevima i potrebama aktualne beogradske vlade i vladavine. Svakodnevno smišljanje novih laži, od najbanalnijih (kako je npr. Hrvatska sama bombardirala Banske dvore u Zagrebu), preko najperfidnijih (kako su npr. Srbi u Hrvatskoj padom komunizma i nastupom demokratske vlasti izloženi progonima i diskriminaciji) pa do zaista najprljavijih (kada se na beogradskoj televiziji masakrirani Hrvati prikazuju kao masakrirani Srbi) imalo je nažalost

učinka među neobaviještenima, jer se ta »istina« nametala svijetu nevidenom upornošću. Hrvatska na sve to nije odgovarala, ili barem nije djelotvorno i sustavno, jer je vjerovala da je istina bjelodana, da su činjenice očigledne, da su one dostupne i lako provjerljive svakom objektivnom promatraču. I danas, Hrvatska se poziva samo na takve, dokazane i lako dokazive činjenice; i danas, Hrvatska se brani jedino istinom!

Srbija i Hrvatska su ne samo nejednake civilizacijske razine nego i dva civilizacijska tipa i dvije pravne svijesti, među kojima gotovo da i nema dodirnih točaka. Hrvati se ubrajaju među najstarije državne, državotvorne narode u Europi. Nakon što su se u VII. stoljeću doselili u današnju svoju domovinu između obala Drave, Dunava i Jadranskog mora, Hrvati su počeli stvarati organizirane oblike svoga političkog i duhovnog života. Bili su prvi slavenski narod na jugu Europe koji je primio kršćanstvo, pa su ubrzo poduzeli i uređenje crkvene organizacije na svom području.

Od sabora u Duvnu, godine 753, kada su razgraničene i uređene biskupije a država podijeljena u tri velika područja s upravom i sudovanjem po uzoru na odredbe rimskoga prava, Hrvatska je do IX. stoljeća učvrstila svoju nazočnost na Jadranu dovršivši i naseljavanje jadranskih otoka vlastitim življem. U to doba ona je još priznavala vrhovnu vlast Franaka, ali se te vlasti postupno i oslobađala, pa u darovnici splitskoj metropoliji hrvatski knez Trpimir, godine 852, prvi put sebe naziva »Trpimirus, dux Chroatorum... per totum regnum Chroatorum«. U neprekidnim okršajima s Mlečanima, Hrvatska je postala kraljevinom 923, a dotadašnji knez Tomislav okrunio se dvije godine kasnije, 925, kao hrvatski kralj, u nazočnosti poklisara pape Ivana X. Cijeli idući milenij, sve do godine 1918, Hrvatska kontinuirano postoji kao samosvojno kraljevstvo, ne izgubivši državno-pravnu posebnost ni nakon smrti posljednjeg vladara svoje krvi (Petra, koji je poginuo u ratu na Petrovoj gori, 1097). Hrvati su sami ponudili krunu svojega kraljevstva vladarima iz kuće Arpadovića, sklopivši s Kolomanom Dogovornu nagodbu (*Pacta conventa*, 1102), koja je, po svemu što se o njoj zna kako iz postojećih izvora tako i literature, bila pravi međunarodni ugovor između dvije samostalne, suverene države: Hrvatske i Ugarske. Hrvati su svojom voljom i kao zasebno kraljevstvo dovodili kasnije na svoje prijestolje i vladare iz drugih dinastija, poglavito Anžuvince (1301) i Habsburgovce (1527), koji su sjedili na prijestolju Kraljevine Hrvatske sve do 1918. Odlučujući se za institut

zajedničkoga kralja s drugim susjednim zemljama, Hrvati su računali da će biti jači u neravnoj borbi s Turcima.

Da se Kraljevini Hrvatskoj nije moglo nametnuti vladara dokazuje i primjer Vladislava II. Jagelovića (1490–1516), koga Hrvatski sabor nije priznao hrvatskim kraljem, iako je bio zakoniti nasljednik prijestolja, sve dok se u krunidbenoj zavjernici nije izričito, uz obvezu prema Kraljevini Ugarskoj, obvezao i prema Kraljevini Hrvatskoj. O tomu govori i primjer kralja Matije Korvina (1458–1490), koji je na krunidbi prisegao da će čuvati državno uređenje, prava i slobostine Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. I u trenutku kada su se o hrvatsko prijestolje otimali i na nj polagali pravo Ferdinand Habsburški i Ivan Zapolja, prvi na temelju obiteljskih ugovora između Habsburgovaca i bivših hrvatsko-ugarskih kraljeva iz kuće Jagelovića, drugi na temelju činjenice da su ga Mađari već bili okrunili krunom Sv. Stjepana, Hrvati su odbili i jedan i drugi poziv dok sami ne odluče – svijesni da je Hrvatska samostalna kraljevina koja na ispražnjeno hrvatsko prijestolje slobodno može birati kralja na temelju svojega suverenog prava, nevezana izborom Ugarskog sabora i odlukom Ugarske. »Neka zna Vaše Veličanstvo«, poručio je Hrvatski sabor Ferdinandu, »kako se ne može naći zapisano, da je ikoji vladar silom zavladao Hrvatskom«.

Na taj način Hrvatska je, u stvarnosti sad više sad manje ali formalno-pravno u potpunom kontinuitetu, sačuvala bitna svojstva i odredbe svoje posebnosti i pod vladarima koji su joj bili zajednički s drugim narodima i državama. Hrvatski sabor je suvereno djelovao i u povijesnim događajima 1848, on je suvereno djelovao i odlučivao i 29. listopada 1918, kad je raskinuo sve državno-pravne odnose Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Kraljevinom Ugarskom i Carevinom Austrijom. Da Hrvatski sabor nije raspolagao takvom vlašću, sve bi te njegove odluke bile pravno ništavne.

Hrvatska je dakle bila državno-pravni subjekt sve do 1918, premda je njezina međunarodno-pravna osobnost uglavnom izostala, iako ne sasvim. Suverenitet Hrvatske bivao je tijekom dugih stoljeća ograničavan ponekad više ili manje, najčešće samovoljom pojedinih vladara, ali nikada nije bio izbrisan, nikada nije prestao i nestao.

U Hrvatskoj je vrlo rano počela sazrijevati i kulturna svijest, a posebno je značajno da je hrvatski narodni jezik ušao u književnost već u samim početcima pismenog izražavanja. Najstariji spomenici pisani hrvatskim jezikom, kao što je *Bašćanska ploča* (s kraja XI. stoljeća), svjedoče o visokoj jezičnoj kulturi, a *Vinodolski zakonik*

(1288), *Istarski razvod* (1325), *Poljički statut* (1440) i još neki slični spomenici svjedoče osim toga i o razvijenoj demokratskoj, običajno-pravnoj svijesti Hrvata. Otkako je 1521. Splićanin Marko Marulić objelodanio u Mletcima »u versih haruacchi« *Juditu*, prvi umjetnički spjev na hrvatskom jeziku, nema nikakve dvojbe ni o tomu kako se zove jezik kojim govore Hrvati i kojim se piše književnost nastala na hrvatskom tlu. Sva najveća književna imena od tada pa do danas, koja su se o tomu izjašnjavala u različitim prigodama i situacijama, često i uz otvorene pritiske, mnoge prijetnje i nemale opasnosti, nazivala su svoj jezik hrvatskim: Petar Hektorović, Hanibal Luci, Filip Grabovac, Andrija Kačić Miošić od starijih; Ivan Mažuranić, August Šenoa, A. G. Matoš, Tin Ujević, Miroslav Krleža — od novijih.

Uz to, kao narod zapadnoeuropskoga kulturnog i civilizacijskog kruga, Hrvati su razvili i bogato stvaralaštvo na latinskom jeziku, i to ne samo u religijskim, diplomatskim ili pak znanstvenim i filozofskim spisima, nego i u pjesništvu. U europskoj duhovnoj povijesti poznat je doprinos desetaka autora pokreta humanizma koji je ponikao u Italiji, a raširio se na veliki dio zapadne Europe uspostavivši u njoj svojevrsno duhovno jedinstvo na najvišoj intelektualnoj razini. Brojni su humanistički krugovi u hrvatskim gradovima duž jadranske obale, intenzivne su i njihove komunikacije s europskim humanističkim središtima, a najveću europsku slavu i ugled postigli su u XVI. stoljeću već spomenuti pjesnik i humanist Marko Marulić (Marcus Marulus), autor mnogih moralističkih djela, poznatih već onda širom Europe, te filozof Franjo Petrić (Franciscus Patritius), antiaristotelovski neoplatonist, autor djela *Nuova de universis philosophia* (1591). Uz njih su još nezaobilazna dvojica: Markantun de Dominis, pisac teološko-povijesnih spisa, filozof, fizičar i matematičar, u XVII. stoljeću, a u XVIII. stoljeću Ruder Josip Bošković (Rogerius Josephus Boscovich), znanstvenik i filozof, fizičar, astronom i, po Heisenbergu, preteča atomske fizike, s najpoznatijim djelom *Theoria philosophiae naturalis* (1758).

Istodobno, u nizu hrvatskih gradova, bujala je i bogata renesansna književnost i umjetnost, poezija ponajviše. Dubrovnik, u ono doba slobodni grad-država, bezuvjetno je prvi među njima. Slobodno komuniciranje sa zapadnoeuropskim kulturnim središtima, studiranje naših ljudi na europskim, poglavito talijanskim sveučilištima, omogućilo je duhovnu širinu i kulturni procvat a da ipak nije zatrlo izvorne stvaralačke osebnosti hrvatskih pjesnika i književnika, o čemu najuvjerljivije svjedoči komediografija Marina Držića, po mnogo čemu preteče Shakespeareova.

Dostatna je samo površna, formalna usporedba spomenute hrvatske književne i kulturne tradicije s istodobnom kulturom i književnošću Srba, da bi se uočile sve bitne razlike koje same za sebe najuvjerljivije govore. Sve do sredine XIX. stoljeća, prevalentni književni jezik u Srba bio je slavenosrpski jezik, umjetna tvorba nastala redakcijom staroslavenskog jezika. I dok se hrvatska književnost artistički i misaono brusila i razvijala u ozračju zapadnoeuropske književnosti i kulture, s kojom je uvijek održavala i žive stvaralačke dodire, srpska književnost, lišena tih i takvih kontakata, zatvorena u sebe i s tek tu i tamo primjetnim bizantskim utjecajem, razvijala je specifične književne forme — životopise srpskih svetitelja i arhiepiskopa — kao dominantne oblike književnog stvaranja; a iz tih specifičnih formi izbijao je i specifični neeuropski duh. Mitovi koji su tako nastajali, poticali su razvoj i bujanje mitomanske svijesti, koja je danas kod Srba tako jako uočljiva. Ova mitomanska crta u nacionalnom karakteru srpskog bića živi tijekom njegova daljnjeg postojanja, a posebno se istakla nakon pobjede u prvom svjetskom ratu. Prezir prema Europi bio je oblik srpske zahvalnosti za potporu u nevolji i spas od propasti. Pokret zenitizma, koji se tada javlja kao sinteza srpskoga mitomansko-megalomanskog duha, bezobzirnom silinom idejnih perspektiva otkriva srpskom nacionalnom biću životnu sudbinu u obnovi čovječanstva. Rusko-bal-kanski hajduk i njegova časna izuzetnost, kao *barbarogenije*, jest preporoditelj čovječanstva. On će preorati Europu i svijet, kao što je Marko Kraljević »orao drumove«. Ovaj mitomanski koncept, dakako, nije pao s neba. I poneki razumni Srbi, kao npr. Radomir Konstantinović, uviđa da je on proizišao iz »čitavog jednog duha i sveta«. Takav duh onemogućuje racionalnu spoznaju. Pismenost, književnost i umjetnost Srba u srednjem vijeku, upravo svojim najizvornijim i najvrednijim djelima, potvrđuju da Srbi pripadaju krugu naroda istočnjačke kulture, kao što hrvatska književnost, umjetnost i kultura dokazuju obratno: da je tu riječ o narodu zapadno-europskoga kruga.

Turske najezde u XIV. stoljeću, koje su zaprijetile cijeloj zapadnoj Europi, nisu ugrozile samo srpsku srednjovjekovnu državu nego i Kraljevinu Hrvatsku, zajedno s kraljevinama kojima je ona bila pridružena. Poslije bitke na Kosovu (1389), gdje su Srbima priteklo u pomoć i naoružane čete Hrvata dobrovoljaca, udovica kneza Lazara prihvatila je tursku ponudu za suradnjom: vlastitu kćer Oliveru poslala je u harem sultana Bajazida. Srbija je postala vazalna državica pod suverenitetom sultanovim, morala je Turcima plaćati godišnji

danak (40.000 dukata), a Lazarov sin Stefan sudjelovao je sa srpskim četama u svim sljedećim ratnim pohodima Turaka i time pridonosio turskom prodiru prema zapadnoj Europi. Najveći, najpozitivniji srpski junak, najpopularniji lik srpske narodne epike, Marko Kraljević, onaj isti koji je tobože drumove orao, poginuo je boreći se kao vazal turskoga sultana. Ipak, znanstvenici iz srpske akademije tvrde danas, da su Srbi poslije Kosovske bitke »branili granice Europe od Turaka«. Navedene činjenice, koje se mogu pročitati u svakom školskom udžbeniku, same za sebe govore kako su je »branili«. Turski je osvajač pregazio Srbiju, i Bosna je »šaptom pala«, ali se tada turska osvajačka sila sukobila s Hrvatskom. Ratovali smo više od dva puna stoljeća, osvojili su Turci znatna područja Hrvatske, ali Hrvatska nikada nije bila osvojena, nikada porobljena. Hrvatska je izdržala! Preko njezina teritorija Turci nisu prodrli dalje na Zapad. Europu je od turske najezde obranila Hrvatska.

U to doba Hrvatsku nisu ugrožavali samo Turci nego i Mlečani. Nesposobnost pojedinih hrvatskih kraljeva i unutarnje razmirice doveli su do toga da je Venecija stekla vlast nad velikim dijelovima hrvatskog teritorija na Jadranu, a bitke s Turcima, nakon pada Bosne (1463) i Beograda (1521) ugrožavale su i kontinentalne dijelove Hrvatske. Turska sila bila je brojčano neusporedivo jača, ali je Hrvatski sabor, i nakon poraza hrvatske vojske na Krbavskom polju (1493) i nakon poraza hrvatsko-ugarskih četa u Mohačkoj bitki (1526), odbio ponudu sultana Sulejmana II, da će Hrvatsku osloboditi od svih daća i priznati joj samoupravu ako ona prizna tursko vrhovništvo. Hrvati su to odbili, jer su znali da bi ih to zauvijek odvojilo od zapadnoeuropskoga kulturnog i političkog prostora. U višestoljetnom danonoćnom ratovanju s Turcima Hrvatska je postupno gubila svoje teritorije pa se čak svela na ono što je u povijesti dobilo naziv *ostaci ostataka* (reliquiae reliquiarum), ali nikada se nije predala i nikada nije bila turski vazal. Dogodilo se, naprotiv, nešto drugo: bitka kod Siska (1593), kada su Hrvati pod vodstvom bana Tome Bakača odbili turski napad na ovaj grad i doslovno uništili napadače, bio je prvi značajni poraz turske vojske na hrvatskom tlu. Turska napredovanja i osvajanja time su uglavnom bila zaustavljena. Od tada predstoji stogodišnje razdoblje njihova polaganog ali sigurnog povlačenja i oslobađanja zemlja i gradova od turske vlasti.

Upravo u doba posljednjih osvajanja u ovom (zapadnom) dijelu Hrvatske, kada su Turci zauzeli npr. Ostrožac, Zrin, Gornju i Donju

Kladušu, kralj Rudolf II. Habsburški povjerio je 1578. svome stricu Karlu obranu od Turaka, s time da se i hrvatski ban mora pokoravati njegovim odredbama vojničkog karaktera. Hrvatski sabor pristao je na tu odluku kraljevu uz uvjet, »da prejasni nadvojvoda [tj. Karlo] mora s gospodinom banom Hrvatske i Slavonije gajiti takav sporazum, da se ne bi dogodilo štogod nepodobno i protivno slobodi Kraljevstva«. Hrvati su dakle i u tom doista dramatičnom trenutku brinuli, čuvali i juridički obranili slobodni i samostalni državno-pravni položaj Hrvatske.

U turskoj vojsci, uz domaće muslimansko stanovništvo, bilo je i kršćanskih ratnika, uglavnom neslavenskih Vlaha pravoslavne vjere, ali i ponešto katolika iz Bosne i Slavonije. Turci su ih upotrebljavali kao provalne čete, posade u pograničnim tvrđavama i čuvare prometnica. Nakon turskog poraza pod Siskom kršćanski su ratnici počeli bježati iz turske vojske u slobodnu Hrvatsku. Naseljavani u pograničnim krajevima, na opustošena imanja hrvatskih velikaša, oni su željeli i u Hrvatskoj zadržati vojničke povlastice koje su uživali pod turskom vlašću. Hrvatski sabor, zauzet još uvijek turskom prijetnjom, nije se tomu energično usprotivio. Nakon što je kralj Ferdinand, godine 1627. podijelio Vlasima tražene povlastice, izuzeo ih ispod nadležnosti Hrvatskog sabora i podvrgao izravno svojoj vlasti, nastao je u hrvatskoj posebni teritorij nazvan Vojnom Krajinom, koji će postati teškom brigom hrvatske politike u iduća dva i po stoljeća. Bilo je to prvi put da dio slobodne Hrvatske ostane izvan jurisdikcije Hrvatskoga sabora i bana. Pa i kad je 1881. Vojna Krajina napokon bila ukinuta, a njezin teritorij vraćen opet pod punu nadležnost Hrvatskog sabora i hrvatske vlade, teškoće su ostale, ili su se i povećale. Učinivši pomoću Srpske pravoslavne crkve pravoslavne Vlahe na ovom području Srbima, pri čemu su i pojedini katolici prelazili na pravoslavlje da bi sačuvali stečene povlastice, imperijalističke srpske vlasti instrumentalizirale su ih u korist svojih protuhrvatskih, velikosrpskih ciljeva. Sada je ovo stanovništvo težilo da zadrži svoje povlastice u ime svoga srpstva.

Manji dio prosvijećenih i obrazovanih Srba s ovog područja prihvatio je Hrvatsku iskreno i s ljubavlju. Veliki znanstvenik Nikola Tesla, rođen u hrvatskoj Lici, izrazio je to najbolje čuvenom izjavom: »Ponosim se svojom srpskom narodnošću i svojom hrvatskom domovinom«. Među hrvatskim književnicima, pa i pristašama najhrvatskije stranke, *Stranke prava* Ante Starčevića, bilo je u XIX. i XX. stoljeću istaknutih imena iz redova Srba u Hrvatskoj. Ali veći, neprosvijećeni dio srpskog pučanstva, zaveden beogradskom propagandom, kopao je (i kopa) sve

dublji ponor između sebe i Hrvatske. Današnji Teslini sunarodnjaci u Hrvatskoj uništavaju u njegovu zavičaju Plitvička jezera, jedinstvenu prirodnu ljepotu u svijetu, koja je i njega, Teslu, toliko zanosila. Jesu li oni dostojni pripadnici Teslina naroda?

Prvi pokušaj da se Hrvati, Srbi i ostali južni Slaveni približe, povežu i konstituiraju jedinstveni duhovni prostor, koji bi doveo do političkog, a najzad i nacionalnog i državnog jedinstva, došao je iz Hrvatske. Hrvatski narodni preporod, koji je počeo 1835. i naglo ojačao hrvatsku narodnu svijest u širokom slojevima (politički još uvijek većinom bespravnog pučanstva) pripada među prve slične društvene i političke procese u europskim zemljama, koji su izveli demokratizaciju društva, konstituiranje modernih nacija i uvelike izmijenili zemljopisnu kartu Europe. Hrvatsku je zahvatila romantična ideja sjedinjavanja svih južnih Slavena pod imenom Ilira, koje su još humanisti uveli kao sinonim za hrvatsko ime naroda, zemlje i jezika, pozivajući se na tada vrlo aktualne a danas već osporene teze, da su Iliri bili Slaveni, pa bi dakle i Hrvati i Srbi i drugi južni Slaveni bili njihovi izravni potomci. Od 1836. do 1843. ovaj se pokret širio kao požar svim hrvatskim zemljama, osvajao sve više pristaša i u Bosni, premda je ona još uvijek bila pod turskom vlašću, ali je ostao bez odjeka i u Sloveniji i u Srbiji i u Bugarskoj. Tako je propala Gajeva namisao da od Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara stvori jedan jedinstveni ilirski narod.

Pa ipak je biskup Strossmayer, veliki hrvatski dobrotvor koji je svojim govorima na prvom vatikanskom koncilu (1870) stekao svjetsku slavu, ponovio sličan pokušaj, istaknuvši *jugoslavensko* ime kao zajedničko Hrvatima, Srbima, Slovencima i Bugarima. Da bi potakao i osnažio taj proces, da bi mu dao intelektualni stožer, položio je u ono doba veliku svotu (50.000 forinti) za osnutak Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, koju je time utemeljio (1866). Svoj program iznio je Strossmayer sasvim otvoreno, desetak godina kasnije, napisavši da je krajnji cilj Hrvata, Srba, Bugara i Slovenaca »njihovo ujedinjenje u nezavisnu i slobodnu narodnu i državnu zajednicu jugoslavensku«, a pojedina »narodna plemena« koja tvore jugoslavenski narod, imaju biti »u svakom smislu i u svačemu« potpuno jednaka i ravnopravna. Srbima, koji se danas predstavljaju kao veliki i nesebični zagovornici jugoslavenstva i branitelji Jugoslavije, tvrdeći da su oni oduvijek bili njezini pobornici, ništa nije smetalo da već tada, prihvatanjem Strossmayerove inicijative, pristupe njezinoj realizaciji. Ali njima u tom trenutku nije bilo do države u kojoj će »sva plemena« biti

ravnopravna, njima je pred očima lebdjela garašaninovska Velika Srbija, u kojoj će, na možda tek nešto manjem prostoru, Srbi suvereno vladati kao jedini gospodujući narod. Priviđao im se san o obnovljenom, čak i proširenom Dušanovu carstvu. Garašanin im je stavio u zadaću da privlače i zadobivaju naklonost i povjerenje u hrvatskim zemljama, a brojni srpski agenti (kojih je bilo i među Hrvatima, osobito među siromašnom hrvatskom inteligencijom koju se dalo potkupiti) uvelike su pomogli širenju mržnje prema Austriji i germanstvu, s jedne strane, a jačanju simpatija prema srpstvu, s druge strane. Velikosrpski ciljevi ove djelatnosti bili su dakako stroga tajna. Tako su međusobno govorili, kako se to mora tako raditi, da se katoličkim agentima (tj. kupljenim Hrvatima) »od plana ove političke propagande ništa ne otkriva«. A Vuk Karadžić nije samo tvrdio da su hrvatske pokrajine Srijem, Slavonija, Dalmacija i Lika, jednako kao i Bosna i Hercegovina zapravo srpske zemlje, nego je to i praktično »dokazivao«: obilazeći tim krajevima, zapisivao je narodne pjesme i publicirao ih pod naslovom *Srpske narodne pjesme*. Moramo nažalost priznati da s hrvatske strane, osim slabašnih pojedinačnih prosvjeda, odlučne i odgovarajuće reakcije, ni političke ni znanstvene, nije bilo.

Zaključak je jasan: da se Srbi nisu zanosili imperijalističkim velikosrpstvom, Jugoslavija je mogla nastati kad i ujedinjena Italija. Ali upravo činjenice koje smo iznijeli kazuju i dokazuju, zašto ona nije mogla nastati u to doba, ali i to, zašto je ona u biti nemoguća i neprirodna: jer je riječ ne o plemenima jednoga naroda nego o narodima koji, iako pripadaju istom slavenskom stablu, imaju svaki za sebe svoj narodni individualitet, svoj prostor, svoj razvoj i svoju povijest, svoju kulturnu osobnost i svoju državnu svijest.

Sarajevski atentat u lipnju 1914. organizirala je Kraljevina Srbija u trenutku kad su se naslućivale reforme unutar zajednice zemalja pod Habsburškom krunom, čime bi ojačao i državno-pravni položaj Hrvatske unutar Monarhije. Slijedeći svoju imperijalnu misao, Srbija je odlučila da mora nešto poduzeti kako bi se položaj Hrvatske još više oslabio a ne ojačao. Da bi to postigla, diplomatskim intrigama uvukla je Europu u prvi svjetski rat. Izgubivši u njemu cjelokupni svoj državni teritorij, ona je izašla na kraju rata kao pobjednik zahvaljujući savezničkom, ponajviše francuskom oružju. Francuski »tigar« Georges Clemenceau nazvao je tu srpsku pobjedu »lešinarstvom«. Ali su ti »lešinari« iskoristili priliku da ne samo poraz pretvore u pobjedu nego i da pritiscima i prijevarama ostvare svoje velikosrpske aspiracije,

makar i ne u onako jasnom i čistom obliku, provukavši ih makar i kroz mala vrata. Srpski premijer Nikola Pašić potpisao je, u studenome 1918, u Ženevi sporazum s predsjednikom Narodnog vijeća u Zagrebu Korošcem i predsjednikom Jugoslavenskog odbora u Londonu Trumbićem, po kojemu se vlada Narodnog vijeća u Zagrebu priznaje kao ravnopravna vlada Države Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), koja će obavljati svoje dužnosti na svome teritoriju sve dok Konstituenta ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca »izabrana općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem svih građana, ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države«. Ali su srpski predstavnici u Zagrebu tamošnjim članovima Narodnog vijeća zatajili taj dokument i, sasvim suprotno, zahtijevali — i najzad iznudili — hitno i bezuvjetno ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom, što je na brzu ruku i provedeno 1. prosinca 1918, premda za tako sudbonosni korak nitko od hrvatskih političara nije imao pravovaljane ovlasti. Pune dvije godine kasnije, u prosincu 1920, Srpska narodna skupština odobrila je taj čin i time ga sa srpske strane legalizirala, dok slična legalizacija s hrvatske strane nikada nije uslijedila: Hrvatski sabor poslije 1. prosinca 1918. više nije bio sazivan pa nije ni imao priliku da se o tom činu ujedinjenja izjasni. Prvi put u povijesti Hrvatski sabor je ignoriran i zaobiden u donošenju presudne državno-pravne odluke. Hrvatska je tada, bez svoga pristanka, po prvi put u svojoj povijesti bila lišena suverenog prava. Strah da bi Sabor mogao osporiti valjanost ujedinjenja bio je više nego opravdan. Potvrdili su to i događaji na Jelačićevu trgu u Zagrebu, 5. prosinca 1918, samo pet dana nakon proglašena ujedinjenja, kada je momčad 53. hrvatskog pješadijskog domobranskog puka izišla na ulicu prosvjedujući protiv ujedinjenja. Pucnjava na hrvatske vojnike dala je i prve hrvatske žrtve novoga režima. Srpska vojna vlast iskoristila je tu pobunu i odmah ukinula nadležnu vojnu oblast hrvatske vlade te sama preuzela sve vojne nadležnosti na teritoriju Hrvatske. Hrvatska je tako u tren oka ostala bez svoje oružane sile.

Taj događaj, na samom početku nove države, ukazivao je na njezin karakter i njezin razvoj. Hrvatska je u malo vremena bila pokrivena žandarima i policijskim činovnicima dovedenim iz Srbije, koji su — ne poznavajući mjesta u koja su došli ni tradiciju zemlje u kojoj su se našli — svojom brutalnošću i gaženjem svih pravnih normi, koje su u Hrvatskoj do tada postojale i bile duboko u svijesti svakog njezina građanina, izazivali ne samo ogorčenje prema vlasti nove države nego i otpor prema njoj, državi, otpor koji je sve više rastao što je nasilje

nad hrvatskim stanovništvom bivalo brutalnije. Postoji i danas, može se svatko uvjeriti, memorandum zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera, koji je otvoreno upozoravao beogradski Dvor na ponašanje vlasti u Hrvatskoj, potanko i pojedinačno navodeći njezine bezbrojne zločine nad mirnim hrvatskim pukom. Srpske vlasti ponašale su se od prvoga dana u Hrvatskoj kao okupacijska sila u okupiranoj zemlji, o čemu uvjerljivo svjedoče sačuvani dokumenti o djelovanju jugoslaven-ske (srpske!) vojske i vojne obavještajne službe u Hrvatskoj. S tim ciljem bili su doneseni i mnogi zakoni: da se Hrvatska izloži ne samo političkom pritisku nego i financijskom iscrpljivanju, u korist zaostalih srpskih krajeva.

Ubojstvom Stjepana Radića (koji je na svim izborima od 1918. pa sve do tragične smrti 1928, uza sve izborne zloupotrebe i falsifikate, stekao legitimaciju legitimnog vođe hrvatskog naroda) službena Srbija, njezina vlada i njezin Dvor koji je imao prste u tom zločinu, htjeli su obezglaviti hrvatski narod i tako slomiti njegovu samosvijest. Izvevši atentat u samoj beogradskoj skupštini, lipnja 1928, oni su pokazali da svoje namjere u tom smislu ne kane skrivati.

Od godine 1932, pod okriljem diktature kralja Aleksandra koja je (od siječnja 1929) bjesomučno proganjala svaku manifestaciju hrvatskoga nacionalnog osjećaja a tolerirala (i stimulirala) javno izražavanje srpske misli, Hrvatska je bila izložena još jednoj najezdi: sustavnom osnivanju četničkih organizacija u hrvatskim gradovima. Iz perspektive današnjih zbivanja zanimljivo je navesti te gradove: Zagreb, Sisak, Bjelovar, Osijek, Našice, Virovitica, Vukovar, Nova Gradiška, Okučani, Đakovo, Koprivnica, Križevci, Varaždin, Duga Resa, Drežnica, Gospić, Donji Lapac, Gračac, Karlovac, Knin, Drniš, Kistanje, Sušak, Dubrovnik. Primjećujete li, da su to (uz male iznimke) upravo oni gradovi, na koje se i danas srpska vojno-četnička agresija obrušila svom žestinom?

Sve do tada četništvo je u Hrvatskoj bilo nepoznanica, mnogi Hrvati nisu tada još ni znali što je to. (Tako dobro smo se poznavali!) Nitko drugi nego Sava Kosanović, politički predstavnik Srba u Hrvatskoj, potonji višekratni ministar i u prvoj i u drugoj Jugoslaviji, rekao je tada, da se u četničkim organizacijama u Hrvatskoj nalaze žandarm-rijski povjerenici, naoružani i zaštićeni od vlasti. Došlo je dotle da se čak i tadašnji ban Savske banovine, šestojanuarski ministar i poznati jugounitarist Marko Kostrenčić, osjetio pobuđenim da intervenira kod predsjednika vlade Stojadinovića, izjavljujući da četnici u Hrvatskoj nemaju tradiciju i da uznemiruju mirno pučanstvo, jer su među njima

ljudi »po pravilu sumnjive prošlosti, koji su često pod vidom svoga članstva u tim udruženjima vršili čine koji su bili upereni protiv lične i imovinske sigurnosti građana, a koji su isto tako bili u protivštini sa zakonom«.

Pravi test za upoznavanje srpskoga stava prema Hrvatskoj i Hrvatima bila je Banovina Hrvatska. Činjenica je, da ni takav oblik ograničene samouprave Hrvata, na koju je liberalnije krilo srpskih političara s knezom Pavlom na čelu 1939. pristalo pod pritiskom sve napetije europske situacije, militantna velikosrpska politika nije mogla progutati. (Poznato je da su i srpski političari oko emigrantske vlade u Londonu, za vrijeme drugoga svjetskog rata, osporavali legalitet Banovine Hrvatske!) Zato su odmah stupile u akciju dotad pritajene te iste četničke organizacije u Hrvatskoj i osnovala pokret »Srbi na okup«. Djelatnost pokreta bila je usmjerena na rušenje Banovine Hrvatske. Postoje o tomu policijski izvještaji iz pojedinih gradova, upućeni banu Banovine Hrvatske, na koje vrijedi upozoriti. Izvještaj iz Gline govori da ovu akciju vode uglavnom pravoslavni svećenici. U izvještaju iz Petrinje čita se (ožujak 1940) da je propaganda pokreta »hladno primljena i ostala bez jačeg efekta u narodu«, a s »obzirom na ljude koji su povelili ovu akciju, ona uopće nije ozbiljno shvaćena u ovom kraju radi toga što su pokretači ljudi bez najpotrebnijeg ugleda i autoriteta«. U Vukovaru se agitiralo za njegovo izlučenje iz Banovine Hrvatske i pripojenje Dunavskoj banovini (Novi Sad), premda u tom gradu i kotaru Srbi ni tada kao ni danas nisu bili u većini. Izvještaj iz Sinja govori da su svećenici Srpske pravoslavne crkve bili aktivni u pokretu u nastojanju da »očuvaju svoje pozicije i svoj prestiž koji su imali u vrijeme bivših režima. Međutim, ova akcija nije kod seljaka Srba naišla na onakav odaziv kakav su svećenici očekivali, tako da je ona odmah na početku naišla na neuspjeh i nije postigla nikakvog vidnog rezultata kod ovdašnjih Srba, osim kod manjeg broja pripadnika građanskog staleža i to baš kod onih elemenata koji su poznati kao eksponenti svih bivših režima«. Onda kao i danas, iako manjina i među Srbima u Hrvatskoj, pojedinci željni vlasti i privilegija instrumentaliziraju svoje sunarodnjake i guraju ih u besmisleni sukob s Hrvatima, tumačeći im, onda kao i danas: »Za Srbe u Banovini Hrvatskoj može da postoji samo jedna politika, sveobuhvatna politika narodnog jedinstva oličena u Beogradu. Za Srbe u Banovini Hrvatskoj može da postoji samo jedno geslo, a to je: jedinstvena država i kralj. To su temeljne osnovne ideje jedine politike za koju Srbi u Banovini Hrvatskoj mogu dati svoj glas«, napisano je u listu *Nova srpska riječ*, 2. svibnja 1940.

Povijesna je činjenica — koju hrvatska historiografija, podvrgnuta strogom nadzoru represivne komunističke vlasti u Hrvatskoj, nije do sada načela — da su upravo četničke grupe, ideološki pripremljene na ovaj način i za dati trenutak, pokoljima hrvatskog stanovništva (npr. u Čapljini i oko nje), i to već 13–15. travnja 1941, dok još nigdje nije bilo ni ustaša ni ustaške represije, otvorile sezonu krvavog pira koji je na hrvatskom tlu kosio nevine žrtve i hrvatske i srpske u razdoblju od 1941. do 1945, otevši se svakoj razumnoj ljudskoj kontroli. U dokumentima je zapisano barem tridesetak imena nesretnih žrtava četničkog noža tih dana, a zna se da ih je bilo i znatno više.

Srpska propaganda voli isticati, da je Srbija uvijek vezala svoj balkanski čamac uz veliki brod demokratskih zemalja Zapadne Europe. Ona vrlo rado prešućuje činjenicu, da su upravo vladajući čimbenici Kraljevine Jugoslavije, dakle srbijanski faktori, inicirali oslonac na totalitarne sile, i to već od dolaska Hitlera na vlast. Ne ulazeći u druge razloge, jedan od bitnih bio je svakako u tome, da se na međunarodnom planu izolira hrvatska nacionalno-oslobodilačka borba. Takvu politiku započeo je kralj Aleksandar, a revno ju je nastavio predsjednik vlade Stojadinović, kojega je sam grof Ciano smatrao »istinskim fašistom«. Srbijanski vladajući krugovi bili su i nosioci politike pristupa Trojnom paktu, u ožujku 1941, dok se drugi dio srbijanskih vojno-političkih ličnosti suprotstavio toj politici, ali s toliko nepromišljenosti, pa i avanturizma, da je to i dovelo do katastrofalnih posljedica za zemlju i njezine narode, pa dakako i srpski narod.

Srpska propaganda nastoji zabašuriti i činjenicu, da je od 1941. do 1944. u Srbiji bio uspostavljen kvislinški režim generala Milana Nedića, koji se represivnošću prema političkim protivnicima nije pokazao ništa boljim od ustaškog, a revnošću kojom je progonio Židove čak je i nadmašio ustaške vlasti. Činjenice govore: 29. svibnja 1942. njemački diplomat Franz Redemacher, slično kao i šef službe sigurnosti u Srbiji Schefer nekoliko dana kasnije, 8. lipnja 1942, izjavljuje da je Beograd jedini veliki grad u Europi očišćen od Židova, a načelnik upravnog aparata njemačkoga vojnog zapovjedništva u Srbiji dr. Turner obavještava svoju vladu, 29. kolovoza 1942, da je »Srbija zemlja u kojoj je pitanje Židova riješeno«, što je bilo svojevrsno priznanje srpskoj policiji i vlastima generala Nedića. Naprotiv, čak dvije godine kasnije, policijski ataše njemačkog poslanstva u Zagrebu Helm u svom izvješčaju od 18. travnja 1944. piše, da se u javnim službama u Hrvatskoj, naročito u gospodarskim ustanovama i u zdravstvu, još uvijek nalaze i Židovi,

pa i na nekim važnim položajima, a teškoće pri definitivnom raspletu židovskog pitanja u Hrvatskoj dolaze i odatle što su mnogi istaknuti pojedinci u vrhovima hrvatske vlasti rodbinski povezani sa Židovima. Tako postaje jasnijom i nedvojbenom činjenica, da se Nedićev režim ubrzo toliko sljubio s politikom okupacijske sile, da su simpatije njemačkih diplomata i generala u OKW prema ustaškom režimu Pavelićevu sve više slabile, a prema Nediću i njegovu poretku sve više rasle. Nijemci su svakako imali razloga za takvu neočekivanu mijenu svoga stava!

K tome, četnička vojska Draže Mihajlovića, koja se u početku iskazivala kao protivnik okupacijskih snaga, uskoro je počela najtjesnije surađivati s njima, i s Talijanima i s Nijemcima, a najzad — poznato je — na području Nezavisne Države Hrvatske i s ustašama, s kojima je potpisivala sporazume i u njima priznavala državni teritorij NDH, njezin suverenitet i državnu vlast koju je ona postavljala.

Da je u razdoblju građanskog rata 1941–1945. u nas bilo obilje zločina, to je neosporna činjenica. Ali je isto tako činjenica i to, da su u njima imali ravnopravni udio i ustaška i četnička strana. I Srbi, kao i Hrvati, imali su u to doba svoje zlikovce. I jedni i drugi imali su tada svoje i profašističke i prokomunističke i prodemokratske garniture. Kao što svi Srbi nisu bili ni četnici ni Nedićevci, ni svi Hrvati nisu bili ustaše. I Srba i Hrvata bilo je i u partizanskoj vojsci Josipa Broza i u londonskoj emigraciji oko kraljevske jugoslavenske vlade. Tvrditi da su svi Srbi u proteklom ratu bili na jednoj (pobjedničkoj) a svi Hrvati na drugoj (poraženoj) strani više je nego laž: to je najpodliji povijesni falsifikat, kao što nije obična laž nego povijesni falsifikat i to, kad se tvrdi, da su zločine činili samo jedni (ustaše), a ne i drugi (četnici). Činili su ih zapravo svi, pa i treći (partizani). Štoviše, povijesna je istina da ni ustaše nisu progonili samo Srbe, kao ni četnici samo Hrvate. Postoje i danas svjedoci, s podacima koji potječu upravo iz srpskih redova, da su četnici popa Đujića u Kninu i kninskom području ubili barem deset puta više Srba nego ustaše. Samo što su četnici u drugoj Jugoslaviji za svoja ratna zlodjela generalno amnestirani, što i nije čudo ako se zna da su mnogi četnici, pa i cijele četničke jedinice, u drugoj fazi rata prelazile na partizansku stranu i svrstavane odmah u partizanske redove. Promijenili su kape i znak na njima, ali nisu dušu. Komunističkom vodstvu oni, ni takvi, nisu nimalo smetali. Kao da su se, štoviše, sjajno uklapali u njegovu tajnu strategiju. Zato su im i bili odmah oprosteni svi zločini. Oni se uglavnom više nisu ni

spominjali, a događalo se da su četnička zlodjela pripisivana ustašama. Hrvatskom književniku Nikoli Puliću (i danas je živ!) četnici su 1943, uz tridesetak drugih mještana, zaklali oca i majku i bacili ih u more. Kad su leševi isplivali, on ih je kao sedamnaestogodišnji mladić iznio iz morskih valova i pokopao. Poslije mnogo godina, u jednom udaljenijem selu (da bi se nekako zameo trag!) podignuta je spomen-ploča žrtvama koje su »pale od neprijateljske ruke«. Na toj ploči, ćiriličnim slovima, ispisana su imena i njegovih roditelja. Ne samo da se nije smjelo reći da su to Hrvati pali od četničke ruke, nego se ćiriličnim pismom htjelo sugerirati neupućenima, da su to imena Srba koje su pobili ustaše. Tako je komunistička vlast, pod strogim nadzorom velikosrpske beogradske službe sigurnosti, tobože »tajila« ustaške zločine nad Srbima a »isticala« četničke zločine nad Hrvatima (kao što nas pokušava uvjeriti propagandni aparat Srpske akademije). Ne govore li možda činjenice sasvim obratno? Komunistička vlast druge Jugoslavije ne može izbjeći odgovornost za primjenjivanje dvostrukoga kriterija, koji je omogućio da se tijekom desetljeća dezinformira i domaća i svjetska javnost, da se učvrste u svijetu sasvim neobjektivne predodžbe o ustašama i o četnicima, a onda i o Srbima i Hrvatima: da se razvije odijum isključivo prema Hrvatima, da se samo na njih svali sva krivnja za sve ratne zločine na ovom tlu i da se tako diskreditira svaka potonja, pa i ova sadašnja, legitimna nastojanja i težnje Hrvata, da ostvare svoju punu državnu samostalnost. Činjenica je da u nas, za vrijeme komunističkog režima, jednostavno nije bilo moguće iznijeti pravu istinu o tome. A ona proizlazi iz druge činjenice, da su velikosrpski elementi u svim strukturama i na svim razinama komunističke vlasti ne samo dirigirali nego i uspješno provodili takvu politiku, sve pod znakom crvene zvijezde, pod zaštitom Josipa Broza i njegove prazne floskule o bratstvu i jedinstvu.

Da je to bilo tako potvrđuje i to što su svi današnji srpski političari, koji neosporno vode ovu zločinačku agresiju na Hrvatsku, bili na istaknutim položajima i u komunističkom režimu Josipa Broza. Zaštićeni njegovim povjerenjem, spremali se već tada ovo što danas rade.

Tako se, uz ostalo, bez imalo pijeteta, manipuliralo i žrtvama jasenovačkog logora. Poslije 1945. iz godine u godinu rastao je, u publicistici i »znanstvenim istraživanjima«, broj njegovih žrtava do sasvim iracionalnih razmjera. Odmah poslije rata, kada je sve još bilo svježije u pamćenju brojnih živih svjedoka, i kada se točan broj žrtava mogao gotovo precizno i nepogrešivo utvrditi, govorilo se o 35 do 40 tisuća stradalih, da bi podzadnje ta brojka narasla na milijun, čak i na dva

milijuna, u spisima dijaboličnih manipulatora, kojima nijedno zlo nije dosta veliko pa ga moraju još i potencirati, a izmisliti ako ga u stvarnosti nema. Zanimajući zasad činjenicu, da je na prostoru jasenovačkog logora još dvije godine nakon rata, do 1947, postojao logor za zarobljene domobrane i druge (civilne) protivnike komunističkog režima, koji su na tom prostoru uglavnom i ostavili svoje kosti, činjenica je da najobjektivnija, znanstveno utemeljena procjena — izvedena na demografskim istraživanjima koje su provodili političkim tendencijama nezavedeni istraživači, kako hrvatske tako i srpske nacionalnosti (dr. Kočović!) — dolazi do brojke od oko 500.000 ratom stradalih Srba u cijeloj Jugoslaviji. Tu su uračunate sveukupne žrtve svih vojnika u svim vojnim formacijama svih boja, ratnih zarobljenika u zarobljeničkim logorima, civilnog stanovništva stradaloga od političkih progona, bombardiranja, epidemija većih razmjera i sl. Dosta pouzdani podaci o žrtvama zloglasnog Jasenovca govore o 70–80 tisuća nastradalih, od kojih je oko polovica Srba. No i pored tih spoznaja, i dalje se operira stotinama tisuća, pa i milijunima srpskih života. Suvišno je upozoravati, da takve manipulacije imaju jasne ciljeve.

Srpska propaganda uporno nastoji dokazati, da su Srbi bili najbrojniji sudionici antifašističkog rata, dok su ostali jugoslavenski narodi navodno bili uglavnom na strani izdajnika. Uz ono što smo o tomu već rekli, valja dodati i ovo:

Srpsko stanovništvo, računajući cjelokupno područje NDH (dakle i s Bosnom i Hercegovinom, što je važno imati na umu zbog realnosti proporcija), zaista je nešto izrazitije sudjelovalo u oružanom ustanku protiv okupatora, ali samo u prvoj godini rata i računajući njihovo sudjelovanje kako u partizanskim tako i u četničkim odredima. Za kasnija razdoblja to se više ne može reći, prvo zato jer su četnici ubrzo počeli kolaborirati i s Nijemcima i s Talijanima i s ustašama, a drugo, zato što su već od sredine 1942. Hrvati počeli sve više ulaziti u partizansku vojsku (ili pak organizirati druge oblike otpora). Tako je ujesen 1943. od ukupno devet korpusa partizanske vojske u Jugoslaviji njih pet bilo na području Hrvatske. Istodobno, od 125.000 boraca pod zapovjedništvom Glavnog štaba Hrvatske, oko 72% čine partizani nersrpskih narodnosti, a čak 61% je među njima Hrvata.

Ipak, srpska propaganda i dalje širi neistine o tome, da bi »dokazala« opravdanost srpskih »posebnih zasluga« za slobodni svijet. Jer iz posebnih zasluga, misle oni, proizlaze i posebna prava.

Neistinito se prikazuje i pitanje teritorijalnog okvira NDH i Srbije. Pripadanje Srijema u granice NDH temeljeno je na činjenici da Srijem, u srednjem vijeku, u doba samostalne srpske države, nikada nije bio u njezinu sastavu, a od istjerivanja Turaka, dakle od kraja XVII. i početka XVIII. stoljeća, cjelokupno područje Srijema, uključivo i Zemun, bilo je u sastavu hrvatske države i u njoj ostalo sve do godine 1918. Hrvatska je dakle »unijela« Srijem u zajedničku jugoslavensku državu. Jest činjenica da su vlasti NDH postupale represivno prema srpskom stanovništvu u Srijemu, ali je činjenica i to, da su srpske (ili jugoslavenske) vlasti poslije 1945, kad je već dio Srijema po prvi put u povijesti pripao Srbiji, bile isto tako represivne prema hrvatskom pučanstvu. Sustavno su poduzimane mjere za srbizaciju toga područja svim sredstvima nacionalne i gospodarske politike, među kojima je na posebnome mjestu kolonizacija. Ali ni to još Srbiji nije dosta: ona bi htjela zauzeti cijeli Srijem. Primjer Vukovara i Iloka najbolje to potvrđuje. (A i ne samo Srijem, kao što događaji pokazuju.)

Netolerantne, represivne metode srpskih vlasti prema nesrpskom stanovništvu provode se i u Vojvodini. Srpska propaganda tvrdi, da je autonomija Vojvodine bila uspostavljena 1945. kako bi se ugrozila srpska većina u njoj i tako oslabila Srbija. Činjenice su međutim tvrdoglave. Do 1918, tj. do stvaranja jugoslavenske države, Vojvodina nikada nije bila u sastavu srpske države. Otkako su se migracijom naselili u nju, 1690, Srbi su tu bili u manjini. Osim njih, u Vojvodini su živjeli Nijemci, Mađari, Rumunji, Hrvati (i neke manje nacionalne skupine). Ulaskom Vojvodine u Jugoslaviju, počeo je proces sustavne srbizacije toga prostora. Ipak, Srbi su i dalje bivali u manjini. Upravo Srbi starosjedioci, koji su u Vojvodini živjeli i prije 1918, bili su glavni zagovornici autonomije Vojvodine. Zagovarali su to i u staroj Jugoslaviji i u toku partizanskog ratovanja. Poslije 1945. Nijemci su sasvim istjerani iz Vojvodine, a Mađari i Hrvati bivaju potiskivani i ušutkavani prijetnjama i terorom. Val srpskih kolonista doveo je napokon do stvaranja srpske većine u Vojvodini, i oni su bili oslonac za odluku o ukidanju autonomije prije tri godine. Zapitamo li se tko je tu stradao, tko žrtva, onda se može odgovoriti da su to svi nesrpski žitelji Vojvodine, kao i starosjedilački Srbi. Srbi doseljenici, koji nemaju osjećaja za tradicionalne kulturne i civilizacijske vrijednosti ovoga podneblja, ugrožavaju i njihov identitet. Politički i moralno.

Kao što je prva Jugoslavija iznevjerila svoje najgorljivije zagovornike i osnivače na hrvatskoj strani (Trumbić!), tako je i druga Jugoslavija

iznevjerila žrtve koje su hrvatski antifašisti za nju podnijeli, vjerujući da će ona biti pravednija od prve (Andrija Hebrang). I u jednom i u drugom slučaju krivnja je samo na onima, kojima je Velika Srbija jedini san, makar se ona (privremeno) maskirala i jugoslavenskim imenom. Jugoslavija je u njihovim planovima imala biti samo prijelazno razdoblje. Velika Srbija je ono što njih jedino može zadovoljiti, za sada samo na jugoslavenskom prostoru. Poslije, nakon što bi »progutali« Hrvatsku, zatim i Sloveniju, imali bi oni i nove apetite, koji su već nagoviješteni ne samo u prošlosti nego i u novije vrijeme: prema Mađarskoj, Austriji, Bugarskoj, Grčkoj (Solun! stari srpski san!), a valjda i Albaniji. Osim što je žalosna, ta je ambicija velikosrpstva i smiješna, jer je umislila da jedan zapravo mali narod može asimilirati nekoliko više-manje jednako malih naroda oko sebe, koji su međutim, svi zajedno, višestruko veći od njega samoga.

Jugoslavija ima, prema posljednjem popisu stanovništva (1991), oko 22,500.000 stanovnika. Od toga je 8,500.000 Srba, a ostalih 14,000.000 su Hrvati, Slovenci, Albanci, Makedonci, Muslimani, Crnogorci, te Mađari. Sve su to već oblikovani i samosvijesni narodi! I samo barbarogenijski duh može ignorirati tu stvarnost i smatrati svojim sudbinskim poslanjem: da ti narodi moraju nestati i postati Srbi.

Nedavno bombardiranje Barcsa u Mađarskoj od strane srpskog zrakoplovstva, kao i poznate srpske prijetnje upućene Austriji, otkrivaju kamo to vodi.

Nije dakle u opasnosti samo Hrvatska. U opasnosti je Europa. Kao zemlja europske civilizacije, kao domovina mirotvorne ideologije, koja je danas osnovni princip europske politike, a začeo ju je i prvi počeo prakticirati u Europi Stjepan Radić, Hrvatska će i nadalje inzistirati na razgovorima i sporazumima, a dakako i na činjenicama, ali ne preko granica koje dijele miroljubivost od kapitulacije. Ako bismo sada pokleknuli, nama je jasno da Hrvata i Hrvatske više ne bi bilo. Bio bi to sramni kraj svih nas.

Nemamo prava na to pristati, ma kolika bila sila koja se sručila na nas.

Hrvatska je prošle godine, 1990, potpuno razoružana od strane jugoslavenske vojske. Sva ratna sredstva kojima je raspolagala Teritorijalna obrana Hrvatske, a bila su nabavljena isključivo novcem iz hrvatskog budžeta, bivša komunistička vlast predala je jugoslavenskoj vojsci, i to neposredno uoči svoga silaska s vlasti. Bio je to njezin posljednji zločin prema hrvatskom narodu, jer je svakom objektivnom

promatraču prilika, događaja i odnosa u nas tada već bilo jasno, što je i kakva je ta jugoslavenska vojska, pa se moglo čak i naslutiti njezine namjere i predvidjeti protuhrvatske akcije. Samo kratkovidni ili maloumni nisu već tada shvatili, da će Hrvatska biti glavni cilj njihova napada, kako bi se spriječilo raspadanje njima tako drage, potrebne i nezamjenjive Jugoslavije, bez koje ta vojska ne bi mogla postojati jer je ne bi imao tko uzdržavati. Hrvatska je, u trenutku napada na nju, razmjerno sili koja se na nju obrušila, zaista bila goloruka, a ipak je prihvatila borbu. Iz svega što smo rekli jasno je da drugog izbora nije ni imala. Morala je prihvatiti tu borbu, ali ne »do istrage naše ili vaše«, jer to nije njezin pogled na svijet, nego samo do obrane i osiguranja vlastita postojanja. Ono što je već do sada postigla, može se smatrati velikim vojničkim uspjehom, jer je u bezdušnom ratu s tehnički neusporedivo nadmoćnijim neprijateljem onemogućila de facto sve njezove planove i akcije. Treća po snazi europska vojna sila evo je već mjesecima praktično nemoćna pred otpornom snagom hrvatskog naroda. Naše su ljudske i materijalne žrtve visoke, naši su naponi na granici izdržljivosti, ali je naš ideal neuništiv, naša volja neslomljiva. Ustrajat ćemo, makar i sami, bez djelotvorne pomoći demokratske Europe, jer *odustati* značilo bi *nestati*. Hoće li nam ta demokratska Europa stvarnom političkom i vojnom akcijom pomoći — ili će nam i dalje slati humanitarnu pomoć, kako bi samo produžili naše krvarenje (što je nekima od njih, možda, i vrlo zabavna predstava!)?.

Uostalom, povijest hrvatsko-europskih odnosa je povijest obostranih zabluda: hrvatskih o Europi i europskih o Hrvatskoj. Od godine 1664, kad je Katarina Frankapanka, buduća hrvatska banica, žena Petra Zrinskoga, poslala u Mletke da u ime Zrinskih (bana Nikole i brata mu Petra, njezina muža) uspostavi dodir i vezu s francuskim poklisarom Luja XIV, biva sve jasnije da je Hrvatska, da su Hrvati u europskim političkim računicama samo varijabilna vrijednost koja služi samo kao objekt njihovim često i najprizemnijim interesima. Iskusio je to i umni, nesretni Kvaternik kad je, punih dvjesto godina kasnije, pokušao to isto: zainteresirati Europu za hrvatsku stvar i sudbinu Hrvatske. Ono što je, upravo nekako u doba neuspjele diplomatske misije Katarine Zrinske, rekao Ahmed Köprülü, slavni turski veliki vezir poznat kao Čuprili-paša, naime, da je s njemačkim ratnicima lako izići na kraj, »ali Hrvati pokazuju neobuzdanu drskost«, navelo je Kvaternika na tragičnu konstataciju (u knjizi *La Croatie*, 1859), da su Hrvati stoljećima vodili takvu borbu s puno »neobuzdane drskosti«

da bi zaštitili Europu od turske najezde. Služili su joj kao topovsko meso, pa bi bio red da ona sada čuje vapaje Hrvata »protiv nasilja i bezakonja u Hrvatskoj«.

Naravno, nije ih čula: ni molbe Zrinskih, ni vapaje Kvaternika, ni argumente Radića, koji je ponavljajući Kvaternikova putovanja doživio Kvaternikovu sudbinu.

Zrinski, Kvaternik, Radić: tri križna puta koja ilustriraju naše zablude o Europi. A naša odlučnost da se više nikada ne borimo za tuđe interese morat će, najzad, izbaviti i Europu od njezine zablude o nama: morat će se uvjeriti, da su nam odsad naši interesi važniji od njihovih! Ako je njihov interes i bila Jugoslavija, ili je možda još uvijek, naš interes to nije i nikada više ne će biti.

Žalosna je istina da je takorekuć sve do jučer većinu europskih zemalja, pa i same Sjedinjene Američke Države, ta jugoslavenska opcija vrlo tijesno i sasvim neprikriveno vezivala uz najzločinačiju vojsku suvremene Europe, uz titovsku velikosrpsku Jugoslavensku armiju. Možda ih ta »sentimentalna veza« nagoni još i danas, da sjede za istim stolom i pregovaraju s generalima koji, posljednji u Europi, nose na kapama crvenu zvijezdu i pod tim znakom, u ime velikosrpstva, izdaju naređenja da se ruše hrvatski gradovi i spaljuju hrvatska sela, da se uništavaju škole, bolnice, crkve, spomenici kulture i civilni objekti, da se ubijaju djeca, masakriraju građani — ukratko, koji čine u Hrvatskoj danas, 1991, ratne zločine neviđenih razmjera, kakve nisu činili ni njemački nacistički okupatori. Ti Europljani takve generale pozivaju u Den Haag, sjede s njima za istim stolom, pregovaraju i trpe da ih varaju, sramotno podnose njihove laži i drskosti, dokazujući da su nedostojni nasljednici svojih velikih prethodnika. Winstona Churchilla, na primjer. U svojim znamenitim memoarima, tamo gdje govori o sastanku na Jalti, Churchill navodi kako se pred »velikom trojicom« našlo pitanje: što učiniti ako Njemačka idućih dana ili tjedana ponudi kapitulaciju? Veljača je, godine 1945, i pitanje je bilo vrlo realno. »Ovisi o tome tko će je ponuditi u ime Njemačke«, odgovorio je otprilike Churchill. »Ako to ponudi Hitler, ne ćemo prihvatiti ponudu i nastaviti ćemo rat. Kapitulaciju mora ponuditi netko dostojan da sjednemo s njim za isti stol.« S nedostojnima se ne razgovara, glasio bi zaključak, a ratni zločinci iz jugoarmije su upravo to. Dotle je zapadnu Europu dovela njihova slijepa (ili možda koristoljubiva?) odanost najmračnijoj, najrepresivnijoj državnoj tvorevini suvremene Europe: da sama izgubi osjećaj za vlastito dostojanstvo.

Ali, ako su njezini političari sami ostali bez njega, bez dostojanstva, nemaju pravo prisiljavati i nas, da ih u tome slijedimo: da gazimo sami svoje dostojanstvo! Ako Europljani ne znaju s kime to svi zajedno imamo posla, mi znamo. Ona ista vojska, koja je u drugom svjetskom ratu na našem tlu izvršila barem isto toliko ratnih zločina koliko i sve one vojske kojima je ona zbog njih sudila, ta ista vojska vrši i danas u Hrvatskoj ratne zločine. To je ista vojska, iako su ljudi u njoj drugi. Ljudi su drugi, ali je duh u njoj ostao isti: duh ispunjen organskom mržnjom prema svemu što je hrvatsko.

Nekim europskim političarima, očito je, ona je potajno draga i takva. S kim si, takav si — kaže poznata poslovice, ali se ne ću pozivati na nju. Nisam baš siguran da je to tako, ali sam ipak ispunjen hamletovskom dilemom: o čemu se tu radi, o kakvoj bliskosti ili kakvu interesu? Hamletovskoj dilemi odgovara i Hamletovo pitanje, neznatno prilagođeno: Jer što je njima Hekuba il što su oni Hekubi, da tako za njom plaću?

18–20. listopada, 10. studenoga 1991.

Dubravko Jelčić

ODNEKLE SE MORA POČETI

Nisam željela početi pregrijanim početkom. Nisam željela početi odmatanjem paradnih riječi, niti otkriti mrijestilište svraba koji me svrbio već dulje vrijeme. U mozgu su zaškljocali fotosignali koji su blicali neke detalje pogodne za početak. Ali radijus nedoumice bijaše velik. Sumnjičavost je sebi uzurpirala veliku zapremninu. Sve mi se činilo nezadovoljavajuće. Jeguljasto mi je isklizalo iz domašaja. Moja ušteđevina dragocjenih zamisli činila mi se glomaznom i nisam se mogla odlučiti odakle, s koje strane početi pucati s tim obeshrabrenim naoružanjem. Odakle početi odmotavanjem i obračunavati se s neposlušnošću odluka. Osjećala sam se uplašenom pred velikom odgovornošću.

Za sve to vrijeme grmjale su strahote u neposrednoj blizini. Rat. Gnjusani i razbojnički, mahnuti i teroristički, podao i paranoidan, bestijalan i bestidan, napadački i zločinački, nahranjen barbarizmom s nepodnosivim zadahom mržnje. Za njega još ne bijaše izmišljena ni zapisana prava riječ. Mjerljiva za užase kojima se želio smaknuti mir i sloboda, vjera i dostojanstvo postojanoga hrvatskog naroda. Koji je već urlao u mnogim dijelovima naše zaprepastene Domovine. To divljačko-barbarsko čudovište u zvjerskoj mržnji prema Hrvatima bio je krvavi zločinac na našem svetu, tisuću i tristo godišnjem, hrvatskom tlu.

Mislila sam: o tomu će pisati drugi. Pametniji i mudriji. Ugledniji, odlučniji, pronicljiviji. Spisateljski prednjaci. Osjećala sam se za takav sveti pothvat neupotrebljivom. Čitala sam novine, slušala radio vijesti i televizijske istinite slike. Bile su strašne. Mrcvarile su me. Oduzimale su mi mir. Suočavala sam se s mucanjem kada sam se želila na tom planu izraziti. Savjest mi je dovikivala: »Nije to za tebe! Piši i dalje rodoljubne pjesme na štokavskom i kajkavskom hrvatskom jeziku! Piši

priče za djecu! Piši što hoćeš, samo nemoj taj veliki zalogaj staviti u svoj tanjur! Zada vit ćeš se!»

Slušala sam i nisam slušala. S opraštenjem, pljučkala sam na mišljenje moje savjesti. U ovom slučaju. A rat se širio i kako zaobići njegova nasilja? Spoticala sam se na taj minobacački barbarizam. Pa zaboga, nisam maloumna da ne bih čula taj topovski hihot. Nisam ni slijepa da ne bih vidjela te razorene ljudske domove, spaljena sela, srušene crkve, nagomilane nesreće. Nisam gluha da ne bih čula vapaje prognanih ljudi i djece... Savjest je počela popuštati. Oklijevajući mi je došapnula: »Pa, pokušaj!«

Moram priznati da me je to njezino dopuštenje najprije razveselilo. Zablistale su iskre oduševljenja. Bila sam zahvalna toj mojoj dobrostivoj savjesti. Obilato zahvalna. Počela sam razmišljati o početku jer odnekle se mora početi. Koliko god sam osjećala čar toga dopuštenja, toliko sam se počela sukobljavati s nekim važnim pitanjima. Pitanjima odgovornosti.

Nesanice, strepnje, nedoumice, kolebanja, oklijevanja, izmjenjivali su se u meni i grmjeli u nesigurnosti. Doduše, napastovale su me neodgodive ideje. Preživljavala sam ih napaćena, nagrizana dilemama. Bijah opsjednuti dvorac koji se odupirao bućnim napadima banalnosti, kičera jima, brzopletosti.

U međuvremenima prala sam i krpala sinovljeve čarape, unuci pričala lakovjerne i razvučene priče. Odlazila sam na skromnu tržnicu sa skromnim novčanikom, a sve to vrijeme u meni su palucala nepočešljana, uljezla razmišljanja. Ubadala me u najranjivija mjesta. Zatim bi se razbila, raspršila, razorila mi bedeme i spomenike. Nahrupiše havarije i rasuše mi vreće s pijeskom. Depresivna, spoticala sam se pod težinom odgovornosti pisanja takve uklete teme. Moja samokontrola nije pala na koljena. Na mene nije nalegla obamrlost. Ideje mi se nisu ogadile ni ishlapjele. Odmotavale su se i sijavale, oduševljeno i zapovjednički klicale: »Započni već jednom!«

Ali nisam se usuđivala početi. Kao da sam čekala klapgerlu koja će neopozivo dati znak sklapanjem klapne. Ali ona nije htjela doći u moje krize.

A za to vrijeme poznati i nepoznati književnici pucali su iz svojih puškarnica. Djela su im se ljeskala od čitateljskog pljeska. Jesu li se i oni tako iscrpljivali pred čorcima koje su u tišini njihovih mrcvarenja u njih ispaljivale vlastite rečenice? Vape li i oni u svojim spisateljskim odajama za kemikalijama koje će ukokati neodlučnosti?

Ja osobno, iz noći u noć, iz očaja u očaj, od kletve do zakletve, od zaprisegnuća do rasprisenjuća, zatrovana i rastrovana molila sam da napokon zadaždi odlučnost i opojnost rađanja, nastajanja početka.

Željela sam pisati strpljivo, pošteno, bez žurbe. U noćnoj tišini, kad u vrtu cvrče cvrčci a telefon pristojno šuti. U društvu raspetog Isusa, zvjerski smrskanih začavljenih dlanova, koji nemoćan i svemoćan svake noći bdije nad mojom nečistom savješću. Neka odsada u svojem bdjenju sluša otkucaje moga pisaćeg stroja što su zapravo otkucaji moga usplahirenog srca.

Za moje neodlučne odluke znale su obje moje kćeri. Jadranka, u Njemačkoj, slikajući svoje apstraktne slike, dodavala je u njih svirku svojih oholosti i mahala mi njima iz tuđine. Tuđinka u tuđini praznila je svoje emocije kistom zamoćenim u odvažnost. Nju nisu mučile ni proganjale utvare egzilske kao što su mene trovale nenapisane, nerazmotane Istine. Iz daljine je čitala moje prazne stranice na koje je prizivala upozoravajuće sjekire: »Ti znaš, Ti možeš, Ti ne ćeš, Bog će te kazniti ako umreš prije nego napišeš posljednju stranicu!«

Njezin sin, njezin imetak, odgojen u njemačkim vrtićima, odškoloivan u njemačkim školama, zadojen njemačkim stilom mišljenja, nije razumio moje neodlučnosti. Gospode, on bijaše još razigran, žedan odgovora iz mojih nenapisanih poglavlja. On bijaše ozlatnjeno prostranstvo u koje sam gomilala svoje blagoslove. Za njega sam mijesila najljepše molitveno blago. Za njega sam iz šikara nedoumica, živkava i besputna, bila praporac koji je zvonio iz Domovine. On je sluškao moje depresivne spisateljske šutnje. Bez mogućnosti da mi pomogne mišlju, riječju ili djelom.

Moja koliba kolebljivosti gorjela je umnogostručnim plamenovima ali nije bila sažgana. U tišini svoje spisateljske samoće upravljala sam svojom flotilom nenapisanih riječi, rečenica, poglavlja. Zbrinjavala sam ih svojim zakletvama da ću jednoga gostoljubivog dana ipak početi.

Za to vrijeme moja kćerka Drina, prozaičnim zanimanjem inženjerka medicinske radiologije, bila je usmjerenjem i uvjerenjem nježna majka. Za moj slučaj glumila je nezainteresiranost. U svom rasporedu života lizala je svoju sreću i izbjegavala susret s mojim dvojabama. Nije željela biti moja tableta za umirenje. Imala je svoj dragulj koji joj je kao kometa pao u njezinu dolinu ljubavi. Bila je to Dobrila-Zvonimira za koju je brojila molitve i ljeskala se od njezine proljeti. Ona bijaše njezino boštvo kojem je vlastitom odlukom dahnula život. Upredena u majčine poljupce bijaše Drinina sadašnjost i budućnost. Njezin pu-

tokaz. Bijahu povezane sjajem pripadanja jedne drugoj. Tu nije bilo mjesta za razmatanje mojih zapleta.

U to vrijeme mojih molitvenih dana prikupljala sam niti za početak. Moj sin Hrvoje nije mario da moje još neispredivo predivo. Ne bijaše gostoljubiv za moja razmišljanja. Zovoljno se sudarao s mojim neizrečenim upitnicima. Bio je bič koji me tjerao u razoružanje. Nije uspio. Nije se zbog toga ni žalostio. Volio je banalne životne navike. Navijao je svojih šest budnih satova i čituckao politička štiva. Jurist. Ključkao je stare prašinaste zakone. I nove, još svježije, tek izišle iz tiskarskih strojeva. Dvonožac koji je znao otrovno palucati jezikom protiv mojih danonoćnih mora. A ja sam nizala prosjačke molitve za blagoslov mojih kalvarija. Koji put uzimao je sebi tajm—aut u vinskoj atmosferi. Morao je. Da bi zaglušio moje otrovne šutnje koje bijahu otrovnije od mojih padajućih riječi. No ja sam, policajka na dužnosti, blještila od ljubavi prema njemu. Jer bijaše moja zavičajna metropola. Ne zamjeri, sine!

Usporno sam tražila nekoga iz bliže okoline koji bi razumio moje skepse u moju vjerodostojnu viziju. Bez poruge.

Listala sam nizove izdvojenih i probranih uzoraka upotrebljivih za razumijevanje. Nakratko sam zastala uz udaljenost svoga brata. Tko zna kako bi on prihvatio moj nizac zakućastih nesigurnosti. Ali on, za života u mom životu, bijaše spitfajer i pucao je u moj ružičnjak. Oprastajući mu prekrizila sam ga uz posljednji pozdrav.

Pokraj moga života bijaše podosta grobova. Prolazila sam uz njih. Kod nekih bih kratko zastala i izustila opširni ili kratki »Oh!« ili »Ah!« i krenula dalje.

Uz majčin grob zavapila sam: »O, majko moja!« Ali ona već pedeset godina ne mari za moje uzdahe. A ona bi bila, baš ona, Bože moj, ona bi istinski shvatila moj spisateljski otrov kojim sam se trovala. Ona bi bila moja polazna točka. Ona se trošila u molitvama uz moje bolesničko uzglavlje. Preporučivala me je Bogu. On ju je saslušao u svojoj nepreglednoj pravičnosti. U ono zamračeno ratno doba darovao je meni ozdravljenje a nju pozvao k sebi. Ona je voljela svoga Boga. U crkvi sam je potajice promatrala. Izgledala je kao da se stalno ispričava za ono jučer i ovo danas, za sutra, jer nije znala što će sve, Bogu nevažno, pomisliti, grešno osjetiti, nepravedno reći, sebično odlučiti. Ali ona nije bila grešna ni nepravedna, najmanje sebična. I zato ju je njen Bog pozvao u svoje društvo. Možda mu vrijeme krati molitvama koje je izmišljala a bile su skladne, nježne, strpljive, ljubezne, ukratko čudesne. Ona sigurno Gore uveseljava anđele i svece Božje.

Uz majčine svete ostatke smireno je šutio moj zaspali otac. Nakon mnogih životnih neuspjeha. Ne želim ga optuživati. Zavrijedio je moju nekrivotvorenu ljubav. I uzdah: »Dragi, tata!« Bili smo istomišljenici. Znači jednako grešni i jednako naivni. Veliki planer, Radićevac, pjevač hrvatskih budnica. Tankočutnik. On bi me vjerojatno poljubio u čelo i rekao mi — ništa. Možda bi me to zakočilo. Možda ne bi. Možda bi baš ta težina šutnje probudila u meni odlučnost da odagnam neodlučnost. Između nas su se strovalile u nepovrat pedeset i tri mrtve godine. »Pa-pa, dragi tatek!«

Teta Greta? Gle, zaboravih tu staru bečku damu koja je zarasla osamom i uhađa duhove koje je sama uzgojila. Ta smežurana gospođa, u pedeset godina oholog bivanja u Hrvatskoj, nije imala zericu talenta da nauči jezik zemlje u koju je uljezla udajom za moga praujaka. Moga prvog i jedinog mecene koji je financirao moju prvu zbirku stihova u sveto vrijeme moje davne mladosti. Koji je poškropio svetom vodom moju zamisao da objelodanim svoje prve grozdove stihova od kojih nije, kako se pokazalo, postalo opojno vino.

Jalovu gospođu tetu oprezno sam zaobišla kao što bih bosa zaobišla razbijeno staklo. A dragom ćelavom praujaku uputila sam prekasnu zahvalnost.

Sjetila sam se i svoje davne prijateljice Božene. Eh, ona da! Ona bi bila moje olakšanje. Ona je uvijek bila otključana za moje mladenačke tajne. Tada, davno, dok je još izgledala nježno kao zdjelica ružičasta pudinga. Ona se je razlikovala od ostalih naših zajedničkih nazoviprijateljica. Ograničenih, kvocavih i bezličnih. Punih besadržajnosti. Koje su nedjeljama i blagdanima uvirale, sa svojim neopranim dušama, u crkvenu svečanost. Božena i ja stvorile smo svoju, tajno skrojenu, ljubav u Boga. Obraćale smo mu se s punim povjerenjem, s molitvama koje smo same iskomponirale. U tišini crkvice u Frankopanskoj ulici. Tu smo zalazile ozarene i čiste sa svojim čednim godinama djevojaštva. Časne sestre su se kretale svetištem kao da se plaše da ne probude mir koji ovdje stanuje. Na Badnjake su te tihe anđelice izlagale najljepše jaslice i najstrpljivije kitile božićnja drvca mnoštvom uredno povješanih laneta.

Božena je imala običaj da malo priča. Ali ono što bi rekla, bilo je harmonično i skupocjeno. Razmišljajući o njoj opsjedala me znatiželja, što li bi mi u ovim neodlučnim trenucima odsutjela a kakve bi mi cjepanice isporučila za podgrijavanje mojih zanosa? Ali ona je sebi, zamagljena maliganim, potkopala tlo. I survala se. Godinama neotrežnjena. Zadnju flašu utočišta poslala sam joj u njezinu posljednju

ravnodušnost. U dom starica. Neka su joj oproštene sve njezine nepogode malignanskog življenja. Darujem joj svoju prijateljsku suzu.

U toj svojoj istraživačkoj panici potražih najsvjetliju točku u prostranstvu mojeg četrdesetgodišnjeg bračnog ružičnjaka. Oca našeg potomstva. Bijah mu skrbna čuvarica doma. Njegova dosuđena zavjetrina. Je li tako, Stjepane? Da, tako je!

On je bio taj koji je donosio u kuću svemirski mir. On bi bio taj koji bi razumio, bez predumišljanja, moje nemire. Iz dubine svojega čitkog srca odbrojavao bi mi iskorake u sudbonosni porok pisanja. Je li tako, Stjepane? Da, tako je!

Inženjer, agronom, svjetioničar u modernom voćarstvu. Najveća europska plantaža *Borinci* djelo je njegovo i bliskih mu zanesenjaka. Deset je godina putovao uporno preko zapreka u pustinju opakih protumišljenika. Bedaka. Ološa na položajima. Boračkih gnjida. Koji su podmuklo podmetali mine njegovim svijetlim zamislima. Koji su mu kamenovali odvažnosti i spaljivali kečeve. Bijaše to u mrzlo vrijeme dirigenata zamrznutih mozgova, koji postavljahu zapreke svake vrste da bi osujetili njegovu najsvećaniju životnu viziju. Je li tako, Stjepane? Da, tako je!

Putovao je sa starom aktnaškom punom projektantske hrabrosti, briljantnih elaborata, uzornih programa, ekspertiza, dokumenata, svakom pametnom čovjeku razumljivih. Ali Oni Tamo škljocali su mrko i mračno. U žilama im galopirala genetska deformacija prema Hrvatima. Zavidni i skućeni u svojim poimanjima, a osim toga i uhranjeni mržnjom prema Hrvatskoj, nisu htjeli prilijepiti svoje ćirilske potpise na tako veličajni projekt. Jer zašto bi Tamo Neki Hrvati imali najveću, najljepšu i najrodniju plantažu jabuka na najvećem i zajplodnijem hrvatskom slavonskom kompleksu, a Oni to ne će imati Tamo Negdje U Neznanoj Vukojebini. Je li tako, Stjepane? Da, tako je!

Beznačajnici puni fraziranja žestoko su se suprotstavljali, ukopani iza fiks-ideje o najvećoj plantaži na Njihovim gladnim ovčarskim planđistima. Bedastoća! Stjepan je uporno živio za svoje djelo u Hrvatskoj. Utemeljeno na znanstvenim ekspertizama. I nakon mnogih godina zagorčavajuće kloake pobjednički je ustoličio u zajedništvu s uigranim odličnicima uglednog Zavoda za voćarstvo, blistavo hrvatsko djelo. Djelo modernog poimanja voćarenja. Djelo pameti i izdržljivosti. Za sve te napore i uspjehe nije dobio nikakav orden, kojeg ionako ne bi htio primiti. Je li tako, Stjepane? Da, tako je!

Čast njemu i ostalim dičnim hrvatskim znanstvenicima koji su znali podići Hrvatskoj veličanstveni spomenik voćarske kulture. I to u doha zacementiranih i opakih mozgova. Je li tako, Stjepane? Da, tako je!

Taj čovjek goleme izdržljivosti, kojeg je prigrllila okrutna mirogojska zemlja, rekao bi mi odrješito: »Započni i izdrži!«

I ja započeh pisati. Mirno i sabrano. Odlučno. Razmatajući početnu nit. Onako, od Adama i Eve...

Ali iznenadno je zazvonilo sudbonosno kućno zvonce. U četiri sata ujutro. Ozbiljni ranojutarnji gost donio je poziv za obranu Domovine. Jer rat je već palio ubojitu tutnjavu tenkova, topova, migova. Točio je svoj otrov u budne dane i nesane noći. Ginuli su mladi životi na bedemima obrane nevine Hrvatske. Ginuli su dječaci koji su se još nedavno igrali rata u svojim dvorištima. Ginuli su braneći ta svoja izgubljena dvorišta. Sada su za njih zabijali čavle u lijesove.

Bio je četvrtak, prvog kolovoza 1991. U noćnim radiovijestima spiker je ravnodušno pročitao apel hrvatskih biskupa javnosti:

»Hrvatska se nalazi u nesreći nametnuta rata. Premda smo se nadali, nakon toliko nastojanja i apela da do toga ne će doći, danas smo, na žalost, suočeni s velikim ratnim stradanjima i razaranjima. Sprovodi poginulih ljudi postaju svakodnevnica. Bolnice su pune ranjenika. Čitava se sela razaraju a vjernici i njihovi svećenici, prisiljeni na bijeg, ostavljaju oštećene crkve, napuštaju rodni prag, imanje, blago, ljetinu. Mirno stanovništvo izmučeno nasiljem pita se: zašto mu se to moralo dogoditi i kad će se moći vratiti na svoja ognjišta?!«

Nakon toga je neispavana spikerica pročitala prognozu vremena za 1. VIII. 1991. »U noći i ujutro većinu će krajeva zahvatiti naoblachenje s mjestimičnom kišom ili pljuskovima i grmljavinom. Stoga će tijekom dana biti promjenljivo i svježije, povremeno s oborinama koje će ponegdje još biti praćene grmljavinom. Posvuda će zapuhati slab do umjeren vjetar pretežno sjevernog smjera.«

Ja sam popila punu šaku lijekova. Za umirenje svoga neposlušnog srca. Razlijegali su se nečujni krikovi uništavajući moj mir. Uključila sam radio. Pjevao je Tomislav Ivčić »Zaustavite rat u Hrvatskoj!« Pjevao je već mjesec dana, ali europske uši su ostajale gluhe. Oko mene su ležale moje razbacane užasnite misli. Omilitavila sam od zamaha stvarnosti. Činilo mi se da je crveni mobilizacijski poziv iščupao nešto dragocjeno iz središta moga života. Onesposobljena za hrabre misli piljila sam u zidni sat čijim je licem koracala nezaustavljiva kazaljka. Postalo mi je jasno da ja nisam Majka Hrabrost.

Plašljivo sam se pitala, kamo će taj moj miroljubivi sin? Bez ratnog iskustva. Zna li on uopće držati pušku? Što se sada u njemu zbiva? Ljubav za Domovinu ili mržnja za neprijatelja? Pali li se u njemu svijetlo nade i pobjede? Mrzila sam u tom času svoje spisateljske

ambicije temeljene mimo ratnih zbivanja. Plašila sam se pogledati Ratu u oči. A ginulo se. Kakav strašan glagol — *ginuti*. Tu strašnu riječ nisam mogla smisliti uz svoga sina jedinca. Ginu drugi dječaci iz drugih ulica. Moj sin ne će. Ne! Ne dopuštam. On se mora vratiti. MORA!

A on se, razbuden, sabrano brijao električnim briačem u kupaonici pred ogledalom. I šutio. Nisam ga htjela smetati u njegovoj šutnji. Zacijelo je razmišljao, ponešto zbrajao. Nije izgledao zabrinuto. Samo je šutio i brijao se.

Vani su lajali uznemireni psi. Možda su i oni znali da je taj mobilizacijski poziv nešto nesvakidašnje i strašno. Možda su oni znali više od mene. Naš Totos je cvilio pred ulaznim vratima. Pustila sam ga u predsoblje. Mahao je repom i jurnuo u kupaonicu. Umiljavao se oko Hrvojevih nogu.

On, koji je imao svakodnevno toplu riječ za svoga Totosa, sada nije odgovarao na njegova umiljavanja. Brijao se kao da je to najvažnije u tom trenutku.

Odjednom mi je sunulo. Zavapila sam bezglasno: »Bože, pa ja počinjem pisati. Bože, ti si mi darovao tako strašnu temu. Bože, TU je svršetak mojih dilema. TU moram početi...«

Upalila sam sva svijetla u kući. »Svijetla, svijetla!« — vrištala je moja nevidljiva duša.

Gorjelo je četrdesetak žarulja u lusterima i noćnim svijetlima, zajedno sa stolnom svjetiljkom iznad mogega pisaćeg stroja.

Hrvoje nije pitao čemu svijetla. A ja sam očekivala da će ta svjetlost odagnati crne mrakove koji se šuljaju Hrvatskom, koji se možda, ne daj Bože, vuku prema mojoj kući...

Iz romana *Godina ovna*.

Blanka Dovjak-Matković

NA POLOŽAJU

PROROČANSTVO

gorči smo nego jučer
s nečastivim ulaze u naša dvorišta
krvaviji nego jučer
plaćamo danak sada i nikada više
smrt je tu
da bi sutra zora imala kristalni sjaj
smrt je tu
ona je naš život i njihov pakleni put
smrt je tu
mi smo tu
i zemlja pod našim stopama
sutra naše zlatno polje i njihova grobnica

3. rujna 1991.

NA POLOMLJENIM KOPLJIMA

putnik sam bez kofera
u velegradski slag uglibljen
dok mračí se sve brže
kao i silhueta moćnog oka promatram
boca na boci
čovjek čovjeka uzjahuje
žena na ženi suton tka
promatram i sahnem
u koritu rijeke dubeći dno

mrači se sve brže
Sjevernjača se ne nazire
duhovi nad pašnjacima lebde
zalutalima ne zna se broj

ZALOG ZA PRIMIRJE

dane trošim kao krpље po snijegu
izuzeo sam
patos
srce
čistim se
ali i uz to dospijevam prkositi
sablaznima što grijane termoforima pljućakaju u lavor
njihovim praznim dušama skitam
gotovo izgubljen u ogromnom prostoru
mračnom i tjeskobnom

sve dobro meni znano
stane u jednu štrucu kruha
u trenu izjedemo meku unutrašnjost
pa se dugo korom sitimo
zalud

dane trošim kao krpље po snijegu
vrijeme mi je uskraćeno prije no što sam ga zamislio
i nema tajnog mjesta za koje bi pobjede bez vojne
bile dobivene

DOMOVINA JE GNJEVNA

ratne čarke ispunjavaju mi dan
sutoni nisu blagi
sve stari brže od misli i krovova
i u pjesmu sve više šiklja krv
pa su tijela tek mikroni
malo jači pljusak može im biti apokaliptični potop
peharima vina utiskujem boju zemlje u grč

i sve što je ovdje sutra bit će tamo
iza nedohvatljiva brijega
u predvorju vulkana
kad strpljenje prsne
unijet ću prst u divlje meso
prigušeno svirati duž graničnih postaja
sve stari brže od svemira
i flora i fauna
i narod ovdje ovaj hrvatski
ako jednoga dana svijet bude jedan organizam
nestat će stvarnost
i za moje more drugi će zboriti da je njihovo
i za moju riječ govoriti da je nema
bit ću tada plesač na žici
bez razapete sigurnosne mreže
i sve što stari starit će brže
sve što je starjelo okamenit će se
sve što se polako valjalo požurit će
sve što je trajalo bit će ništa
bit ću plesač na žici pokušavajući zaustaviti plodnu vodu
samo će medvjedi isto protezati se od gladi
samo će bumbari zujati neobjašnjivo
isto

USTUPAK ZA NESTANAK

od dugog čamljenja u pećinama idu ulicom
i ne znaju zašto idu ulicom
zavijanje vukova još im tješi samoću
teška ilovača njihov je grumen zlata
svoje lice mojom krvlju umivaju
dok se rosa spušta na padine
roštilj se hladi i bijela tehnika postaje
crna rupa u svemiru i razgovoru
a ugljen postaju njihovi prsti
kao strašni ris strižem ušima
i oni idu ulicom i ne znaju zašto idu
pogrbljeni
bez gustih šuma i pušcanog zrna — nasukani

LAŽNIM PRIJATELJIMA

stegnuo sam cvijet
zabio nos u travu
kao vila raspletene kose nakon naporne noći
iz potmule grmljavine izvlačim svijetlo
nad čardom vinem se
i nestanem na neko vrijeme
dovoljno dugo
da zaborave da sam ih vretenima uspavljivao
i veslao nad vodama kad su se utapljali
dovoljno dugo
da u naličjima pronađem pokoju vijest o preobraćenju
i zalupim vratima
dovoljno jako
da klinovi poispadaju
a oni ostanu za stolom
igrajući ruski rulet u grotlu
do istine
jačeg

DIVLJA HORDA

pirati kao da nemaju djecu
pirati kao da nemaju žene
pirati kao da nikada nisu u stajama upijali zvukove
rađanja života
kao da nikada nisu sanjali
ili je ovo njihov grozni san
ili je njihov bog zalutao na putu do srca
i zastao već na usnama

oni u našim lukama dobrote naziru istaknutu metu
oni u našem dignutom čelu ne vide kraj svojih snova
oni su takvi kakvi jesu
a ni nama nije ništa drugo činiti
nego da ostanemo to što jesmo
prozirne kapi u visokom slapu
opstanka

kolovoza 1991.

ODLAZAK RATNIKA

ondje kamo krećem i žabe su kreketati prestale
gljive i paprat prostirka su za umorno tijelo
ali ne
ne diraj me dok prtljagu spremam
i ukrotiti pokušavam nespokojstva roj
tamo nije toplo kao u našim zidinama
kupać ću se blatom i šiljiti pogled gledajući smrt
porodit ću se tijesno i opasno po druge
slomljena hodalka eto to će biti jutro
isprva nejasan ćurlik
potom urlik strašan
novosti koje ti odašiljam padat će na tvoje mokro čelo
poput željezne kite
ondje kamo krećem oprosta nema
ni tvojih ruku predanih šaptu
ni tihih suza u slapove straha utkanih

kolovoza 1991.

KANONADA

*Zagrebačkim dečkima koji
su branili Hrvatsku Kostajnicu*

oni ne mogu na nas
jer onaj koji mrzi svoju domovinu mrzi
svoje korjenje
svoje nebo
mrzi svoju djecu i urušava im stazu života
oni ne mogu na nas
jer ima nas toliko koliko je potrebno da se zaustavi
jedna prolazna poplava

naši nasipi naša su srca
naše pancirke zemlja je ta po kojoj koračamo
naše najubojitije streljivo
ime je naše
oni ne mogu protiv nas
jer sami protiv sebe idu

kolovoza 1991.

NA POLOŽAJU

brda se tresu
drhtim sav
što više reći o tome ratu

možda samo
vrući metal otjerao je ptice
pustoš zaudara
svi voljeni bistra su slika
prst na obaraču čvrsto mi drže

23. kolovoza 1991.

MOLITVA PREŽIVJELOG RATNIKA

dragi Bože hvala ti
što si ostavio moj mali život da i dalje traje
tvojom voljom s praga pakla vratio sam se na ulice
tvojom voljom dišem zrak i mene moji dragi dišu
dragi Oče hvala ti
sitne stvari sad su velike
brojne ljubavi sad su jedna velika milost
koju iz sveg srca širim
hodajući nezaustavljivo u okrilje tajanstveno
nekoliko stoljeća stariji

28. kolovoza 1991.

HRVATSKA

I

ona roni mojom limfom
preletima svojstvenim pliskavicama
dugogodišnju mirnoću površine
uzburkava
usnama kao dvjema kliktavim pticama

kljuca kolo neoprobane sreće
otkada je ušla u mene zapadanje sunca izniman je događaj
otkada je zapetljala kamenčiće grada u još neotvrđnuto srce

moje biće više nije samo moje
ona velikim začuđenim očima
a često zamagljenim
gleda u noćno nebo ne bi li neka nova zvijezda
za nju zasjala
zauvijek

II

oživio je moj duh
pokrenuo se nakon iznenadnog udarca
kao raskriljeni trubač nespokojstvo briše
na kotačima od meda juri gorom povrh grada
pokrenuo se
u vijenac se plete
dok snaga cvijeta širi miris dolinom
ja sam sada netko
koji ima sve što je potrebno za spoznaju valova
koji zna nešto
koji ustupa tratinu napuklome nebu
oživio je moj duh
najednom
izazivam opake bez imalo straha
najednom
ljubim šumu i more kao stvorenje s neodoljivim usnicama
usred najdražeg tijela

2. rujna 1991.

BUDUĆNOSTI, DAJ DA TE
LJEPŠE SLUTIM

moje ime Hrvat strpljivo vježba opstanak
i limenom vjetrokazu navrh krova pravi društvo
zaurlala je ratna oluja
zvijerima podvila rep
pticama uskratila pjev
i lišće ustreperilo pred lom
dok pljačkaši mojom mukom se slave
i kućni čuvar lajući na mjesec i zvijezde mirno ulazi u smrt

dok anđeli zaboravljaju na ovaj kutak svijeta
i seljakovu muku odnose gusjenice što nikada leptir ne će biti

moje ime Hrvat i moj šljivarski nagon vježbaju opstanak
limenom vjetrokazu navrh krova prave društvo
čekajući da se vjetar okrene

kolovoza 1991.

Tomislav Domović

IZBAVITELJ

(Situacija u jednom činu)

OSOBE:

Ivan Vatavuk zvani Zulum
Šimun fra Roko Plećaš, župnik

Prostorija župnog ureda. Na sučelnom zidu Papin i portret Sv. Franje Asiškog. Na pobočnim zidovima dvoja dopola otvorena vrata i jedan prozor te uokvireni poster Meštrovićeva kašteletskog *Raspela*, portret Stjepana Radića i poveća reprodukcija *Krunidba Kralja Tomislava*. Uz jedan od zidova, u visini prozora, stalaža za knjige. Između portreta Svetog Franje i Papinoga, bliže gledalištu, masivan pisaci stol i na njemu minijaturni Grgur Ninski te nekoliko knjiga, rukopis i pisaci pribor. Preko naslona stolca, za stolom, prebačen franjevački habit. Bočno od stola pohaban naslonjač. *Tijekom predstave svi ovi rekviziti »igraju«, s jednim i drugim glumcem, pa, dakle, s posve različitim predznakom.* Primjerice: kad Zulum sjedne za stol, prevrnut će kip Grgura Ninskog, kojeg onda fra Roko pijetetno uspravlja i njime pritisne rukopis... Također: za sve vrijeme igre, dok su glumci na nogama, oni se i fizički sudaraju, ali se fra Roko, pred Zulumom koji ne ostavlja pušku, uvijek izmiče...

ZULUM (*obrijanih, donedavno izrazito staljinskih brkova, pretjerano svečano a neukusno odjeven: tijesno tamno odijelo, šarena kravata, lovački šešir, čizme, o ramenu dvocijevka. Umjesto da pokuca, on iza pobočnih vrata viče*): E—hej, ima li koga?!

FRA ROKO (*kad se pojavi kroz druga vrata: zasukanih rukava, s ručnikom preko ramena i brijačom pjenom po obrazima i nausnici — još nevidljiv, javlja se veselo*): Nikoga!

ZULUM (*ušavši, ne skidajući puške s ramena, nelagodno se ogleda, pa, kao sam za sebe*): E, ljudi moji, luda li čoveka: Da nikoga...!

FRA ROKO (*ušavši, zapanjeno gleda Zuluma, potom se osmijehne i križa*): U ime Oca i Sina i Svetoga... A gdje su ti brčine tvoje slavne staljinske?

ZULUM (*rogobatno*): Prvo, ja nisam đava da se ti imaš pravo krstit, a drugo... Ajde, zdravo... to jest, 'valjen, metnimo kazat, Isus i Marija, odnosno... neka ti bude!

FRA ROKO (*šaljivo a začuđeno*): O, Gospode nad župom Radobiljom, ili si njemu prosvijetlio pamet ili meni otčepio sluh... Pa što ja to čujem?

ZULUM: A šta ja to vidim?! Kaže meni ona moja ovca–blejavica: »Potecider u župni dvor i vidit ćeš šta ni pijan klapio nisi: brkata i bradata fra Roka. Četnik! I piva: *Ne ću brijat brkove ni bradu / Doklen Vranjo ne stane na vladu...*« Znači: ništa...?

FRA ROKO: Šta, ništa?

ZULUM: Od Vranjine vlade...?

FRA ROKO (*obrisavši ručnikom sapunicu, odijeva habit*): Misliš: *Nèsta Vrane, nèsta 'rane / Nèsta Karla, nèsta para; / Dode Bre, odnese đava sve...*

ZULUM (*skidajući pušku*): Pa, ti si poludio zaozbilj i... duplo! Jerbo, znaš li ti, sine majčin, da su ti žandari, zbogporadi te popišane i klevetničke pesmice, pokojnoga čaću...?

FRA ROKO: Znam: do nasmrť isprebijali... Ali isto tako znam da tebe nije ovdje doveo ni nagovor tvoje Anice niti moji brkovi i brada...

ZULUM: Vakati istina: zaputiti me donikli jesu, ali uveli sasvim nisu. Nego me velika nužda svratila...

FRA ROKO (*pokazuje pobočna, vrata toaleta*): Samo izvoli...

ZULUM: Ma, slabomislilu jedan pratarski, pulitička me nužda velika, a ne... Eto, stojim tutek tamo na raskršću, mislim, promišljam..., a unda mi oči poletiše ter sletiše na autašce tvoje, poput kaleža uglancano, pa se u sebi...

FRA ROKO (*upada*): Pa se u sebi naslađuješ kako mi je tvoj Dragiša podvalio švercevinu za...?

ZULUM (*uskače*): Ma kakvu švercevinu, tvoj te Vranjo ušverca! Nego novi novcijati *vorcvagen* bez carevine, upol daklem cine: svoj svomu i ruka ruku mije... Stojim tako, gledam, promišljam i dičim se, kad ono, mater ti Isusovu, iza Vukeljine kuće riknuše: »Zulum će na ispovid, Zulum će na ispovid...!«

FRA ROKO (*smiješeci se*): Tko je riknuo?

ZULUM: Bagra urotnička, plaćenici Stipice Pobrića, eto ko!

FRA ROKO: I onda ti, Stipičinim uroćnicima za inat, umjesto u Matanovu birtiju, k meni u župni dvor...

ZULUM: To–ćno! I u sebi, tebi i njima za inat, mislim: A zašto se, stoko jedna vazda urotnička, Zulum ne bi ispovėda? Jerbo: bio bi se i Juda da je ima komu, da mu kurvini sinovi nisu njegova Ispovidnika novo–za–gotovo pa na križ... Vidiš li ti sad, pra Roćiću moj tankomisleć, kakvo je govno onaj tvoj Stipićetina Pobrić, a?! Malo mu celokupna Crnotina ostavščina, pa bi sad još i novu vlast u nezasitne čampre svoje. Ma ne ćeš, govnovalju, dok je moje i jedinca moga na ramenu glave, to jest kako nas je Stipica... Radić pokojni

učio: 'rvacka puška o ramenu i 'rvacke pare u džepu. Ne ćeš ti meni, Stipica govbaru... Pobriću, moju pušku i moje pare pa da si sad Vranjin... Vranje Jozipa sin, to jest Svetog Vranje brat, i da ti je Bog ćaća a Gospe mater — ne dam!

FRA ROKO (*izazivački mirno*): Šta ne daš?

ZULUM: Zgon!

FRA ROKO: A ja mislio: vlast...

ZULUM: Ti mislio... Da ti išta misliš, unda bi domislio i zna... (*Rezignirano*) Ma, bolje da šutim. I koji me đava navede ter: ajde, idem vidit je li zaobilj pustio brkove i bradu...

FRA ROKO: Zaista, zaista! Po starom našem običaju: zbog tuge za tobom. Mjesec dana tebe meni u Trnovcu nema, što znači da Rade i ja ostadosmo bez kartaškog neprijatelja broj jedan. Što opet znači da nismo imali koga peljušiti: zbogom vino, zbogom janjetino! I kako onda, za možebitno uginulim hraniteljem svojim, ne pustiti brkove i bradu?! Ali kad jutros puče glas da si nam se vratio... Bric!

ZULUM: Ajde ti lepo... da ne kažem gde! Moje posrtanje od nemila do nedraga, širom posne Bosne i Ercegovine kamenite: Stipičina i Rade Plećaša sveopštenita zavira...

FRA ROKO (*smijući se*): Moj Zulume, svijet i u svijetu svašta! No, slava Bogu na visinama, vratio se nama naš dični *advocatus diaboli*, uzdanica i zavazda opomena trnovačka, da ne kažem svehrvatska. Gledaj mi ga: ukravaćen, ušeširen, destaljiniziran... Riječju: u Herceg-Bosnu našu patničku otišao Savao, a u Radobilju, dotično u rodni se Trnovac vratio Pavao. Radujte se narodi...!

ZULUM: Meni?! Gubavi se ovaj narod meni raduje? O, pra Roko, bog te tvoj u lisicu okrenuo, kao što i jest! Pa evo se kladim u pečeno janje i deset litara kujundžuše, da si ti cilu ovu sprdačinu »brkove i bradu« meni za inat: ne bi li me kako smeo i pomeo s istoriske naše pulitičke pozornice...

FRA ROKO (*ironično*): A sve to po nagovoru i na korist Rade Plećaša i Stipice Pobrića...

ZULUM: Ne spominji gubu jednu urotničku! Pa, zbog »Druga grana Zrinski-Vrankopana« obojica i jesu, pravilno, u bajbuk završili. Ali jegulje izmigljile ter danas...

FRA ROKO: A, jok! Nego zbog »Ustani Bane...«

ZULUM: Nije Luciper nego Sotona! Sem toga, bilo je udrobljeno, daklem: duplo! Što znači...

FRA ROKO (*vadi iz pisaćeg stola bocu i dvije čaše, natače, tobože nehajno*): Što ne znači da nas dvojica ne ćemo po jednu votku travaricu... Hajde, Ivane Vatavuče moj, i obljubljeni Zulume trnovački, spusti mi se, ugasi pravedni gnjev svoj, pa da proljudikamo, da mi natanane ispriповjediš kad i na kojem mjestu pogodi tebe strijela Božje ljubavi, kao što je Savla-Pavla na putu za Damask... Da nije (*pokazuje rukom na Krunidbu*) na Duvanjskom polju širokome, tamo gdje nam zaglaviše...?

ZULUM (*sjedajući u naslonjač stavlja pušku između nogu, uzima čašu, unezvijereno prebacuje pogled s Krunidbe na fra Roka, koji je sjeo za pisaći stol*): Lako se tebi... 'tio sam reći šta. Ali meni i mom Dragutinu...

FRA ROKO (*upada*): Kojem tvome Dragutinu? Odakle u tebe, uz Dragišu, kumče Cvetkovićevo, odjednom Dragutin?

ZULUM: Oduvek. Samo šta je ona ustašina, pra Anđelko Pletikosa, krivo upisa...

FRA ROKO: Na slavu i spomen hrvatskoga zaštitnika Dragiše Cvetkovića... Ajde, Zulume, ako i jesi odvjetnik đavolji, svejedno ti valja voditi računa da i druga strana ima branitelja. Fra Anđelko, sebi na diku, a tebi za inat, umjesto Dragutin upisao Dragiša... Nego si na Pletikosu i revolver bio potegao kad je, onako zasukan, odbio tuđinskim imenom krstiti čak i tvoju grijehotinu, zvanu danas...

ZULUM: Nije istina, i nije za to! Nego: jerbo je on 'tio da se Dragiša krsti u didovo ime: Šimun. A ti znaš kakve sam ja s njim, čačom svojim crkvenjašom, muke mučio...

FRA ROKO: Znam, znam: zbog svoje podrepaške ljubavi spram JUGO-RAS-a na čelu s onom cincarskom vucibatinom koja bi i Kristove haljine za praseću pečenu glavicu...

ZULUM: Vakati istina: privarant! Bilo mi obećalo da ću za nadlugaru, a kad ono tamo...

FRA ROKO: A kad ono tamo: gošin Dragiša, s najmrskijim tvojim dušmaninom, Mačekom fiškalom, sporazum načini, Banovinu uspostavi te, time i tako, podrepana svoga, nesuđenog nadlugaru Zuluma, na cjedilu ostavi kao što se ni brabonjak...

ZULUM: Živa živcijata istina; ne brabonjak na cidilu, nego kao što se ni govno na kiši ne ostavlja. Kurvini sinovi. Mater njima i njiovoj Banovini!

FRA ROKO: I tko te onda s kišovita puta sklonio i lugarstvo ti makar sačuvao? Pletikosa! Ti, dakle, njega ne kamenom nego revolverom, a on tebe kruhom lugarskim. Je li ovako?

ZULUM: Vakati istina: spasio me tada. Ali od koga? Od Jure Crnote i Marka Plečaša, bojovnika Mačekovi', koji bi (*pokazuje puškom na Radića*) i njega na križ da im se za Banovinu mašio, kao što su i Poglavnika netom li je... Ali: bilo pa prošlo, sad je zauvik gotovo, top puka — Bajram proša...

FRA ROKO: O, Zulume, ništa prošlo-puklo-i-gotovo, nego tek počinje. Ali ovaj put kako Bog zapovijeda, izdubokaaa...

ZULUM (*upada*): Ali se ovaj put, izdubokaaa, Ivan Vataavuk ne će dat ulovit ni u čiju stupicu: preduzeo mere i čeka... Tako, od jučer, Dragiša je, crno na belo, Dra-gu-tin! (*Iz nutarnjeg džepa kaputa vadi i razastire ispravu.*) Čitaj! Ne piše li: Dragutin Šimun Vataavuk... 'iljadarka bulâ, štemplo, potpis. Amen!

FRA ROKO (*začuđen a ozaren*): O, Bože, zaista: sudski, policijski... promijenio ime...

ZULUM: A sad mi je evo ža' šta, usput, nije i brezime...

FRA ROKO (*upada*): U, recimo: Vatazec...?

ZULUM: Samo se ti rugaj! Samo ti puščaj i brijuckaj svoje brkove i bradu...

FRA ROKO (*upada*): Dok se Ivan Vatavek, mijenjajući dlaku, brine za svijetlu budućnost i — vladu!

ZULUM (*hitro*): I komendijaj! Umesto da na meni učiš i promišljaš kako ti je i zbog čega ćaća zaglavio, jerbo...

FRA ROKO (*žacnut, upada*): Jerbo nije mijenjao ni dlaku ni ćud.

ZULUM: Ma, jok! Nego: jerbo misliš da jedino vaš, tvoj i Plećašev naučitelj, uginuli mudroser Jure Crnota bijaše upućen u... Ajde, bolan, probudi se, vrime ti je, sad ili nikad. Daklem: nisu ti vijoglavog čakana osudili pa striljali zato šta je prid cilom satnijom naglas piva: *U porciji čorba, u torbici proja / Kako ću te branit Nezavisna moja...* Nego, jerbo se otkrilo da satniju kani u partizane prisaldumit. Zato je njega Preki vojni sud... Bum! Paragramp: »Proklet bio izdajica svoje domovine...« A ti, daklem, žrtva žrtve vašističkog terora, i dandanas istu pesmu pivaš, to jest: *Neću brijat brkove ni bradu / Doklen Vranjo ne stane na vladu...* Sva tvoja srića ter si obrija...

FRA ROKO: E, ako je tako, a lako bi moglo biti da jest, onda mi, Zulume, pljuni u nausnicu ako li je više ostružem dok mi se pjesma ne ostvari.

ZULUM (*gladi nausnicu i smiješi se lukavo*): Opet sam te, znači, stoposto nadmudrio i priteka: ja svoj suprotivni likvidiso, a ti svoj... Toma jedan Sumnjičavi! Nego, nisam li ja tebi oduvik govorio da je, metnimo kazat, časnije, to jest korisnije biti Juda negoli Toma? Jerbo je Juda Isukrsta uzdiga na križ i tako ga učinio Spasiteljem, a malovirni Toma nije moga povirovat ni da je uskrsa, nego mu je valjalo (*opet pipa nausnicu*) prstom u ranu...

FRA ROKO (*ozbiljno*): Ja se malo prije šalio sa Savao-Pavao na putu iz duvanjskog Jeruzalema u radobiljski Damask, a kad, evo, možda se zaista dogodilo da je providnost Božje ljubavi...

ZULUM: E, tankomisliču moj pratarski! Da je po tebi, ljudi bi po svitu gologuzi 'odali i, nemajući pametnijeg posla, jedan drugom krunice prodavali...

FRA ROKO (*upada*): Darivali, Zulume.

ZULUM: Dobro: darivali... kao što je tebi moj Dragiš... gutin auto, upola, darova... A unda se darovanim krunicama, kao štrikovima, međuse davili. Sprama tomu, ljubav da mi više spomenuo nisi! Jerbo niko, pa ni ti, nema pravo da...

FRA ROKO: Dobro, ne ću... Ali, mili goste moj, ipak imam pravo ponizno upitati: što se zapravo dogodilo te si, poslije dvadeset i više godina, ovako junački i samoprijegorno, danas odlučio prekoračiti prag ove, tebi, kuće paklene, kad se zna...

ZULUM (*upada*): Ma šta se zna?! Da ne dam Zgon, da sam ja zemlju kupio četrestreće, da je kupoprodajni ugovor uredno overen i lično potpisan rukom velikog župana doktura Ante Bulata i da...

FRA ROKO (*upada*): I da na tom nazovi ugovoru nema prodavačeva potpisa, nego križ, premda se zna da je pokojni Grgo Pobrić bio pismen. I da ne

piše kako si onoliku i onakvu zemlju, ne kupio već oteo, za popišana tri kvintala upaljena kukuruza, koja...

ZULUM (*upada*): Koja su »tri kvintala upaljena kokuruza« spasila Pobrićevu, metnimo kazat, čeljad ne samo od ljuta gladovanja, već od zasigurno garantovane smrti. A njegov najstariji ispišak, Stipičetina, umisto da mi tabane ljubi i sviću za dugovičnost moju na oltaru svetog Roka Trnovačkog pali, prije negoli onom ćaćetini na grebu, on protiv mene, izbavitelja i spasi-telja svoga, potega parnicu ter...

FRA ROKO (*hitro sa stola uzevši Bibliju, listajući*): Samo časak, Zulume... samo jedan časak... Evo, poslušaj (*čita*): »Izak se obrati Jahvi za svoju ženu, jer je bila nerotkinja. Jahve ga usliša, te njegova žena Rebeka začne. No djeca se u njezinoj utrobi tako sudarala te ona uzviknu: 'Ako je tako, zašto ću živjeti!' Ode, dakle, da se posavjetuje s Jahvom. I Jahve joj reče: 'Dva su svijeta u utrobi tvojoj; dva će se naroda iz tvoga krila odijeliti. Narod će nad narodom gospodovati, stariji će služiti mlađemu'. (...) Pojavi se prvi. Bio je crven; sav runjav kao ogrtač. Stoga mu nadjenuše ime Ezav. Potom se pojavi njegov brat. Rukom se držao Ezavu za petu. Zato mu nadjenuše ime Jakov. (...) Kad su dječaci odrasli, Ezav postane vješt lovac, čovjek pustare. Jakov je bio čovjek krotak i boravio je u šatorima. Izaku je Ezav bio draži, jer je volio divljač, a Rebeka je više voljela Jakova. Jednom Jakov kuhaše jelo. Ezav stigne s polja, gladan. Reče Ezav Jakovu: »Daj mi toga crvenoga variva da pojedem, jer sam izgledao«. A Jakov odgovori: »Ustupi mi prije svoje prvorodstvo!« Ezav reče: »Evo me skoro na smrti; što će mi prvorodstvo!« Jakov nastavi: »Prije se zakuni!« On mu se zakune, i tako Jakovu proda svoje prvorodstvo. Tada Jakov dade Ezavu kruha i čorbe od sočivice. Jeo je i pio, onda se digao i otišao«. (*Stanka*) Onda, Izak-Zulume, kako ti se čini?

ZULUM (*unezvijereno*): Ma šta, kako mi se čini?!

FRA ROKO: Pa nije vrag da ti, negdašnji Pletikosin crkovernjak, nisi čitao Bibliju te ne znaš priču o Izakovim sinovima Ezavu i Jakovu?

ZULUM (*važno*): Kako je pokućar Jakov privario runjavog Jazava ter se, spomoću slipog i blesavog ćaće, dočepa imanja...

FRA ROKO: To, Izače, to!

ZLUM (*ljutito*): Izdlak ti je ćaća, a ne ja!

FRA ROKO: Ne znam. Jer mater svoju nikada nisam ispovijedio...

ZULUM (*skače, srdito*): Pa šta unda 'oćeš?!

FRA ROKO (*tajnovito*): Ja ništa, ali može bitni Ezav Stipica...

ZULUM: O, Udbo jedna i Ozno pratarska! I sad ćeš mi reć da je tebi ispovidna tajna...

FRA ROKO: Ni pokojna se Luce Pobrićeva nikada nije u mene ispovjedila, nego je vazda s mojom materom u Grabovac...

ZULUM: Pa kako unda znaš?

FRA ROKO: Što, da si ti Lucu prosio i... napastovao, a ona te, unatoč svemu, nije htjela, nego je radije...? Zaboga, pa to znade cijela Radobilja.

ZULUM: Jure Crnota, buduć tada glavar, i Marko Plećaš 'arambaša trnovački, oni rastrubili, iz greba im kosti dava povadio! Osratomili mene i slinavog Pobrića. A da su držali jezičine u guzici...

FRA ROKO (*uskače*): Tada bi ti, iz čista milosrđa spram možebitnog svoga Ezava-Stipice, ona tri kvintala upaljena kukuruza Grgi poklonio, a prvorodstvo...

ZULUM (*upada*): Za lipe oči njegove i Lucine! O, bog te tvoj ljubokrvni!

FRA ROKO: Ne za Grgine i Lucine, nego za gladne oči Stipičine...

ZULUM (*u škripcu*): Bezdušnik!

FRA ROKO: Ezav-Stipica ili...?

ZULUM: Ili ko, ja?

FRA ROKO: O tomu će, tko je otimač i bezdušnik, zakon i sud, dok je na nama, Zulume, da pred Bogom i ljudima...

ZULUM (*uskače*): Ma koji zakon i koji sud, Šimun te Roko sveti malteriso! Jer da je toga i dosad bilo, deset sam puta već moga i mora dobit parnicu. A dobio sam ovo!

FRA ROKO: E, kad je tako kako kažeš da jest, onda nam se svim silama valja založiti za novu, našu, pravnu i pravednu državu Hrvatsku...

ZULUM (*upada*): Koja će, cakum-pakum, Ivanu Vataavuku dosudit Zgon. O, bog te čaće tvoga domobranskog zakarta, pa misliš li ti zaista da sam ja goveće?!

FRA ROKO: Bože sačuvaj! Ni u snu ja svoga protukartaša Zuluma s nijednim i nikakvim blaščetom niti jesam niti sam ikako mogao usporediti. Gdje je nevino goveće, a gdje opet on, Ivan Vataavuk, kojemu ni sotona paklena dohati nije mogla...

ZULUM (*ulovljen, uskače*): I nije! A ne će ni odsad. Riknuli su Cvetković i Maček, Poglavljenik i Maršal, a Zuluma evo živa-zdrava i svima on njima, sit i napojen, prdi za dušetine izdajničke. Sprama tomu, nadživet će on i...

FRA ROKO (*upada, mirno*): Ne će. Kao što ni Izak nije nadživio svoje svojim neoprezom raskoljene sinove. Dakle, bude li poredu i pravdi Jahvinoj, Ezav-Stipica će tebi, a ne ti njemu na sprovod. Je li tako?

ZULUM: Nije. Sporadi toga jerbo ja na sprovod njegov ni mrtav doša ne bi', pa, daklem, ne triba ni on dolazatit meni. Jedan — jedan! To prvo, a drugo: ništa se ne zna, zagonetni su, metnimo kazat, putovi Gospodnji. Jerbo, sićaš li se šta je govorio i o čemu klapio pokojni tvoj suveznik Mijovil Plećaš, pa...

FRA ROKO (*zahtjevno*): Pa, Zulume?!

ZULUM (*ulovljen, nervozno*): Pa... pa ništa!

FRA ROKO (*istražiteljski*): A... nešto ipak jest?

ZULUM: Pa... to... da, eno, utaman zaglavi na Duvanjskom polju, skašen u autu s poturčenim rođijakom Alibegovićem. Daklem, kratko i jasno: umislio mudrac, kano mu i čaća, da je otkupitelj, a tamo...

FRA ROKO: Što, a tamo?

ZULUM: A tamo: mužá jarca u rešeto, 'tio smišat vodu i ulje ter...

FRA ROKO (*napeto*): Ter, šta?

ZULUM: Tom splačevinom napajat, kako je govorio, raskoljenu i razapetu 'Rvacku. On i 'Asan Alibegović! A Rade mi kaziva da su bili odlučili u staro se brezime povratit, u: Velmožić. 'Asan i Mijovil Velmožić, brastvo i jedinstvo... O, bog te zakarta!

FRA ROKO (*tužiteljski, gorko*): Pa im onda mračne katoličko-muslimanske snage namjestiše sudar...?

ZULUM (*opako*): A, ko bi drugi?

FRA ROKO: Pa, koliko ja znam, ti nisi ni katolik ni musliman, a evo se ipak naslađuješ njihovoj smrti, što znači...

ZULUM (*ulovljen, žestoko a nemoćno*): Ne znači! I ne ću da znači! (*Ustaje, trese puškom, kruži oko fra Roka*) A to šta mu poskok braco, Rade ljući od ustaše strica Radovana krepanoga, po vasceloj Radobilji ispotaje prducka i smrdi da sam ja i moj Dragiš... gutin, da smo mi... (*Trese puškom.*) Ne umukne li, može i ova presudit... jerbo ja ne ću da se mene tereti šta nije i, garantujem, nikad ne će biti dokazano. Jesi li me razumeo, ti, koji ga ispovidaš, i koji znaš šta svako govno trnovačko o meni i svemu drugom misli i kani preduzet... daklem bi ti mora svoje mere protiv kleveta i laži... Jerbo ako Radi nije mirodavna milicijska, nego on svoju istragu sproveda, unda meni ništa drugo ne priostaje doli... (*Iznenada splašnjava, prekida govor i kruženje. Nijem zastaje pred portretom Sv. Franje. Potom, kuckajući cijevlju po slici, pita, kao preobražen:*) Ovaj ovde bradonjica..., kad si njega nabavio?

FRA ROKO (*oprezno*): Moj redonačelnik, Franjo Asiški. Mihovil ga, zajedno sa Hasanom, iz Italije donio...

ZULUM (*nesuvislo*): Turski, daklem, svetac... Gledaj: ubožno, ispaćeno, ispošćeno: nema u njemu tava kostiju...

FRA ROKO: »Nesta Vrane, nesta 'rane / Dode Bre, odnese đava sve...«

ZULUM (*kao sam za se*): Vakati istina: i brada mu smitljikava... nije se imalo na čemu gojit... (*Onda opet na svoj komedijaško-trivijalan način:*) E, sad je meni bistro! Po njemu si, daklem ti, njemu na zaviti: »Ne ću brijat brkove ni bradu / Doklen Vranjo ne stane na vladu«. Jesi li?

FRA ROKO: Jest, oče Zulume, i po njemu...

ZULUM (*srđito*): Ma... kakav »oče«, ko je, još i tebi, ćaća?!

FRA ROKO (*posprđno*): Oprosti, ne reć gvardijane trnovački, što, zaista, nisam dostojan da uđem pod krov tvoj. Ali kako si ti, evo, ušao pod ovaj ovdje, ja pomislio...

ZULUM (*blaže*): Ma znam ja šta si ti pomislio: Evo se Zulum doša pokajat, evo mi se jedan dojučer ljuti komunist doša ponudit da opet zapiva Pištolu...

FRA ROKO (*karikirajući Zulumovu nesluhovitost*): »Puče moj, što učini tebi? Ja tebe prevede preko Mora crvenoga...«

ZULUM (*uskače*): I jesam! Ne priko Mora crljenoga, nego ocejana debeloga, a stoka trnovačka mene upogrđi da sam Juda, da sam... Kolike sam otpratio

u Nemačku, Kanadu, Astraliju pa... je li se ijedan sitio ter Zulumu makar stotinjak gubavi' maraka ili dolara popišani' odonud posla i tako mu se ikoliko odužio za dobročinstvo njegovo, metnimo kazat, otkupiteljsko u smislu izbavljenja iz ove naše doline suza i ostalog jada? Jest ovliko! Nego još laju, lako šta laju nego reže, da sam raskućio Trnovac, da sam pomoga opustošit 'Rvacku... Eno mi kaže Vukelja da će, direkcijun iz Torunta, oba njegova sinovca sa ženetinan i starijom dičurlijom na glasovanje doletit...

FRA ROKO: O, ne samo Vukeljini sinovci, nego svi, od Ognjene Zemlje do... Tako, sva tri brata Stipičina, iz Australije, i oni dolijeću. Bože Svemogući, tko se tome i u snu mogao nadati! Jest: »Zeman kule niz Kotare gradi, / Zeman gradi, zeman razgrađuje«... Pa zato, da sam na tvom mjestu, ne bih se otezao kandidirati, jer tvoja bi te, ratna i poratna, dobročinstva spram braće Pobrića...

ZULUM: O, još te jedanput domobranski čaća tvoj zamalteriso! Iljadu si i tisuću puta zasukaniji i podrugljiviji od njega. I opasniji! Njemu je makar ima ko začepit gubicu, a tebi..., a tebe ni za glavu ni za rep. Domobranska jegulja prerusena u pratarski 'abit... Ja da se kandidišem i za me da će glasovat kojekakvi kulaci iz Astralije, svaki sa po tri stotine puta tri jednako devet stotina ektara zemljurine, pljus ovce i ostala stoka ko što su i oni...

FRA ROKO (*polagano i naglašeno ozbiljno*): Ivane Vatavuće zvani Zulume, evo tebi prilike da mi gubicu začepiš, da jegulju, kad ne možeš na trešete-briškulu, konačno uhvatiš ne samo za glavu i za rep, nego za golu golcatu dušu. Naime: pred svim ću se župljanima, s oltara, zakleti: da ja, Šimun fra Roko Plećaš pokojnoga Ante, svoj izborni glas dajem tebi, ukoliko prije toga Stipici Pobriću vratiš Zgon koji si mu, čaći zakonitu njegovu, bezdušno oteo. Jesmo li se pogodili? Ako jesmo, evo ruke...

ZULUM (*uzmičući pred ispruženom fra Rokovom desnicom*): A, sina ti Gospina, jesi pokvaren! Ma gledaj ti lisca kokošara jednog lukavog! Ja njemu Zgon, on meni svoj popišani glas! Trnovac, ne računajući bagru iz kojekakve Evo-rope i Prikomorja, broji priko pet stotina punolitni' glava, a mene da će otkupit glas jednog domobranskog pratra?! Daklem, ne samo da si naumio privariti lično i osobno mene, nego si eto spreman, za usrani komad tuđe zemlje, i dušetinu svoju lisičavu davlu uručiti...

FRA ROKO (*strpljivo*): Zulume, pa nisi ti opet sasvim ni posotonio, kao što cijeli Trnovac misli da jesi. Nego, ja se evo uzdam u milosrđe Božje da nije daleko čas...

ZULUM (*uskače*): Da mi Zgon iščupate?!

FRA ROKO: Ma jok! Nego dušu tvoju nesretnu iz pandža Luciferovih. A što se glasova izbornih tiče: više bi ti valjao jedan jedini oprostajni negoli tisuću...

ZULUM: Prid kim?

FRA ROKO: Pred Bogom, Zulume.

ZULUM: Ma šta mi kažeš! Pa će Bog zasukat rukave, pljunut u šake i, nemajući pametnijeg posla, na mom Zgonu sadit...?

FRA ROKO (*upada*): Lozu kujundžušu. I to najtežačkije! Jer težaka poput Stipice Pobrića odavno Trnovac imao nije, još od vremena Marka Plećaša i Jure Crnote. Za njim i trnje grozdovinom rađa, za njim...

ZULUM: O, je... ajmo reć, greba te Stipica Pobrić! Ja u špade, ti u kupe: ja da ću ti se požalit, a ti... (*Sjeda za stol, na fra Rokovo mjesto. Pušku polaže preko knjiga i papira. Natače rakiju, obojici.*) Ajde, kakav jesi da jesi: živio!

FRA ROKO: Bog mi te živio, u svoju slavu...

ZULUM (*ispivši, zatečeno*): Šta si reka? U čiju me slavu Bog...?

FRA ROKO: Pa, u svoju: da uzmogne na tebi dokazati svemoć svoga milosrđa i ljubavi, odnosno...

ZULUM (*uskače*): Ali da to naplati Zgonom?

FRA ROKO: Ma, Zgon je tu sitnica, trunčić u oku Kristovu, lako ćemo mi za Zgon, nego...

ZULUM: Nego, šta još?

FRA ROKO: Pa, za početak, da te iznutra okrijepi a onda ti u ruke tutne rtanj i čekić, te onu petokracinu s grobnice...

ZULUM: To tebe smeta, petokraka na divotnoj mojoj grobnici?! A onaj polumisec i — šestokraka još — na stečku s kojega ti misu misiš i kojekakve blagoslove po Trnovcu i vasceloj Radobilji siješ — to nikom ništa!? Pa, puzdro jedan, nije li na mom spomeniku i križ, na lijevoj, a tek na strani desnoj, metnimo kazat, zvizdača crljena? Sprama tomu, ja, za razliku od svi župljana, mogu...

FRA ROKO (*upada*): Birati stranu označenu znamenom, desno—lijevo od Svedržitelja?!

ZULUM: Vakati istina: slobodan čovek! A ti, očeš—ne ćeš, moraš pod... (*ukriži podlaktice*)

FRA ROKO: Onda, slobodare, jesi li izabrao?

ZULUM: Šta?

FRA ROKO: Pa, hoćeš li pod đavliju ili Božju komandu?

ZULUM: Di me bude volja!

FRA ROKO: A tvoja majčica partija, gdje je tu volja njezina? Zar ona, svemoćnica, ne određuje tko će desno a tko lijevo?

ZULUM (*nemoćno*): Ti, Šimuka, u svojoj si dubini običan jedan mračni tamjan, jesi Krista mi Isusa! Pa, bog te tvoj mirlisni zapalio, nije partija zadužena za onaj tamo, nego za ovaj ovde svit. Sprama tomu, nisam ja petokraku na spomenik ukresa za, metnimo kazat, levo—desno, već da ovde, u Trnovcu i šire, mogu pulitički dejstvovat na liniji... Eto, na primer, da ti mene, Ivana Vatavuka i moje zvizdače na grebu nije bilo, greba ti mene na ovom i, metnimo kazat, na onom svitu kad ne bi, zajedno s Radom Plećašem i mulcom Pobrićem, onomad odbajbućio brat—bratu dve godine. Služit misu zadušnicu za sve trnovačke vojnike, brez razlike na zlamem pod kojim su ratovali, jerbo da su, i jedni i drugi, za svoju Domovinu... Bog te speplio! Nego ja, izbavitelj vaš, drugu Rašeti: »Nemoj, velju, tako ti časne i pričasne

Udbe naše, nemoj krivičnu prijavu, već samo sucu za prikršaje, šibni stoku nerazumnu sa po mesec-dva dana i mirna Bosna«. A on meni: »Dobro, družo Zulume, pa zašto si unda reakciju prijavio?« A ja njemu: »Zato, družo načelniče, da se više ne ponovi. Jerbo, kako ćeš drugačije pratrau zabraniti da škropi, metnimo kazat, Plečaševu grobnicu kad u njoj leže međusobno poubijana braća: jedan partizanski prvoborac a drugi ustaški vitez. I kad cela-cilcata Radobilja znade da je prvi, Marko, dobrovoljno, za 'Rvacku, smaka onog poskoka Poglavnikova, Radovana, koji bi, opet, za svoju 'Rvacku i na vrata rajska juriša ter dušu svoju davlu...« A on meni: »Znači, garantuješ da odsad u Trnovcu nema Mrtvog dana, da se ukida svako škropljenje bez obzira...?« »Jest«, velju ja, »ukida se Mrtvi dan, može samo preko mene mrtvog. Ali, dragi družo načelniče, sve to valja izvest pulitički ja-tebi — ti-meni. Ovako: neka oni, pratar i njegova doglavnička banda, o Velikoj Sedmici čuvaju Gospodinov greb, to je u crkvetini, to se ne vidi. A mi, lovačko društvo, mi ćemo na Mrtvi dan opkolit groblje, ni 'tica, a kamoli fra Rokov Duv Sveti, u šamatorje sletit ne će. Jesmo li se, družo Rašeta, pogodili?« »Pogodili!« — kaže on meni. »A održiš li obećanje na liniji mrtve straže, pasoša za Kanadu i Astraliju koliko ti srce tvoje spasiteljsko želi!« (*Stanka.*) I sad, Šimuka pra Ročiću moj, jesi li odmramorio dve godinice, koliko bi bio zaslužio, ili samo petnaest posrani' dančića?

FRA ROKO: Četrnaest i po. A Rade i Stipica ni jedan jedini sat. I hvala ti, Judo trnovački, gdje čuo i ne čuo. Svojim si smrtnim grijehom naš pulitički neoprez iskupio. Stoga, kvragu, neka petokrake nad tvojim uzglavljem! Evo ti se zavjetujem da ću, sinju kukavicu, kad rikneš, na svaki Dan mrtvih svojom rukom u novo crvenilo obući. Neka nam se, udovica šejtanova, za draganom svojim radosno crveni; neka, besmrtnica, potomstvu svjedoči...

ZULUM (*upada*): 'Oćeš ti moj...! Nego ću ja nju, koliko do izbora, kuc-kuc-kuc... Tebi za inat! Ne će se meni jedan pratarski tamjan po grebištu motat i naslađivat zbogporadi šta sam ja njega leбом a on mene kamenom. A, jok!

FRA ROKO: E pa, Zulume, nije li ovo dokazom da je Bog, neka mi oprosti na prosudbi, strašan manevrist? Vidiš li ti odakle je on tebe zaskočio? Ljubavlju te svojom sleđa sputio. Još malo, dva-tri omotaja i — gotov si...

ZULUM (*omamljen*): Vakati istina! Pravi pravcati busijaš: uvik on mene iza čoška dočeka i nožurinu mi svoju podmetne: tridesetdevete Banovinom, četresprve Endekazijom, četresosme Rezolucijom, pa Brijuni, pa Karađorđevo, pa evi sad... Ja taman da ću na zelenu granu, a On, Luciper, šegac u šake! Ma šta šegac: motornu pilu! I ja — tres! E, jebem ti moju sudbinu!

FRA ROKO: Jest, gadno...

ZULUM: Ma šta — gadno?! Prokleta! A ti, puca tebi tvoj pratarski... Ja tebe izvede iz gotove tavnice, s križa te skido', a ti uši po sebi ter: gadno! Nego, domobrane jedan bogomoljački, deder se ti u moju kožu obuci pa okušaj šta znači kad se guba narodna protiv svoga, metnimo kazat, vođe i učitelja u smislu pulitičke vlasti, 'ametice uroti i pobuni. Lako je tebi; spratiš stoku u

crkvu, uspenješ se na oltar ili sidneš u ispovidnicu i stado bleji li bleji, to jest... Bože, da je meni, makar za jedne veliko ispovidi, metnimo kazat božićne, sist na tvoje misto pa doznat šta metiljavo stado trnovačko u sebi priziva i kakve li podlačine protiv svoje vlasti sprema, evo se kladim u cili pršut i pečeno janje da bi se do Uskrsa...

FRA ROKO (*na Zulumov zazjev*): Što bi se to do Uskrsa?

ZULUM: Znalo bi se ko je zdesne a ko slive moje strane, to jest...

FRA ROKO (*upada*): Tko je za Dženet Rašetin a tko...

ZULUM (*prečuvši*): Više od pedeset godina rulju trnovačku ja u bezbednu torinu ugonim, a ona... Nije 'tila pod kokardu, nije pod »U«, nije 'tila, i ne će, pod petokraku..., pa šta ona 'oće, Gospu li joj majčinu?! Izbore! Poskoka Radu Plećaša i, kako Biblija pravilno svedoči, runjavog gladnuša Stipičetinu! Ajde, Radu kako-tako, ima se od čega birat: čaća Maršalov a stric Poglavnikov 'ajduk, ali onaj gologuz Lucin...

FRA ROKO (*upada, potihno se nasmijavši*): I, metnimo kazat, tvoj...

ZULUM (*gadljivo*): Pa unda, znači, da i ja, poput one izlepetine Izdlaka, sudelujem u...?

FRA ROKO: »Ti kažeš« — odgovori Isus Pilatu.

ZULUM (*podrugljivo*): Daklem si ti Isus?

FRA ROKO (*tjeskobno*): Pa, u odnosu... Ali, nažalost tvoju i moju, milijun puta manje negoli si ti Juda.

ZULUM (*samosažalno*): Čas Izdlak, čas Juda... A ona moja ovca—blejavica, racu joj njezinu bogomoljačku đava odnio, cilo jutro oko mene vrše, ter: »Ajde, Ivane, diko moja i otkupitelju trnovački, skruši se, eto si, na slavu Božju, i Dragiši našem pripametnom ime prominio, otidi pra Roku i s njim u četiri oka i u dvi duše, vidiš li da se sve okrenulo i da ćeš opet, u privelikoj dobroti svojoj, ostat ko brabonjak na cidilu, to jest ko Isus na Maslinskom vrtlu kad mu gnjide apostolske kud koji mili moji...« I ja, jaganjac blesavi, poslušaj! A kad ono tamo, krvi ti Isusove, on, pratar, vozikajuć se u ganjc—ganjcetom mukte vorcvagenu... Izdlak, Juda...! E, jebem te, Zulume, i kad si se ovako nesritan rodio!

FRA ROKO (*ironično*): Doista, gubitnik da ne može gubitniji...

ZULUM (*kao prečuvši*): Bog te mazo, pa meni je, nesretniku, pravi blagdan kad i litru vina na karte dobijem, a kamoli da mi se...

FRA ROKO: A kamoli da ti se, uz običnu boračku, i »pemzija« narodnog heroja udijeli...

ZULUM: Ne ker—oja nego — izbavitelja i spasitelja! Ja, mirotvorac, puške u ratu opalio nisam, a polovicu sam Radobilje od gotova uništenja pospasava. Trgujući solju, vinom i rakijom, jednako sam doznava šta napose i duture kuju i kuvaju Talijani, partizani i ustaše—domobrani. Pa unda: partizane zastraši ustašama, jedne i druge Talijanima, a Mlečiće strašit nije ni tribalo, greblo se njima za naše bratokoljačine i — evo ti mira i spokoja koliko želiš. Pra Anđelko Pletikosa, tabornik ovdašnji, jednom zgodom očinski mi reče:

»Zulume, ne računajući dragog Boga, ti si najveći i najdelotvorniji stra'otvorac radobiljski«. A to isto, samo malo pulitičkije, reka mi je i Jakov Troskot Pravedni, komesar mosorski... Daklem, pra Ročiću moj, ako nisi zna i ne znaš šta je to »s-riči-na-delo«, unda ti ispovidno saopštavam: Zadverinu lično oslobodio sam ja! Partizanin dojavio koliko ima i kako su utvrđeni Talijani i ustaše-domobrani, a njima, opet, da im se na tabor sprema divizija gladni' partizana. I, puc-puc, bum-bum, nije poginulo deset glava na obe strane. Mlečići zdimili, domobrani za njima, a ustaše...

FRA ROKO (*gorko*): Jest, ali se i dogodilo da je Marko Plećaš ranjenog pa zarobljenog brata Radovana...

ZULUM: Njegova, Markova luda pamet i narav poskokovska! A, vakat istina, izludio ga i podjario onaj napasnik od Troskota, koji bi i Boga s Gospom posvadio, a kamoli...

FRA ROKO: Tvoj zaštitnik poslijeratni, sve dok nije opljačkao miševačku cementaru i s ljubavnicom preko granice odmaglio...

ZULUM: Nu, Isusa ti, pa jesam li ja kriv šta je u ratu nadvlada on, Jakov Troskot Pravedni, a ne, metnimo kazat, Radovan Plećaš?! Jerbo da je poskok Radovan nadjača...

FRA ROKO: Ali jest Marko, pa si mu svejedno na slamčicu krvcu pio.

ZULUM: E, pa sad... na slamčicu... Ako je između nas i bilo belaja, bilo ga je zato jerbo on, zasukani pravdoljubac Marko, Jakova Troskota Pravednog, smislit nije moga. Ni njega ni njegovu vlast. A ja...

FRA ROKO (*uskače*): A ti, pakosteći, parajući žive kraste nesretnome bratoubojici Marku, čak si i Dragišu svoga, prepametnog, bio izdresirao da se antikrstom križa (*križa se*): »Partija, Skoj, Staljin je moj. Zdravo!« Jesi li?

ZULUM: Nisam »Staljin je moj...« nego: »Tito je moj. Zdravo!«

FRA ROKO: Točno. Ali tek poslije četrdesetosme.

ZULUM: Naravska stvar! I to poradi toga jerbo me Marko nogira iz partije. A ti ćeš, kakav si, evo i sad kazati da nogiranje nisam zaslužio samo iz partije, nego iz celokupnog svoga nesritnog života, i da je zapravo tribalo...

FRA ROKO: Ništa ja ne ću kazati, kazuješ ti, osim da je...

ZULUM (*upada*): Osim da je ova stoka od naroda listom listimice protiv mene, bila i ostala! Pa čak i unda kad sam joj, šakom i kapom, pasoše skupocene dodiljiva, priko granice propušća i tako od gotove propasti ovdašnjeg, Troskotove, štitio i spašava šta se spasiti dalo. Više sam govvara trnovački' od, metnimo kazat, kuge glada i rata sačuva nego ti i sveti tvoj imenjак Roko da potrajete biljardu godina. A kad ista bagra sutra na glasovanje autin se švapskin dokotura i avijonin prikomorskim ko škakavac doleti, kad, puna para, arlaukat gangu po Radobilji stane... tebe, Zulume, neka crna zemlja guca! Ej, živote, gorak li si!

FRA ROKO (*kao ozbiljno*): Bogme i jest! Pa, eno mi nekidan, u Miševcu, tvoj općinski sekretar partije kaže da će i on, najotvorenije, glasovat za Franju. Jer, veli, ako sam zajedno s njim partizanski ratovao, zašto ne bih i

u miru, protiv okupatora i domaćeg izdajnika, novu oslobodilačku bitku poveo i pod narodni se barjak...

ZULUM (*uskače*): Bez petokrake!?

FRA ROKO: Jest. Pa zato ja tebi i savjetujem da sa svoga sebi spomenika onaj upljučak... kuc-kuc...

ZULUM: Rovariš!

FRA ROKO: Otiđi sutra u Miševac pa ga pitaj. Ako sam slagao pljuni me na oltaru.

ZULUM: Kao prvo, ja ne idem u crkvu ter te ne mogu... A kao drugo: pa ko će onda stat na partijsku lištru?

FRA ROKO: A, eto... mogao bi... recimo... ti!

ZULUM: O, čaće te tvoj domobranski... da ne kažem šta! Sekretar će partije za Vranu, a ja...

FRA ROKO (*smijući se*): On za Vranu, ti za 'ranu!

ZULUM: Ti si, pra Roko, jedan običan zločinitelj, jesi oca mi Boga! Ja ovde doša po savet i, metnimo kazat, dobročinstvo, a ti mene kruniš krunom trnovom.

FRA ROKO: Točno. Ali, već ti rekoh, za tvoje dobro. Bez Golgote nema Uskrsnuća. Zulume, uskrsni!

ZULUM! Kako? Tako šta ću, kao prisednik mesne zajednice, navijat za Stipicu Pobrića?

FRA ROKO! Baš tako: svoj za svoga...

ZULUM: A on, mulac Stipičetina, kad zgrabi vlast: »Deder mi, Zulumčino, vrati Zgončić...!«

FRA ROKO: Pa, to će sud, a ne on.

ZULUM: O, jeba ti ja sud koji će bit pod Stipicom!

FRA ROKO: Obrnuto, Zulume: Stipica pod sudom.

ZULUM: Ma kako? Kad si ti, pametnjakoviću pratarski jedan, vidio da je sud bio protiv svoje vlasti?

FRA ROKO: Pa, Lucifer te tvoj makar prosvjetlio, ne treba da bude protiv, nego...

ZULUM (*uskače*): Nego će njegov sud meni dodilit Zgon?

FRA ROKO: Ne će dodijeliti, nego presuditi.

ZULUM: Nije govno nego šta je pas posra!

FRA ROKO: Ma nije vrag da i ti, malo-pomalo ali sigurno, shvaćaš i u sebi priznaješ da si Zgon...?

ZULUM: Jesi lisac, bog te tvoj ulišćio! Ali, Roko crno moje oko, ni nevoljni Vatavuk Ivan nije veslo sisa i grabovinu brstio, nego...

FRA ROKO (*smijući se*): Nego vatavučki janjetinu krkao i rujnom se hrvaštinom pojo.

ZULUM: Ne kleveći! Jer makar ti znaš da lešu govedinu i bilo vino iznad svega mećem, a pršut, janjetinu pečenu i crljeniku za nevolju da trošim, kad govedine nema ili...

FRA ROKO: Točno. Uvjerio sam se onaj put kad si u Matana, meni i cijeloj gostionici za inat, za Veliki petak kilo govedine lojevite smazao...

ZULUM: Vakati istina! I šta mi je bilo? Ništa. Ni zatvora ni proliva, nego... A ti, unda, prid onolikim narodom: »Zulume, ovu ćeš žderačinu pamtit i ne samo dok te dava s ovoga svita ne odnese, nego i u paklu di će te donit«. Jesi li mi tako zapritio?

FRA ROKO: Pa, jesam li se prevario?

ZULUM: Privario—ne—privario, ali jesu li to reči za jednog, metnimo reć, božjeg ugodnika protiv čoveka grišnika kao što smo 'ameticice svi pod kapom... majke prirode i... ostalog? To ja tebe pitam! A ona moja bogomoljača, zbog koje sam ja, iz velike istorijske nužde komunist, za nju, ovcu blejavicu, uz moju branjenicu petokraku, i križ na spomenik ukresa, a šta me moglo koštati izopćenja, ona meni, netom sam se jutros s Dragiš... Dragutinom iz Bosne vratio (*Oponaša*): »Ajde«, kaže, »potecider pra Roku, spasi makar sina kad si sebe ugovnio...« A čime sam ja to sebe, pitam ja tebe, prid tobom ugovnio? Onom govedinom za Veliki petak? Pa, čoveče, sam si 'iljdu tisuća puta reka, da grij ne ulazi nego izlazi kroz usta. Jesi li? Jesi. A drugo: baš je Isukrsta, u mukama onolikim njegovim, bilo tada briga za moju govedinu! I treće, a eno ti Vukelje svidoka: runjavi se mulac Stipica bio okladio s Matanom da ću, ako li mi samo ponudi, prid cilom birtijom, na Veliki petak kilo lojevite govedine... Daklem, ne samo da mi čupa Zgon, nego mi, metnimo kazat, i dušu moju iz prsiju zaledno... A ona, tuka bogomoljačka (*oponaša ženu*): »Ajde, spašavaj sina... pra Roku su svi njegovi župljani jednaki, virnici i nevirnici, pa kad može bit na Stipičinoj, može i na Dragiš... gutinovoj strani...« (*Stanka*). I ja tebe sad, ko što bi te bog Sabavet, čisto—bistro pitam: 'Oćeš li i možeš li?

FRA ROKO (*hladno a oprezno*): Hoću i... moram, samo ne znam — što, i mogu li?

ZULUM (*gledajući ga molbeno a lukavo, iznenada, kao pokajnički*): Ma vidi, evo ja sio na tvoje mesto, u tvoju ispovidnicu... (*služinski se diže, opet hvata pušku*). Jer, kako god okreneš, svejedno nisam još sasvim dostojan da... (*zapovjednički pokazuje prstom na stolicu*). Ajde, sidaj!

FRA ROKO (*oprezno se spustivši u stolac, oprezno motri Zuluma koji lovački napet, šeta prostorijom*): Evo sam, presvijetli, sjeo. Ispovjedaj...

ZULUM: Daklem: i možeš i — moraš! Ali...?

FRA ROKO (*malo oštrije*): Jest, ali ne znam — što?

ZULUM (*tobože nehajno*): Ma, ja sam mislio da si ti mrvica domišljatiji. Jerbo, ovo šta meni sad potribuje, pa tomu bi se i vazda nakresani Vukelja domislio. Ali, kad te Bog prikratio, evo ću ti ja... Pa, brate, pošto si nesritnoga mene, kano što su Petar i kumpanija tužnog Judu, pošto si me bezdušno odbacio i u ruke mi štrik uvalio, deder se makar Dragiš... Dragutinu momu smiluj, njega mi barem, poradi matere njegove bogomoljne, njega daklem pod okrilje svoje uzmi ter od onog orla mrcinjaša, runjavoga mulca Stipičetine, makar ikoliko zakloni i od čerupanja nemilosrdnog njegova — spasi! Jerbo u

zlovrimentu ovom, kad se evo stadoše kretati nebesa i zemlja, i kad se lako može dogoditi da dođe suditi svit ognjem...

FRA ROKO (*prekida, pa nehajno*): Ništa ja tebe, pod živim Bogom, ne razumijem. Kakvo sad moje okrilje, čerupanje, kretanje neba i zemlje, i kakav te oganj snašao?! Pa, zaboga, ti — kao da nastupa Sudnji dan, a ne...

ZULUM: Gore i, metnimo kazat, opasnije nego Sudnji dan! U redu, sebe sam otpisa, sebe, zasad, s leve na desnu stranu ne mogu da se bogujem, ali on...?

FRA ROKO: Dragiša?

ZULUM: Jest, Dragutin... Kad bi makar njega...

FRA ROKO: Na desnu stranu oca njegova svemogućeg...?

ZULUM: Šimune pra Roko, ne vređaj i ne pravi se lud! Nego, neka ti evo ja slobodno poslužim kao... kako da kažem... protunarodni elemenat, kao govнар kojega je svemogući Bog, u privelikoj mudrosti i milosti svojoj, izabra ter odredio da u ženi svojoj bogomoljnoj na jedvite jade načini ter kasnije školuje i odgoji sina jedinca koji će, evo sad, grije posranog čaće svoga, otkupitelja uzaludnog... Razumeš?!

FRA ROKO: Znači: da tebe pljujem, a Dragišu ližem? Ili, što je još grešnije, da se poigram Jahve pa Izakovo sljepilo uzmem novo—za—gotovo: prevaranta Jakova blagoslovim a dlakavog Ezava ostrižem?

ZULUM: E, pa, sad... ne baš da ližeš i strižeš, nego kao što je Isukrst ona dva razbojnika... Jednoga, metnimo kazat mene ili... Stipičetinu, pošalješ u božju mater, a Dragiš... gutina, jerbo se pokaja, njega (*pokazuje prstom u strop*) vodiš sa sobom...

FRA ROKO (*upada*): Misliš: u *volksvagenu*?

ZULUM: Budeš li pametan, može i u *merdi*...

FRA ROKO: A prevarenog Ezava—Stipicu, njega da ostavim tebi u najam, da u pustinji tvojoj sije sol i skakavce da uzgaja?

ZULUM: Pra Roko, ne pravi se lud i ne mlati budaleščine svoje biblijske! Znam te prije nego si se rodio. Ono jest da si na čaćin, domobranski kalup, ali svejedno garantujem da tebi ni u pijanu snu ne bi palo na pamet ter prid cilom satnijom: »...Kako ću te branit Nezavisna moja?!« Ili: »Sve od Sutle pa do Drine / Ode u tri materine«. Nego bi okolo—kole pa na mala vrata: »Braćo partizani u Marsu i Englezu, evo sam grišnika sebe i grišne drugove svoje u pravedničke redove vaše doveo da zajednički obračunamo s klasnim nepreteljem i ostalom velikosrpskom bandom ustaškom...« Eto, tako bi ti. E, pa kad sam te sad prosvetlio kako ćeš postupit da si bio na čaćinu mistu, šta te košta da i Dragiš... gutina moga sa sobom povedeš i Njemu, njima kažeš...

FRA ROKO (*pomalo srdito*): Ma komu i što da kažem?

ZULUM: Vranji i vranjercima, budalo! A kažeš ovo šta ću ja tebi kazat: »Uzoriti gospodine—brate Vranjo i ostala braćo vranjevačka, evo nam dovdim...«

FRA ROKO (*oponašajući*): »Uzoriti gospodine—brate Vranjo...« Pa, nerazume jedan, nije on kardinal!

ZULUM: Kako nije? General-kardinal, ista pisma. Glavno da može! A budući da si ti vranjevac, a oni Vranjo (*pokazuje puškom na sliku Sv. Franje*) nema zime. Nego, da sam na tvom mestu, ne bi' derekcijun, nego koračić po koračić...

FRA ROKO (*ironično*): Počevši iz Matanove birtije...

ZULUM: Ma jok! Nego s oltara, u propovidi... Napriliku 'vako (*oponaša propovjednika*): Draga braćo i sestre u Isukrstu našem razapetom koji, prije negoli ga kurvini sinovi uapsiše i na križ gorki prikovaše, svakakva, vakat je istina, čudesa činjaše i običnu vodurinu u vino pritvaraše, ali i evo sad, mrtav, čudo je nečuveno učinio i u našoj župi gubavoj, u redove borbene povratio nam... Ne, ne valja! Nego, možda, ovako: Braćo i sestre u Kristu, naš napaćeni i oduvek zavađeni narod 'rvacki evo doživljava svoj priporod na bazi sveopšteg pomirenja u smislu: šta je bilo — bilo je, odsad u nove pobjede i svitlu budućnost pod rukovodstvom... Opet ne valja, jerbo će marva, netom li izgovoriš »svitla budućnost« i »pod rukovodstvom«, u sebi zablejat zna se čije ime... (*Molećivo*): Ajde, pra Roko, kako bi ti?

FRA ROKO: Ja bih, ali da je ikako moguće, ovako: Čestiti moji župljani, premda je Dragiša Vatavuk dava od davla, sažalimo se nad opaćinama oca njegova neiskupivoga te, u ime muke i milosrđa Kristova, prestanimo već jednom bojkotirati Dragišin kamion, jer je od Boga grehota da se izopćenik Herceg-Bosnom potuca i smuca a u nas posla prevoznickog koliko ti srce želi...

ZULUM (*navijački*): To, Šimukica moj, to! Tako! Tu te 'oću, u toj mi brazdi potegni...! A jesi pametan, Marije ti Dvice! (*Splasne*.) Samo, ono... »nad opaćinama oca njegova neiskupivog...« Kad bi se to mrvičak moglo preusmerit u pravcu...?

FRA ROKO: Pa... moglo bi, ovisi...

ZULUM (*oprezno, smjerajući na potplatu*): A, o čemu?

FRA ROKO: O tebi.

ZULUM: Da na grebu poništim petokraku ili...? Pa, ako je za opštenitu korist...

FRA ROKO: Evo sam dobro promislio: nemoj! Neka ostane uspomenom jednom sramotnom zlovremenu, u kojem su ljudi za prkno dušu prodavali. Svojevrsan protustek! A, osim toga, tebi, neznabošcu, ionako je svejedno gdje ćeš se, pod kojim i kakvim znakom raspadati. Glavno da se raspadaš. Napokon, nije kriva nesretna petokraka, nego...

ZULUM: Jakov Troskot Pravedni, on, majku li mu njegovu! Jer kako je u moćne ruke Marka Plećaša strojnicu tutnuo da brata svoga izrešeta, tako je i mene zaosinio ter sam... Nego, opet, odakle ti znaš koju sam ja stranu grobnice za sebe a koju za onu svoju bogomoljaču odredio?

FRA ROKO: Pa stotinu si puta, pred stotinama svjedoka u Matanovoj birtiji...

ZULUM: Taman šta! Matan i njegovi svidoci, svedoke ti onakve dava odnio! Nego, rodo: tastamenat! A u tastamentu ima da piše: ja pod križnu a ovca—

—blejavica pod zvizdašku stranu! Sporadi toga jerbo će On (*pokazuje prstom u strop*) ako ga slučajno ima, jednu svoju bogomoljaču spasit ovako i onako, a mene, unda, neka štiti križ. Vuk sit i koze na broju! Daklem, šta se toga tiče, stvar smo likvidisali. Još samo da likvidišemo po pitanju Dragiš... gutina, to jest najprije ukinut... kako si ono reka...?

FRA ROKO: Bojkot.

ZULUM: Jest, najprije da se naredi skidanje bajkota, a odma' zatim...

FRA ROKO (*poslije Zulumove stanke*): A odmah zatim?

ZULUM (*tobože ljutito*): Ma šta me pitaš kada i sam znaš?! Naravska stvar: momentalno ga u novu miliciju primit i prigrlit, za komandira, odakle ga nepretelji narodni i ukinuše ter za volant, kano Isukrsta za križ, ljuto prikovaše. Razumeš?

FRA ROKO (*premda iznenađen, ironično*): Ma kako ne bih razumio! Nego, tko će mu voziti kamion kad se on u miliciju, *novu*, odmetne?

ZULUM (*spreмно*): Pa zna se: ono runjavo govno Stipičetina! On lično i po tvojoj naredbi! Voli radit, nema posla, a četvero okotića... Ali pošteno: dva dila zarade vlasniku, treći njemu, gologuzu sluganskom. Pa neka već jednom, ali za vike vekova amen, utuvi u svoju, metnimo kazat, pravdoljubivu tikvetinu da podatna kuća Zulumova, i u ratu i u miru, nije digla niti će dignut milostive ruke svoje s kojekakve bagre koja bi sad...

FRA ROKO: U novu miliciju...?

ZULUM: Nego šta si mislio?! Nova vlast — nova pulicija.

FRA ROKO: Ma znam, ali...

ZULUM: Ako znaš, unda ne lisiči! Nego demokracki: svak na svoje školo-vano radno mesto: Stipičetini eno Dragiš... gutinov kambijun, a Dragutinu zna se šta.

FRA ROKO: Pa čovječe ne reć božji, Dragišu su, koliko ja iz novina znam, iz milicije najurili upravo zbog prekograničnog šverca teškim kamionima, na koji se način i on domogao...

ZULUM (*upada, slavodobitno*): Eee, tu sam te, ajdućicu vranjevački, čeka i dočeka. Jesam izgubio popodne, jesam se izmanevriso, ali se, evo, isplatilo... A sve u sebi mislim: ne ćeš pasju paru pratarsku u tikvu, kad ono... Znam, ti ovako mislio: nova vlast, novi sud, nova melicija. Staro zbrisat, novo pisat. Dragišu... bem ti Dragutina i Dragišu... njega, Šimuna Dragutina moga ispisat, a Stipičetinu na njegovo mesto upisat... Jest, ali di su mulcu Pobrićevu demokracke zaslucke u rušenju stare države na liniji uskrsnuća privatnog sektora? U rikanju »Ustani Bane 'Rvacka te zove«?! A u mog Drag... utina sve živa i delotvorna ile-gala. I unda tek dilo na videlo...

FRA ROKO: Ilegalna trgovina protupropisno uvezenim kamionima, pri čemu se prvooptuženi Dragiša Vata-vuk dokazano tereti da je grubo zloupotrijebio službeni položaj...

ZULUM: Vakati istina: jerbo je uz pet teški' kambijuna sisnuo i dva mala vorcvagena, od koji vorcvagena jedan, budzašto, utopi Šimunu pra Roku

Plećašu, dokazanom nepretelju naše samoupravne socijalističke zajednice nesvrstani' naroda i narodnosti, ter se tako i pulitički sliza s mračnim snagama na liniji rušenja... Daklem, moga je Dragutina rođena njegova pasja vlast doživotno iz melicije u kambijun, kano galijota, sterala i okovala. Ali ne samo njega, nego, kako si također u novinama klevetničkim moga pročitati, i još petoricu jataka njegovih, koje bi, poradi tvrde vere nji'ove, također valjalo...

FRA ROKO: Ali od kojih jedino on nije završio na robiji...

ZULUM: Ma vidi! A ti, jesi li ti — »nisam kra' nego samo vriću drža« — završio na robiji? Nisi. I dobro je da nisi. Pa kad nisi ti, jedan mračni *maspok*, šta će unda jedan komandir na robiji radit? Je li pametnije, »dve godine uvetno«, da kambijun voza, usluge narodu svome čini i, usput, pare zarađuje i državetini porez plaća, negoli da tamo, u Gradiški, suveznike i jatake svoje pendreči? Ova država blesava jest, ali ni stoti dio od onoga kako Rade Plećaš, mulac Pobrić i, navlastito, tvoja pratarska zasukanost prosuđuju blesavost, opakost i brastvo—jedinstvo njezino naopako, odnosno...

FRA ROKO: Daj, Zulume, tako ti Boga, ne balegaj, skрати i reci već jednom: zbog čega si, nakon više od dvadeset godina, *baš danas*, prekoračio ovaj prag? Hajde, dosta komedijanja, izgukni već jednom!

ZULUM (*cinički*): Šta, žuri ti se u Matana na karte? Da ti pravo kažem, i meni se, čekaj, otrpi, pa ćemo zajedno... A to, zbog čega sam ovde nakon dvadeset godina... Šimune pra Roko, pa ti mene, oprosti, bezdušno zajebavaš, umisto: Ko je brez grija neka se prvi baci kamenom — i tome slično... Daklem: dvadeset godina župu protiv mene ispotaje dižeš i okričeš, i sad, kad si je okrenuo, kad je ispalo na tvoju, kad je dava moje odnio a tvoje još neupostavio, podlački me pitaš, ko što me je i pra Anđelko Pletikosa pita... Gospu li vam domobransku vašu! A da vam, obojici, mene nije bilo, mene, metnimo reć, Jude trnovačkog, spomoću koga biste i sebe i ovaj narod gubavi na Golgotu povelj?

FRA ROKO (*osupnut, pokušava se izvući ironijom*): Nemoj mi još kazati da ćemo po tebi i uskrsnuti?

ZULUM (*sigurno*): A nego po komu?! Po tvom blesavom ćaci i bratoubojici Marku Plećašu, po njima? Ma, nerazume školovani, ako ja i jesam dušu svoju davlu proda, prodava sam je na grame, mrvicu po mrvicu ter tako podmičiva i Lucipera zavarava da nas đuture i najedanput ne odnese. I, Gospe mi, nije! Nego sam ga evo, mic po mic, na megdan izborni domamio. A da će beštija na megdanu riknuti — sigurno je ko 'itac iz moje ostraguše.

FRA ROKO (*ozbiljno*): Ništa ja tebe ne razumijem...

ZULUM: Pa kako ćeš me razumit kad si uvijek na jednoj strani? Moj Dragutin, na drugoj strani, opeljušio najljućega nepretelja tvoga, državu komunističku, kambijun na njezinoj grbačetini steka, Stipici Pobriću radno misto obezbedio, a ti...

FRA ROKO: Zgon?!

ZULUM: E, da! Ajde, uzmimo da ja nisam, četrestreće, za taj popišani Zgon Grgi Pobriću tri kvintala spasonosnog kokuruza da', nego dopustio da njega i okot mu đava od gladi odnese, di bi danas, doli pod pločom, Stipičetina bio i s kime bi ti izbore dobio? Daklem, sve moja zasluga do zasluge!

FRA ROKO (*pokazujući snop papira na stolu*): Deder, izbavitelju, da ne kažem i otkupitelju trnovački, maši se gornjeg lista i pročitaj...!

ZULUM (*nehajno*): Ako je o Zgonu i oko njega, šta ću čitat kad sve znamem?!

FRA ROKO (*čvrsto*): Nije doslovno o Zgonu, ali jest kako se, tijelom i dušom, branila baština: zapis o radobiljsko-trnovačkom Izaku i njegovim raskoljenim sinovima... Pročitaj...!

ZULUM (*ignorantski*): Nema 'ćale, čitaj sam...

FRA ROKO (*uzima papir, razgovijetno čita*): »Lita Gospodinova 1646. na 13. miseca veljače dogodi se da sin glavara trnovačkog Grgura zvanog Velmoža, nepoćudni a sileni Jure, odbiže mater, ćaću i brata starijega Mijovila arambašu ter ode onamo odakle svi zamuku ljutu i dođosmo ovdje u tadar pomorenu župu Radobilju, u begluk Crnolug odbiže, na zapad od Hlivna, a primamljen i prodobijen luciperskim obetanjem hlivanjskoga sandžakbega poturice gori od Turčina, da će mu taj pogrđni Jusuf, a krsnim imenom Josip, ako i on, Jure Velmožić priviri, u timar dati ispraznjeni begluk u narećenom Crnolugu. Ali brat njegov stariji Mijovil arambaša, tužan i uvriđen vrlo s bratove gadne privire, diže se iz Trnovca i krenu...«

ZULUM (*tobože ravnodušno*): Šta ti je sad to i koje budaleščine?

FRA ROKO: Zulume, ne glumataj! I ne pravi se lud... Pa ovo je zapis fra Roka Kresonića koji nas je iz Crnoluga u Trnovac doveo...

ZULUM (*kao iznenađen, a nasladno*): Onaj kojemu je Jure-Alibeg muda odriza i psini svojoj za obrok bacio...?

FRA ROKO: Jest, taj.

ZULUM: Ima je i pravo.

FRA ROKO: Tko je imao...?

ZULUM: Pa... Jure-Alibeg! Budalasti pratar podiga narod iz bogata polja livanjskoga i ovde ga, u ovaj čemer doveo, umisto...

FRA ROKO: Umjesto da se pomuslimani?

ZULUM: A nego šta?! Jerbo, ako ga ima i toliko, Bog je samo jedan. A molio se ti ovako ili onako, klanjajući ili klečeći, Njemu je svejedno: pomogne ili ne pomogne...

FRA ROKO (*suzdržavajući se*): Dobro... ali zašto si onomadne, kad je s pokojnim Mihovilom ovdje došao pra-praunuk Jure-Alibega, zašto si se prema Hasanu onako...?

ZULUM (*nasladno*): Jerbo pokajnike mrzim iz dna duše svoje, jerbo marva pokajnička uvijek 'oće zamutit, to jest pridobit i na svoju kurvanjsku stranu okrenut...

FRA ROKO: Pa nije on, rahmetli Hasan, kriv što...

ZULUM: Ma šta nije?! Da je deset dana osta u Trnovcu, od prvoga bi tebe 'odžu načinio. Pa, slipavče jedan gori od Izdlaka, jesi li ti njemu u oči njegove vapajne zavriva? Taj bi Lucipera s Blaženom Divicom vinča, a kamoli, velju ja sebi, ne će sebe s Mijovилоm lakovirnim, pa unda redom... Nego, majku li ti tvoju pokajničku, vuci brime koje ti je šukundid obloguzni natovario, tegli i krepaj! Privolio si Muka—među za begluk crnoluški: eto ti ga! Mi smo svoje izabrali: križ i krunu kraljevsku trnovu; odstupi!

FRA ROKO (*zapanjen*): Ali, Zulume, pa ti si...

ZULUM (*oštro*): Šta sam ja, sveti Luciper?

FRA ROKO: Pa... tako nekako.

ZULUM: E, mali moj i nejak i pra Ročiću, ja sam ćaću svoga rođenoga Šimundžu cipanicom po tikvetini opajdačo i ludim ga dosmrtno učinio jerbo mi je Dragišu *Deset zapovidi Božji* učio i tako, metnimo kazat, s trnovitog puta životnoga na stranputicu asvaltisanu vodio. A lipo mu kažem: Ćaća, neka dragi Bog najprije ukine Lucipera, pa tek unda neka propisuje ne deset nego deset 'iljada zapovidi svoji'. Ali dok je 'vako, dok malo On, malo Luciper upravljaju svitom i čovikom — čoviku je da se ravna po sebi, ne bi li, kukavac, proživio ovo šta proživiti mora. Ričju, mišlju i dilom govoreći: ma—ne—var!

FRA ROKO: I onda si ti, zato, Dragišu poslao u milicijsku školu...?

ZULUM: Jest. Ja njega u melicijsku, a tebe udovica mater u pratarsku. On državu komunističku rušio švercajući kambijune i *vorcvagene*, a ti, rečenim se *vorcvagenom* po župi Radobilji vozikajući, propovida kraljstvo kako na nebu tako i na zemlji. I sad vas evo da zajednički poženjete Luciperovu sijčinu...

FRA ROKO: Pa jednome slama, drugome žito, a Stipici Pobriću...

ZULUM (*uskače*): Misliš: Zgon! Jok, burazeru! Nego, buduć da mulca dvojan ćaća načinjaše, nadvoje ga i podilit...

FRA ROKO: Meni duša a Dragiši, može bitnom bratu njegovu...

ZULUM: Jest, njemu, Dragutinu, radna snaga Stipičina po pitanju rukovodstva kambijunom, to jest ugovornim davanjem u najam: čisti računi, svak na svomu, nova, vaša, 'rvacka pulitika...

FRA ROKO (*pošutjevši, bolno*): Zulume, tako ti svega na svijetu, reci mi, kako možeš živjeti s takvim, malo je kazati, paklenim računom u sebi?

ZULUM (*trivijalno polemički*): Pakleni računi u meni... A, pra Ročiću moj, zašto ti i Rade Plećaš mene i Vukelju na trešete—briškulu vazda peljušite, a? Di vam je milosrđe? Više ste nam vina, pršuta i janjetine dobili nego bi se u ovu dvornicu moglo magacinisat. Zašto nam makar dvaput misečno ne popustite i radost Vukelji rastočenom ne upriličite, nego vort mitroljeski derete kano da smo...

FRA ROKO (*smeten*): Pa... igra je igra...

ZULUM: Vakati istina, igra je igra... Nego, nisi li ti meni stotinu puta dosad rekao da sam ja iz đavlije torbe ispa?

FRA ROKO: Paaa...

ZULUM: E, vidiš, to i ja, dok igru igramo, o tebi mislim: da si iz davlije torbetine ispa, da ti Luciper moždane prosviće i da mi uz njegovu, a ne, metnimo kazat, Božju pomoć, na karte dobivaš.

FRA ROKO (*pritisnut*): Ali... ja ne varam...

ZULUM: A ja, koga sam to ja ikada, u ikakvoj igri privario? Da nije slučajno Stipičina ćaću? Pa, bog te malteriso, jesam li mu ja, otkad se oženio, ženetinu opasiva i šestoro, ajde metnimo kazat, petero kotladi u njoj ponućinja? On igru žlzdovitu s plodnjačetinom svojom igra, a ja se, za to vrime, s Vlasima po Mlečićima varàka. On uigrao šestero galebčića, ja pò vaguna kokuruza. I unda smo lipo minjali: ja Grgetini žiće njegovim nèsitima, on meni Zgon jedincu momu Dragiš... gutinu. Daklem: šest... dobro, neka bude pet sprama jedan do dva u njegovu korist. Je li tako? Jest. A je li unda i ovako: ti, spomoću Božjom, podrivajući državu i partiju, doveo 'Rvacku, ajmo reć, na slobodne izbore, jednako kao što će i moj velezaslužni Dragiša, netom li ga nova država primi u svoju puliciju...

FRA ROKO (*upada*): Spomoću Luciferovom novu našu državu od neprijatelja njezinih braniti...

ZULUM: To-čno! Ni vrata joj paklena nauditi ne će. A i kako bi kad na rečenim vratima oduvijek stražari i zauvijek će stražariti lično On, to jest...

FRA ROKO: Lucifer...

ZULUM: A ko bi drugi i stražario na vratima paklenim, umiljati navistitelj Gabrijel? Sem toga, pristup milosrđu i ljubavi Božjoj, kao što je naučno dokazano, ne brane ni sveci ni anđeli, nego zna se: Sotona. Je li tako?

FRA ROKO (*malodušno*): Kako ti kažeš...

ZULUM: E pa budući da je ovako kako ja kažem, to jest da Luciper može biti i na našoj strani... ako mu se dade naprstad vlasti, unda, posvetniče trnovački, pamet u glavu i vrši svoju dužnost...

FRA ROKO (*otužno a nervozno*): Ma koju, dođavola, svoju dužnost?!

ZULUM: Tri, a ne jednu! Prvo, od rata do, evo, danas nisam se ispovidio — ter mi grije, ako si kojega slučajno i napipa, smista oprašćaj. Drugo...

FRA ROKO (*zaprepašteno*): Ter mu grijehe, ako ih uopće ima...

ZULUM (*tvrd*): Jest, jerbo ako sam štogod i sagrišio, bilo je na slavu Božju, to jest dade se pokrit kaznom koju sam dosad, usput, podnio, odnosno šćetu ogromnu šćetova poradi svoga manevarskog suvezništva s kojekakvim vlastima i ostalom šćetotinom po pitanju rukovođenja širokom i zbucanom narodnom masom, to jest... A drugo: sve mere preduzmi da se Zgon zakonito i pravedno uknjiži i zameni za šoverstvo u mom kambijunu: dva dila zarade meni, treći Stipičetini ter: mirna Bosna i uza nju zemlja 'Ercegovca. Jasno? A treće...

FRA ROKO (*došavši sebi, opet ironično*): Treće, i najglavnije, znam: otići Franji (*pokazuje prstom na sliku Sv. Franje*) i kazati mu: Bogarati, Franjo, imam u župi školovana policajca, boljševici ga najurili iz službe jer je preko granice švercao krunice i svete sličice, te tako režim bezbožnički rušio i srušio,

pa je red da se svetitelj nagradi ako i ne baš ministarskom, a ono svakako stolicom...

ZULUM (*upada, ozbiljno*): Nikakvom stolicom, nego načelništvom opštinskoga SUP-a, razumeš?! Jerbo je onaj puzdro Rašeta zvani Tokivoki ne samo pokriva, nego s lupežom Jakovom Troskotom Pravednim otvoreno, kako da kažem, šičar 'ajdučki delio. Jer da nije, otkle bi mu, 'aramiji vlaškoj, onolika viletina u Miševcu, bivše vlasništvo doktura Ante Bulata, župana ustaškog i tomu slično u smislu kojekakvi' istoriski' nepravilnosti... Daklem, na njegovo mesto i, metnimo reć, u njegovu nepravilno opljačkanu vilu namistit moga školovanog Dragiša... gutina. Jasno?

FRA ROKO: Kao dan. Samo, nema li Franjo možda neke svoje redovnike...?

ZULUM: Ma šta on ima imat?! Ako mu ti, jedan pratar, jedan, metnimo reć, komandir Božje melicije... Ako mu se ti zakuneš i prid Bogom jamčiš... A bude li slučajno oteza i zateza, možeš mu i ovako šapnut: Znaš, Vranjo, moglo bi se, nedajbože, dogoditi pa Dragiša Vataavuk uvati vezu s Vukom Rašetom ter ortački izokrenu kožu naopako...

FRA ROKO (*tugaljivo, sam za se*): Bože moj, Bože moj...

ZULUM (*kao poslovno*): Ma pusti sad Boga na miru, ne može ni on na sve strane, koliki ga, metnimo kazat, posli čekaju u Rusiji... nego: dok je on zauzet tamo, deder ti ovde ovo šta sam ti naredio... Ma, kvragu, vrši, brate, svoju dužnost, a ne, sveca mu kužnog, da te ja kripim i podučavam! Sramota je!

FRA ROKO (*smalaksalo*): Šta je sramota?

ZULUM: Pa to, da se tvojim poslom moram baviti ja.

FRA ROKO (*zapanjeno*): Isuse Kriste!

ZULUM: Eto, i njega kukavca uvlačiš u rabotu koju... Osim toga, burazeru, on je svoje odradio, tebi pute široke transiro, dakle: *vorcvagenu* gas i vozil! Jerbo: ako je on, onako pogrđen, drugoj razapetoj pogrđi moga oprostiti i mesto u raju garantovati, šta tebe košta...? Ajde, ne gubimo vreme, vrši svoju dužnost: opraščaj! Jesi li? Naravska stvar da jesi... Pa budući da jesi i da ti se, evo, ništa nije dogodilo, deder garantuj da ćeš mi i ono drugo dvoje sriktat... Dobro, ne moraš baš evo ovoga časa, valja da se skrušiš, pomoliš i ostale stvari. A ja, strpljen-spašen, čekat ću te u Matanovoj kapeli, Vukelja i ostali nabiguzi već su tamo, a i Rade će ti Plečaš uskoro... Bog te mazo, šta će stoka zablejat kad obnaroduješ, napriliku 'vako (*zauzima govornički stav, propovednički*): Brate Zulume u Kristu i... šire, tebi i svakomu tvomu grisi prošli i budući oprošćeni jesu. Dostojni smo stoga da udeš pod krov naš, samo reci jednu rič i ova će marva Matanova... Ne, ne, ne moraš ništa, ni crne ni bile, samo ti meni priko stola namigni kano da je »trica« u tebe, i ja ću verodostojno znat da si svoju u sebi dužnost sprama meni pokorno izvršio, to jest da ja, a protiv moga suigrača Vukelje, podigram »asa«. Jer, vrlo važno čija će biti *partija*, kad janjetinu i vinčinu ionako krkamo zajedno, dobitnik i gubitnik, poskok Rade i glistina Vukelja... Ajde, idem ja... A ti, burazeru, batali

Goru maslinsku i sva ona pusta pogađanja s Gospodom, nego, kad se ionako mora, upali prošvercane *vorcvagen* i, punim gasom, na Golgotu vozi pričimice. Apostoli tvoji, Rade i Stipica, ionako ne će za tobom, nego, kad zagusti, a zagustit svakako mora: kud koji mili moji! Jedino Juda, izbavitelj tvoj... on ti je siguran ko ova puška ostraguša: bdijući, čeka te u Matana. Do viđenja! (*Odlazi, s puškom u desnici, gordo, kao da je netom ustrijelio zvijer. Vrata ne zatvara. Niz stepenište ispodglasa ojka:*)

Oj, ne ću brijat brkove ni bradu,

Oj, doklen Vranjo ne stane na vladuuu... oooj!

FRA ROKO (*ostavljen sam sebi, zatvorivši vrata, spram Meštrovićeva Ras-pela, getsemanski gorko*): Dakle, Kriste, jedino ti, po svrhovitom stradanju svome, možeš ovo razumjeti. Ali, ako ti je do ikakve odmazde, naplati se na meni, a Zuluma, uzmogneš li, poštedi i operi. I učini napokon da nam križ i jaram, premda su od iste tvari, jednom zauvijek ne budu ista i u istu svrhu sprava.

ZASTOR

Jozo Laušić

RAVNICA I PLAVO NEBO

Poema

U čast Slavonije, zemlje plemenite
Toga prostora Hrvatske koji čuva istinu zemlje i neba.

A u t o r

Okrenuo se licem nebu i što je duže tako
ležao i motrio to isto ozareno nebo s bije-
lim strikama istkanim kroz plavilo zraka
— bilo mu je sve ugodnije, toplije i lakše.
I v a n K o z a r a c: Đuka Begović (XX. st.)

I

Ravnica se neprimjetno bez prestanka stvara
i svaki čas u sebi sama nestaje,
uvijek iznova pred nama muk
u kojem svatko može, a da nikad ne sazna,
vlastiti izgled izgubiti.

Okolo nas svuda daleko stanje,
a nas jednako u njemu nema.

Produžuje se ravan u blagom otkrivanju
ničim još neispunjenih prizora,
i svih daljina neba
gdje možda netko odvajkada luta,
zove nas ravan gotovo onkraj uma,
i tako iznova bude još većom šutnjom...

s kojom se polako sve dalje u nama
rasprostire i nepovratno skriva.

II

Tako se ravna zemlja uvijek šutke rasprostire,
a tolika mirna u njoj starina
kao da svuda prigušuje ispunjenje
vlastite snage i trajanja.

Posvuda sjena bliske najezde
mnoštva odavno izumrlih stvorova
tišinom dube svagdanje tlo.

Kao da će načas u toj zemlji sad se javiti
od postanka svijeta suspregnuto znanje
stvoreno od same zemne tvari,
znanje te u nedogled svagda ustrajne revnice,
a nema više nikoga tko ga može negdje zateći,
niti bi ga itko još mogao podnijeti.

III

S mjesta gdje stojiš
i vrebaš uplašen, ushićen,
sve to (ali što?) —
gdje bez daha osluškuješ i jedva tu
možeš uopće biti prolaznim likom
bez moći da se ičem primakneš,
prhnula je nekoć davno uvis ptica,
sad već posve nepoznata bilo komu,
nestala u jarko svagdanjoj
bezimenoj javi.

U tren oka zajedno s tom pticom
izgubilo se odveć mnogo mlade plaveti,
otada se nikom više ne pokazuje do kraja,
usprkos gdjekad gromkom rasapu modrine,
sva ova ravnica.

IV

Plavo nebo iznad ravnice
rastvaranje jave gdje svako mjesto odzvanja
sve tiše i tiše
od nebrojenih uzastopnih nestanaka.

Postoji uvijek tračak izgubljene svjetlosti
danjeg oprosta
od bilo kakva boravka
na ravni gdje nitko nije posve vidljiv,
ma koliko tijelom bio zadan prostoru,
i samo se najednom negdje srž
daljine rasprši,
i više ti ništa ne preostaje
tu za stajanje ili kakav bilo pokret,
preobražena je sva ravnica plahošću
mukle tvoje smućenosti,
ti bi sada prihvatio sve što bi se moglo desiti
s prekasno stečenim oprezom...

jer sasvim si bez svrhe sav zapanjen spoznao
kakvo je zapravo opasno razmetanje
ovaj tvoj pothvat da budeš posve sâm
s plavim nebom i ravnicom,
s njima zajedno u pustom utočištu svih daljina.

V

Ravnicom, ravnicom, ravnicom,
a dalje? —

a tamo gdje samo još gola modrina
neba, što jedva je negdje,
dodiruje prvotni mir?

Plavo nebo vodi svagda još dalje
sve što se ikad pojavi u ravnici,
po naravi svoje starine
plavetnilo nema prilike ni da se više uzvisi,

niti da se posvuda s ravnom zemljom sravnji,
i ni na koji se prizor
ne može više obazreti.

Plavo nebo u ravni nas vodi do granica
šutnje i smaka
nas samih.

VI

Nad ravni modra davnina
postojan vidljivi zaziv
bez glasa odasvud upućen nama,
štoviše stiže i tamo gdje nas nikada nema,
gdje nas nikada ne će ni biti.
Upravo tamo nas najviše vabi.

Premoćna vuče nas plaveti šutke davnina,
zanosi dalje,
u gluhi ravan,
u svoju narav
i skriveno uminuće, u blagostanje
skromne i prave lakoće
nepromjenljive ravnoteže.

VII

Između velikih dviju rijeka,
Save nekoć sjajne i tmurnošću žurne Drave,
ravnicu samoćama prostranu
zaokupi katkada
voda im uvijek potajno mutni sjaj.

Pred takvim sjajem i dubokim riječnim šumovima
ravan nema kamo da se sakrije,
sve se dalje ona prostire,
makar kako bila u daljini
plavom nebu neprestano svuda bliža,
u njemu se napokon izgubila,
uvijek sama i jednako zajedno

s mutnim sjajem i prastarim šumom
rijeka prepuštenih svim sjenama duge zataje.

Iznad ravni i velikih dviju rijeka
opet se jednom načas plavo nebo
zaboravljeno od svakoga produžilo
u mutnom sjaju svoga prapočetka.

VIII

Najednom samoća bude tvojim odredištem
tek što bilo kako ravan spaziš,
ili na nju oprezno i tiho stupiš,
odmah ona postaje grižnjom svakog prizora,
svake i najmanje kretnje,
čina isto koliko i pričina.

Nade li se tkogod smeten
pred golom samoćom ravne zemlje,
tom dugom tminom staložena tla,
vlastiti mu opseg lika biva škripcem,
nepoznatom kušnjom i rastrojstvom
svakoga mu pokreta i žmarka,
tad se može zbiti kao slika bilo što,
javiti se zemnog mu podrijetla
usred dana jasno priviđenje.

Makar svatko ravnu zemlju odmah dobro vidi,
naslućuje da mu ona omeđuje pogled, pažnju,
naposljetku shvati da mora prepustiti ravnicu
zahtjevima vlastite samotnije,
zaštitničkoj goloj opsjeni
sve nebeske plaveti,
gotovo uvijek nepripravne za takvo stanje.

IX

U zabitnom šumarku u ravnici
samotan glas kukavice
svaki čas doziva iznova daljinu,
možda zakopano blago da se javi

bilo gdje na svijetu
sjajem same svoje napuštenosti.

Zvoni li podne ili grobni muk
iz ravne zemlje
neometan slijedi svu širinu obzora?

Zalutavši ovamo i brižno zaveden
samotnim zovom kukavice,
obzireš se usplahiren na sve strane,
ne znaš više kamo bi
u što bi gledao.

X

Ravnica gdje se nađe sama u blizini neba;
odmah se tamo stvori neshvatljivi tajac,
takav tajac jako naliči na sajam,
naočit sajam,
a nigdje se ništa ne vidi i ne čuje,
ničega nema osim zemlje i neba.

Sajam s gorostasnim radostima
prostranoga vedrog rasula,
sve nevidljivo i nečujno sa zemlje, neba,
usred djedovine danjeg svijetla,
sad se našlo zajedno i silno navaljuje
na bespuća ravni,
u svoju pustu dogodovštinu.

Sajam s tako raskošnim srhom prazan,
slučajno izazvan potpunom zatajom
ravnice i neba,
u času kad jednako silno traju kraj i beskraj,
pripremajući jednom opet bezrazložno, s britkom
iskričavom vrevom,
ni za koga svoj skriveni dar.

XI

Motriš daleki obzor: ničega nema.
Samo najednom: sivkastobijeli dim.
Samotan obris zrakom i netragom luta,
visoko u plaveti šutke se gubi
i gotovo za sobom cijelo nebo vuče
u spokojno svoje rasplinuće.

Dim je odmah lako na ravnici vidjeti
ali s tako kratkotrajnim i priprostim likom
nigdje nije moguće drugovati,
niti s njime u ma kakvu došaptavanju
zajedno biti uznesen.

Sav je prostor u prevratu preobražen
lakoćom toga dima;
u njegovu se liku krije
nepoznato svima pitanje.

Upravo u rasplinuću toga dima s kretnjom pitanja,
neograničeno prema nebu stalno raskrivena
narav samotne ravnice
može se bar časkom do kraja obistiniti.

XII

Stvori se gdjekad brujanje, sveopći žamor,
uzduž i poprijeko pustom ravnicom,
a plavet neba samo što ne zagrmi i ne bukne
uzbunom slavodobitna trubljenja,
posvuda se nasumce ustalivši
golotom lake sablazni.

Zbog uzbune tako zvučne plaveti
sve se može iznenada na ravnici zbiti,
svakog časa bilo koga bezrazložno može naglo
uzdizanje u visine snaći.

Čovjek se onda naslijepo izgubi u plaveti,
počinje obuhvaćen njenom lagodnošću

bezuman od sreće kliknati,
a da istodobno ne prestaje strepnjom tijela,
svakom kretnjom, pogledom i mišlju,
nevoljno svjedočiti
o moći kojom opčinja i k sebi vuče
izgažena duga prošlost zemlje, —
onijemivši napokon tu gdje jest zbog tako suludog
gubitka svoje očiglednosti.

XIII

Najednom staneš i vidiš: nečija sjena.
A zatim odmah znadeš: vlastita tvoja sjena.
Sjena kao na gubilištu usred ravnice.
Ravnica je mirna, a ipak sve dalje
i dalje stalno nekamo odlazi.

Prava je dogodovština: vlastita sjena
odjednom kraj tebe, bez ičega, sama
na ravni gdje svuda navraća plavet.
Zrak i tlo
noseći sjenu uopće za nju ne haju.

U ravnici biti sam sa svojom sjenom
i tako biti priprost samo s nedužnošću
pribivanja u još nepoznatoj postojbini.
Niti se možeš bilo gdje izgubiti,
niti uistinu negdje pouzdano biti.

Možda sjena kriomice pomaže
rasprostiranju ravne zemlje,
i sama tako postajući sve duža, sve uža,
na očigled se prolazniku sklanja onkraj vidokruga,
na neku posve drugu, svakom nedostupnu ravan.

Sresti svoju sjenu,
taj vlastitim tijelom bez traga izazvani,
uvijek nestalni obris smaknuća,
uistinu začudne žrtve
usred ravnice.

XIV

Stara kuća u ravnici napuštena strši,
samo što se kradom ne izgubi,
ne pridruži sjenama bez boravišta
na sve četiri strane svijeta.

Zacijelo se ovdje zatekla pritajenom sklonošću
oronuloga svojeg izgleda,
promijenila tako svaki obred prostora
samim svojstvom svoga propadanja.

Kuća koju ravan svom svojom širinom
mirno izgriza
i čini istodobno odveć vidljivom,
jedva da još može igdje biti nesmetano
nekom zaklonište ili stan.

Kuća šuti
i upravo tom šutnjom se odmjerava
s mijenama i šumom godišnjih doba,
a stalno ju iznova sa svakom vedrinom
iz osame odvlače u drugu osamu
plavo nebo i širina ravne zemlje.

U ravnici stara kuća zjapeći
prazninom i tamom pritajene pažnje,
za svu tu zemlju i njeno prostranstvo
ostaje na mrtvoj straži.

XV

Pokušat se jednostavno odšuljati za nestajanjem
ravnice kada dospijeva do plavog neba
u daljini, svuda, sasvim utaman.
Eto, jedino još to.

Proboraviti onda tamo zaposlen
lakoćom svoje samotnosti
dok bi te polako svladavao zov

utvara iz mira bijelog dana
 i srdačne groze
 udružene s primicanjem tih plavih visina,
 bespomoćno motreći kako bivaš središtem
 u kojem se odavno zaboravljeni modrina i mir
 sasvim jednostavno zbivaju,
 sve dok te plavetnilom izazvano čudo
 toga zbivanja, neopazice
 mirno ne izbriše
 istinitom privrženošću sad već očito bliskom tlu
 i napokon prepoznatoj vrsnoći strpljenja
 sve te zemlje.

XVI

To gotovo nitko ne zna,
 dođe u ravnici čas kada zatišje što radi,
 neskriveno krijepi svaki prizor,
 i žitno se klasje najednom povjerava
 svakome tko pažljivo ga sluša,
 makar samo iz daleka bojažljivo vrebao,
 to žito niti se leluja niti miruje,
 jednostavno se prepušta širini
 i zračnoj ispraznosti vlastitih vidika,
 a nitko te vidike nikad ne će iskušati,
 niti bilo što o njima doznati.

Žutobljedim krhkim oprezom
 i uvijek mudrom združenošću
 žitni klasovi neumorno golemom jasnoćom
 očigledne sloge
 zapremaju prostor na ravnici.

Sićušnim nebrojenim pogledima
 oni svi do jednog užareno zure
 u rasipnički metež
 budućeg svojeg blještavilom srpova i kosa
 jarko ispunjenog smaka.

Uporna pozornost mnoštva žitnih klasova
 svuda doseže i dalje od ravnice,

u trenutku zamuklosti svakog događaja
samo još bez ičega nećujno dogorijeva
i ni s kime se nikada ne spori
odvjkada priprosta dobrota žita
dok spokojno na ravni dozrijeva.

XVII

Tišina zemlje. Nebeski svod. Na sve strane čistina.
I ta čistina kao da svojim mirovanjem
izaziva prigušeno svitanje,
makar se ne zna što to u nedogled sviće.
Čistina velike ravni
uvijek je samo nebu vična.

Što god se ovdje učini ili se zbude,
odmah biva mirom izbivanja;
taj mir onda teži da opet postane prizor,
da se svakom na očigled smjesti i zbrine
negdje usred te iste čistine
i tako ostane sam s plaveti u visini.

Ti svuda osluškuješ: davnim raspadima
odzvanja ravna zemlja,
znaš da nekako ta ravnica podupire
tvoje kretanje kamo god se uputio,
pomaže ti da se smućen othraš
dobrostivu pustošenju uvijek iste uskrate
svakog mjesta gdje bi sada htio zastati,
posvetiti se tek na tren, posve suvišno,
nastojanju plaveti da opet jednom bude tu
i nigdje drugdje, —
zalutao, skrušen, šuteći.

XVIII

U daljini crn ukočio se đeram,
a nigdje ničeg osim stare zataje
uvijek iste zemlje.
Jedino taj samotni putokaz.

Svačiji se pogled odmah nehotice usmjeri
k plaveti gdje zamiru nad tom ravnicom
samo žmarci dugih nestanaka.

Ravnica možda postojano k plavom nebu
sama sebi pokazuje put,
a ne može ništa drugo osim da se predano
prostire još dalje.

Usmjeruje li deram neprestano uvis
ravne zemlje staloženi rad,
ili stalno dovodi plavetnilo u napast
da ovdje makar samo privremeno sebi nađe
zaštitu i stan?

Deram uvijek ostaje privržen visini,
dalekim i tihim igrama skrivača,
i zacijelo ne zna kamo bi sa sobom
kad ga netko spazi u ravnici
gdje se vječito i uzalud poravnava
s plavim nebom tako uspravan i sam.

XIX

Koliko li svuda ludo pitomog plavetnila,
sâmo svojom očiglednošću, priprostim vještinom
i mirnim izgledom stalno se razblažuje,
a nitko ga se nikad ne će sjetiti,
ne će možda niti znati da je ovdje bilo.

Ne čini plavet ništa da se zbliži
s bilo čime u ravnici,
tvrdokornim svojim pustinjaštvom
ravna zemlja
jedino je svuda plavetnilu bliska.

Glavnina plaveti skriveno nadolazi
iz kakvog davnog doba
i jednoliko dugog prolaženja
nekog vedrog tišinama razigranog dana,

kad ništa osim plaveti i ravne zemlje
nije ovdje za se znalo.

Možda plavet upravo zbog svoje očiglednosti
najradije uvijek nepoznata, sama,
na ovoj ravnici pustoj boravi.

XX

Gledajući nekamo i ne očekujući da se išta pojavi,
odjednom primijetivši u dnu zrenika
prikrađanje kojim svečano se neka tvar
daljine i slutnje pomalja, beskrajna.
To je šuma! — Krupni oblaci
mirujući nad njom sav prostor namiruju
golemom bjelinom.

Tamna šuma, plavet, oblaci,
pokrenuti načas uzajamnim pripadanjem,
natječu se kako bi ravnicu posve jasno
bez kretnje zaposjeli.

Zbog širine obzora utihnula šuma
zaustavljena stoji
nakon što se krišom u tu dalj ušuljala.

I gledaj sada tu daljinu
ispunjenu vidovitošću dubova i bilja,
svim opreznostima šumskih staza,
oblaci i plavet
moraju se negdje sastati s ravnicom,
biti negdje sami sa šumskom dubinom,
s mûkom šume i križanjima njenih bespuća.

XXI

Nastojeći ravan upozoriti da svojim tijelom
i mislima opet s njome pokušavaš drugovati,
ti najednom shvatiš: jednostavno se nemaš gdje
ni kako bilo toj ravnici

istinski obratiti.
Sveudilj oko tebe, u njenom gubljenju
svako tvoje stanje, svaka zamisao,
čak i tvoja slutnja,
mogu odmah postati gubitkom.

Toliko je na ravnici prostora i mjesta
za svaki čin i posao,
a za tebe nigdje pravog odredišta,
ni sva silina uzbune tvoga izgubljenog lika
ne može ni načas zaustaviti
te ravnice neprekidni bijeg.

XXII

Osvajač silni, svih vremena strah i trepet,
plam nestalni povrh uzrujanih ravni,
davno pretvoren u mirnu sjenu,
u opsjenu koja luta pustim stepama,
savanama, pampasima, prerijama,
on što nekad vodio je širom svijeta svoje konjanike,
stoji usred mrtve postojbine protekloga doba
i šutljive prašine koja se odavno slegla
nakon grmljavine
prohujalog topota nebrojenih konjskih kopita,
stoji samcat sam slušajući pozorno,
sred ravnice čekajući znak daljine,
gotovo pokatkad jedno
s neodoljivo blagim zemaljskim tlom,
prikaza bez kretnje, mrk i svečan,
on jednako čeka...

on što nikad nije vjerovao ni u što
nego samo s prostodušnom gordošću
i žudnjom divlje krvi
u visoko i tiho
vječno plavo nebo,
spokojno unaprijed njemu predan...

on bi da dozove svu snagu i strast mrtvih ratnika
iz bistrine mirne plaveti,

u raskoši toj zračnoj da prepozna svu golotu
njihovih po cijelom svijetu razbacanih kostiju.

I eto zašto se plavo nebo stalno produžuje
u rasplinuti metež utvara
širom ove ravne zemlje
uvijek brižne drevnim smirajima,
u kojoj se ljudske kosti tvrdo
posvuda dodiruju.

XXIII

Što se može na ravnici vidjeti
u času kad se ništa nigdje ne miče,
ništa ne čuje, kad samo plavet
svuda svojim uzdizanjem
ravnoj zemlji ugađa,
pomaže da bude uvijek tu
i sama sebi mûk.

Možda niodakle
svjetlomrcajući malen vrtlog zrakom
ševa
vinuvši se iznenada
u plavoj visini mine.

Stvorena upravo za ovaj čas
samo da bi svojim uzletom i nestankom
pokazala koliko mogu ravnica i nebo
siline čiste stalnosti i sloge
biti tihi...

tihi tako da se ne bi ni primijetilo
kad bi u tom trenu nestali
zajedno sa ševom.

XXIV

S plavetnilom neba sam,
zamišljen i ganut zbog njegove pažnje

katkad pustinjački blage,
naposljetku ćeš se bezumno oglasiti,
hvastavo se razmećući ludom pjesmom zahvalnicom,
istodobno i bez svoje volje, utaman,
ushićenim huljenjem,
zapanjen što ne možeš podijeliti s plavetnilom
ni najmanji djelić sebe,
niti bezumlje mu svoje namrijeti,
plavet svuda svojim plandovanjem
zove te u zavičaj o kojem ništa ne znaš,
u koji ne pristaju tvoj lik,
tvoje sjećanje,
ni bilo kakva istina i laž.

O kakvo čudno ladanje te čeka
u ravnici dok samo plavet gledaš;
ona se i opet jednom besciljno umiljava
na rubovima vidokruga,
napast njenog samovlašća
stalno na te slazi,
a upravo u ravni s putokazom plaveti
ne možeš se nigdje sastati.

XXV

Lako je to reći: onaj kamen
tko zna gdje u ravnici.

Ali što je poziv stajanja mu
i postojanosti bez stana
dok nastoji da negdje bude znamen?

Svakog časa taj se kamen može nečujno pojaviti
pred očima slučajna prolaznika,
postavljen da likom podsjeća na malen stup,
isklesan, uzdignut spram plavog neba,
ispunjen oblik što se ustrajnom nepomičnošću,
tako mirno priprost, opire
prostiranju ravne zemlje naokolo,
nekad međaš kakav što je nešto pokazivao,

ili možda putokaz,
a sada više nikog ne bi mogao nikome uputiti.

On bi stajao tako samotani i jasan
sram neomeđene zemlje, neba,
jednako očigledan i mûkom čvrst,
usprkos svemu gotovo neminovno smaknut,
a čim ga tkogod spazi — već sakriven,
i to uvijek samo negdje u ovoj ravnici.

Tamo mu je pusta opstojnost da radi
gotovo izvan svakom znane jave.

XXVI

Najednom se ne znajući zašto u ravnici obzireš
svuda oko sebe, protrnuvši,
u nutrini svojoj čudno utrnuo,
tražiš li štogod ili se daljinama
nastojiš učiniti još očiglednijim,
do kraja propusnim za stalno im javljanje...
Nikog i ničeg. Samo trava i zemlja.
A uvijek te nešto slijedi,
stalno na te otvoreno i obzirno pazi.

Zar tu zbilja išta može ići za tobom?
Ili ti neprestano, a da ne znaš kako,
stvor od prazna prostora
i titrave strepnje bistrog dana
iz daljine dolazi ususret,
odveć lak neomeđenim kretanjem,
neznanac sjena što se katkad jedva može nazrijeti,
možda dvojnik tvoj u tihoj panici
a nikad se ne ćeš nigdje s njime sastati.

Prolazeći tako praćen sa svih strana
u ravnici oprezom i sabranošću
krajolika bez računa,
sa svakom ti kretnjom postaje sve jasnije,
sama ta

ravnica starinom gole razotkrivenosti
nadolazi stalno za tobom,
za tobom se jednako svud prostire.

Slijedit će te uvijek tako raskrivena
srećom razdragana nestanka,
šapatom i strahopoštovanjem djetinjstva,
ma gdje ti bio.

Zagreb, 1986/1988.

Ivo Dekanović

BRODSKI DNEVNIK MODRE LASTE

SPLIT 29. RUJNA 1973. GODINE. Dugo očekivani dan. Jedrenjak *Modra lasta* (nazvan tako po poznatom dječjem listu istoga imena) napušta Jadran i kreće na daleki put. U jedriličarskom klubu *Mornar*, odakle isplovljujemo, okupilo se mnoštvo prijatelja, braće, sestara, a nadasve brojni *lastaši*, đaci, vjerni čitatelji *Modre laste*, koji nas pozdravljaju glasnim i veselim uzvicima. Vijore zastave, odjekuju pjesme, redaju se govornici, pozdravi, pokloni, zagrljaji, poljupci... zbogom!

*Kad bi se moglo otputovati, kad bi se moglo sjesti na konja
i otići zauvijek, ili neku staru lađu
prevariti da nas izvede iz grada,
prijatelj bi ostavio prijatelja, majka bi ostavila djecu.
Kuća bi se raspukle od suza onih koji ostaju,
planine bi zazelenjele od pjesme onih koji odlaze...*

Sjetio sam se ovih stihova hrvatske pjesnikinje Vesne Parun u trenutku kad sam zapovjedio da se *Modra lasta* oslobodi vezova. Začudo, pust i kamenit Mosor nije zazelenio od pjesama onih koji odlaze, niti su zidovi Dioklecijanove palače napukli od suza onih koji ostadoše.

U pratnji petnaestak brodića, *Modra lasta* ostavlja luku, ja sam za kormilom, kad odjednom dotrči sin Marko i sav razdragan saopći:

— Barba... slijepi putnik na brodu!

— Slijepi putnik...?! — ponovim zabrinut, ali me Marko oslobodi brige i otkrije:

— Moj bratac, Mičo! Eno ga u strojarnici, još uvijek sređuje električku!

Odlanulo mi. Priznajem, zaokupljen brigama posve sam na njega zaboravio. Dobro da carinarnici nisu zavirili...! Neka. Bit će duže s nama, vratit će ga na obalu brodić iz počasne pratnje. Tako će naša luckasta obitelj biti još koji trenutak zajedno.

Već daleko od Splita zaustavljamo brod. Jadrilice koje nas prate, skupljaju se oko *Modre laste*. Vezani smo jedni uz druge. Posade prelaze s broda na

brod, množe se gosti na našoj palubi, pune se čaše, uskoro odjekne pjesma; stara hrvatska mornarska:

*O more duboko, sva moja radosti,
po tebi meni plovi cvit, cvit moje mladosti...*

Na pramcu Boris, student arhitekture, Markov prijatelj. Pored supruge Renate, Marka i mene, Boris je četvrti član posade *Modre laste*. Iskusan jedriličar, vesele naravi, pun duha i tjelesne snage, vjerujem da će se sjajno uklopiti u posadu. Ovog je trenutka okružen roditeljima i bliskim prijateljima.

U radnom odijelu pojavljuje se na palubi *sljepi putnik*, Mićo. U ruci tegli kutiju s alatom. Primjetivši me blizu kormila, prilazi, spušta kutiju i dodaje kao usput:

— U strojarnici sam sredio elektriku. Pripazite na osovinu. Na spojnici s motorom još uvijek curi kap po kap...! — Zatim raširi ruke i osmjehne se: — Barba... da se oprostimo! Tu i tamo, na televiziji i u novinama izjavljivao si da na drugo putovanje oko svijeta ideš ispraviti greške s prvog putovanja. Dobro. To znači da će na *Modroj lasti* biti više prijateljstva, razumijevanja i da će atmosfera u svemu biti bolja, smirenija nego na *Besi*. Posebno molim... molim... čuvajte mi Marka! Molim vas... čuvajte ga!

Promatram mu oči, velike smeđe oči. Stoji preda mnom visok, stasit, izduženo lice ukraasio crnom bradom. Kad smo se prije osam godina u sličnoj prilici opraštali u Kotoru na palubi *Bese*, Mićo je bio još golobradi mladić, student. Sad je tridesetogodišnjak, inženjer strojarstva, zaposlen u Institutu za istraživanje vibracija, u *Rade Končaru*. Promatra me mirno, čeka moju riječ.

— Sine Mićo... hvala ti za sve napore koje si ulagao, eto do zadnjeg trenutka, kako bi se *Modra lasta* što spremnije otisnula na pučinu... I sam znaš da si nedavno povrijedio glavu i dobio potres mozga. Ovih dana sam razgovarao s tvojim liječnikom. Uvjeravao me da mogu bezbrižno isploviti i da ćeš se uskoro posve zdrav vratiti u Institut. Tim mirnije odlazimo. Kažeš... čuvajte mi Marka! Da, to je lijepo, to je dobro, no komu da Renata i ja kažemo: »Čuvajte nam Miću?« Nemamo komu. Moraš se čuvati sam. S obzirom na bolove koje još uvijek osjećaš u glavi, mislim da još dugo ne bi smio sjediti za volan. Bojim se...!

Bacio mi se oko vrata, poljubio me, promrmljao nešto, potapšao me po ramenu, zatim se dugo opraštao od majke, te iza toga pristupio Marku. Braćo! Prebacili jedan drugome ruke preko ramena, šapuću, smiju se, bockaju, pa opet šapuću, hihotaju i naposljetku se zagrlje... i rastanu. Uz ogradu jedrenjaka promatrala ih Renata i kradomice brisala suze. Mićo je uskočio u posljednju jedrilicu vezanu uz naš bok, otisnuo se... i zbogom!

Sve se smirilo. Ispred nas otvorena pučina, iza nas jedva vidljivi obrisi Mosora. Neprimjetno iza leđa prikrao mi se Marko i, lopuža, šapnuo:

— Barba, a sad... punim jedrima!

NA PUČINI 30. RUJNA. Jutro. Na horizontu ni kopna ni brodova. Iznad nas vedro nebo, oko nas mirno more. Da posada u dokolici ne bi suviše zijevala, zakazao sam brodski sastanak. Prvi! Čim smo se okupili u salonu, predložio sam dnevni red: podjela dužnosti i odgovornosti na *Modroj lasti*. Prisutni: Barba (to sam ja), Renata, Marko i Boris. Nakon što su prisutni usvojili dnevni red, progovorih:

— Od ovog trenutka na našem brodu ne postoji više otac, majka, sin, muž, prijatelj. (Upadica: *Tako je...!*) Postoje samo mornari, svaki zadužen i odgovoran za svoj posao. (*Tako je...!*) Renata, ti ćeš voditi brigu o kuhinji, o ishrani, o nabavci i čuvanju živežnih namirnica, o pitkoj vodi, o čistoći na brodu, o našem zdravlju i higijeni. (*I barba se mora kupati!* — *Tako je, barem jednom godišnje!*) Mir, nemojte me prekidati! Dalje... Renata, vodit ćeš brodsku blagajnu i nastoj da budeš što štedljivija domaćica na *Modroj lasti*. Podjednako ćeš s muškima dijeliti stražu za kormilom. (Renata: *A tko će prati suđe...?*) Tvoj pomoćnik! Idemo dalje... Marko! Kao i na *Besi*, veza sa svijetom, dakle amaterska i profesionalna radiostanica, signalne zastavice, rakete i tomu slično. Zatim ćeš voditi brigu o cjelokupnom kompleksu strojarne: motorima, agregatu, akumulatorima, električnoj mreži. (*I da imamo nafte!*) Tako je, da uvijek na brodu imamo goriva. Zatim, održavat ćeš tehniku unutar broda. Primjerice: elektronski dubinomjer, brzinomjer, kronometar, busole, cjevovodi, kingstoni, crpke, rezervoari, rasvjetna tijela, WC. Nemoj zaboraviti podmazivati karabine i metke, a nadasve vodi brigu o onome za što te plaća televizija: filmska oprema, kamere, magnetofoni, kazete, objektivni, filmovi, svjetlomjeri... znaš i sam što sve tome pripada. Boris...! (*Slušam!*) Ti ćeš preuzeti brigu o palubi i svemu što je s njome u vezi. Dakle: jarboli, jedra, konopi, podigači, pripone, škopci, stezači, ograda, poziciona svjetla, prozori, bitve, zijevače, sidreno vitlo, lanac, pomoćni čamac. Lakiranje i bojanje nadgrađa, ukratko, vodit ćeš brigu da brod bude uvijek spreman dignuti jedra, isploviti i na pučini prihvatiti svako nevrijeme. (*A što preostaje barbi?*) Zapamti: barba je na brodu zadužen za sve i odgovoran za sve! (*Tko vodi brigu o vinu?* — *Zna se... barba!*) Tako je, pogodio si! Renata o vodi. Marko o nafti, Boris o bojama i laku, netko mora voditi brigu i o piću. Za danas, dosta. Nadam se da je svaki zapamtio djelokrug svojega rada, da će voditi brigu o tome i da neću morati nekog pozivati na odgovornost i povisivati glas. Time zaključujem sastanak. A sad... brže na palubu dok *Modra lasta* još nikog nije potopila!

Na obzoru, točno u našem kursu, otkrivamo obrise Barija. Kad smo uplovili u luku, grad se već kupao u suncu.

BARI 1. LISTOPADA. Neobjašnjivo! Luka pusta i prazna! Stari kitolovac bez posade, sav u hrđi, kao pijanac prislonio se uz obalu, ljuljuška se i drijema. Ubrzo smo doznali uzrok pustoši. Kolera! Tu srednjovjekovnu kaznu božju sručila je na Bari neka otrovna školjka. Bit će da su ovdášnji stanovnici mnogo sagriješili. Lučki kapetan, nizak, živahan starčić sjajnih plavih očiju,

komu ispod izlizane kape vire sijedi čuperci, crven u luci kao kuhani jastog, zaprepastio se kad nas je opazio. Pita, imamo li dokumente da smo cijepljeni proti kolere i kad mu to potvrdimo i pokažemo »žute« zdrastvene knjižice, on se čudi, klima glavom i veli:

— Koji vas je vrag donio? Bježite, zar ne vidite da je cijeli grad u karanterni! Odjednom se u meni javi admiral:

— Ne, ne, dragi kapetane, ne ćemo bježati. Naprotiv! Mi smo zbog kolere i stigli u Bari. Uredništvo *Modre laste* iz Zagreba doznalo je da je u Bariju neka školjka uzročnik ili prijenosnik kolere te nas zadužila da otkrijemo tu školjku i da je na našem putu oko svijeta izlažemo u školama gdje god je to moguće, kako bi djeca vidjela što čeka čovječanstvo ako se nastavi zagađivanje mora. I za ovu koleru u Bariju, netko mora odgovarati!

S lica kapetana nesta crvenila, nesta zadnje kapi krvi. Zavapi drhtavim glasom:

— Molim vas... objasnite uredništvu i milijunskim čitateljima da za tu školjku i koleru, lučka kapetanija ne snosi nikakvu krivnju.

— A tko, molim, snosi? — upitao sam učtivo i dobio odgovor:

— Pitajte policiju. Policija bi morala znati, zato je građani plaćaju.

Posjetili smo policijsku stanicu jer smo i njima morali prijaviti naš dolazak. Dežurni policajac, mladi, napirlitani kicoš, pregledao je naše isprave i dok je udarao žigove, objasni:

— Bakcili kolere, iako opasni po zdravlje, nisu provalnici ili razbojnici. Zato policija i nema razloga da za njima raspiše tjalericu i da ih progoni. Idite u gradsku prefekturu, odsjek za narodno zdravlje, pitajte njih...

Pošli smo i tamo, ali nas vratar nije pustio ni u zgradu, tvrdeći da sve što je u vezi s morem i sa školjkama, spada u nadležnost lučke kapetanije!

Tako tročlana delegacija — Boris, Marko i ja — premda zbog kolere nigdje nije uspjela uložiti službeni prosvjed, ipak je trčkarajući od jedne do druge adrese, uspjela dobrano razgledati grad. A Bari je uistinu lijep i vrijedno je pogledati ga pa makar u njemu harala kolera!

BARI 3. LISTOPADA. Uplovio je grčki teretni broj *Agios Spiridon* krcat konjima i tako usmrديو luku da će od toga možda pocrkati i svi bakcili kolere.

Promatrali smo iskrcavanje tih jadnih životinja. Rep jednog konja vezali bi za ular drugoga i tako ih u tužnoj koloni odvodili u grad. Sutra će stanovnici Barija jesti svježu *teletinu*!

E, baš ne će od sviju! Jedan se konj, tek što su ga izgurali iz broda, iznenada ritnuo, ritnuo se takvom silinom da je istodobno potrgrao ular i vlastiti rep, te oslobodivši se mrtvačke kolone na sveopće zaprepastenje jurnuo kao pomahnitao između automobila i pješaka, zamalo pregazivši policajca na raskrižju, pa se u metežu izgubio negdje u sporednoj ulici. Kad bi barem imao krila, kad bi se barem mogao pretvoriti u pticu i poletjeti preko mora, vratiti se u ona blažena polja Grčke, puna hlada, smokava i maslina!

BARI 4. LISTOPADA. Saraceni koji su ovdje prije tisuću godina savili gusarsko gnijezdo, osvojili Boku, opsjedali Dubrovnik, zapalili Anconu, Trogir i Osor, nisu za sobom u Bariju, poput svih osvajača, nasilnika, ostavili ni pet pišljivih šljiva vrijednih pažnje. Orobili su i potopili stotinjak galija koje počivaju na dnu Jadrana i to je sve. No zato je normanski vladar, car Fridrich II. početkom XIII. stoljeća sagradio u Bariju zamak, tvrđavu, dvorac takve ljepote, da sve što je u ovom gradu sagrađeno poslije, crkve, ljetnikovci, kina, hoteli... sve to nije, u usporedbi s tvrđavom, spomena vrijedno!

Na putu iz luke u grad, svakog bih dana promatrao djecu kako se igraju na trgu ispred tvrđave u sjeni prastarih borova. Tu sam ih i danas našao i neko vrijeme promatrao.

U jednom trenutku ostavila su igračke, lopte, bicikle, koturaljke, zmajeve, pa su kao po dogovoru, istodobno pojurila do borova, vješto se uspela i kao vjeverice razmigoljila po granama.

Malo zatim zadrhtali su borovi... Nikada ne ću zaboraviti taj dan kad su u Bariju padali česeri. Jedan za drugim i svi do jednoga!

Pitam prvog prolaznika, zašto to djeca rade, a on se smješka i veli:

— Kad djeca skidaju češere, svi znamo — ljetu je kraj!

NA PUČINI 6. LISTOPADA. Blaga, mirna, vedra noć. Zvijezde, zvijezde, zvijezde! Rasprodaja nebeskih krijesnica. Nad nama, oko nas, u pramčanom valu trepere, roje se, poniru u dubine pa se opet javljaju na površini nebrojeni zlaćani cvjetovi... zvijezde!

Jutro. Otkrilo se jutro, vlažno, drijemljivo, pokrito sumaglicom, zaodjeveno tišinom. Po krmi *Modre laste* dva galeba. Desno po pramcu, napoznat brod. More oko nas: duboko, mračno, plavo.

U jedanaest sati i trideset opasali smo rt i svjetionik Otrant i uplovili u Jonsko more. Boris otvara bocu dalmatinskog crnog vina da se dostojno oprostimo od Jadrana. Ako bude sreće, vidjet ćemo ga opet za pet godina. Da... ako bude sreće!

U petnaestom stoljeću živio je zanimljiv čovjek, pjesnik, humanist, Juraj Šišgorić, koji je svome prezimenu s ponosom dodao: *Sibenicensis Dalmata*. U ono je vrijeme Jadran bio pun riba. Evo što Šišgorić piše o tome:

»Tu se nađu tunji neobične veličine, tu se vide dupini u igri a vrlo se često pokažu i tuljani. Kad je sunce u zviježđu *Raka*, *Lava* ili *Djevice*, tu se love zabaci krunaši, koji se ubrajaju u velike poslastice; takvi se kažu love još samo u Dardanelima. Tu se love i ostrige, ukusne zbog okusa dalmatinskog mora, nadalje cipli, salpe, lubini, trlje, škarpine, komarče, pagari, lignje, skuše. Kad sunce ulazi u zviježđe *Bika*, iz dubine mora na udicu se hvata obilje špara. Ponekad se nađu i neobična morska čudovišta, nikad prije viđena...«

Tako je nekoć bilo. Danas sunce uzalud ulazi u bilo koje zviježđe, Jadran iz vremena Jurja Šišgorića nepovratno je nestao. Sve je manje cipala i škarpina, sve je više harpuna, udica i mreža. Sve je manje algi i planktona, sve je više

deterdženata, nafte i otpadnih voda. U toj tužnoj stvarnosti gdje brojne kočice svakodnevno prekopavaju i osiromašuju dno, što da na rastanku poželimo Jadranu, tom dragom i prelijepom moru?

Budimo skromni: neka barem ne bude zagađeniji nego što je danas. Neka nas na povratku ne dočeka kolera na našoj obali, kao što nas je na polasku srela u Bariju.

No, zar se s ovim tužnim razmišljanjem iscrpljuje sve što je vrijedno? Zar je svemu što je lijepo na Jadranu došao kraj? Jest, nema riba kao nekoć, ali su neuništive njegove ljepote: kamenjari, maslinici, borove šume, svjetionici, lukobrani, uvale, čamci, ribari...

*Već se stišavaju srebrene ribe u mreži
na mjesecini, na žalu punom tišine jasne;
ko staklo blistavo mirno more leži,
jedan bijeli rt pod oblakom gasne...*

*To jedan čas je kad život lijep se čini.
Posjedali su ribari oko jela;
Vrčem vina sad se nazdravlja pučini,
i ori se prostranstvom pjesma vedrog tijela...*

*Od pjesme ječe strane i svodovi špije,
osjećaj silnog zdravlja stvara miris riba,
i čovjek je pored vina vedar ko morsko bilje.
U malom bijelom oblaku mjesec se ziba.*

Fran Alfirević: Večera pokraj mora

NA PUČINI 7. LISTOPADA. Poslije Otranta, rt Santa Maria di Leuca otvara zaljev Taranto gdje nas dočekuje prava skupina dupina, tih luckastih prijatelja djece i mornara. Ispred pramca našeg jedrenjaka dupini, vragoljani, plove prema rtu Rizzuto, kao da znaju da baš i mi moramo onuda.

Može li netko na jedrenjaku poželjeti ljepši dan? Vedro nebo, povoljan vjetrović, nabrekla jedra, oko broda bijele kreste, tu i tamo kruže galebovi, prođe brod, šumi more ispred pramca... Nisam odolao, glasno sam obznanio posadi ono što sam tog trenutka mislio:

— Potraje li ovako lijepo... plovit ćemo bez prekida sve do Palermo. Bili smo tamo s *Besom* prije osam godina... Na tržnici, zapela mi za oko lijepa šarena papiga. Dugo sam se cjenkao s prodavačem, ne bi li papigi snizio cijenu, ali uzalud. A papiga je bila uistinu prekrasna: glava crvena, krila žutozelena, rep crni, oko vrata tamnoplava, na trbuhu bijela. Što sam mogao? Priznao sam prodavaču da nemam dovoljno novaca i zamolio ga da ne proda papigu. Brzo ću se vratiti...! Eto, održat ću riječ!

— Održat ćeš, da... poslije osam godina! — posprdno će Renata i povuče se s palube da u salonu utiša radio koji je bio suviše glasan. Javi se Marko:

— Barba... kad smo se ono s *Besom* našli u Australskom koraljnom moru i kad smo noću, i ne znajući, kao jegulja klizili između smrtonosnih sprudova,

u dubinama su vijećali bogovi mora da li da nas potope ili ne. Spasila nas je Rana, skandinavska božica mora, koja je tu noć poželjela u miru sprovesti s Neptunom. Pustili su nas... Sklon sam vjerovati da nas zli bogovi mora nisu zaboravili i da ne će suviše dugo trpjeti našu bezbrižnu plovidbu i vedre dane na *Modroj lasti*.

Nisam odgovorio. Kad je riječ o bogovima, bolje je da smrtnici šute. Ali...!

U predvečerje tog istog dana, jedva što smo zaobišli rt Spartivento i zaorali prve brazde u Mesinskom tjesnacu, javiše se bogovi...! Ponajprije se nebo zatamni, pa se naoblači, pa se smrači, pa zagrmi, pa sijevne, pa grom udari takvom silinom blizu nas da smo ostali bez daha, zanijemjeli, ukočili se od straha i zaprepaštenja! Brže skidaj jedra, skidaj prečku, svi na palubu, gdje su podvezice za jedra, šta je ono odletjelo u more, Marko, Renata, Boris, jedro... glavno jedro!

Već nas je obuhvatio prvi nalet vjetra, svom silinom sjeverozapadnjak nalegnuo je jedrenjak na desni bok, potiskuje nas prema obali, to bi moglo zlo svršiti, Marko, Marko, pali motor, sine... pali motor, digli se valovi, pakao oko nas, dudududu... dudududu... dudududu... tutnji motor, laknulo mi, ispravljam pramac u vjetar, kiša, biblijska kiša sručila se na nas, ništa se više ne vidi, tek kad bljesne munja nazire se kopno, čas rt Arni i planine Kalabrije, čas daleki obrisi Sicilije.

Palermo...? Ma kakav Palermo! Gdje nam je prva rupa, Mesina, daj bože Mesinu, Marko požuri, provjeri svjetionike Mesine, Boris, potraži kartu luke, što smo dočekali, nisam sujevjeran ali da Marko nije spomenuo bogove...

Mokri smo i prozeblji, nitko nije dospio odjenuti kišno odijelo, samo da se dočepamo Mesine, kiša popušta, sve vidljivije nazire se kopno, barba, barba, eno svjetionika, vidi crveni, zeleni, ono je ulaz, pazi, brod pred nama, opet kiša i potop, vidi kamo skreće ona brodurina, i on bježi u Mesinu, za njim, samo za njim...!

MESINA 8. LISTOPADA. Tako to ponekad bude: noć zloslutna, teška, mračna, pogubna — svitanje umiveno, vedro, čisto, ljupko...

U luku smo uplovili u dvadeset i tri sata, ne sluteći da to još nije kraj naših muka. Ne sjećam se da sam ikada bio u takvom metežu kao te noći u mesinskoj luci. Zbog nevremena koje je vani bjesnjelo, nagrnuli su i potražili zaklon teretnjaci, svjećarice, kočice, trajekti, jedrenjaci, dva putnička broda, motorne jahte, jedinice ratne mornarice, brodići policije, carine, lučke kapetanije, sve se to uskomešalo tražeći smještaj i vez. Tule remorkeri zahtijevajući prolaz, reflektori sijevaju, zavijaju sirene, guranje, dozivanje, kletve na sve strane, a mjesta nigdje, barem za nas nigdje! Ipak...! U posve zabačenom i mračnom dijelu luke otkrili smo djelić lukobrana krcat ribičima! Njih pedesetak zaposjeli su taj dio obale, sjede, drže ribarske štapove, pecaju i baš ih briga! Kad smo k njima usmjerili *Modru lastu*, mahali su, vikali, prijetili, kleli, no sve im to nije pomoglo. Valjda su lukobrani podignuti za brodiće a ne za

ribiče! Pristajemo uz desni bok, Boris i Marko iskaču na obalu, vezan pramac, vezana krma i naposljetku... naposljetku... odahnemo!

Bila je ponoć kad nas je Renata počastila i okrijepila s vrućim čajem u kome je bilo toliko ruma da smo uskoro popadali i pozaspali, sretni i smireni.

Sad je već dobrano odskočilo sunce. Oko nas prljavo, zagađeno more, naslage nafte, mazuta, brodskog smeća, krepani štakori, crknute mačke... nema šta, u pravog smo luci!

S palube *Modre laste* promatram grad. Otuzna siva pročelja starih kuća, oštećena tu i tamo od metaka u prošlom ratu. Blizu obale diže se spomenik od mjedi slavnom vitezu Don Juanu od Austrije, pobjedniku bitke kod Lepanta, koji je ovdje, u mesinskoj luci, prikupljao kršćansku flotu prije odlučnog boja. Kad su Turci 1570. osvojili Cipar i Mlečanima presjekli trgovinu s bliskim Istokom, zakukaše venecijanski trgovci i naricahu sve dok pobožni papa Pio V. ne usliša njihovu molbu i odluči stati na kraj poganim Turcima. Svega godinu dana poslije pada Cipra, tu u Mesini prikupilo se 106 mletačkih galija, 12 papinskih, 86 španjolskih. Poznato je kako se završila bitka kod Lepanta. Turci izgubiše prevlast na Sredozemlju i to platiše sa stotinjak izgubljenih brodova i trideset tisuća priklatih Saracena. Manje je poznato kako su kršćani poslije bitke — ne suviše kršćanski — podijelili plijen. Papa je dobio 27 galija i 800 robova. Španjolska 58 galija i 1700 robova. Venecija koja je dala preko polovice kršćanske flote i imala tri puta više gubitaka od ostalih, dobila je svega 40 galija, 5 jedrenjaka i 162 roba. Nijemci, koji su u pohodu sudjelovali sa šest galija i njih su u borbi izgubili, dobili su jedva stotinjak robova koje su vraćajući se u svoja plemićka gnijezda, usput zapili. Andrea Doria, slavni, denovežanski gusar, koji je u bitci kod Lepanta vodio desno krilo kršćanske flote, nakon podjele plijena upitao je Don Juana, zašto Mlečani dobiše tek bijedne mrvice od bogata plijena, našto mu ovaj odgovori:

— Osam tisuća kršćana izgubilo je živote zbog njihovih trgovaca, ne računajući one koji su okovani uz vesla potonuli na turskim galijama. Netko mora i to platiti. Sad kad nema osmanlijske flote, mletački će trgovci brzo napuniti kese zlatom i izravnati račune s Papom i Španjolcima.

NA PUČINI 9. LISTOPADA. Poželjeli smo izbliza pogledati Liparske otoke. Pod vjetrom i kišom napustili smo otuznu Mesinu i zaplovili ususret Lipara. U podne već smo ih dobro razabirali, predvečer smo bili među njima. Strmi, goli i pusti. Petnaestak što većih, što manjih sivih navoranih krpica usred modre pučine. Nekoć su bili pravo vulkansko gnijezdo, i danas se dvojica dime: Vulcano na jugozapadu i Stromboli na sjeveroistoku. Izgled otoka je tužan i sumoran. Poneka maslina, smokva, vinova loza. Smješteni u neposrednoj blizini Italije i Sicilije, ipak se doimaju izgubljeni kao da su nakraj svijeta. Nije čudo što odavna služe kao kažnjenička kolonija.

U doba punskih ratova došlo je kod ovih otoka do pomorske bitke između rimske i kartažanske flote. Nestrpljivi Cornelio Scipion, ne sačekavši da mu

se dokraja izgradi ratna flota, krene sa sedamnaest brodova i tu, kod Liparskih otoka, naleti na moćnu Hanibalovu mornaricu. Scipion jedva spasi glavu. Poslije je Scipion osvojio i do temelja razorio Kartagu, ali račun s kartažanskom flotom nije nikad izravnao, jer mu je ta flota ispred nosa umakla i nestala. Uzalud su Rimljani na sve strane slali doušnike i brze izviđačke lađe, kartažanskoj floti ni traga! Nisu li možda ponosni zapovjednici potopili svoje brodove? Ili su pak između Herkulovih stupova odmaglili do Engleske pa još dalje na sjever? Možda su se spustili niz sunčanu obalu zapadne Afrike i tu negdje zameli trag? Preko dvije tisuće godina stara tajna i nerješiva zagonetka. Nikad nitko nije doznao kamo se povukla kartažanska flota koja je u ono doba brojila blizu stotinu brodova!...

Oko ponoći promatrali smo žuckastocrveni sjaj kojim je vulkan Stromboli obasjavao nebo, a zatim smo zaobišli Lipare i zaplovili put jugozapada, sve bliže Siciliji. Obale otoka iz daljine izgledaju nepristupačne. Visoke planine ruše se strmovito u more pa nije čudo što je nekoć, čak i tako vještım moreplovcima kao što su bili Grci, Sicilija bila nedovoljno poznata. Homer naziva otok Trinakria i veli da na njemu žive ciklopi divovske snage koji vode neprestanu borbu s grifonima, poluorlušinama — polulavovima, koji tu vade zlato iz podzemnih pećina.

Jutro. Za doručkom Boris priča:

— Noćas, za moje straže, nije bilo Mjeseca, noć tamna ali je more luckasto iskričavo, nikad ga takva nisam doživio. Oko jedrenjaka desetak minuta natjeravala su se dva dupina. U onim milijunima vodenih krijesnica tako sam im dobro raspoznao tijela, kao da svaki od njih nosi pred sobom svjetiljku od stotinu svijeća! Kad su dupini nestali, zamijetio sam da na vrhu pramčana jarbola sjedi crna ptica. Nije bila ni mala. Baš kad sam je promatrao, prhnula je i odletjela nečujno kao sova.

Obrisi Sicilije sve su nam bliži i bliži.

PALERMO 10. LISTOPADA. Uplovili smo još za dana. Ciklopima i grifonima ni traga! Naprotiv, do u kasnu noć ulice su pune vesele čeljadi, osobito u starom dijelu grada gdje mnogobrojni trgovci iznose robu pred kuće, do nogu prolaznika, i tako još većma zakrčuju uske uličice. Mnoštvo svijeta u šarenoj odjeći gura se ovamo—onamo, trgovci viču, hvale svoju robu, dozivaju kupce, natežu prolaznike, psuju, cjenkaju se glasno pa se opet smiju, i tako do ponoći.

Možete li zamisliti moje zaprepaštenje kad sam u jednoj od tih uličica opazio, na istom mjestu gdje i prije osam godina, onog istog prodavača ptica da prodaje papigu onih istih boja: glava crvena, krila žuto—zelena, rep crn, oko vrata tamnoplavo, trbuh bijel! Ista, ista! Samo što nisam izgubio svijest! Doslovce sam pobjegao i sav prestravljen nestao u mnoštvu. Kakav susret, Gospode! Valjda tog prodavača i tu papigu ne ću noćas sanjati!

Vraćajući se na brod, u krivudavoj ulici naidoh na ribare. Kakvih sve tu riba nije bilo! Neki je ribar usred mnoštva cipala, skuša, oslića, trilja i lubina

izložio dva i pol metra dugačkog psa čekičara, koga naši ribari na Jadranu često zovu *jaram*, a ponekad *mlat*. Prodavač psine toliko je vikao, tako brzo i tako uzbudljivo, da ga nitko od prisutnih, a bilo nas je dvadesetak, nije ni riječi razumio. Švedanin, turist koji se tu našao pored mene, upita me, znam li kakva je to neman? Objasnih mu da taj morski pas čudna oblika živi skoro u svim morima, da je ljudožder i da je ovog, koga sada gledamo, ulovila posada hrvatskog jedrenjaka *Modra lasta*, ja da sam kapetan tog jedrenjaka, i još sam mu rekao da takvog psa čekičara, ali živog, imamo na lancu privezanog uz bok našeg broda kako bi nam čuvao jedrenjak dok je posada na kopnu. Ako hoće, može poći sa mnom da svojim očima vidi i to čudo. Moj je sugovornik zinuo od zaprepaštenja, a ja sam se izgubio u metežu i ostavio Švedanina da i dalje zijeva.

NA PUČINI 11. LISTOPADA. Digli smo sidro, napustili Palermo i zaplovili na zapad pored Egadenskih otoka, poznatih po tomu što tamošnji ribari jednom godišnje, samo jednom ali tada temeljito, istrebljuju tune. Kad ove krenu na mrijestilište, na tom svadbenom putu plivaju tune u zgusnutom poretku uz Egadenske otoke, i tu ih dočeka sve živo što se može otisnuti na pučinu. Stotine ribarskih brodića okružuju mrežama tune i kad ih zatvore, doslovce ih kolju noževima na dugačkim dršcima, posebno izrađenim u tu svrhu, kolju ih kolju sve dok i zadnjoj tuni ne oduzmu život.

Dvanaest je sati. Kad smo na pučini, u podne, Marko po običaju priprema slušalice, sjeda za radiostanicu — u lukama to mu ne dopuštaju — i pokušava uspostaviti vezu sa Zagrebom. Sjećam se, na *Besi* to mu je rijetko uspijevalo. Sjedi sada Marko u radiokabini, premeće na aparatu neku dugmad, ponavlja svoj pozivni znak, zove, zove, traži u eteru sugovornika, kad odjednom lice mu se ozari, na trenutak skine slušalice, okrene se k nama i sav radostan klikne:

— Mićo!

Ništa nas nije moglo toliko obradovati koliko taj poklik. Potrčali smo radiostanici, no Marko je već ponovno stavio slušalice, uspostavio vezu, i dok čeprka po ladici i uzima papir i olovku, njemu za leđima Renata uporno ponavlja:

— Pitaj, da li ga još boli glava...? Što kažu liječnici...? Pitaj, da li ga još boli glava...? Pitaj, što kažu liječnici...?

Marko to čuje i ne čuje, sluša što mu Mićo poručuje, čas nešto bilježi pa se smije, pa se još glasnije smije, a onda se uozbilji, smrkne, krči u prijemniku, ništa se ne razumije, Marko ispravlja valne dužine, traži, traži... ponekad i do nas dopre pokoja razgovijetna riječ, Marko opet prima, opet bilježi, no smetnje su sve veće, Marko kune, krkljanac u eteru, uzalud svi njegovi naponi, veza je prekinuta! Marko skida slušalice i prenosi nam ono što je uspio uloviti. Dakle:

— Mićo je dobre volje. Poručuje da požurimo ako ne želimo da nas pretekne neki drugi naš jedrilicar... To sam kakotako uhvatio, no zatim su nastale

smetnje, još sam razabrao da će Mićo uskoro na put, i to je sve. Izgubio sam vezu.

— A zašto ga nisi pitao za zdravlje? Lijepo sam te molila... — prijekorno pita uznemirena i zabrinuta Renata, no Marko objasni:

— Nisam mogao, nisam dospio, nisam očekivao da će se veza tako brzo prekinuti. Mići je valjda dobro kad namjerava na put!

Pred zalazak sunca more se oko nas smirilo, vjetrić slab, promjenljiva smjera. Ni dupina, ni poletuša, ni galebova, ni brodova. Na nebu jedanaest sivih čaplja u klinastom poretku lagano i dostojanstveno odmahuje krilima. U večernjoj tišini, na najljepši mogući način ukrašavaju nebo. Sele na jug, put Afrike, kamo i mi smjeramo.

Volim ptice. Još u djetinjstvu, u mom rodnom selu pored Mure, okružen pašnjacima i šumarcima, pratio bih u jesen seobe pernatih prijatelja. Sve te seobe, sve do današnjeg dana, taložile su u meni tugu neželjena ali neumitna rastanka. Gledao sam još kao dječak te daleke putnike kako se skupljaju i odlaze, a da nikad nisam znao hoće li sretno stići do cilja, hoće li se sretno vratiti, i hoću li koju od njih još ikada vidjeti!

Kad nas napuštaju ptice selice, osjećaju li i one, kao i ljudi, nemir, raste li i u njima zlosretna tuga rastanka?

*Za rastankom težeć, ne žuri se
I zagrljajima ne daj da te obmanu.
Lakše! Ta varljivost je svojstvo sudbe
I rastanak je — prijateljstvu kraj.*

Tisuću i jedna noć

NA PUČINI 12. LISTOPADA. Od rana jutra smješka nam se lijep, vedar i uzbudljiv dan. Jedva što je sunce granulo i zarumenilo pučinu, Marko opazi kornjaču kako se ziba na valovima, odmah zatim Boris zamijeti drugu. Bile su na pedesetak metara od broda.

Uzbuna! Gdje su puške? Eto lovine! Samo brzo karabin!

Moja je straža, ja sam za kormilom, ali zar ću djeci prepustiti oružje pored sebe starog ratnika?

Predao sam kormilo Borisu i od Marka preuzeo karabin, ubacio metke u ležište, gurnuo naboj u cijev, dignuo pušku... ali ne da Renata!

— Ne, ne — veli ona — zar na *Modroj lasti* zbog mesa da ubijate kornjače? Što je vama, gusari?! Kad smo *Besom* bili na Galapagosu, na Pacifiku, i kad tjednima nismo imali svježeg mesa... to je bilo drugo, ali tu, na Sredozemlju, zar vas nije stid...?!

Odložio sam oružje, zna se tko je gospodar na brodu.

Jedva što je Marko odnio karabin, poviče Boris:

— Evo lovine!

Tako je, eto lovine! Na panuli koju vučemo po krmi neka se riba polakomila i zgrabila naš umjetni mamac. To je kažnjivo! To se plaća! Sad hajde brže—bolje, povuci—potegni, da vidimo što nam to Neptun poklanja za ručak! Ubrzo se na površini praćaka... palamida! Boris je vješto prebacuje na palubu.

— Tako da...! To je lovina! — prizna Renata i promatra srebrne preljeve palamide koja se polako smiruje u posljednjim trzajima.

Palamida nije još zauvijek zatvorila škrge, kad iz morskih dubina oko nas izrone dupini, prebacuju se nemirno, frkću srdito, pušu uzbuđeno, promatraju nas uvrijeđeno, kao da nas pitaju, kamo je nestala palamida koju su malo prije natjeravali i s kojim pravom otimamo lovinu? Kad smo im malo zatim bacili u more riblju iznutricu, dupini su već bili nestali, iznenada i neprimjetno, baš kao što su i došli. Dakako, poniženi i uvrijeđeni!

U podne Marko nije uspio uspostaviti radiovezu sa Zagrebom. U atmosferi neprekidne smetnje. Zato je Renata bila mnogo veće sreće, uspostavila je vezu sa slijepim putnikom na *Modroj lasti*! Dok je sređivala ostavu, primijetila je miša! Uzbuna! Miš na brodu! Svi naponi da Sivka pronađemo i prisilno iskramo, ostali su bez uspjeha. Renata se tješila:

— Na *Besi* smo imali štakore, na *Modroj lasti* miša, ipak je to napredak!

Predvečer, jedan je crvendač dugo oblijetao oko jedrenjaka i nikako da se spusti na palubu i odmori. Svi smo mirovali, nitko se ni maknuo nije, samo da ga ohrabrimo. Pred sumrak je ipak sletio na žičanu ogradu i tu se smirio. Crvendač! Nježni, mali crvendač, ptičica najbliža svojti slavuja. Zovu ga još crvenperka, slavka, badnjakuša, čučka crvendač. Poznam ga dobro: leđa modrikasto-smeđa, trbuh sivkasto-bijel, čelo, grlo, prsa ridasto crvena. Gost je mužjak jer na krilima ima red žutih pjega. Kao dječak ponekad sam lovio crvendače i do te mjere ih znao pripitomiti da su mi uzimali hranu s dlana. Na dalekom putu selica sad se ovaj odmara. Kad je osjetio da baš ničim nije ugrožen, preselio se na pramac i tu prenoćio ispod pomoćnog čamca koji za vrijeme plovidbe vezemo na palubi.

Mjesečina. Blago talasanje i svjetlucanje mora. Još jedan dan pun ljepote i vedrine gubi se u brazdi *Modre laste*.

NA PUČINI 13. LISTOPADA. Noću se more uznemirilo, gunda, mlatara valovima uz bok broda. U svitanje, kad sam Borisa smjenjivao za kormilom, upitah ga za crvendača. Veli ovog je trenutka odletio! Obojica smo promatrali pučinu ne bismo li ga otkrili, ali uzalud.

Onda ga ipak ugleda Boris kako leti sve dalje od nas, kojih stotinu metara po krmi broda. Leti na sjever, prema Europi!

Zar je poludio, izgubio orijentaciju?!

No crvendač je polukrugu izmijenio smjer i sad leti prema nama. Nažalost, ponestaje mu snage, sve se niže spušta, sve je bliže valovima...

Eto, imali smo pravo, pao je, nestao je u moru! Boris okreće brod i *Modra lasta* hita u pomoć, ali je i sam crvendač smogao snage, odlijepio se od površine, oslobodio se valova i poletio k jedrenjaku. Na tridesetak metara od

broda sruši se ponovno u more kao da ga je netko puškom pokosio. Vjerovao sam da je to kraj.

Nije bilo lako među valovima otkriti njegovu sićušnu glavicu, nije mu ni lako prići, dohvatiti ga, ali moramo pokušati...!

Požurili smo k njemu, ali je ptičica ipak smogla toliko snage da se još jednom odijeli od smrtnosnog zagrljaja uznemirena mora, da još jednom poleti i potraži spas. No kakva nesreća! Ptičica više nije imala snage da se u letu uzdigne do visine palube i u punom je letu udarila prsima u bok broda i strmoglavila se u more. Zar će stradati tu nadohvat naših ruku? Ne, nevjerovatno... nevjerovatno! Ptičica se još jednom vinula uvis — Bože, kolike li snage u tom sićušnom tijelu — vinula se uvis, nadvisila bok jedrenjaka i sletjela na palubu!

Boris i ja sretni, presretni! Na palubi ptičica ni časkom nije zastala da se odmori već je onim svojim tankim nožicama potrcala u prvi zaklon. Našla ga ispod krmenog portela, tu se šćućurila i smirila.

Nastavili smo plovidbu.

— Daj — rekoš Borisu — donesi rakije da trgnemo u zdravlje i spas malog brodolomca!...

Kad se Marko pojavio na palubi i čuo što se s crvendačem dogodilo, donio je mrežu popunicu, prebacio je preko portela i tako dokraja zaštitio ptičicu. Cijeli dan lovili smo muhe, donijeli mu komadiće mesa, vode, kruha. Crvendač je uporno sve to gutao i ma što bismo od hrane stavili pred njega, uskoro bi nestajalo u njegovu kljunu. Po svoj prilici je strašno ogladnio i uslijed toga toliko onemoćao.

Potkraj dana nagli pad barometra navijesti skorlu oluju. Sa zapada nagrnuše crni oblaci, bljesnuše munje. Da bismo mogli zatvoriti ulaz u krmenu kabinu, morali smo najprije ukloniti mrežu i uloviti crvendača. Nije ni pokušao odletjeti, kao da je slutio da mu je ponovno život u opasnosti. Uskoro eto vjetra, eto kiše. Nevrijeme se razmahalo takvom žestinom da smo odlučili potražiti zaklon na jugu, u najbližoj afričkoj luci, makar zbog toga izgubili desetak milja.

I brazdi tako *Modra lasta* na jug, valja se, propinje, ponire i nestaje u dolini vala, pa se opet uzdiže i polako ali uporno probija se sve bliže obali. Rascvalo se more, bijele se kreste kamo oko dopire, fijuče u naletu vjetar, brije, dimi i tada... svjedok sam nevjerovatna prizora: veliko jato ševa, drozdova ili grmuša vjetar je, ali doslovce sve njih, obuhvatio i s takvom silinom iz visine strmoglavio u grotlo smrti, u dubine pomahnitala mora, da u prvi trenutak nisam mogao vjerovati onome što sam upravo vidio. Neshvatljivo! Nestalo je jato kao da ga nikad nije bilo! Ostao sam zaprepašten i zauvijek ostat će mi ta slika: smrtonosni nalet vjetra i tragičan kraj nesretna jata.

Spušta se mračna, zloslutna noć. Preko desnog boka neprestano nas prelijeva more. Na *Modroj lasti* sve je prokislo, nitko ne spava. Za kormilom, dok bdijem motreći svjetionik Bejaia koji svjetluca u daljini, razmišljam o

tužnoj sudbini naših ptica selica. Eto, nadomak obali, nadomak njihovu cilju, koliko je jadnih ševa, drozdova, grmuša, čvoraka, lasta izgubljeno u ovoj zlokobnoj noći! Nažalost, mi smo spasili život samo jednom putniku, sićušnom crvendaću koji je povjerio svoju sudbinu jedrenjaku i posadi *Modre laste*.

BEJAIA 14. LISTOPADA. U svitanje uplovili smo u ovaj prestari grad okružen slikovitim planinama i mnoštvom zelenila. U davno vrijeme ovdje su sidrile galije Feničana, pa Kartažana, pa Rimljana koji ovo naselje nazivahu Salde. Arapi ga prozvaše Bejaia, Francuzi pak Bougie. U XIII. stoljeću, u doba svojega najvećeg procvata, ovo je naselje brojilo blizu stotinu tisuća stanovnika. U XVII. stoljeću imalo je svega nekoliko stotina, mahom vještih i opakih gusara. Kad su ga 1883. godine zaposjele francuske trupe, grad je brojio dvije tisuće. U zadnjih stotinu godina porastao je na trideset tisuća. Francuzi su otišli; koliko broji danas, tko zna? Bejaia dijeli hirovitu sudbinu svih sjeveroafričkih naselja. Eto, sad je pred nama...

Grad se rasprostro što uz more, što uz brežuljke. Kuće sive, stare, dotrajale. Iznad krovova minareti, osamljeni ljepotani, vitki i ljupki, uzdižu se poput ispruženih ruku, put neba i Alaha.

Rekoh, bijaše još svitanje kad smo uplovili i pristali, umorni, neispavani, iscrpljeni. Tek što smo vezali brod i podigli alžirsku zastavu, eto predstavnika lučke kapetanije: pravi tamnoputi Arapin, vojnik u zelenkastoj izlizanoj odjeći islužena ratnika, živih očiju, spuštenih ramena i krivih nogu. Donio je formule koje moramo ispuniti i usput me pita, imamo li cigareta? Od posade *Modre laste* nitko ne puši, ali cigareta imamo. Dadoh mu kutiju, no on je ne sprema u džep već i nadalje drži ispruženu ruku i veli:

— Imam brata...!

Dadoh mu drugu kutiju za brata, no on svejednako drži ispruženu ruku i razmišlja... razmišlja koga još ima! Dadoh mu i treću kutiju, samo da ga se riješim i zamolih ga da dode oko podneva, kad se naspavamo, pa ću tada ispuniti formule. Na rastanku ga pitam, možemo li nabaviti naftu, gorivo za brodski motor?

— Nema problema — veli on — samo danas je nedjelja, ne možeš ju krcati!

Granulo je sunce, blizu je podne. Došao je trenutak da se oprostimo od crvendaća, našeg suputnika. Marko ga donio na palubu, svi smo oko njega da ga još jednom vidimo i da mu poželimo sretan put! Tko zna, možda živi baš u Zagrebu, možda savija gnijezdo upravo u našem vrtu...! Marko je ispružio ruku prema kopnu i otvorio šaku. Crvendać se stisnuo na dlanu i dok mu crvenkasto perje na prsima otkriva kako mu užurbano tuče nemirno srce, on se još većma priljubio uz dlan, okreće glavicu, čas gleda nas, čas gleda kopno... i ne miče se! Ma je li to moguće?! Na Markovu dlanu, kao u svom vlastitom gnijezdu, sjedi i ne miče se! Tko će ikada znati što se tog trenutka motalo u onoj maloj glavicu. Tek kad je Marko izmaknuo ruku, crvendać poleti. Pratili smo ga pogledom sve dok nije nestao u zelenilu obližnjeg drveta. Bilo mu sretno...!

BEJAJA 15. LISTOPADA. Smirilo se vrijeme, vedro jutro, vedar dan. Prva nam je briga — osigurati gorivo za motor. Uskoro stiže naš jučerašnji znanac, krivonogi Arapin. Nasmiješi se i objavi:

— Jučer niste mogli kupiti naftu jer je bila nedjelja, danas je ne možete kupiti jer tamo gdje se toči, malim je brodovima zabranjen pristup.

Na moje pitanje, zašto je malim brodovima zabranjen pristup, vojnik je slegnuo s ramenima i produžio. Lijepo! Ocijenili smo da nema nikakva smisla dangubiti u ovoj luci pa sam otišao da policiji i lučkoj kapetaniji najavim naš neposredni odlazak.

U međuvremenu su Boris i Marko opazili mnoštvo lijepih, trbušastih cipala kako bezbrižno plivaju uz lukobran. Dohvatiše osti i krenuše u ratnički pohod. Prvim udarcem Marko probode žrtvu. Hrpa debeljuškastih cipala bude uskoro izbačena na obalu.

Vratio sam se u pravi čas. Oko Borisa i Marka okupila se gomila besposličara i začuđenih mještana. Jedva što je naša ribarska četa s ulovom stigla na brod, iz gomile što je Borisa i Marka u stopu slijedila, izdvoji se džentlmen u bijeloj dželabi i na korektnom francuskom jeziku, gledajući ciple, zapazi:

— Nevjerojatno!

— Da — složim se odmah — ciple ovakve veličine još nisam vidio!

— Nisu oni nevjerojatni veličinom — nastavi tmurno čovjek — nego je nevjerojatno kako vaši momci bezbrižno love, a vidite li što piše na ploči?...

Pokaza rukom. Na obližnjem zidu bila je učvršćena ploča koju ranije nisam opazio. Na njoj je pisalo na arapskom i francuskom: *izričito je zabranjen svaki ribolov u luci pod prijetnjom globe od...* Dalje nisam čitao. Ni pedesetak metara od *Modre laste* opazim još jednog vrlog građanina kako dvojici policajaca pokazuje naš brod...! Na sreću, Boris je već bio upalio motor, brzo oslobodimo konope i u tren oka otisnemo se od obale. Marko mrzovoljno progunda:

— Da ste nam dali nafte, ne bismo vam odnijeli ciple!

NA PUČINI 16. LISTOPADA. Produžuju se vedri dani na *Modroj lasti*. Ostatak jučerašnjeg dana plovili smo na zapad, uz afričku obalu koja je gorovita i pusta, osim na dubokim usjeklinama što su pune raslinja i zelenila. Pretpostavljam da u tim šumovitim dolinama mora živjeti mnoštvo divljih svinja, koje bi valjalo — umjesto kornjača — loviti i svježim mesom dopuniti naše zalihe.

Noću smo plovili podjednako bezbrižno. Brojni svjetionici, čiji bljeskovi dopiru dvadesetak milja, vodili su nas spokojno od jednog do drugog rta, sve dok nismo ugledali rt Marifu, iza kojeg se proteže uvala i u njemu Alžir, glavni grad istoimene države.

Sunce je već bilo odskočilo kad smo ugledali lučka postrojenja. Na širokom prostoru duž morske obale, kao ogromno jato bijelih galebova, stisle se potleušice i ogromne građevine. Iza lukobrana priključili smo se brojnim jedri-

licama, vezali se i smirili. Netom je na *Modru lastu* stupio predstavnik lučke kapetanije, pitali smo ga, ima li nafte? Odgovorio je uz smijehak:

— Imate je koliko želite i možete je krcati kadgod želite!

Poslije podne odmoren sjedim na palubi *Modre laste*, pijem svoju omiljenu »tursku« kavu i promatram grad. Tu, u toj luci bio sam s *Besom* prije osam godina. Ljude što sam ih tada sretao sada ne vidim. Jednako ni jedrilice pod alžirskom zastavom koje bijahu ovdje, ni njih više nema. *Yacht club* sve siromašniji. Samo je luka postala življa, bogatija i prljavija. Pa ipak, drag mi je ovaj grad. Sjećam se, rado sam u jutarnje sate šetao Kasbom, kad uskim, kamenim ulicama silaze daci, mali kovrčavi Arapi i Berberi, čije me oči i ovaj put podsjećaju na jesen i crne pečene kestene. U podne bih ispod širokih svodova Admiraliteta promatrao luku, ribarske brodove šarenih boja kako se ljuljuškaju u sunčanoj kupci. U suton bih se našao blizu ljetnikovca Mustafa-paše, kojega je ovaj sagradio 1789, a iz kojega i sad zrači smirenost, nama teško razumljivog i teško pristupačnog svijeta. Nije slučajno na ulazu u ljetnikovac paša upisao:

Ovo je utočište sreće, slave, moći i razuma; uzvišena ljepota u tišini i mirnoći.

Tom istom paši, pokloniku tišine, jedne su noći njegovi vjerni prerezali grkljan i tako ga otpremili na drugi svijet. Od pamtivjeka je u Alžiru i oko njega tekla krv. Krajem XVI. stoljeća, pobožni opat Hoedo, u očajanju zapisa:

O, Alžiru, utočište razbojnika, biću čovječanstva! Kako će još dugo kršćanski vitezovi podnositi tvoju besramnost?!

Ništa manje krijeposni ili besramni kršćanski knezovi, morali su još dugo podnositi na Sredozemlju prevlast alžirskih gusara. Godine 1807. Španjolska je morala Alžiru platiti danak od 12.000 zlatnih franaka, Nizozemska 40.000, Austrija 50.000! Trideset godina kasnije, francuske su okupacijske legije osvojile Alžir uz blagoslov pape i europskih vladara. No vratimo se u prošlost.

Kada je slavni alžirski gusar Azor, koji je dobio nadimak Morski Sokol, podjednako uspješno i brzo puštao krv malteškim vitezovima kao i španjolskim i njemačkim kramarima, za cjelokupni tadašnji kršćanski svijet Azor je bio zločinac kojega što prije treba staviti na muke, odsjeći mu glavu a utrobu prepustiti vranama i orlušinama. U isto vrijeme, ali doslovce u isto vrijeme, španjolski je vitez Hernando Cortez razarao hramove Azteka, ubijao i palio, opljačkao neizmjereno blago, uništio cjelokupnu kulturu toga naroda, a da se ni jedan jedini kršćanski opat nije našao da osudi to suludo divljanje koje će u povijesti čovječanstva ostaviti puno tužnije tragove od potapanja stotinjak španjolskih galija i oskvrnuća nekoliko fiorentinskih djevoja!

No kamo su to zalutale moje misli? Gorivo! Valja se pobrinuti za naftu!

NA PUČINI 18. LISTOPADA. U devet sati, kao i svakog dana kad smo na moru, preuzimam stražu od Renate. Jutros, prepustivši mi kormilo, Renata izvijesti:

— Za moje *gvarde*, ništa osobita. Vjetar sjeveroistočni, povoljan, brzina jedrenjaka šest čvorova, kurs dvjesto sedamdeset. Izlaskom sunca podigla se izmaglica koja, kako vidiš, zatvara horizont. Nije bilo ni ptica, ni dupina. Dosada. Svega su dva teretnjaka brazdila prema Gibraltaru i neko vrijeme ukrašavali pučinu. Zapravo, to je sve. Želiš li kavu...?

Da, poželio sam kavu. Crnu, »tursku«. Renata se povukla, čujem kako u kuhinji premeće suđe, valjda traži džezvu. Kad vodim brod, ponekad zaželim da nikog nema na palubi. Pogledom provjeravam jedra, pripone, vezove, promatram valove, oblake, nebo. Ramišljam, vraćam se u prošlost, prebirem po sadašnjosti, sanjarim. Znam: Renata priprema kavu, Boris i Marko spavaju, ali što radi miš?! Je li i on već budan? Miš! Mišulja, Sivko!

Nekoć, u davna vremena, kad još nije bilo kemijskih sredstava za uništavanje štakora, prijenosnika mnogih opakih bolesti, lučki kapetani nisu dopuštali isploviti nijednom jedrenjaku ako na brodu ne bi imao barem jednog mačka! Ali, da je na *Modroj lasti* bio kakav mačak, crn ili šaren, svejedno, on bi zacijelo »sredio« našeg miša, dvojim da bi se naš dragi crvendač ikada dočepao afričke obale. »Sredio« bi i njega...

Papiga! Da imamo i papigu na brodu, momci bi je jamačno naučili da, gdje god me opazi, kriješti: »Barba, ja sam žedna... Barba, gdje je viski?« Neka. Prvom zgodom nabavit ću papigu, kupit ću je navjerojatnije u Gibraltaru. Gibraltar... gdje je još Gibraltar! Cijeli horizont zatvara sada crni krug. Zar će zli bogovi ponovno upriličiti prepirku između neba i mora?

Vratila se Renata, donijela mi kavu i sjeda pored mene. Neko vrijeme u tišini promatra uznemirenu pučinu, a zatim se sumorno oglasi:

— Ove sam noći malo spavala, skoro da nisam oka stisnula. Već danima se neka tjeskoba uvukla u mene, ne znam što mi je. Možda će opet jugo, barometar pada.

Kao sveznalac odmah objasnim:

— Znam što te muči. Rastanak!

— Rastanak...? — ponovi Renata, razmisli, prekriži ruke pa nastavi: — Ne. Ja se više ni od koga ne mogu rastati. Sve što je trebalo zagrliti, ostalo je daleko, daleko iza nas. Već nekoliko noći sanjam Miću...

Nisam želio prihvatiti tugaljiv ton, zato dometnem:

— Ti sanjaš Miću, ja podvodne grebene! Kad sam spomenuo rastanak, mislio sam... Pazi! Produžimo li plovidbu ovom brzinom i u ovom kursu, danas u dvadeset i tri rastat ćemo se od istočne hemisfere, prijeći nulti meridijan i uploviti u vode zapadne hemisfere. Proći će puno godina dok se *Modra lasta* ponovno ne vrati u dio svijeta gdje smo rođeni i kojemu pripadamo...

Renata pogleda jedra koja su počela podrhtavati, pogleda busolu da provjeri kurs pa kao usput priupita:

— Ne mijenja li se vjetar?

I doista, vrlo brzo je zakipilo more i bijele kreste najavile neveru. Trebalo je što prije skinuti glavno jedro. Pristigli su Boris i Marko, a s njima i prve

kapi kiše. Renata se na trenutak povukla i uskoro se vratila s kapuljačom, u čizmama i u kišnom odijelu. Kad smo skinuli i upokorili glavno jedro, jugozapadni vjetar toliko se već bio osilio da smo morali skinuti prečku i krmeno jedro. Marko požuri upaliti motor pa se brže vrati da nam pomogne srediti brod koga su već prelijevali valovi.

Za kormilom Renata dobaci Borisu:

— Obećao si da ćeš danas ti pripremiti ručak. Vrijeme je da se prihvaetiš kuhinje. Dok pripremaš jelo, zamjenjujem te za kormilom! — Dospjela je još povikati: — Bježite, eto potopa!

Uvukli smo se u unutrašnjost broda i navukli ulazni portel dok su krupne kapi kiše bubnjale po palubi.

Neko smo vrijeme teturali, osluškivali zavijanje vjetra, skidali mokru odjeću, a tada Marko pogleda na sat i vikne:

— Veza!

Imao je pravo. Podne, bilo je dvanaest. Ja sam listao navigacijski dnevnik da ubilježim vrijeme i približnu poziciju na kojoj smo skinuli jedra i upalili motor, Boris je gundao, vadio posude, odabirao lonce, borio se da ne izgubi ravnotežu... i psovao! Bio bi sretniji da i po najvećoj oluji noću vodi brod, makar u blizini bilo kopno a nigdje svjetionika, nego da tu u kuhinji... ali obećao je Renati, mora održati riječ.

Marko je već sjedio za radiostanicom, držao slušalice, odabirao valne dužine, uporno ponavljao svoj znak i pozivao da mu se jave oni koji ga čuju.

Zabavljen svojim mislima nisam ni zamijetio kad je uspostavio vezu i zašutio. Odjednom začujem strahoviti udarac. To je Marko ispred radiostanice udario šakom po stolu pa lupio još nekoliko puta i sav izbezumljen povikao:

— Ne...! Ne...! Ne...!

Odbacio sam navigacijski dnevnik, priskočio Marku, zgrabio ga za rame, on se okrenuo i opazivši moje lice skinuo slušalice, stisnuo obje šake i bolno zavapio:

— Mićo!

Sad se i ja uznemirim, hoću znati šta je s Mićom, no Marko se već vratio radiostanici, pridržava slušalice pa opet tuče šakom po stolu, jauče, zatim grabi olovku i papir, drhtavim rukama bilježi, bilježi... a onda ponovno skida slušalice, okreće se i dok mu cijelo tijelo podrhtava a lice se grči, govori mi kroz suze i jecaj:

— Na povratku... Mićo sletio s puta... udario autom... helikopterom prebačen u Zagreb... operiran... prijelom kičme, fraktura lubanje... trajno u komi...! — Rekavši to spusti glavu i zarida kao smrtno ranjena zvijer. Još jednom podigne glavu, pogleda me zdvojno, plače, grca, otvara usta i ja jedva razabirem: — Mole... da se... hitno... vratimo!

Neko sam vrijeme stajao kao okamenjen, ni živ, ni mrtav. Zatvorio sam oči, u mislima gledam Miću. Je li sve to stvarnost!?... Mićo, moj Mićo!

Požurio sam navigacijskom stolu, pored mene Boris, grčevito rastvaramo navigacijsku kartu, gledamo kamo ćemo, kuda? Alžir...? Oran...? Ne, ne!

Tenes!... Na afričkoj obali najbliži nam je Tenes. Jug! Nikada nisam bio u njemu, ne zanima me kakva je luka, samo što prije u Tenes! Provjerih kurs i požurih Renati.

Čim sam odgurnuo ulazni portel i provirio glavu, zapljusnu me more. Oko *Modre laste* bijeli se pučina, šum, mlatnjava ogromnih valova i kreste koje snažan vjetar brije, raznosi i pretvara u prašinu. Izvukoh se na palubu i zastadoh.

Promatram Renatu. U onoj tutnjavi motora, lomljavi valova, ništa nije čula, pojava nema o nesreći koja nas je snašla. U žutoj kišnoj kabanici, s kapuljačom na glavi koja joj otkriva tek djelić lica, sva mokra, časkom pogledava mene kao da me pita što tražim na palubi, časkom provjerava busolu, pučinu i vodi brod.

Sjeo sam pokraj nje, šutim. Jedva smognem snage da joj velim:

— Okreni brod... kurs stotinu sedamdeset... Jug!

Renata saginje glavu da me bolje čuje i pita začuđeno:

— Jug...?! Vidi koliki su valovi s juga, zašto na jug?

Drhtim, nemam riječi, nemam snage da joj priznam... Grlim je i tepam:

— Srce moje... srce moje! — a onda, mimo svoje volje, kao iz vulkana provali iz mene izbezumljen, suludi krik:

— MIĆO! — Udarim glavom o kormilo i dok mi suze natapaju lice a grčevi razdiru srce, dohvatim kotač kormila i okrećem ga panično sve više u vjetar, u valove, na jug!

Tenes... samo što prije u Tenes!

.....

Ma koliko mi poznavali ili ne poznavali fenomen koji nazivamo »život«, sve se češće pitam: nisu li nam u tom ž i v o t u određeni putovi, i ne samo putovi, nego zacrtani i odbrojeni koraci od kolijevke pa sve do zadnjeg posrta? Mi kao da nismo drugo do poslušni izvršioči nečije tuđe, nama nepoznate volje, koja je po ljudskim mjerilima podjednako nepravedna i slijepa kao i »božja volja«. Znam, sve ovo što govorim, na rubu je nekakve metafizike i nema nikakve veze s postojećim dostignućima nauke, podjednako biologije, kemije, neurologije, kirurgije, psihijatrije, medicine u cjelini, pa ni religije. Ovakva moja razmišljanja zacijelo su plod i neposredna posljedica tragedije koja me snašla, ali... ali...! Prokletstvo je u tomu što sva ta moja neznanstvena i heretička razmišljanja imaju podlogu, čvrstu, neoporivu, stravičnu podlogu! Instinktivno sam osjećao, negdje u mojoj podsvijesti trajno je tinjala spoznaja, gomilao se strah, rastao je otpor, do zdvojnosti govorio sam sam sebi:

— Samo ne Mići auto, ne, ne, auto! Samo auto ne, ne, ne, ne!

Pitam: kako objasniti tu moju odbojnost, te strepnje, nelagodnost, nemir, svu onu oporbu koju sam godinama osjećao čim bi Mićo izrazio želju da kupi sebi auto?! Ali doslovce, čim bi on spomenuo auto, ja bih uznemiren počeo podrhtavati!

Jednom mi je rekao — već je radio: »Barba... prikupio sam novac da kupim kola, hoćeš li mi barem pomoći da platim carinu?« — Odgovorio sam: »Sine, Mićo, ne ću ti dati ni dinar! Čuješ li me, ni dinar!« — »Ali barba... toliko puta moraš iz Zagreba prebacivati na more, na brod ili s broda opremu, prtljagu, uvijek moraš nekoga moliti ili se daviti u autobusu, u buduću ja ću ti...« Prekinuo sam ga: »Sine, dok sam živ, nikada ne ću sjesti u tvoja kola, niti ću te ikada moliti da mi prevezeš bilo što. Jesi li čuo? Nikada!«

Miće je nabavio kola u koja uistinu nisam nikad sjeo.

Nažalost, ispunila se, ostvarila se prijetnja koju sam nosio i osluškivao u sebi. Neumitno, ispunila se nečija volja. Možda »volja« nije najprikladniji izraz, ali, eto, dogodilo se ono što me zešnjom ispunjavalo svaki put kad bi Miće spomenuo auto!

Tu na trenutak moram zastati i otkriti činjenice koje naoko ne idu u prilog mojem dosadašnjem razmišljanju. Naime, nekoliko mjeseci prije tragedije Miće je bio u Stubičkim Toplicama s još nekoliko prijatelja. Potkraj dana zaletio se još jednom naglavačke u bazen, ali siromah nije znao da su u međuvremenu ispuštali vodu i da je vode ostalo u bazenu jedva pedesetak centimetara! Još u padu, primijetio je to i pokušao se rukama što više zaštititi, ali je nesreća bila neizbježna. Povrijedio je glavu i malo nakon što je izašao iz bazena, srušio se, izgubio svijest. Sve je dalje išlo svojim tijekom: bolnica, liječnici, pregledi, snimci, konzultacije, terapije, lijekovi, napredak... Joža Horvat, možete u miru isploviti... a onda radiopoziv, vratite se, zlo! Miće je vjerojatno prigodom nesretnog skoka zadobio hematom u glavi, liječnici to nisu otkrili i u jednom trenutku, na povratku s puta, hematom se pokrenuo, nastupio izljev krvi... i zbogom!

Mogao bih sada protusloviti sam sebi i reći: smrt je uzrokovao skok u bazen a ne predskazivanja, predosjećaj, sudbina i tome slično! Možda... možda. No slijedi suludo pitanje: nije li se pad u bazen zbilo samo zato da se ostvari ono što je negdje već davno bilo zacrtano, ono što sam predosjećao, čega sam se bojao, pred čime sam strepio? U meni nikad nije postojao, što se Miće tiče, strah od vode, bazena, rijeke ili mora ma gdje on ronio, kupao se ili plivao. Ja sam uvijek i jedino strepio za njegov život pri pomisli na auto. Je li to sudbina?

Strepnja! Rekoh, strepio sam. Nije li strepnja, nije li predosjećaj nesreće, izazvan u nama nekim nepoznatim sposobnostima koje nosimo u sebi, nekim, recimo elektromagnetskim valovima, i ne služe li se životinje njima kad najavljuju elementarne nesreće?

Tajne. Vječne, nedokučive tajne!

Miće je stradao 15. listopada. Renata i ja stigli smo u Zagreb 21. Izdahnulo je nekoliko sati prije negoli smo stigli u bolnicu. I to je život! U međuvremenu su Boris i Marko prebacili naš jedrenjak iz Tenesa natrag u Alžir, odakle je Marko poletio zrakoplovom da stigne na sahranu.

Za lijesom išli smo nas troje, Renata, Marko i ja. Niti sam čuo pogrebnu glazbu, niti riječi govornika, niti sam vidio vijence, ljude, drveće, arkade, grobove, spomenike, u meni samo tupa, zagušljiva bol. Renata i Marko išli su za lijesom jednako nijemi i bez suza.

Nekoliko dana nakon pogreba, Marko i ja vratili smo se u Alžir, ukrkali se na *Modru lastu* i nastavili plovidbu. Renata je ostala u Zagrebu kako bi sredila imovinsko-pravne probleme vezane uz Mičinu smrt. Ona će nam se priključiti u Gibraltaru, Casablanci, Agadiru ili na Canarima...

.....

NA PUČINI 6. STUDENI. More...! More i noć, blažena, topla, zvjezdana noć. Oko nas se rasprostrela pučina kao raskošna kolijevka i ziba se *Modra lasta*, ziba, nježno i sanjivo kao maleno djetesce u majčinom krilu. Zapadni vjetar koji nas je pratio otkako smo napustili alžirsku luku, ugasio se sa zalaskom sunca, izgubio se u sutonu, neprimjetno kao i svijetlo dana. Na palubi Boris, Marko i ja. Sjedimo i opijeni smirajem promatramo u daljini svijetla Tenesa.

Tenes! Ne tako dugo, probijali smo se k njemu u nepogodi, puni grča i nesreće, srljali smo u nepoznatu luku makar uz cijenu da razbijemo brod, samo što prije do kopna... Sad, na blagim valovima, u tišini, prepuštamo se snovima... i neznanoj budućnosti. Hoćemo li ikada stići do cilja?

Noć, sami na pučini, nigdje nikog. Ljuljuškanje broda, srebrnastozlatni preljevi valova i zvijezde iznad nas. Čarolija mora, neponovljiva i vječna!

NA PUČINI 7. STUDENI. Ono što nam ponekad ukrade večer, pokloni jutro: vjetrić! Istok, sjeveroistok! Pravi! Ugasili smo motor i podigli jedra. Taj vjerić započeo je puhati još u svitanje kao lahor, tiho i nedužno, i nitko nije mogao naslutiti u kakvu će se zvijer ubrzo pretvoriti. U devet sati kad sam preuzeo kormilo od Borisa, već su bijele kreste zajahale valove.

Od isplavljenja iz Jadrana, rijetko smo duže vrijeme jedrili povoljnim vjetro. Mediteran je more nestabilnih razdoblja, promjenljivih zračnih strujanja. Svaki jedriličar voli igru nadmudrivanja vjetra i broda, kad kormilar bdije nad valovima i ne dopušta vjetru da isprazni jedra. Trenutno, to je sada i moja radost. Volim kad se vjetar razgnjevi pa fićukne i naleti srdit, polegne brod, a more prodre i šumi po palubi! Sretan sam kad jedrenjak nagnut na bok siječe valove, propinje se, posrće pa se diže, klizi i nezadrživo se probija kuda ga kormilar vodi. Priznajem, u tom radosnom uzbudenju uvijek je utkan i djelić straha.

Upravo je tako bilo jutros. Sijalo je sunce, *Modra lasta* pod punim jedrima sjekla je pučinu — smjer Gibraltar. More, modra oranica izbrazdana tamnim dolinama valova, ukrašena krestama, vijencima ispletenim od bijelih ruža. Poneki brod na horizontu, nigdje kopna, ni ptica ni dupina. Misli kojekuda...

Nisam pitao, jesu li liječnici bili zabranili Mići sjesti za volan? Renata, uboga Renata što nju sada zaokuplja? Gdje i kada će nas sustići? Hoćemo li u Malagu ili izravno u Gibraltar? Marko bi trebao pronaći na brodu zastavu Španjolske, ne mogu vjerovati da je nismo ponijeli. Maroko...

U Agadiru pozvat će me zacijelo tamošnji moji prijatelji u lov na divlje svinje, ondje samo nešto veće od naših zečeva. Dakako... pretjerao sam. Kad sam na Prokletijama ustrijelio divlju svinju, svi moji pratioci bili su Albanci, muslimani, i nitko svinju nije htio ni dirnuti, a imala je preko stotinu kila! Eto, na kakve sve probleme...

Oho, oho! Razgoropadio se vjetar, morat ću jedro skratiti za »jednu ruku«, kako u nas kažu, ili još bolje, skinuti glavno jedro, ostati na prečki i krmenom jedru, ploviti bezbrižno... ali ne treba žuriti. Još malo, nek se pjene more, neka pramac razbija valove, još ne skidati jedro, još ne... Tako sam malo i tako sam rijetko sretan pod jedrom! Lijevom čizmom odupro sam se o donji rub cok-pita, nagnut kao i brod, srastao sam kao da sam djelić, nerazdvojni djelić *Modre laste*. Neka prijeti, neka fijuče vjetar, još se može... još se može...

Bože, što je sad?!? Nešto škripi, nešto se lomi u kormilarskom uređaju, kotač kormila okreće se u prazno, mi smo bez kormila, mi smo bez kormila!!! Vičem koliko mogu da nadjačam vjetar:

— Boris...! Marko...! Rezervno kormilo...! Skidajte jedra!

Pogledavam na pučinu: ludo, izbezumljeno more! Samo iskusni znadu kakva je to muka, kakva je to borba u nevremenu skidati jedra! Polomljeni nokti, krvavi prsti. Pa ipak, uz viku, hrvanje i kletvu, sve je relativno brzo učinjeno.

Na krmi izlazi na palubu osovina kormila. Tako je izvedena da se u slučaju kvara na kormilarskom uređaju može na nju usaditi rezervno kormilo, argola u obliku ruda. To rezervno kormilo smješteno je na palubi tako da je svagda nadohvat ruke.

Spustivši jedra Marko je otišao u strojarnicu izvidjeti što se zbilo. Uskoro se vratio. Smrknut reče:

— Odvalio se nosač kormilarskog uređaja. Popucali su prijenosnici. Za duže vrijeme — kormilo onespobojeno.

Pun nemira upitah ga odmah:

— Što to znači: »za duže vrijeme...?«

— Ne znam... pet-šest sati. Možda i više. Zakrpat ću kormilo koliko mogu. Treba se što prije dočepati luke.

Rekao mi je to nekim tvrdim, suhim, meni nepoznatim glasom, a zatim se okrenuo, spustio u salon i nestao u strojarnici.

Spustio sam se i ja. U navigacijskoj kabini pregledao sam pomorsku kartu, uzeo brodski dnevnik i ubilježio:

»U 09 i 50 sati teža havarija na kormilu. Naš približni položaj: 36.40 stupnjeva Nord, 0.10 stupnjeva Est. Vjetar sjeveroistočni 6 bofora u pojačanju. Nastavljamo plovidbu s rezervnim kormilom u smjeru španjolske obale«.

I pokušali smo s tim rezervnim kormilom, ali se ubrzo pokazalo da mu je poluga prekratka a otpor valova suviše velik. Ma koliko se Boris trudio da upravlja brodom, brzo je popustio. Zatim smo pokušali postaviti koluturnike i tako smanjiti silu prijenosa. Bilo je malo bolje. On s jedne, ja s druge strane navlačili smo konop i preko koluturnika pomicali kormilo. Pa ipak... valovi su postajali sve veći, more sve teže, vjetar sve hladniji i sve silovitiji. Sve gore nevrjeme. Boris je šutio, mučio se kao i ja. Ruke su nam se smrzle. Njemu kao i meni postalo je jasno da se ovako ne ćemo dočepati Španjolske. Iznemogao sam prvi. I zašto da patimo? Dok Marko ne osposobi kormilo, bacit ćemo u more zatezno sidro, postaviti se na valove i umrtviti brod.

Dok je Boris pripremao bijeli svileni padobran koji je tako podešen da se rastvori na dubini od tri do četiri metra i time prihvati valove i smanji opadanje broda, ja sam otišao ponovno u navigacijsku kabinu da pogledam koja nam je najbliža španjolska luka. Almeria...? La Roquetas...? Adra...? Sve je to daleko, daleko. Bez kormila — nedostižno! Pogledam barometar. Pokazuje 722 milibara. Ne sjećam se da sam ga ikada vidio tako visoko, pa odakle onda to nevrjeme? Jer to je već uistinu nevrjeme. Snaga vjetra kreće se od 7–8 bofora, sva je pučina u pjenu, četiri metra visoki valovi zapljuskuju nam brod. Da nije u Španjolskoj pao snijeg, a možda je i šire područje zahvatio hladni val i donio nam ovu svojevrsnu buru?

— Zatezno sidro u moru! — javlja Boris i zaista, uskoro se položaj našeg broda poboljšava u odnosu na vjetar i valove. Ipak, usprkos zateznom sidru, kadgod naiđe veći val, *Modra lasta* na trenutak zastane, cimne, strese se kao ždrebeca u trku kad joj jahač iznenada pritegne uzde. Kako je tek u strojarnici Marku, kako je tek njemu!

Nekoć, u stara vremena, norveški su pomorci vjerovali da ako mornar, makar samo nepažnjom, brodom odsiječe ruku sireni, uskoro će se dignuti strašna oluja u kojoj će on izgubiti život. U Škotskoj su pak vjerovali da ako veslo mornara samo dodirne tijelo sirene, nevrjeme je neizbježno. Na atlantskoj obali Francuske vjerovalo se da ukoliko mornar ima takvu nesreću da ugleda golu sirenu, odmah se podiže strašan vjetar koji će poharati pučinu. U Irskoj je kunić bio sudbonosni predznak i uzrok oluje, tako da je mornarima bilo zabranjeno za vrijeme plovidbe izgovoriti njegovo ime, a kamoli držati životinjicu na brodu. Nekoliko stanovnika Ognjene Zemlje koji bijahu na brodu *Beagle*, na komu je tada plovio i Darwin na svojem prvom istraživačkom putu oko svijeta, govorili su da će uskoro nastupiti oluja jer je brodski liječnik bio ustrijelio galeba. Na Baltiku su mornari vjerovali da ako neka ptica sjedne na palubu ili na bilo koji drugi dio broda, ne smije ju nitko uznemirivati, a kamoli pokušati uloviti. Čim bi netko stavio ruku na pticu, morat će, kao da ju je stavio na jedra, uskoro spustiti jedra uslijed strašna vjetra koga je time izazvao.

Čime smo dakle mi izazvali oluju? Niti smo sireni otkinuli ruku, niti smo je vidjeli голу. Kunića nemamo na brodu, galeba nismo ustrijelili. Nismo li možda dirali kakvu pticu...? Crvendač! Tako je! Mi smo crvendaću spasili

život, no nismo li time izazvali gnjev... Čiji?... Smiješne misli. Ne živimo u doba kad su vještice jahale na metli. Sada leteći tanjuri gospodare nebom!

Iz razmišljanja trgne me čudno mlataranje valova o bok broda. Zar smo izgubili zatezno sidro? Izidoh na palubu. Vjetar me dočeka i presiječe kao mitraljeski rafal. Valja se vezati! Nitko bez veza više na palubu!

Nagnuti na lijevi bok jedrimo bez jedra! Rastrgnuto zatezno sidro vuče se za nama kao stara krpa, a *Modra lasta* brzinom od najmanje dva čvora opada, gonjena vjetrom i valovima, ususret sjeveroafrčkoj obali.

Noć koja se primiče ne sluti na dobro. Bit će duga, prokleta duga!

Nesto pred sumrak Marko je donekle osposobio kormilo, ali je pripomenuo da ne jamči za njegov dugi vijek. Rekoh:

— Hvala ti, sine!

Predložio je da pričekamo jutro i da tek onda nastavimo plovidbu. Drži da je noću teško izbjeći ogromne valove koji iznenada naiđu. Svaki takav val može ponovno slomiti naš krhki kormilarski uređaj, ako ga kormilar na vrijeme ne zamijeti i ne okrene pramac kako bi ga dočekaao.

Suglasio sam se. Sad je već noć. Na nebu zvijezde i poneki oblak koga nose vjetrovi. Oko nas, pod mjesecinom, srebrnasto stakleni kaos. Sablasni ples i nadimanje valova koji šume i tutnje prijeteći. Uzburkano more i silovit vjetar kao da su se sjedinili u paklenoj namjeri da ove noći sliste, savrnaju, potope sve što pliva, pluta, plovi. Jačina vjetra već je deset bofora, možda i više. Plovim godinama ali ne sjećam se da sam ovako nevrijeme doživio.

Ležim u krevetu, osluškujem tutnjavu valova i fjuk vjetra. Drhtim. Drhtim od studeni, drhtim od briga, straha i nemira. Što će se dogoditi ako nam sada, dok plutamo, snažan val slomi list kormila? Sudbina nam je zapečaćena. Još je dobro dok motor radi, no ako i on zataji...? Potraje li nevrijeme samo dva dana, i budemo li bez kormila, eto nas na domak afričke obale!

Putem radiostanice Marko je u podne javio da imamo teškoća s kormilom. Ni izdaleka nije otkrio pravu sliku. Možda će već sutra morati zatražiti pomoć...

Skoro će ponoć. Oko *Modre laste* urliče čopor gladnih vukova. Ležim u krevetu kao u mrtvačkom sanduku. Srce mi tuče kao zecu koga već satima ganjaju lovački psi.

NA PUČINI 8. STUDENI. Tek što je minula ponoć Marko mi uđe u kabinu:

— Barba... tuku nas valovi, mlate po brodu, strah me da voda preko ispušne cijevi motora ne proдре u cilindre, kao što nam se to znalo dogoditi na *Besi*. Možda bi ipak bilo najbolje da krenemo ne čekajući zoru?

Odgovorio sam bez dvoumljenja:

— Ako misliš da postoji takva opasnost, krenimo odmah. Borisa ne moraš ni buditi.

Marko i ja izidismo na palubu. Dočekala nas je noć podjednako odurna i podjednako mračna. Dok su valovi jedan za drugim nadirali i prelijevali se

preko palube, kao ogromne crne hobotnice, vjetar je bijesnio takvom silinom kao da je odlučio da nam još prije svanuća iščupa jarbole. Na nebu više ni zvijezda ni mjeseca. Mučnina. Zrak zasićen bezbrojnim sitnim kapljicama koje vjetar odnosi s vrha valova.

Nekako smo doteturali do pramca i izvukli rastrgnuto zatezno sidro. Pri tom nas je jedan val zaskočio i zalio do grla. Nazdravlje!

Marko upali motor, stade za kormilo i mi krenusmo. Gledajući osvijetljeni kompas, upita me sumorno:

— Kurs...?

— Sjeverozapad. Španjolska!

— Možemo li u svitanje očekivati neku luku?

Nisam mu odmah odgovorio. Nekoć su naši stari govorili: *U neveri svaka je rupa porat!* Ovo oko nas mnogo je gore od nevere. Vraćajući se u kabinu promrmljao sam:

— Dobro bi nam došla bilo kakva rupa!

DVA I DVADESET. Motor tutnji, protječe noć. Ležim. Pokušavam dokučiti gdje bi nas moglo zateći jutro? Jesmo li već stigli u domet moćnog svjetionika Capo di Gatto? Na našem prvom putu oko svijeta, baš nekako na ovoj poziciji zateklo nas je nevjeme i dugo smo u noć ojađeni promatrali odbleske tog svjetionika na španjolskoj obali, koga tada nikako nismo mogli sustići. Kad bismo bar ove noći opazili njegova svijetla, mogli bismo sa sigurnošću odrediti svoju stajnicu i smjelije nastaviti plovidbu. Trebao bih ustati, izići na palubu i upozoriti Marka da pripazi, možda negdje ispred broda opazi svijetla. Moram ustati već i zbog toga da Marku bude ljepše, da u toj prokletoj noći ne bude sam.

Tiho sam se izvukao iz krmene kabine i polako, teturajući, uspinjao se stepenicama. A kad sam stupio na palubu — ošine me grom! Nema Marka! *Nema Marka!!!* *Modra lasta* kao ukleti brod siječe pučinu, probija se kroz olujnu noć, a nikog za kormilom! Obazrem se desno, lijevo... nigdje nikoga! Uznemiren, požurim prema unutrašnjosti broda, odgurnem ulazni portel... ali me i tu dočekaju tama i muk. Pomisao da sam možda izgubio i drugog sina takvom me silinom udari u srce i sasiječe, da sam se jedva držao na nogama, samo što nisam izgubio svijest. Na trenutak mi ponestane daha, a tada iz mene izleti, provali u noć: »Marko...!« — ali odgovora ni odakle. Samo suludi fijuk vjetrova, tutnjava motora i grondanje prokletog mora. Obim rukama grčevito sam stiskao na prsima kišnu kabanicu, zavijao bolno kao vučica u gvožđu: »Marko...! M a r k o ...!« Pao sam na koljena, spustio glavu i zari-
dao. Vjetar je odnosio moje jecaje u gluhu, mračnu noć. Čuvši zapostavljanje, dotrčao je Boris. Tog časa s pramca, iz tmine i vodene sumaglice, kao da dolazi s nekoga drugog svijeta, izroni prikaza... Marko! Puzao je četveronoške da ga valovi ne bace u more i tek se u cecpitu uspravi. Pridignem se i ja i još uvijek pun očajanja, pitam ga:

— Gdje si, sine...?!?

U šturom osvjetljenju kompasne svjetiljke opaža mi suze, grli me i tepa:

— Tu sam... barba... tu sam! Otišao sam na pramac, ispred nas su neki brodovi, nisam im mogao razabrati pozicijska svjetla, bojao sam se...

— Sine, Marko, zar me nisi čuo?

— Ne, ni glasa nisam čuo. Vjetar, valovi, motor... barba, šugava noć!

ČETIRI I DESET. Ležim u tami. Puno uzglavlje turobnih misli. Još uvijek ne mogu doći k sebi. Marko! Da ga progutala ova noć, ubio bih se, ne bih mogao živjeti. Jednom ionako mora i meni doći kraj. Sami od sebe nadiru stihovi: *Bačen od vira do vira, / kraj slutim svog umornog broda. / Jednom će nosit me voda / ali mrtvog u luku mog mira.* Čiji su to stihovi, ne znam. Trebao bih uzeti neki sedativ, pilule, nekog vruga za smirenje, ali tko bi to sada našao na brodu! Čujem korake. Ulazi Marko i ne pita jesam li budan, još s vrata izvještava:

— Pred nama u smjeru sjever-sjeveroistok, javljaju se odbljesci svjetionika Capo di Gatto. Zbog loše vidljivosti teško je ocijeniti udaljenost. Da produžim istim kursom?

— Produži!

ŠEST I PET. Iznad uzglavlja upalio sam električnu žarulju skromne snage ali dovoljne da mogu čitati. Listam *Peljar* zapadnog Sredozemlja, pokušavam otkriti koje bismo luke mogli naći u ovom dijelu španjolske obale. Prepostavljam da ćemo uskoro otkriti kopno. Kroz prozorska okna u mojoj kabini već prodiru prve zrake svjetlosti. Opaka, ružna i zloslutna noć primiče se kraju. Na palubi izmjena straže. Čujem čas Marka, čas Borisa kako se dovikuju i sporazumijevaju oko kormila, kursa i vođenja broda...

Tog trenutka strahoviti udarac u desni bok broda! Izbačen sam, letim s kreveta i evo me na podu! Utrnulo se svjetlo. Sve što je bilo pokretljivo, poletjelo je s jednog na drugi kraj. Knjige, posteljina, fotoaparati, odjeća, slike, neke kutije, suveniri, sve! *Tonemo li...??* Nekako sam se izvukao, oslobodio, uspravio i požurio na palubu, dohvativši u prolazu pojas za spasavanje. Ili smo naletjeli na greben, ili smo naišli na brodsku podrtinu ili smo se sudarili s podmornicom ili kakvim morskim čudovištem. U svakom slučaju, *Modroj lasti* su vjerojatno polomljena krila.

Na palubi nered. Marko baterijom osvjetljava krmu. Čelični stupovi ograde svinuti, platneni valobran u dužini od nekoliko metara polegnut, odvalio se od razme i otvorio palubu. Razbacani konopi, pustoš. Odlanu mi, svi smo živi, posada i brod! Boris uznemiren, blijed objašnjava:

— Jedva što sam preuzeo kormilo, još dok mi se oči nisu dokraja privikle na polutamu, ogromni val koga na vrijeme nisam opazio, naletio je na nas. Marko ga je vidio i doviknuo mi da se čuvam, ali je već bilo prekasno da okrenem brod i pramcem dočekam val. Morao bih svom snagom i naglo okrenuti kotač kormila... a bilo me i strah da se opet ne slomi i tako sam zakasnio. Marko se spasio tako što se popeo nekoliko metara ljestvama na

krmenom jarbolu, inače bi svršio u moru. Mene je zaštitila kormilarska kućica, svaka joj čast, iz čvrste je tikovine! Eto, to je...

Mora se priznati: ako je noć bila ružna, barem smo lijepo započeli dan!

DEVET SATI. Boris otkriva kopno. Siva crta planinskih visova Andaluzije. Nevrijeme ne jenjava. More je pokriveno pjenom i pučina se bijeli kao da je na njoj snijeg. Vjetar šiba jednako snažno ali su valovi manji, već nas štiti obala Španjolske. U sumaglici, nama po lijevom boku, promatram manji teretni brod kako se s mukom probija na istok. Pramac mu je neprestano pod vodom, valovi zapljuskuju komandni most. Kako tek izgleda *Modra lasta* u njihovim očima!

JEDANAEST I TRIDESET. Oko nas mutna voda zelenkastosive boje. Na jedvite jade otkrili smo mjestance Adru i njezinu skrivenu, plitku luku. Beskrajno sretni bacamo sidro. Nakon dvadeset i šest sati surove borbe smirujemo sebe i brod...

Joža Horvat

TRAG MORIE

PARKOVI OD PIJESKA

I

Iz prazne rukavice pejzaža ispuzale su široke zjene mraka. Iz kaveza sna pratim likove bez sjene: bicikliste iz kaosa, planine bez početka i kraja, puhače stakla na hrbatu mokrih oblaka.

U kraterima mračnih saveznika rastu visoke i uske kuće s kojih u daljini promatramo veliki cepelin *Staccato*.

Pod mojim leđima kao mreže rastu ogromni kukci; njihova svijetla ticala otvaraju oči po krovovima noći. Dobrodošli patuljci sa zvijezda, pauci odjeveni u miris i zvuk.

Rukavica snova uska je pjega na vretenu pamćenja. Konjanici crnih, metalnih očiju projahali ispod duge. I oni su sitne točke u kavezu sna.

II

Uska je ulica s vitraja zavarena za nebo visokim glasovima. Pričaju kako smo branili mjesto od plimnog vala i kako smo u slavu blagdana mora nosili osvijetljen film u oku.

Čitavi gradovi probodeni su kopljem stoljeća. Vojskovođe obamrle u azuru.

Plovi, plovi u duhu, vjetar te odnosi krhkom ulicom sjećanja.

Parkovi od pijeska za tebe su novo zrcalo. Ruke teške od listanja, pogled umoran.

Čuješ još:

Pijavice se skidaju solju.

PISMO U SNU

I

Možeš li postići da ti riječi znače toliko različitih stvari?

A tko je gospodar ovoga sna?

Zovem se Ana.

U šupljij tami lica nosim prazninu krune s gradom. Veliki ametist kamen utisnut u vjeđe, a slike pod njima imaju oblik cvijeta. Dolazim iz ulice u koju ulaze brodovi.

Ulica u koju dolaze brodovi pokretno je platno s prozirnom kockom mora u plućima i prozorima umjesto hridi i otoka.

Ponekad je iskošena i po njoj plutaju široki psi batoglavci s dvostrukim redom zuba u crnim desnimama.

Mračni sloj mojih misli rasjeda oceane, vilenjaci i zlodusi brži od jave zrna su riže na ravnom podnevnom tanjuru.

Ulica u koju dolaze brodovi zrela je varka kao i stonoge bez pigmenta i kukci s antenama umjesto očiju.

II

Prema jugu, prema jugu odnosim sve one što plutaju pod mostovima s ptičjim kljunovima upletenim u kose, s borovim iglicama u venama.

Velike kugle i štapovi pobodeni su u snijeg oblaka.

Drveni konji s crvenom grivom, drvene ptice što krilima lepeću, lepeću.

Prema jugu, prema jugu dozivlju.

III

Možeš li postići da si tu i tamo i da toliko različitih stvari odražavaš?

A tko je gospodar ovoga sna?

Retrogradni događaj Ana / Alice / Amadeus / Aheront.

Smiješni oblik; nasmijano lice s košticom od trešnje u ustima

Nejasni oblik; od krova napuhnuto lice izlomljeno od blizine.

Udaljeni oblik; veliki biser ispljunut iz pukotine brda.

Uvećani oblik; grad sa zidom od opeka u pozadini.

Umanjeni oblik; kuglica mraka.

SELENA S MJESECA

Selena silazi s Mjeseca po užetu neke čudne biljke, modrim pupavcima privezana za nebo. Beskonačno je more mjesečine. Selena lebdi u nerođenom prostoru, prozirna.

Kako su sitne vjeđe mojih misli.

Kako su stisnuti moji vidici.

Dioskuri crvenih utroba odvezuju za nju brodove. Bijelo i plavo zrnje promiče u glinenim vrčevima. Satovi slutnje lebde u dugim redovima. Modri su bridovi neba.

Selena silazi s Mjeseca.

Mornari pod licima zebre donose joj iverje sa zvijezda, okrenute slike mora, mutno staklo portoa, ispletene naslonjače blijedih rubova. Njeno lice je zatvorena koštica.

Selena silazi s Mjeseca.

Na crno bijeloj podlozi silaska velika je figura Kraljice s krunom od zvijezda i cvijećem od krepa. Visoki tuljci na glavama morskih sirena bodri su natpisi: Stella maris, Oko mora, Posejdonov dar, Krilo Arijadne.

Selena silazi s Mjeseca.

Prstenovi širokih oboda lebde joj pod nogama. Probudila se stonoga plima i misli moje kao krljušti riba, kositreteni vojnici i nijeme plesačice promiču. Za glasovima kreće njena sjena sa zvijezda.

Selena silazi s Mjeseca.

U mračnom rubu svoda rastu vrtovi od pijeska, marjanske ptice i sol uzrnjena. Kao visoki val nad izvrnutim zgradama neba njezine ruke su upletene. Selena razmiče, presijeca lice mjeseca. Kako su stiješnjeni, kako su uski moji vidici

Selena silazi s Mjeseca.

U plitkoj vodi drobi se.

MASKA SUTONA

O da, ako se ne otkrije uopće i nije važno što se zbiva, pamtim kako je večer jednog (davnog) dana skončala kao izgubljen posjed na praznu stolu, u obruču nedaleke umbre i bliske draperije salona šezdesetih.

I svijetlo što zalazi ukoričeno morem podsjeća me na bedra mraka i na slike fantastičnog svijeta, na rasute kose demona što likuju nad ovakvim stolovima.

Pitam se: što u tako malenu gradu znači nekoliko ulica dalje, što u zatvorenoj kutiji znače stvari i njihove jasne poruke? Možda varljivi propuh koji raznosi mrvice sa stola večeri, prazan uzduh spreman podići se samo do visine kupole ili čak do mrežastih prozora obližnjeg zvonika.

NATURA FANTASTICA

(Pavana za preminulu infantkinju)

Zvuk koji se lijepi poput oštarih bodlji, nema sličnosti s ljudskim i nije doli vezivo slike. Po njemu čuvar blaga cijeni nujni pustupak svojih dobročinitelja, mjeri ga obrisom visine stropa davno porušenih zgrada.

Shvatio je: svi su otišli i opet dolazeći nose kamenje za gradnju njemu suprotnog grebena. Kapci neba bijeli su i suzni podupirači. Otvorene baklje u njima poput rasute gomile (bez smisla) ništa ne kazuju niti najavljuju. Plivajući prema izvoru slatkih voda i tijelu posolice ne možemo sa sigurnošću kazati (ili prepoznati) – to je čuvar blaga. Postupak njegovih učitelja ne može se danas vidjeti niti objasniti.

Ponavljam u sebi ovu želju, svježiu i staklenu varku paralelnih snova i sanjača: s unutrašnje strane modrog neba neka bude stan nevidljivih noći. Mesingane kvake, kakve zatvaraju upravo ovakva tajnovita vrata, neka zasjaje kako bi sve izgledalo čisto, kao vizija.

NATURA MORTA

Kapljica s lista (još življa zbog prozirnosti) kao oko je: rekne netko iza mene. Zaista. Jednostavni oblik njena traga putuje kao glatki kamen, mnogoliki prizor uspavan u pećini duha. Pogledaj njenu tvarnost, oslušni bistri protok prema zelenom, modrom i bordo rubu u slici ili zagasito ljubičastom korijenu noći iza prozora.

Probuđena u velikoj groznici bdijenja, sjajna i izmaštana, duboko je uvučena u razrez moga horizonta. Između svih stvari otisnutih (na

ovoj slici) samo je kapljica uistinu živa, ušivena u varljivi osjećaj gomile na stolu.

Lebdim u njoj kao napeta struna između htijenja i poniznosti, a ona mi odriče živo klatno iz reda svjetlosti. Čudesni svijet otkriva ovaj lovac iz pažljiva zrcala, po njemu s ruba izmiču sjene, a s drugog kraja rastu novi redovi nepoznatih lica.

PERPETUUM MOBILE

Pauci iz oblaka šaraju nebom. Kažu:

Glazba je neljudsko zrno u krvi. Rastvara te u pticu, odvlači od svakog smisla. Zgusnuti grumen njezine vlasti razlaže se kao bezbojna trava sa zvijezda. Takav rasuti planet u tvojoj lubanji zgušnjava se kao gljiva, a bose noge amuleta stisnute u obrazima i šatorima jezika izmiješale su raspored sitnih poglavlja.

Pauci iz oblaka šaraju nebom. Odgovaram:

Učila sam od nestalnih kovača što na zidu gomilaju šare sjena i tragova, od najblaže slutnje sitni korak i uski miris; ispod i iznad oblaka poznati predjeli za mene su izmiješane međe.

Pauci iz oblaka šaraju nebom. Kažu:

Široka jezera s labudima promiču kroz tvoja vrata i prozore u duge i široke sobe s pogledom. Vidiš se u slikama kakve putnici utiskuju u medaljone i nose oko vrata, jer se tako blizu drži mjesec i svjetlost dalekih stvorenja.

Pauci iz oblaka šaraju nebom. Odgovaram:

Jednog jutra sanjat ću izlazak sunca, naglo svanuće i zapitati što je tajna ruže na mišici, kakva je tajna bokala bistre vode. Žive li u njima graditelji reda, bogati dani, zagonetne livade i prizori.

HOMO VOLANS

I

Na uskoj traci, između prozora i neba, pojavljuje se uvijek kada slika o njezinu kljunu oteža. I tako troma pada prema zemlji.

Ptica u mojem oku broji svjetlove. Poznajem njezinu množinu, iznenadnu ruku koja me obgrljuje, iscrtani zid i želju za letom.

Ptica, lice od samog zraka, mlada i od svjetlosti gostuje u meni kao optica bjelja od soli, kao otok bez sunca.

II

Progutat ću sve riječi. Iz mojih nakana proklijat će inkunabule zlatnih bridova, knjige starije od vremena. Nemušti znaci uplest će se kroz sve likove. Pun mjesec, izduženi lagani čamci izrosit će sretne suze vječnog nastanka i zaborava.

Sve što polazi za nama poput spodoba zagrnutih u sjajne kapljice: čiope visokog leta, njihovi bijeli trbusi i iskošena krila; osmjehnut će se u svojoj lakovjernosti. Poput magične kocke pod širokim uzglavljem neba, sastat ćemo se, u više različitih znakova i imena.

III

U odgađanju nema obilja, vidim: dvije su vječne slike umnožene i vezane vrpcom ovog svijeta.

Prepoznajem ih u svemu što mogu poželjeti. Plove kao zrna pobrana sa zvijezda, kao otpuhnuti zvukovi drobnih glazbala, obrušavaju se kao mračni snovi u muklo jezero.

I ne poznajem ih drugačije doli kao glinene maske bojane živim bojama ili zvukove zviždaljki koje im prizivaju sjene.

Baš zato mirno i veselo čekam tren kad ću s poznatog vidika zgrabiti u njihov iznenadni okret, ravan tragu kudjelje na nebu.

IV

Budna tajna, sastavljena po modi ondašnjeg ukrašavanja: porculanska, glatka, sjajna, kao od šale napravljena građevina koja je na dodir mahala krilima i zvonila kljunom; pretvorila se u grumen ptičjeg perja, u pletenicu sa tri boje, u zemljani vakuum ispunjen vlagom i nečisti.

Promatram (ovaj) najšareniji svijet koji ne poznaje dovoljno jezika za svoj povratak i nema koraka za brzi hod. Sa širokog puta uzdižem se (za njim) prema dalekoj suprotnosti — visini.

Iz te točke ponad grada vidimo se (ponekad) kao uzdignuta mora, planine, cvjetovi pa čak i pčele, mrki leptiri ili mravi; možda

Ljudi ptice.

ENIGMA

I

Glas ljubak poput slavujskog zavodi me: ružmarin se stavlja u knjigu za sjećanje, vampiri se istjeruju zumbulima, šuma pruža velike mogućnosti za laki lov na srne mekogrole.

To je tek početak; u ovoj zemlji Bob s rupom umjesto pluća misli drugačije.

Nije to Bob iz grada N nego strašan, golemi Bob, albino gledalac. Rekao je: ljudi će gledati kroz prozore, putnici će navirati kroz okna National Saturna, a leđa će im se poput žutih ruža svijati prema plišanim naslonjačima.

II

Veliko je platno između mora i neba, a po njemu posložene varke. Pokreti i zapisi kao šarene ribe plutaju.

U kabini mračnih bridova četiri lika (uz smiješak) ponavljaju:

Zlima će zubi biti slomljeni

Zlima će duše biti sužene i kurgave

Ponavljaju:

Možemo piti krv guštera, bičevati

lavove svezanih očiju

Dodaju:

Prepoznat ćemo vas u pomrčini sunca,

mjeseca; za vaš plakat na podu povećavamo ulog

III

Kao noćne leptirice udaramo svjetlost, u prostor iza stakla tonemo.

Oni su bezbojni i nevidljivi. Možda će probuđeni koracima napustiti lijepo i daleko zrcalo Paz. Uzeti zatim ovaj grad s plakata i rasjeci ga motornom pilom preko rebara. Postat nalik slici ostataka gozbe nepoznatih nomada.

Majstorski smo vezani, svaki sa svojom slikom.

Oni, bezbojni i nevidljivi: kao svi moji gosti pronalaze me na stubištu izmučenih snova. Kao svi moji mostovi lebde iznad mene i zadržavaju me nad rijekom.

KARTA MAGNA

Danima gledam u taj prozor, u mračni dućan s naslovne stranice knjige *F. P.* U prizor iz Prirodoslovnog muzeja ili Herbarija s papigom i školjkom. Pomračeni brodovi dolaze i odlaze pokazujući ritam dana i noći.

Susret s Tihoom zbio se iznenadno, kao i onomad u odjeljku prvog razreda vlaka. Možda će mi kazati kakva to čegrtuša kruži uokolo, prijeti i jede vas živa.

Za sada znam, kameni vojnici na staklenoj šahovskoj ploči traže kamen feng-hang, i kako slutim tiho plove među njima, kao rijeka među planinama, plave ptice i bezglasni svici.

On će mi poručiti: pijesak je skoro istekao, okreni klepsidru; a ja ću ispitati rijeku i nebo. Govorim sve jezike, kao velika ptica kliktavka, kao svijetlo uzraslo na prozoru noći. Spusti me u razgovor, tiho kao stolicu, pouzdan oslonac.

Na stotinu ulaza El campa sviće zora, gnijezdi se i niže kao Fabija-novo polje što raste iza brda, kao smeđi kolut suncokreta i s drugog brda oris crkvice sa zvonom.

Čini mi se baš tako treba biti u prostoru slike, u njezinoj površnoj kartoteci, kao u ovom elegijskom mrtvom moru prirode s prozorom.

Uvijek iznova voda je zelena i platno moje duše pijesak bez ishodišta, ravnodušni beskraj, zid s kojeg su poskidali drage slike. Kroz omeđene sjene golubovi ulaze.

PLES SATOVA

Prostori grada prazno su platno na visokom brdu. Bliski srodnici pisma i kiše mrtve su misli o lijenosti duha i igre, tamnokose zore uzdignute zvijezdama. Posve sami na ovom rubu, uronjeni u pečatnjak neba, pričamo o šumama divlje priče za saksofon alt. U novoj obradi jedna Swannova ljubav čini se odlazi iza brda, a more kao gusta smola, crni oblutak kao zdrobljeni sarkofag iz vode pričaju baladu o pomrčini.

Koliko praznih jablanova, koliko postera svete rijeke i koliko šarenih prolaznika pod arkadama stane na igleni vršak neba. Kako visoko uspinju se sjene, dugi šavovi krovova; svi tragovi prirodnih opisa poput cvijeta kadulje, mäne iz jasena, poput napukla labirinta.

Ljudi na hodalkama nose visoko nebo u svojim stopalima i ono se giba ravnomjerno u ritmu njihovih koraka. I zemlja diše u iverima

oprezno, oprezno. Ljudi na hodaljkama dijele i lijepe mrak po plavoj crti između oka i vida, uspinju se na ramena svijetlih šuma i samo krhke stvari za njih su pune; kao pun mjesec i punog mora mapa.

DIJADEM

Vidjeli smo vaše knjige i brojeve. Kroz trideset metara tunela mračni vrtlari uzgajaju gljive na otpacima mravinjaka, hrane se perjem s livada i za to im ne treba više polena niti ruže crvene, niti ljubice plave, ništa sličnog što se jednostavno rimuje.

Vrata ste postavili na krivo mjesto i kad sunce zađe iza mora, kada posebna boja njegova požara lako polegne po travi sve neispisane i skraćene obale, sve stonoge što su se zavukle u krošnje niskoga neba narisat će ribe, prvih katakombi riječi, pored puta Via Appia. Gemini naselit će se u kotač dubokih ljubavi i zaborava, putnici rasuti po skicama davnih gradova i pješaci novih stajališta utopit se u sadri mrtvog mora vremena.

Nastavite samo; provjeravam vaše glasove i glosarij moje čežnje, rukom bojani list odnosi predmete zrakom i sve diše pod novim diskom pamćenja. Iskreno ću reći, u mislima mi pomučeno predivo zarobljeno sa trideset i pet boja kamena, s piljcima Via Appie, s večerima dugih dana. Tražim nož za rezanje papira, iščem kapke između svijetla i vječne tame, opipavam prazne duplje djevojke iz Salone i šuplje oči lava iz Afroditina grada nad morem.

Idem, udaljavam se od obale. Iz tih dubina moja snaga polako će uzrasti, naseliti se u kolaž oka kao dijadem. Iz mračnih zaljeva knjiga o prošlosti, iz blijedih lubanja i sjena uzgojit ću voće, široke svjetlove i komete. S dna oka nepoznati sjaj.

KRALJ ZVONO

Razdijeli blato od vode, zaroni prste u žilavo tijelo, u zbrkani raspored drveća, u rasuti obraz mraka. Nemoćni su pipci svjetlosti, kapilare velike Nut kojima ovija stup ovog svemira. Na pristojnoj strani sebe oblikuje velike skulpture mraka, nijeme likove od gline, iscrtava atlas sveden na bitno: crtu bedara i crne rukavice, portal prošaran i slijepljen neznanim. Promatra nas s ruba tvrđave.

Razdijeli mozaik s Nerejidama, s pedeset morskih nimfi u rodno godišnje doba, u Herkulov stup bijelih zuba i čarapa, pa zatim razdijeli blato od vode, kao Sv. Jerolim u pećini izvedi suhe oči na to mjesto čudnije od najčudnijega.

Velik je i prostran nabor oštrice i kada čuješ ruku s ključem; ključ je od zlata a ruka od kamena; učini moj osjećaj laganim poput propuha i lakih četvorina vidika na rijeci dolaska. Crveni je mak s crnim naborem u oku i pod prstima; kada je presjekao sjenu, grad se kao kruh razdvojio po zvijezdama.

O kakvo je jestvo tvoje sjene, o kakva je vlaga nikad posušene gline, o kakav je miris zvona pod glinenim oblikom. Zlatno more s iznutricama riba, mijenama dubokog kopna i valova nijemih rubova drobi se kao školjka u škatulji. Ono nikada, baš nikada ne otkriva svoje tragove.

DRVO ŽIVOTA

Stella maris u pet verzija iznosi gradove od vulkanskog stakla, topljeni teret brodova pjeskara, otoke Jabuku, Sv. Andriju i Brusnik, magnetske igle mračnih lapidarija. Kako su blijedi tragovi pod velikim krilima mora. Kad pučina sagiba nagi vrat prema sječivu neba, putnici na brodovima nalikuju košticama iz srčike žutih jabuka; kad obzor visokog zrcala pokreće opaku zastavu, sjene na zidu sasvim su male, utetovirane pomrčine, na koži izvezene markice.

Stisnuta u zgužvani papir, skraćena svojim dahom promatram svu raskoš s drva života; zbija se i umanjuje, postaje mračni kapak oka, okrećeni zid, poluga mističnog zrcala. Pijesak, dimnjak, katedrala — rebusi su pokreta — brzih okreta, još bržih okretaja, ponovljenih slika, razdvojenih slika, rasutih slika, nepostojećih slika, izmišljenih slika.

Kada bi gospođa Bloom pogledala kroz prozor iz sjene, ne bi se o tomu ništa moglo reći, kao što je i ovo neizrecivo. Jedino, možda; slovo B — bezbojno biserje besmrtnih ogledala i mitskih Gorgona; slovo I — lagani ljubičasti grad podno blijedih hrastova i nestvarnih Venera Libitinskih.

Ako je sjena riječ za drugo čime ću ispuniti ovu prazninu, čime će slikar na štavljenoj koži narisati grad i pticu, čime će baba Penavuša oslikati kornjaču i puža, tronožac i vagu.

KVADRILJA

Kabale brojevi 6, 54, 28; zadah alabastera i red svjetlosti preko mora približili su; don, don, don; more i kamen, glorieta u koji su rasuli kosti i zvučnu zemlju iz koje su zagreblili. Nije to slika iz sjećanja niti retuš Jazanova runa. Posve drugačiji raspored, posve drugačiji portret nose crni i bijeli grobovi—kuće za sinove oblaka, rasječene školjke i blaga stubišta.

Kvadrilja Sv. Frane zove se ovakav kićeni rasap tišine u kojem se redaju lutke od sedefa, prozirne ptice oštih kljunova i letači. Šarena je povorka pred vratima Buvine; red mračnog drva na mjestu gdje bje bojano plavo, žuto, crveno, zlatno i zeleno. Pijevac plavih očiju, štiti sa zmijom, grozd i sunce, mjesec i obrazina konja na ključu — sva ta podjela na svijet zmaja i orla — kapuljača su Libere, reljef na kojem piše vinum sabati.

Kako tjeskobno poznajem ovaj grad svijetle smrti, ovaj zid mračnih predaka, kužni otok od epsidijana, lapidarij okrečenih i mrkih oblika. Kako tjeskobno slutim; oni nikada ne će biti ravni visini mora, volumenu mora, opipljivosti mora, gibljivosti mora, jer; more se davno povuklo od njihovih brodova, more se živo naselilo u tijesne lubanje. Tako se iznova razdjelio svemir na bijelo i crno, na vapno i mrak, na znakove plašta.

Nepoznata ptico udalji od mene te spodobite blijedih i lažnih zjenica, nepoznata ptico udalji od mene takve sjene s njihovih ulica.

UKLETI HOLANDEZ

Odvajivši se od svega u zbilji prolazi Ukleti Holandez. Okreneš se, a on, veliko gušće pero na žutom papiru, piše: kroz ova vrata na zidu, kroz ovaj Pirenesijev grad svira trublja Rekonkviste. Tusti su komadi nevidljiva sunca, toga suhog i bijelog svijetla iz kojeg raste brid korijenja, kljuje mutno podne. *Welcome to hell*, dobrodošli putnici s gustim vonjem plijesni na rukavima i u čašama, s izduženim kićmama i uskim zubima. Ticala s kojima pužete po ovim rasječenim fotósima, po ovim zgrudanim i mrvastim kupama vlažnog mraka, prozori su. Gledaju vas kao oči bogomoljke.

Kako je medaljon s likom atleta i diskom zvijezda dospio pod vaše reljefe? Kako se predivo malih gradova iza zavjesa vremena kroz vas oglasilo? Kako izrezujete sličice iz retorte svemira? Sada sam sâm i

zatvaram vrata Himere, sklapam gradove mraka, urezujem triptih kostura što vise u etažama vaših misli. Bunari slika kroz mene prolaze, a ja: nudim vam zrcalo okruglog neba, suho i svijetlo drvo, na zidu posude i mrtve stvari. Urezao sam se u portret Edwarda, u sliku Doriana Graya, u beramsku fresku i kroz mene zvone zvona iz aleje glagoljaša.

Odvojivši se od svega u zbilji prolazi Ukleti Holandez tajnim imenom opleten, iz boka zaljeva isplovljava kao veliki brod, kao glomazni dijamant u kosini neba. Okreneš se, a on, koji nikada ne mogaše pronaći put do svojega povratka, sjedi pored tebe i promatra: Amorelu; veliki brod što prolazi gizdavo i lijeno ponad starog groblja sustjepanskog, u suton gledajući.

Gordana Benić

KNJIGE UMRLIH PRIJATELJA

PALJENICE

Čim bi se lomača upalila
Našla bi se i žrtva
Ovdje ondje
Gdje je bilo drva
Bilo je i potpaljivača

U visine se dizali
Sve probraniji plamenovi paljenica

Gorila nam pozornica
Sa svim našim ulogama

SLIKA »GLADNI BOŽIĆ 1944.« EMANUELA VIDOVIĆA

U ratnom Božiću mršave ovce
Gladovale blizu tek rođena pastira

Polegla krava i magare
Širila zjenice u jaslje

Ljudi se skrivali
U zid bez zvijezda

Svagog trenu mogla su banut
Tri zaraćena kralja

Staja bez svjetiljke slušala
Kucaje policijskog sata

Tek
Ono malo čedo
Što je iz jaslca svijetlilo
Očima jasnim
Gledalo je
Svoj daleki križ
Kako se bliži

ISUSE

Glava tvoja
Dvostrukoga svijetla
Brzo promiče

Zato jedno naše oko
Vidi je s lica
A drugo sa zatiljka

Jezičak tvoje vage
Izmiruje nam zaraćene oči

Da bi nam kruh
Tvoj i naš
Bio isti

SVRGNUTOM STRAHOVLADARU

Mravi te
Usitnjenog
U dječjoj čarapici
Nosili

S mravljih leđa si nam prijetio
Dok smo mi
U tvome dovršenom dnu
Odgonetavali
Pjesmu tvojih bičeva

Tvoju nosnu dušu
 S kojim si nam zakone davao
 Da ih mi sanjivi jahači
 S planinskim došljacima
 Proživljavamo

DUŠA MALO(BROJNO)G NARODA

Treperi
 Svijetlom krijesnice
 Koja mraku
 Kazuje
 Da je mrak

Svijećom Sredozemlja
 U obilju neba
 Svijetli njezin plamen

Rasplamsavajte ga
 Svojim dahom

Pa će vam unutrašnje
 Gasiti vaše vanjsko
 Kao prolaznog gosta

PLATANI ISPRED REKTORATA U ZAGREBU

Anti Topiću Mimari

Krošnja je tvoja
 Najbrojnije jato
 Mladeži
 Zrcalilo naše prošlo lice
 Da joj se jezik više
 Ne zapliće

Skrivena u lišću
 Gledala si kako je gorjelo

Svijetlo
Našeg siromaštva

DOMOVINO

Umiljavali smo ti se
Poput janjeta

Djeca nam iz svemira
Na koljena
Sklapala ručice
Oslobodi nas straha

Domovino

Dolje su ti na jugu latice
Pahuljice gore na sjeveru
Ista groblja
Cvjetno
Snježno
Bijelila

SANJARI

Sklapaju krila
Na rubovima
Jasnijeg svijetla

Svu noć
U bršljanu
Zebu

Orošeni jutrom
U kapljicu se
Slijevaju

Pa opet
Kapnu
Snom

PODANICI

Puni smo prostora bili
Sve do kuće
Gdje nas je čekao gospodar

Tada smo
Cijeli silazili
U žuljevite tabane
Pa smo iza svakih vrata
Ćutjeli svoje umanjivanje

Svoj zid
Veliko uho
Puno očiju

Čim smo ga pogledali
Cijeli bismo
Proputovali svijet

NOĆ U ZATVORU

Zatočeni su
Kroz istinu i kruh
Gledali
Vječni raspored
Zvijezda i ljudi

Zatvarali su oči
Ćutjeli neku ruku
Koja ih je budila
I pitala gdje su

Odgovorili bi
Da se nisu bojali
Da ne izblijedi sva
Boja njihovih riječi

Svjedočili su

SKINUT S KRIŽA

Prešao si na ovu stranu
Gdje mi još ništa ne posjedujemo

Tvoja besjeda
Upravlja našim križem

Brzo bi se ugasilo
Tvojega križa svijetlo
Da nam njegova sjena
Ne crta naš križ
Na onoj strani
Gdje stalni sjever
Našoj sjeni mahovine goji

Govori nam utrnuće

Ostavljate li
Vi neki trag
Koji od početka padate

KNJIGE UMRLIH PRIJATELJA

Toliko su toga znali
Sve do blizine smrti

Tad ih je neko
Drugo znanje
Posve upilo

Slova im
Otrhnula u visine
Što brste cvatnju
Njihovih knjiga

Toma Podrug

Spomen na fra Andriju Dorotića (1761–1837)

ČAROBNE RIJEČI

Mõren mõrom strahovitog snovidenja Andrija skoči iz kreveta u kamenu osamištu. Bunovan i kostobolan, obliven znojem staračke slabosti slutio je više no vidio zrak sunca iza zatvorenih grilja. Već su vani bubrili cvrčci ispod vrućih listova loze javljajući se isprekidano. Kvirgave Andrijine ruke oblijepljene smeđim ljuskama starosti drhturile su na koljenima. Pogledao ih je suznim i izbljedjelim očima. »Vratiti se moru kao riba u krljuštima«, jedva ustane s ležaja i uputi se na kamenu terasu. Jutarnju gorčinu u ustima isprao je s dva gutljaja bevande na prolazu kroz kužinu. Onda je sjeo na verandu ispod zelenih grozdova blago obojenih kasnim kolovozom i zagledao se u izmaglicom zaogrnutu, daleku i jedva naslutljivu pučinu i otoke.

Gubio se zadnjih dana u vremenu i zaboravljao predmete po koje bi pošao, kojekuda ih zametao i pronalazio u nevrijeme čudeći se. Isto je bilo s papirima i knjigama. Na njima su sve češće spavale gušterice i zmije koje slobodno ulaze u kuću kao da ga već nema. Plazili su pauci po rubu gustijerne i znatizeljne trave osvanule bi u procijepu među kamenjem na terasi. Okružila ga beskrajna tišina u njegovu Vranjem Ratcu. Brodovi što ih je uvečer slutio iza brda prema Selcima ili Vrhbraču tonuli su u maglama, a jutrom bi ih opet na procijepu napipao staračkim sjećanjem. Sada je oznojen od ružnog sna pokušavao razmišljati što je to i zašto sanjao. Iz dubine mora i vremena izronile su u san Andriji glave Valerije i Priske, bezvrate i krvave javile se iz sunovrata prošlosti. Znao je Andrija još od djetinjstva legendu o Valeriji, ukletoj kćeri cara Dioklecijana i nesretnoj mu ženi Priski. Obje su bile kršćanke u vrijeme kad je to bilo opasno, kao što je traganje za istinom uvijek krilo opasnost. Valerija je znala da će ju smaknuti i zato je lutala carstvom bježeći od progonitelja i drugovala sa Selenom bjelorukom boginjom Mjeseca koju je, unatoč svome kr-

šćanstvu, molila za pomoć u dugim izgnaničkim noćima. Andrija je legendu čuo od svojega djeda dok su sjedili na vjetroizvali crnog bora davnoga izgubljenog dana djetinjstva. Tada je žudno upijao mračnu priču i djed ga je vodio u Škrip gdje su poviše gradske kule u mauzoleju počivale, rekoše, kosti obiju mučenica. Mauzolej se doimao tajanstveno okružen divljom maslinom, žutom brnistrom i korovom.

Kasnije proučavajući povijest shvatio je Andrija njihovo vrijeme: uz majku Prisku, i Valerija se priklonila kršćanstvu. Udala se 293. za Galerija — jednog od četiri cezara. Još za života Dioklecijan je pod utjecajem Galerija počeo teror nad kršćanima i 304. izdao je edikt koji izričito dopušta samo štovanje rimskih božanstava.

U kolopletu mračnih političkih intriga Galerije uzima za suvladara Licinija, prevrtljivoga i vlastohlepnog vladara koji se želi riješiti Galerijeve obitelji i zato daje 314. ili 315. ubiti i Valeriju i Prisku.

Tada je već kratkovidni i brbljavi Galerije bio mrtav.

Legenda je sačuvala Priskino bježanje na istok carstva gdje ju na kamenim gatovima Soluna hvataju i dovoze brodom do Brača. Tu već čami u Škripu njena majka, u nekoj boljoj rezidenciji okružena istim takvim osuđencima—kršćanima i robovima. Tu oni rade u kamenolomima između Splitske i Škripa. O tomu su ostavili u kamen uklesane zapise, ti ukleti sizifi koji vuku kamen za Dioklecijanovu palaču i dalje diljem carstva, jadni prokletnici koji umiru kao muhe i uklesavaju u kamene ploče svoje duše za boga Libera, Merkura, Jovijusa i Mitru.

Noćas je Andrija ponovno proživio naslućenu sliku iz djetinjstva: obje mučenice dovedene su kao ovce na klanje. Traže milost i pouzdanje u Gospodinu. S druge strane mračni ubojice koji vrše svoje, uvjereni u vlastitu istinu. Odsijecaju im glave i tijela bacaju u more. Sada budan Andrija zna da su poslije izvađene iz mora i kao članice carske obitelji sahranjene u mauzoleju koji bijaše zazidan tako da se više nitko ne bi mogao u njega ukopati.

Andrijino unutrašnje oko osluškivalo je pokrete duše, njeno micanje da objasni taj san, važan, neshvaćen a nezaboravan. U susret su mu nakon duga vremena došle obje mučenice, u narodu »uklete«, i uznemirile ga. Njihova sudbina i njihovi krvnici. I svi su oni navještali svijet ne pitajući se je li on baš takav kakvim ga navješćujemo. »Sve je to ogromna profunda kojoj ne vidiš dna...«

Od polače u blizini kuće gdje Andrija tavori zadnje dane, zaglušna pjesma cvrčaka počinje svoj let. Gore se ljeska nebo poput emajla, nedostupno i meko, a žuckaste zidine kuće upijaju ranu jutarnju svjetlost. Uvijek nakon teška sna Andrija razmišlja o životu, sâm sa

svojom pravdom na jednoj strani protiv goniča razigrana hoda na drugoj. Nekada je uživao u toj neravnopravnoj borbi, želio jakog neprijatelja jer je tada i njegova borba bila značajnija i veća. Sada su predjeli Andrijine duše borilište gdje se odvratna sumnja kao pohotna beštija guša s ostacima ideala vezanih uz zemaljsko. Sumnja je kao i mržnja, drvo velike sjene, i ona njegov narod zove narod strašljivih potiljaka. Ona ne zaboravlja gorke trenutke izdaje i malodušja. Ali Andrija vjeruje da misao plemenita i istinita, pa makar vezana uz zemaljsko, nastavlja živjeti u nekom drugom jer kao i duša ona je besmrtna. Tako je valjda i Priskina s Valerijinom dušom uplovila u njegov san prateći ga već odavno. Jer sada u dubokoj zimi života slike iz djetinjstva sve su jasnije i bliže, valjda zbog blizine smrti. Tamo u davnom Škripu njegova djetinjstva susreo se prvi put s mračnim sudbozorcima koji mogu dozvati smrt kad god zažele. Puni sočne mržnje narede da se odrežu glave tim dvjema nesretnicama, a sam Bog znade da nisu bile kažnjene samo zbog svojega kršćanstva. Uvijek postoji čitav lanac zlosreće koji se zatvori s posljednjom karikom — mačem, strijelom, puščanim zrnom... I u trenu kad je sunce na kraju dana briznulo crveno na mauzoleju Priske i Valerije, njegovo djetinje srce prvi put je pomislilo na sile zla i mraka koje ga okružuju.

Nepojmljiva starost koja je stajala u daljini i čekala ga u liku djeda, sada je bila tu, u njemu. A on još nije spoznao ovozemaljsku istinu. »Ona je samo u Tebi Gospodine, i tko poživi u vječnosti vidjet će ju u Tvome licu.« Ta želja za istinom bila je još ona tanka spona sa životom u Andrije. Sve je drugo nestvarno kao snohvatica: davno umrli roditelji, Perugia, Rim, Mleci, pa Zagreb, Orvieto, njegov proglas svojem narodu 1797. da se ujedini i ustane protiv Austrije, njegova smrtna osuda koju je izbjegao, skrivanje, njegov rodni Vrhbrač i na kraju taj Vranji Ratac, mir dolaca i oklada, nerez a i rašeljke, drače i lobode... Evo i ta priča o Valeriji — tko može danas dokučiti istinu? Što je legenda? Zna Andrija da se laž, ako je često ponavljana, pretvara u nešto vjerojatno. Isto tako davni događaj gubi kroz vrijeme i legendu auru istine. Bijela crta pjene na valu.

»Profunda bez dna, nerez.«

Pustoš izbljედjela bilja u ovom vrućem kolovozu 1837. koji se bliži kraju, miriši oko kuće na osami i dalje gdje je put za Rasohaticu, vražji prostor u kojemu je opasno naći se usred dana, kažu, a kamoli noću. Još nedavno mogao je noćnim stazama u svoj Vrhbrač do samostana što ga otpoče graditi jedan drugi Andrija, Katić. Znao je svaku draču na stazi, svaki dolac i oklad, prohodao ju je i tajno i javno još od

vremena smrtno osude. Uostalom znalo se da je kraj između Bunja i Rasohatice uklet i da će malo koga susresti putem. I sam Andrija izgubio se jednom u divljim maslinama, divuzi i korovu, iako je mjesčina sjala kao dan. Sjeća se da je olako, opazivši svoju zabunu, odmahnuo rukom i pokušao naći pravu stazu. Ali putelji su se račvali i gubili, stalno iste gomile kamenja javljale su se na putu. Andrija se sjetio priča koje spominju da tamo u nedalekoj Rasohatici, skrovitoj uvali, žive doseljenici koje narod zove Porobije. Bježeći pred kugom u Vrhbraču 1783. godine zaustavili su se u toj pustoši. Još se štošta dodalo tim osamljenicima pa su kružile sablasne priče o mračnim darodavcima koji uz vražju pomoć namame čovjeka, a onda ga više nema.

Kažu — bace ga u profundu.

Lutao je te noći Andrija i zlopatio se, sve je odijelo izderao na drače i naposljetku pred jutro počeo moliti. Tako se odjednom našao na sarkofazima u Bunjama i napipavši rukom križ na plitkom reljefu odahnuo. Ispod prstiju u jutarnjem svijetlu prepoznao je Slova A i Ω. »To si Ti Gospodine!« i sigurno je i mirno nastavio put vidljivom i poznatom stazom.

Ali to je bilo davno, prije dvadesetak godina. Jutros, poslije teškog sna, slutnje mu govore da je svoje zemaljske poslove loše i uzalud obavljao. Sjetio se vlastite misli koju je još prije četrdeset sedam godina zapisao u Orvietu: »Ništa odista ne može biti ugodnije, niti za javnu stvar korisnije, do filozofirati i valjano se i pametno baviti znanostima«. No božji su putovi nedokučivi i tko zna kad je u njemu prevagnulo zlo koje je tako primamljivo jer sav otrov skriva u ljušturi ljepljivoj od ljepote — politika. Bacio se u nju misleći na narod kojemu pripada i nadajući se da je to njegov slobodni izbor. A već je odavno prije toga zapisao, da je svaka nužnost — nesavršenost. Nužnost je bila sve što se dogodilo u njegovu životu. To sad vidi. I to što je dobio na dar nemirnu dušu lualicu, i to što se rodio na ovom škrtom i tvrdom komadiću hrvatske zemlje. Bio je toj misli na tragu još prije četrdeset godina, još tamo na rivi »degli Croati« kad je slagao svoj »Philosophicum« kod Simona Cordella. Gledao je plimu na pljesnivim lagunama Mletaka i mislio te maglovite jesenje večeri, kako je u toj istoj Veneciji istrunuo u tamnici i njegov zemljak Kuridža izdržavši 40 godina u memljivoj kamenoj rupi gdje se voda prelijeva preko ruba prozora za svakog jačeg juga, u tamnici gdje je jedina veza sa svijetom trak svijetla s površine mora, koji titra na zidu kao nemirna arabeska. Tu u toj Veneciji nema kamena siromaštva i bezvodice kao na njegovu

rodnom Braču, tu je crveni skerlet i modri baršun natopljen mirisima orijenta, a na bujnim grudima Mlečanki titraju zrnca zlata i bisera putujući u nečujnim crnim gondolama niz kanale do sjajnih palača.

U toj svojoj knjizi Andrija je zapisao i o smislu života: »Za Boga su ljudi samo sredstva a ne svrha stvaranja. Svrha Božja nije ljudima poznata. Zato je teško odabirati prava sredstva za nepoznatu svrhu. Ljudski je rod odveć sapet osjetilnim stvarima i odveć žudi samo ono osjetilno«. Od svega osjetilnoga jutros ga ne zanima ništa osim topla sunca koje tako godi njegovim kostima. Drhturi mu donja usnica od čudne zimice, a misli mu sve više tonu u davne legende koje se isprepliću s njegovim filozofskim mislima u nevjerojatni koloplet. Volio je uvijek te legende koje su na njegovom Braču lijepe kao morska djevica s ribljim repom i mračne kao pećina Orkomarina. Uzbudivale su od najranijeg doba njegovu maštu i on ih je prepoznavao i u najkršćanskijim pričama. Davno pokrštenje njegova naroda nije ubilo u njemu sjećanja tamna i poganska na legende o Perunu i Volosu, u čijoj biti je priča o dobru i zlu. Tu je Volos zli zmaj koji se može pretvoriti i u zmiju (»o, Bože, svagdje sam ju pronalazio sakrivenu ispod privida dobra«), sakriti u dub, kamen ili špilju. On otima ljudima stoku ili vodu — dva najveća blaga. A onda stiže Perun u ognjenim bojnim kolima, u zlatom sunca okovanom šesteropregu i ubija svojim gromovitim trozubom Volosa. Vraća blago narodu i oslobodi vode koje poteku. To je san otočana, te vode koje liju obilno s neba na krošnje i kuće, vode koje grgolje i šume po kamenim krovovima polača, smokvama i žednim maslinama.

»Na kraju sam života. Sve mi dolazi ususret. I usamljene staze do špilja u kojima živi jednooki div Orkomarin kojeg sam krišom tražio kao dječak vjerujući da ga mogu savladati. Bože, uvijek sam slutio da je bit života otkriti zlo i poraziti ga.« I tu se Andrija naglo sjeti Ivana Povaljskog, čudesnog sveca koji može hodati po površini vode uz čarobne riječi. To mu je bila najdraža legenda u dječaćkom dobu. Majka ju je puno puta prepričala ne znajući za njegove tajne pokuse na obali pustog žala. I smješka se Andrija sjećajući se nekog davnog sebe kako bućne svaki put sa stijene i propadne u more govoreći čarobne riječi. Žalostan i moker vraćao bi se kući misleći da nije dovoljno svet i nevin. Molio je djeda da ga vodi u Povlja gdje je u crkvi dodirivao krsni zdenac za koji se vjerovalo da skriva kosti Ivana Povaljskog. Tu je uranjao ruke i u sebi molio moći.

»Jutros sam opet dječak.« Učini mu se da je cijeli život bio jedna velika krasta koja je spala i ostala neka tanka pokožica ispod koje kola

svježa krv djetinjstva. Sve je tada bilo tajna, život i zemlja koja je izbacivala kosti i nakit kao onda kad su na njivi u Bunjama našli ispod cicindra fibulu i nekoliko zrna mutnog stakla od perla s nečijeg vrata. Drhtao je od uzbuđenja kao da dodiruje taj davni vrat (danas zna da je bio u stroju vremena odavno pretvoren u lišaj na kamenu), duša je probudila gibanje u tijelu, srce igralo. Poslije će sasvim spekulativno utvrditi: »Čovječja duša može pobuditi gibanje u tijelu«.

Zadrijemao je na toplom suncu koje je godilo njegovim hladnjikavim kostima. Tijelo je drijemalo, ali nemirna lutalica duša trgne ga mišlju: »Morat ću dozvati fra Marka iz Vrhbračkog samostana, bliži se kraj...« Mora otići braći u samostan da okupan vječnim otajstvima napusti ovaj svijet. Što ostavlja na ovome svijetu? Tamo u sobama su njegovi rukopisi, pjesme, misli, molitve. I jedan prastari kožni pojas, ispucan i taman. Kožni pojas od tanke i čvrste goveđe kože, onakav kakav se pripravlja za opute na opancima njegovih zemljaka. Nosio ga je svuda sa sobom, vezivao njime svežnjeve knjiga i ispisanih listova. Zamolio je da mu ga daju kad je napuštao Rim i samostan Ara Coeli gdje je bio učiteljem. Našao ga je na vrhu drevnog Kapitola među stvarima Katarine Kosače: križem, pokrivalom za glavu i prstenom. Odabrao je taj kožni pojas kojim se prije 330 godina opasivala ova trećoretkinja, za koju se pričalo da se više nikada otkako je napustila domovinu, nije nasmijala. Pojas je od vezivanja bio istanjen i oglodan na dva mjesta. Odavao je mršavo i slabo tijelo.

Baš kao sada Andrijino.

»Njega ću uzeti, ništa mi drugo ne treba«. I ustane Andrija da odabere koje će spise ponijeti kad začuje kaskanje magarca stazicom. Iza njega čovjek. Dakle, šalju mu glasnika. Neka, samo da odabere knjige. U kamari je bila zelena hladovina, rebrasto prerezana suncem iza grilja. On uzme u ruke svoj *Philosophicum specimen de homine* i otvori nasumce: »Savršenoga stvorenja nema, jer bi ono bilo nerazorivo i moglo bi samo sebe očuvati, tj. imalo bi beskonačnu silu. Iz svega slijedi da svijet nije vječan«. A onda još okrene stranice: »Ja bivstvujem — dakle bivstvuje i Bog. Prvo se ne mora dokazivati, drugo mora. Bivstvujem slučajno kao u lancu koji gleda unatrag do uzroka koji nema uzroka«.

»Fra Andrija, jeste li za poč?! Evo me poslali po vas.«

I Andrija zamota svoj *Philosophicum* u kožnu oputu pa se spusti niz skale i strminu do masline pod kojom je stajao krotki tovar. Okrene se i zadnji put obuhvati pogledom svoj Vranji Ratac, prosjek prema

istoku s tajanstvenom Rasohaticom i spržen krajolik. Onda sjedne na tovara i ovaj ga ponese ususret Nepoznatoj.

DODATAK

Fra Andrija Dorotić rođen je 1761. u Vrhbraču (danas Sumartin). Bio je svećenik, filozof i pjesnik. Kao hrvatski rodoljub želio je spajanje Dalmacije s Banskom Hrvatskom pa je dva puta izdavao proglas na svoje zemljake — 1797. protiv Austrije i 1809. protiv Francuza. Posljednje dane proveo u osamištu Vranjega Ratca nedaleko Sumartina. Pokopan pokraj crkve u Sumartinu 1837. četvrtoga rujna.

Nevenka Nekić

PROLAZNOST TIJELA

SVIJET NA NESTALNIM NOGAMA

I ako
i ako se more utopi
uhvatit ćemo posljednju
dobačenu slamku smijeha
I ako
i ako se lice zemlji zažari
osvijetlivši iz nedoumice
dostojanstvo zvijezda
zapalit ćemo svu svjetlost
sumnji
u slavu prolaznosti
naših tijela
Ali ako
ako samo jedna suza
svijetom otkapa
i moja meni prijeti
iako
puna
prezira
pred
poniznošću
Ako

PRED VRATIMA POVIJESTI

Briznuh u prostor
bezglavo
nasumce izabrana
za rijetkih svetkovina
Mrak je već bio
izrešetan
savršeno prijanjao
uz tijelo

SLOBODAN PAD
S KATALINIĆEVA BRIJEGA

Ukotvljeni
uz onaj isti vez
sidrište bez broda
tek razmaknute krhotine
zamućene zrcaljenjem mora

USRED METEŽA

Zacjeljuju ožiljci razjarenih igara
Načeta ostaje samo trenutak
raspoznavanja

ISTRAŽUJE SE

Zašto nisi podlegao
i u iskušenju
ustrijelio jezik ptica
kad dobro znaš da je
u sumraku
svemir uvijek pijan

U NOĆI PUNOG MJESECA

Na raskršću
mjesečevo kopito
snažno se otisnulo
o lice zemlje

OSTACI RASTOČENA VINA

U smiraj
svečani prizori gostoljubivosti
crnim baršunom presvučene čaše
bez ostatka krvavog traga

Miroljubivo podnosimo rastakanje
da ne narušimo sukladnost boja
Ni boja baršuna ne čini se
smrtonosnijom
od nas samih

Zdušno ispijamo i posljednju kap

ZAPOMAGANJE

Koliko je genija
sišlo s uma
u dokonost
Nismo ni zamijetili

PITIJA

Odjahat će konji u nemilost
Razbježati se ljudi

Svi putovi postat će prohodni

KLOPKA ZA NESMOTRENE

S vrha neba
obilježena
jedna je ptica nevoljko
napustila svoje jato

Zalijeće se

PLES CRNE UDOVICE

Među pukotinama
u posvađenu kamenju
opasno se približila
vrelina daha
Izvan vidokruga
sile gnjeva
u igri
zaljubljenih u prerusavanje

Život i smrt zagrljeni
posvjedočuju
raskalašeni ples
crne udovice

Jelena Hekman

NEISTINE O KRALJICI

Zašuštale su ženske haljine. U dvoranu je najprije prodro snažan miris neke od trava s polja, zatim se pomolio skut grimizne boje, a onda je ušla žena neobične ljepote, odjevena u haljinu boje svježeg lišća, stegnutu u struku, dok su joj se grudi pomaljale u skladu s disanjem, te ogrnuta grimiznim plaštem. Kosa joj bijaše crvena, žarka, a lice nabijeljeno, meke brašnaste pūti, smirena gorda izraza.

Stajala je okrenuta prozoru i čitala pismo, i on vidje, u trenutku u kojemu se naglo okrenula k njemu, kako se svjetlost izvana utiskuje u njezine zjenice bez boje — možda, ipak, boje sljeza.

Kada pročita pismo, ona sjedne i posveti mu više pažnje. Obrazlagao je položaje svojih jedinica, trudio joj se što potanje objasniti situaciju, istovremeno prateći njene pokrete: krhki su prsti ležali mirno, skriveni u njenome krilu, bogatome naborima i sjenama što ih je iziskivalo zalazeće sunce, vani... A ovdje unutra, ono što je dominiralo, bila je tankost, prozirnost ruku što su tek ponekad nervozno polijetale slede-nome licu... Zaista, »sleđeno«, najbolji je izraz za tu masku koja je nepomično gledala nekamo izvan vidokruga ljudskih očiju.

Haljina zašušti, ona ustane, a on poletje sa svoga sjedala te učini pokret kojim je želio izraziti svoje poštovanje i odanost. Ona reče kako će mu poslati odgovor i šuštaivo iziđe iz dvorane.

Vrskovi, krici podanika i krv tuđih ljudi...

Je li došlo do ozljede? Je li prokrvarilo tjeme nježne glave kraljičina podanika?... Ona ne gleda ozljede svojih ljudi, ona se na njih ne osvrće. »Ona je gruba, bešćutna. Zapravo je jadna njena priroda koja se ne zna oduprijeti nagonu trenutka; ona jednostavno ne zna zaboraviti.«

A ona neprestano zaboravlja: ono što je bilo jučer, što je bilo prije godinu, prije tisuću godina... Prije tisuću godina postojala je jedino pustopoljina, ondje gdje je poslije nastala utvrda, začetak kraljevstva...

Kada ne bi bila kraljicom, bila bi proročicom... Glupost, dakako: bila bi što je i sada, ovakva kakva jest, stoljećima... bez uloge... dodijelio joj je nasljeđe: imala je tu sreću da se ne mora brinuti o svakodnevnim poslovima, jedino o sigurnosti vlastita života. Manje naporno? Tko bi znao. Ona nije.

Voljela je tako raspravljati sama sa sobom. Jednom će, možda, dozvati pisara da zapiše te razgovore.

Čak i kad je vjerovala u kraljevsku ostavštinu, još u doba koje je ostalo u njenoj svijesti (izbljedadjela slika osobe koja je jednom živjela i zvala se, također kao i ona) postojala je ta ista ukočenost ili barem njezini začeci: nije to bilo samo držanje, samo utegnute haljine (prokleti i divni steznici i raskošno donje rublje, koliko ih je mrzila i kako obožavala, pokazujući ih samo odabranima, zanesenošću ili očajem). Voljela je svoj ukočeni izraz i istodobno ga prezirala: sve je to bilo zbog potrebe da duh zabavi promjenama i unutrašnjim dijalozima...

Vjetar je drhtao sjenama što su plazile po zidovima njezine odaje. Kako je bilo mračno i hladno, ovdje gdje su je zatvorile njezine dužnosti, podanici, nasljeđe: malodušje i ostale primjese njezine ličnosti mogle su se slavedobitno poigravati noćas, zajedno s licima što su se vukla negdje u pozadini dvora...

»Otrovna«, »ohola«, »bezdušna« ili »slaba žena« (koju su otkrivali ispod površine): tako su o njoj mislili i govorili, ali nikada kao o slabo pokretnome, ustajalome tijelu koje se nije uvijek otrprve pokretalo na njezine naloge. Je li razmišljala o tomu što o njoj govore, osim ironično i uz podsmijeh? Noćas jest. Ili nije? Nakraju, vrlo važno — umorno je sklopila oči, umorno podignula glavu, dotaknula čelo povrh kojega je cvjetala žarko crvena nakupina razobličene (ili, ipak, fino raščešljane?) kose. Vlasknasto je rastočeno vlasje glatko prolazilo između njezinih prsta. Najviše je voljela tu boju — umjetnu, dakako, dodanu njenoj prirodnoj, nešto zagasitijoj... Sve što je znala o sebi, zamišljala je zagasitije no što je zaista bilo.

No, jedna kraljica, Kraljica s velikim početnim slovom, sa svim počastima i porugama što se izvikuju ili tiho šušketaju iza njezinih leđa, morala je biti napadna; udarati u oči, boljeti, peći u zjenicama nenaviklima na jarke boje i iznenadne promjene... Da nije bila kraljica, bila bi glumica. No, za žene ionako nema mjesta u kazalištima; one koje nazivaju poput nje, igraju se jednako zdušno, naprasito i izvještačeno, kao što bi to činila i sama...

Zatim je naredila da se upale baklje, da se priredi gozba.

— Ali ponoć je prošla, Vaša Milosti!

— Ali vi ste ljudi, izbljedadjela, ostarjela žena — izderala se najljepšom notom svoga blaženog glasa, koja je zaparala zrak i vratila se u njezina probuđena njedra.

Ali zaista, je li ona uvela tu skupinu, je li im, točnije, dopustila da gmižu njezinim hodnicima, hodnicima dvora koji ionako ne bijaše njezin? Ona je u njega bila postavljena poput lutke, jednako kao i ova skupina sazdana od prkosna, mijeni sklona porculana, i to je, valjda, bilo dovoljno da zadobije njezinu naklonost. Kasnije, sva ta lakrdija (kako je ona nazivala i svoje igre vladanja, povlađivanja, naredbi i praštanja), svo to RAZDOBLJE LAKRDIJASTVA, nazvat će se po njoj.

Zatim su joj predstavili Onoga koji će biti prozvan i poznat još stoljećima poslije. Ne samo stvarati komediju za puk, doista, nego i bezočno pričati o komediji, on je imao naviku: tragikom ne nazivaše ništa do patetiku, a patetika jest puk. Ona je upijala njegove misli. To je ono što ona shvaća: stvarati izobličene oblike što, iskrivljenih glava, ostaju plutati iznad svoga stvaraoca, bila je njegova misija. Bacali su gomile najodvratnijega smeća na to lice koje je gorjelo jedino sebe radi. Lomljive prilike, čije su zagasite oči dijelile svjetlost na ono što jest i što nije, on je znao obljubiti. On je obljubljavao.

Piti, dakle, opiti svoju noćasnju uznemirenost, utopiti u količinama omiljene tamnocrvene tekućine malodušje. A za stolom, čak i ovdje, do nje: glatka, gotovo produhovljena lica mladahnih podanika.

Svijetla je prilika zakoračila u tminu sobe, došuljala se do ugla u koji se smjestio prostran ležaj, raskošno nadjeven baršunastim presvlakama i mekom posteljinom. Nosila je sa sobom baklju i njome stvarala trak svjetlosti, pisala po zidovima sablasne riječi i žive glave užasnutih izraza lica.

— Oh, jesam li ikada vidjela prozračniju porculansku lutku — čula se kako govori preneraženoj (zar doista?) ljepoti u svome krevetu.

— Ne boj se, dječaće; to je samo žena, samo toplina i nagon, samo tvoja kraljica, samo utvara; ne širi oči, ne plaši se, Ljepoto, Ljubavi moja...

A svojedobno je bilo mnogo ruku što su posezale za tom baršunastom pūti i vlažnim, mekim usnama što su znale upiti u sebe sav tuđi

nemir. Skrivala je tada svoje neumilne misli ispod bogatih, uvijenih frizura: crvenilo glatke kose i tankost lijepoga lica što se spušta prema vratu, prema prozirnome tijelu, skrivenome ispod bogatih halja.

U vremenu u kojemu je trebala manje ironije, a ljudi je lakše prihvaćahu, postojale su ruke; staračke ruke koje su poklanjale svoju oporost i nježnost. Njena Blagost, odana dvorkinja, umjela je s tim mekim tijelom. Očekivala je te ruke, nakon poigravanja tananih tijela koja je nejasno ili strasnije čula i vidjela kako joj se približuju. Rastapala se pod tim rukama kao poslije pod strahotnim slikama užasa kojemu je sama bila uzrokom.

Rasplinjuju se lica, ali to više nije uroda; ta rasplinuta tvar što se njome razlijeva. I ponovno se pronalazi lica zagnjurena u bijele i krvave snove; ponovno se noćas koprca lijepo izrađenom posteljinom, slična usnuloj ribi; bez vode i zraka, kao kretenska prilika usred snova jadna značenja.

Zatim se budi, grohotom se smije: kraljica je jutros čila. Odaja je njena jutros ugodno topla: pustili su unutra nešto sunca razgrnuvši zastore što će jednom požutjeti, ovjesiti se ružno s okna i utonuti u buduće događaje, kao uostalom i ovi kliktaji izvana... Žele vidjeti svoju kraljicu? Zar doista? Hoće li im priuštiti ovo lice u koje se usjekla, parajući nježnu put, zmija, čiju je crtu tankim potezom jednom počela iscrtavati ruka, slična onoj koju danas i kraljica sama naziva svojom.

Jasna zmijolikost lica, kao znak. Zatim, nasmiješene i ohole bore. I njezine oči, gotovo bezbojne; jedino je ona znala da su toplo smeđe: onakve kakve su bile u tmuni, kakvima bi ih i sama nacrtala, i to je bila boja koju je ona podržavala... Smišljali su kako istaknuti te oči što su u njih hladno piljile; »duplje bez boje«, tako su ih nazivali, i ona je to znala. Zabavljala se njihovim glasovima kojima su pridavali notu tronutosti ili pak žara. Bila je takva kakva jest. Ni bolja ni lošija od drugih. Jedino to što bijaše svojom, davalo joj je prednost. Samoljublje, oholost, svijest o iznimnosti, nepovredivosti i različitosti te — beskranjan osjećaj hladnoće.

Milozvučan zvuk i paničan pokret čula je i vidjela kako se kreću oko nje u obliku sitnih, prozirnih kristala. Ne govoriti radije sa sobom: rastrgati vlastite riječi na komade, osuditi ih na tišinu... Najbolje od svega: zagnjuriti lice u promrzli jastuk i pustiti sablasti neka lete odajom, neka je dodiruju vrelim rukama i griju promrzla leđa... Plešite, pjevajte, sobne utvarice. Kada je bila djevojčica, učili su je pjevati.

Do danas je ostala želja za pjevom, ali ne jakim, nego dječaćkim glasom, visokim i finim poput zvuka glazbala što ga nazivaju »violet d'amore«.

Zatim osjeća kako oko nje zrak diše spokojnije; i ona polako skida naslage prošloga sa svoga lica, svoga tijela, i polako otkida zaostale komade stakla iz utrobe. A glazba — ta visoka nota što seže onamo kamo ona nikada ne će stići (a ponekad bi htjela) — još svira.

Ona prelazi rukama preko lica koje jutros prihvća, i čije obojene, ispunjene duplje vidi kako izdaju skorašnje naredbe. Osjeća omamljenost jutarnjim napitkom i nenadanom pojavom unutrašnjega mira. Zar doista i u nje — harmonija?

Zatim je trebalo ratovati. S drugima, tek promjene radi.

A ukrasa se svojih ona ne odriče; kako bi se lijepo složile njena bijela pūt i crveni mlaz krvi... Sasvim je malo krvi potrebno da isteče, a s njom bi, polako, iscurio i život (tko ju je naučio pridavati mu toliko značenja?).

Misliti o nečemu drugom; misliti o tjelesima koja je jednom već vidjela: otkinute glave pohotno se smiješe onoj koju će osvete stići...

Stišati rulju što urla, skameniti lica koja miču vilicama i puštaju glasove da se gromoglasno prolamaju; prekinuti svu tu uskomešanost: ugušite tutnjavu pregršti tkanina; ona se svih haljina ubuduće odriče!

— Vaša vas kraljica razumije. Vaša vas kraljica sanja, obezglavljene i, nekako, mlađe nego što jeste.

— Neminovno je nastaviti rat, Njeno Visočanstvo poručuje.

Ali ona šuti: njeno je lice kameno; bjelokost njena lica miruje.

Njihova kraljica dolazi na bojišta u obliku utvare krasno oblikovana lica, oslikana najgrubljim prijetnjama, još svejednako jaka kao predodžba.

Isčrtala je krug u zraku krhkim, požutjelim rukama. Jednom će morati uzeti lagano, tanko ogledalo, optočeno rubinima i prinijeti ga njezinom licu: ona još diše?! Zatim se mahnitom brzinom stropoštava s prijestolja, nestaje ispred njihovih očiju.

Mir je noćas ponovno omela njegova odnedavno svakonoćna družica, u bijelo odjevena prikaza čije oči sjaju neviđenom svjetlošću... U jednome titraju, iskri tih očiju što sjaju jače od ičega što je poznavao, on uhvati izraz snebivanja.

— Niste li valjda ljubomorni, Kraljice?

Ona pogled s tijela prenese na njegovo, mlado i blijedo, zamahne dugim plaštem i pri tomu otkri, pomognuta kratkim bljeskom mjesečeve svjetlosti, dio svoga tijela koje on odmah učini putenim.

»Kakve li lude zamisli!« pomisli on i, posve se razbudivši zapovjedi trupama da se sprema za pokret.

Možda prije tisuću godina ona bi mu odvrtila, uskliknula, poklanajući mu najistaknutiju intonaciju svojega glasa. Najpatetičnijom verzijom svoje uskomešane mašte, smislila bi odgovor i viknula u njegovo lice. On bi promatrao: njezine oči na blagoj svjetlosti sunca — oči kraljice koju će odsada opsjedati: u njima sljez, zatim prelamanje boja te ponovno sunce koje se u njih usađuje.

Oh, kraljice, jutros si lakoumna: mozak ne posjeduješ jedino ti, hladna poluženo! Tako ona sebi govori, tako se tetoši i uspavljuje: spavati na jakome svijetlu, na koje će uskoro izići, ne zagledati u lica boje hladetina: eto jedne korisne navike koju je usavršila. A oči, pretačući boju haljine u svoju vlastitu, pomažu joj pri tomu.

Ona je znala: tijelo sada sniva o njoj i uskoro će poželjeti njezinu blizinu, njezinu bliskost. Vidjela je: prestravljena glava traži svoju dopunu što se još kopra i drhti. I čula je, osjetila: zašuštale su ženske haljine. I prodro najprije miris.

Sanja Kobasić

NIKAD BLIŽE MJESECU

[HAIKU]

I tu si, i ne:
Ne mogu te dotaći
usnama zemlje.

Čekaj, Mjeseče!
Ovaj trošni čamac
želi te stići.

Nisam te znala,
nismo se poznavali
cijelu vječnost.

Otvori prozor
noćnom leptiru. Ili je
to ipak — Mjesec!?

Utihli zvuci,
smirilo se jezero:
Mjesec u duši.

Izgubio se
slijedeći u snu
lutku od zlata.

U vodi zdenca
odraz Mjeseca. Nikad
bliže Mjesecu.

Prijatelju moj,
do tebe nema puta.
Ipak, doći ću!

Raspukao svod
iznjedrivši mlad Mjesec.
O, sretne muke!

Odakle svijetlo?!
Slijedi li nas netko?
Ah! Krijesnica!

Koliko tuge
zbog ukradene lutke:
stare, bez kose...

Pogledaj! Svodom
kruži papirni zmaj.
Zar nekog traži?

Novo odjelce.
Danas dolaze gosti.
Možda i... tata.

Pružena ruka
musava dječacića...
A šesir prazan.

Ostavi Mjesec!
govori djevojčica
mački na krovu.

Pokriva oči
svojoj mački. — Ne gledaj!
Pregažen golub!

Dijete priča
malom, krpenom medi.
I Mjesec sluša.

Hej, leptiriću,
ovo je samo slika.
Prozor je tamo!

Krhki makovi...
Molim te, vjetre... tek su
danas procvali...

U žitnom polju:
mak, leptir, mak, leptir, mak.
Uče letjeti.

Gdje je starica?!
Toj mački pred vratima
morate reći...

Pijesak. Stope
čovjeka, trag ptice: val
ih vraća moru.

Pustinja kišom
umila lice... Rekli
ste – pustinja?!

Ruže u vrtu
crvene od stida. Tko
tad ide noću?!

Oprano rublje
razgovara s vjetrom.
Hej, hej, polako!

Maslačak čeka
dodir vjetra. Sjemenke
već znaju put.

Jesenji vjetar:
U kućici za ptice
odmara krila.

Izgubljen novčić
ptice ne pozobaše:
Hrđa na kiši.

Pješčane dine
pobjegle pred vjetrom.
Deve ih traže.

Olujno more –
kolijevka lađama:
tonu u san.

Među prstima
krila leptirova.
A gdje je leptir?!

U cvijeću, gle,
ružne li gusjenice!
Ipak, sjeti se...

Divlja planino,
budimo prijatelji!
Zato dolazim.

Bjelinu polja
čini stvarnom tek dim iz
male kolibe.

Napušten otok
poletjet će za pticom.
Tako je sam.

Pljušti i pljušti
po kamenom poprsju.
Brzo, kišobran!

Ljetna oluja
u srcu starog hrasta
probudila plam.

Zanjihala se
vlat trave... Kaplja rose
joj preteška.

Na kamenu —
sjemenka cvijeta. Tek
korak od zemlje.

Bačeni kamen
povjerovao ptici.
Eno, još leti!

Još iz djetinjstva
pamtim ovu rijeku.
A ona mene?

Valovi rastu...
Prerastaju lađu.
Preskaču je...

I ova lutka
čuva tajnu o sebi:
kao i svemir.

Mršavo pseto
cvili svu noć. Ljudi
tiho mole.

Nečije stope
prekriva snijeg —
satima, tiho...

Sklopljena krila:
na jeziku leptira
to nešto znači.

Slušaj me, pčelo,
daj ne budi dosadna!
Gdje vidiš cvijet?!

Zadivljen, vjetar
danas zaobilazi
procvalu trešnju.

Noćas se mraz
potpisao na staklu
prozora — ružom!

Jedna zvijezda
kao da nedostaje.
Pogledaj! Tamo...

Nada Zidar-Bogadi

HRVATSKI ROMAN OD KRALJEVIĆA DO LORKOVIĆA

I

Nema sumnje da je proces afirmacije romana u izravnoj vezi s usponom građanstva. Smjena društvene paradigme (feudalizma u kapitalizam) imala je jasne reflekske i na literarnom planu. Upravo je roman, kao žanr, možda i najzorniji primjer izravne veze između društva i književnosti. Odatle i silan interes sociologije književnosti za proučavanje i definiranje tih relacija. Tako, na primjer, po mišljenju Luciena Goldmanna, postoji potpuna homologija između književne forme romana i strukture razmjene u liberalnoj ekonomiji. Roman je transpozicija, na plan književnosti, svakodnevnog života u individualističkom društvu nastalom iz proizvodnje organizirane za tržište¹. Upravo su građanski teoretičari i književnici već krajem XVIII. stoljeća uzdizali roman kao svojevrsnu novu »građansku epopeju«.

Očita je veza između nove podjele rada i organizacije društva krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća te širenja romana i promjene u hijerarhiji žanrova. Navest ćemo samo neke važnije čimbenike koji su uvjetovali velike promjene na literarnom tržištu i, s tim u vezi, porast romaneskne proizvodnje:

1) Povećanje slobodnog vremena kod širih slojeva stanovništva. Radno vrijeme se skraćuje, a i dio tradicionalnih starih kućanskih poslova (pletenje, šivanje, pravljenje kruha i sl.) nadomješten je radom i proizvodnjom u manufakturama i tvornicama.

1 Lucien Goldmann: *Za sociologiju romana*. Preveo B. Jelić. Beograd 1967; str. 51.

2) Povećanje životnog standarda srednje klase koja je već mogla dio zarade odvajati za zabavu. Važna komponenta zabave, osobito u ženskom dijelu populacije, postaje upravo čitanje romana.

3) Smanjuje se postupno i cijena knjiga, pa one postaju dostupne i širim slojevima. Knjiga postaje roba i može se kupiti, kao i svaka druga roba, u trgovinama (tj. u knjižarama, na kioscima i sl.). Romani su u prvo vrijeme upravo tipičan primjer literarne robe niže vrijednosti².

4) Formiraju se relevantne tržišne instance bitne za širenje i distribuciju romana (izdavačka poduzeća, knjižari, klubovi prijatelja knjiga, recenzenti i sl.).

Na nevjerojatan porast romaneskne proizvodnje utjecali su i neki drugi čimbenici, vezani za sam karakter i ustroj žanra. Sigurno je, na primjer, da roman stavlja pred publiku relativno najmanje zahtjeve u pogledu obrazovanja. On, naime, ne pretpostavlja neku osobitu duhovnu dispoziciju, a ni estetsku naobrazbu³. Svoju omiljenost duguje sposobnosti da razonodi, da ponudi napetu priču, da na jednostavan način zaokupi čitateljevu maštu. Roman je, nadalje, od svih žanrova ostao najviše imun na estetske zahtjeve i pravila normativnih poetika. Štoviše, on se tim pravilima uvijek odupirao! Za razliku od drugih literarnih žanrova, roman je oduvijek računao na živog čitatelja, na njegove promjenljive ukuse i očekivanja. Zato se najbolje prilagođavao svakoj promjeni na osjetljivom prostoru literarne recepcije. On je, u pravom smislu riječi, služio isključivo čitateljevim interesima.

I još jedan važan razlog: roman se najbolje uklopio u novu medijsku kulturu tiskane knjige. Gutenbergova era u znaku je romana! Iz te su činjenice proizišle i sasvim konkretne estetske konzekvence.

Kraj XVIII. i početak XIX. stoljeća razdoblje je nezadrživa uspona romana. Pogledajmo, ilustracije radi, prilike u Njemačkoj. Tamo još sredinom XVIII. stoljeća izlazi manje od deset romana godišnje, 1780. godine proizvodnja dostiže oko 60 naslova, na prijelazu stoljeća stotinjak, a 1830. izlazi već između 280 i 300 romana, što čini 60% od ukupne beletrističke produkcije (drame, epovi, zbirke pjesama)!⁴

Čitateljsku publiku romana čini u prvom redu građanstvo i malo-građanstvo, a unutar tih slojeva posebnu ulogu imaju žene. Čitanje romana bilo je jedno vrijeme primarno ženski »posao«⁵.

2 Usp. o tome — Ian Watt: *The Rise of the Novel*. Harmondsworth 1968; str. 36–61.

3 Usp. Hartmut Steinecke: *Romantheorie und Romankritik in Deutschland*, Bd. I. Stuttgart 1975; str. 7.

4 Ibid.; str. 4–5.

5 Usp. Ian Watt, op. cit.; str. 45–47.

U nas je situacija potpuno drugačija. Sve do sredine XIX. stoljeća Hrvatska je zaostala agrarna zemlja. Industrijska revolucija, koja je zahvatila zapadnoeuropske zemlje i prouzrokovala velike društvene promjene, u Hrvatskoj je imala skromne odjeke. Sve do sredine XIX. stoljeća održala se feudalna društvena struktura s feudalcima kao jedinim legitimnim političkim predstavnicima. Budući da je industrija, ili bolje rečeno manufaktura, bila slabo razvijena, građanstva je bilo veoma malo, a i ono je bilo uglavnom stranog, najčešće njemačkog podrijetla. Na nacionalna politička i kulturna gibanja u Hrvatskoj (ilirizam!), oni gledaju s antipatijom.

Nema ni razvijenih urbanih središta s diferenciranim kulturnim životom. Po popisu stanovništva iz 1857. Zagreb ima samo 16 657 stanovnika, a svega još tri hrvatska grada (Rijeka, Osijek i Varaždin) imaju iznad 10 000 stanovnika. Jezici javne komunikacije su njemački i latinski; hrvatski jezik postaje službeni tek nakon pada Bachova apsolutizma (1859).

Mnogi su hrvatski gradovi gotovo potpuno germanizirani. Narodni duh i jezik čuva još jedino selo i obespravljeni puk. U Zagrebu građanstvo i birokracija kupuju njemačke knjige i časopise i polaze kazalište s njemačkim predstavama⁶. Duh i atmosferu odnarođenog, germaniziranog Zagreba, izvrsno je ocrtao već Adolf Veber Tkalčević u »Danici« 1848. godine:

»Lako bi po naših varoših a osobito u Zagrebu na parste izbrojio sve kuće, gdje se naši govori. Ta što je za nježna ženska usta priličnie i milie od niemačkoga, a što surovie od ilirskoga jezika. Domorodcu sarce od žalosti puca; čuvši, gdje ne samo odličnie, nego i prostih građjanah kćeri pospardno o narodnom jeziku govore. [...] Istom što je nježni pupoljak ženskoga spola pomolio glavicu sried pucajućega ruba od listovah, već im brižljiva majka tura u ruke niemačke romane, da se nauče obćiti sa svijetom, te sievati po dvorinah«⁷.

A da se situacija nije ništa poboljšala ni osamnaest godina kasnije, svjedoče Šenoine ironične opaske u feljtonima *Zagrebulje*:

»Rado se šecem po zagrebačkom šetalištu, rado, ali i rijetko po južnoj promenadi.

6 Antun Barac: *Književnost pedesetih i šezdesetih godina*. Zagreb 1960; str. 13.

7 Adolf Veber: *Niešto o kazalištu*. »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska« br. 14, Zagreb, 1. IV. 1848; str. 60.

*Onuda vrve naše krasotice, pa se vježbaju kao i natražnjački borioci 'samostalnosti' hrvatske, u germanskom jeziku*⁸.

I u Šenoinoj pripovijesti *Prijan Louro* (»Vijenac« 1873) učena »milostiva gospoda« priznaje pripovjedaču da čita romane, putopise, novele i gospodarske knjige uglavnom na njemačkom jeziku, »ponešto i franceski«, a hrvatski »gotovo ništa«.

Podsjetimo se da je grof Janko Drašković još 1838. godine napisao spis *Ein Wort an Illiriens hochherzige Tochter über die altere Geschichte und neuste literarische Regeneration ihres Vaterlandes* u kojem je apelirao upravo na hrvatske žene, kao »stupove društva«, da umjesto njemačkog prihvate hrvatski jezik. Sve do sedamdesetih godina XIX. stoljeća evidentan je pojačan napor naših pisaca da stvore hrvatsku pripovjednu prozu koja bi potisnula njemačku (uglavnom trivijalnu) beletristiku na koju su bile upućene hrvatske čitateljice. Dakle, za prevođenje njemačkih knjiga nema tada gotovo nikakve potrebe: one se u pravilu čitaju na originalu! Ali, skromni su i prijevodi proznih djela iz drugih književnosti. Doduše, Đuro Matija Šporer preveo je s francuskog još 1823. popularnu pripovijest *Almanzi* Baculara d'Arnauda (u »Almanahu ilirskom«), ali znatniju prijevodnu djelatnost na planu pripovjedne proze bilježimo tek nekoliko desetljeća kasnije: Goldsmithov *Wakefildski župnik* (*The Vicar of Wakefield*) preveden je 1848. godine, Gogoljev povijesni roman *Taras Buljba* 1855. (u časopisu »Neven«), a Chateaubriandova *Atala* i idilični roman *Vražja bara* (*La Mare au diable*) G. Sand godinu dana kasnije. Turgenjevljevi romani *Rudin* i *Plemićko gnijezdo* prevedeni su 1863, dok su prijevodi Balzaca, Flauberta, Stendhala objavljeni znatno kasnije.

Slika kulturnog života u Hrvatskoj posebno je porazna u razdoblju Bachova apsolutizma. U nepunih desetak godina (od 31. prosinca 1851. do 20. listopada 1860.) uništene su praktički sve važnije tekovine hrvatskoga narodnog preporoda. Posebnim ukazom 9. prosinca 1854. naređeno je uvođenje njemačkog kao nastavnog jezika u više, a kasnije i u niže razrede gimnazije. Započeo je proces otvorene germanizacije. Čitav obrazovni sustav prilagodio se apsolutističkoj vladavini. Izražavanje patriotskih osjećaja bilo je strogo zabranjeno. Poznato je, na primjer, da je pisac Ivan Filipović bio, zbog objavljivanja sasvim nedužne pjesmice *Domorodna utjeha*, kažnjen na dvije godine teške robije u lancima⁹.

8 August Šenoa: *Zagrebulje i drugi feljtoni*. Ur. D. Jelčić i K. Špoljar. Zagreb 1978; str. 171.

9 Usp. Nikola Andrić: *Pod apsolutizmom. Historija šestoga decenija hrvatske književnosti (1850-1860)*. Zagreb 1906; str. 16-17.

Umjetnički život bio je osuđen na puko vegetiranje. Nakon poleta koji je u sve pore narodnog bića unio ilirski preporod, nastupilo je razdoblje stagnacije, kulturne depresije i nazadovanja. Na literarnom planu vrijeme Bachova apsolutizma ostat će zabilježeno kao razdoblje skromnih umjetničkih dometa i književne monotonije. To je i razdoblje bez značajnijih umjetničkih osobnosti: iskrenost pišćevih namjera važnija je od talenta. Pisanje se shvaća kao patriotska dužnost, stvar volje i upornosti, a ne kao kreativni napor.

Neko je vrijeme Hrvatska i bez literarnih glasila. Sredinom 1849. Gaj prestaje izdavati »Danicu«, a u Zadru prestaje izlaziti »Zora dalmatinska«. Cenzura »uređuje« kulturni život: zabranjene su Dvoranićeve »Jugoslavenske novine« i Prausov »Südslavische Zeitung«. Mirko Bogović, najznačajniji pisac iz razdoblja Bachova apsolutizma, htio je 1851. pokrenuti politički list »Domobran«, ali ga je vlada, nakon predložena programa, zabranila. Kontinuitet je donekle održalo Matičino »Kolo«: jedan je njegov svezak izašao 1851, a jedan 1853. godine. Tek 1852. Hrvatska dobiva novi literarni časopis: te godine Mirko Bogović pokreće tjednik »Neven« koji će izlaziti do 1858. Svi koji su u to doba literarno aktivni surađuju u »Nevenu«: od starijih pišu u njemu Ivan Trnski, Petar Preradović, Ivan Kukuljević, a novu literarnu generaciju zastupaju Mirko Bogović, Janko Tombor, Mijat Stojanović, Ivan Filipović, Adolf Veber Tkalčević, Dragojla Jarnević, Luka Botić i drugi. List objavljuje i prve estetičke rasprave (I. Macun, *Kratko krasoslovje*) te prvu ozbiljnu književnu analizu: Veberovu kritiku Banove *Mejrim*¹⁰.

II

Razdoblje Bachova apsolutizma značajno je zbog postupne afirmacije umjetničke proze. Fokus stvaralačkih interesa pomiče se s lirike, koja je imala očitu prevagu u razdoblju ilirizma, na kratku prozu, tj. na novelu. I upravo je ta novelistika, nastala pedesetih i šezdesetih godina, imala znatan utjecaj na razvoj romana u novijem, postilirskom razdoblju hrvatske književnosti. Naime, očita je genetska povezanost kratke proze Bogovića, Jurkovića, Okrugića, Vebera, Tombora, Vodopića, Stojanovića i hrvatskog romana XIX. stoljeća. U toj su hajdučko-turskoj i pseudopovijesnoj novelistici osnovni motivski i tematski sklopovi, narativni procédèi i postupci te stilske osobine na kojima će

10 Antun Barac: *Književnost pedesetih i šezdesetih godina*; str. 34–38.

se temeljiti romaneskna proizvodnja Kraljevića, Lorkovića, Tkalčića, Jarnevićeve, Šenoe, Tomića.

Trivijalna i diletantska i po svom karakteru i po izvedbi (uz koji izuzetak) hrvatska je novelistika pedesetih i šezdesetih godina nastala kao plod težnje da se hrvatskom čitateljstvu, a u prvom redu čitateljicama, ponudi štivo na narodnom jeziku i da se na taj način održe kulturne tekovine ilirizma¹¹. Stoga se najčešće i biraju događaji iz hrvatske prošlosti s primjerima junaštva kojima se hranio narodni ponos i čuvala narodna svijest. U odnosu na novelistiku ilirizma (Vukotinović, Demeter, Jarnevićeva, Kukuljević), ova kratka proza, koja je punila časopise »Neven«, »Dragoljub« i »Naše gore list«, ne predstavlja bitniji stvaralački pomak. Ona je shematizirana, prepuna sentimentalističkih tirada, klišeja i plošnih karaktera, s uobičajenim trivijalnim elementima u tvorbi zapleta: otmice, spletke, osvete, nagli i nemotivirani obrati, izdaje, pustolovine i sl. Neke od tih novela i nisu drugo do prepričani sadržaji narodnih pjesama, a neke su rađene po ugledu na umjetne bajke (*Kunstmärchen*) njemačke romantike. Prepune patetike, didaktizma i naivnosti svake vrste, novele ovoga razdoblja hrvatski su odgovor na trivijalnu beletrističku produkciju trećerazrednih njemačkih pisaca, koju tada objavljuje u velikim količinama »Luna«, zabavni prilog novina »Agramer Zeitung«¹².

Identične postupke, rekvizite i stilske klišeje naši pisci i koriste zato da pridobiju domaću čitateljsku publiku, da je odvrate od njemačkih pisaca poput Zschokkea i Gessnera, i da je, korištenjem istih literarnih modela, zainteresiraju za hrvatsko štivo. To su, uostalom, isti oni postupci u pisanju, isti aktanti i narativne tehnike koje ćemo, uskoro, naći i u prvim romanima novije hrvatske književnosti.

Duh i karakter naše novelistike iz vremena Bachova apsolutizma najbolje je ocrtala ista ona gospođa iz Šenoina *Prijana Loure* koja je otvoreno priznala da čita uglavnom njemačke i francuske knjige. U odgovoru na pitanje, zašto ne čita i naše, hrvatske knjige, izriče ona poetološki veoma precizne ocjene:

»Ja najvolim čitati pripovijetke, te sam hvala Bogu silu toga u raznim jezicima pročitala, dakako i hrvatski. A čitajući sve te moguće naše pripovijetke, do zlovolje sam ih se nasitila. Zašto? — pitate. Kazat ću vam. Ženska ćud je strasna, fantazija bujna, miso živa i brza kao

11 Antun Barac: *Hrvatska novela do Šenoina smrti*. Rad JAZU, knj. 290. Zagreb 1952; str. 17.

12 »Luna« je izlazila u Zagrebu, na njemačkom jeziku, od 1826. do 1858. i bila glavno štivo domaćeg plemstva i građanstva. Usp. Ljerka Sekulić: *Njemačka »Luna« u kulturnom životu Hrvatske*. U: *Hrvatska književnost prema stranim književnostima*, sv. II. Zagreb 1968.

ptica. A kakvu hranu daju naši noveliste taj nestašnoj ptici, koja leprša od mjesta do mjesta, koja, vječne promjene željna, nikad ne miruje! Vazda jedno te isto. Dvoje mladih se zavoli, al' im se nameću kojekakve vrlo neobične prepone, koje vrlo običnim načinom uklone, pa budu, hvala budi Bogu, svoji! K tomu malo sunca, mjeseca, cvijeća, suza – i pripovijest je svršena. Samo katkad uđe komu piscu u glavu, te junak ili junakinja moraju se otrovati, probosti, pače umrijeti od suhe bolesti. Vječna idila, vječna monotonija! Time se naša strastvena ćud ne može zadovoljiti; samo u borbi nalazi nam duša mira, a fantazija nam se popinje do plamtećih zvijezda»¹³.

Ove ocjene, koje izriče sâm Šenoa kroz usta svog fiktivnog lika, posve su ispravne. Ni najbolje novele ovoga razdoblja, one Bogovićeve i Jurkovićeve, ne predstavljaju u estetskom smislu osobit domet. Ipak, veliko je književnopovijesno značenje te naše rane novelistike: ona je svratila pozornost na našu umjetničku prozu i tako započela proces formiranja domaće čitateljske publike. Ona je stvorila repertoar likova, tema, narativnih postupaka i izražajnih mogućnosti koje će koristiti dobar dio naše romaneskne produkcije XIX. stoljeća. Ona je, riječju, uspostavila dugo narušeni kontinuitet hrvatske pripovjedne proze.

U okviru te prozne produkcije koja se razvila u časopisu »Neven« nastao je i prvi pokušaj romana u novijoj hrvatskoj književnosti. Naime, 1854. godine objavljen je u »Nevenu« odlomak iz romana *Udes ljudski* Antuna Nemčića. Ta Nemčićeva nedovršena proza tiskana je posthumno (njezin je autor umro 1849), a sastoji se od pet uvodnih poglavlja na osnovi kojih je prilično teško pretpostaviti daljnji fabularni razvoj. Svako poglavlje započinje kratkim citatom preuzetim iz naših narodnih pjesama koji na sentenciozan način izražavaju i komentiraju ono što će se u tom poglavlju dogoditi.

Sačuvani torzo odaje utjecaj njemačke trivijalne proze te Sueovih feljtonističkih romana¹⁴. Likovi su shematizirani, jednodimenzionalni,

¹³ August Šenoa: *Prijan Lovro*. Sabrana djela, knjiga III. Zagreb 1932; str. 233–234.

¹⁴ Koliko je Eugène Sue bio kod nas popularan pisac i kakav je utjecaj imao na našu žensku čitateljsku publiku, svjedoči Adolf Veber Tkalcčević u svojim spisima *Nješto o kazalištu*: »Njegova (tj. Sueova, op. K. N.) prevedena diela prodroše i u našu domovinu, te padoše baš u ruke naših krasnih krasotica. Neima tako rekuć kuće, gdje se nebi spominjala podlost ježuitska, neima dievojčice, koja nebi razložila o tajnosti pariških i viečnom Židovu. Čovjeku sarce od žalosti puca vidivši toliku oluju u nevinom sarcu, gdje triesk za trieskom sliedi. Što da kažem o nesmotrenom nastojanju Eugena Sua, da emancipira, i to onako kao što veli, krasotice izpod jarma njihovih muževah? Ta ono mu je naricao duh paklenski. Ta ono smiera na razvagnutje obiteljskoga života neposredno, a posredno na upropaštenje domovine! Da su njegova načela u toj struci obieručke zagarile naše nadrimudračice, nemožeš dvojiti.« (»Danica«, br. 14; 1. IV. 1848; str. 60.)

a njihova imena često odaju i karakterna i fizička svojstva (Grbović, Klopotušićka, Želković). Djelo već očituje interes za konkretnu sredinu u kojoj se zbiva radnja. Prevladava humoristički ton, a javlja se i tzv. transcendentalni pripovjedač koji intervenira izravno u fikciju djela i narušava svojim opaskama tek stvorenu fiktionalnu iluziju:

»Nu mi nećemo da preskočimo tečaj naše pripovijesti, već napućujemo čitatelje na slijedeće listove. Neka čitaju — pa tad neka sude. Čitatelji neće, istinabog, sve opačine ovog zlotvora ovdje narisane naći — jer tome bi trebalo da imamo pero Danteovo a napose jednu tvornicu za hartiju, nu valja da će se s njime iz onoga dovoljno upoznati što će u ovih listovih o njemu čitati.

Uopće ispričati moramo neke epizode kao što i neke tamnije izrisane obrasce, to bo je naravna posljedica nagomilane za naše pripovijesti raznolike građe¹⁵.

Takav ironični, sternijanski pripovjedač koji se upliće u radnju i posreduje između romaneskne fikcije i čitatelja, obilježio je dobar dio naših romana XIX. stoljeća.

III

Budući da je Nemčićev *Udes ljudski* ostao nedovršen, mjesto prvog romana novije hrvatske književnosti pripada *Požeškom đaku* Miroslava Kraljevića (1823–1877).

Požezanin Kraljević započeo je svoj roman pisati još 1851. u Križevcima ali, kako sam kaže u posveti, u to vrijeme (Bachov apsolutizam!) »nebijaše slobodno o našem narodu i narodnosti tako uzhićeno i vatreno pisati, ko što se u ovomu romanu piše«. Tiskanje djela morao je stoga odgoditi za neka »blažja vremena«.

Roman *Požeški đak ili Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj narodni jezik* izišao je u Požegi 1863. Autor je svijestan njegove anticipatorske uloge, pa ističe već u podnaslovu da je to »prvi naški izvorni roman«. Posvećuje ga svome bratu, sestrama, nećacima i nećakinjama.

Zanimljiv je predgovor romanu jer u njemu Kraljević objašnjava svoje motive i intencije te društvenu klimu i okolnosti u kojima je djelo pisano. Ujedno iznosi niz relevantnih socioloških i poetoloških napo-

¹⁵ Antun Nemčić: *Udes ljudski*. PSHK, knj. 34. Zagreb 1965; str. 279–280.

mena važnih za shvaćanje položaja romana u našoj sredini u XIX. stoljeću. U predgovoru piše sljedeće:

»Opazio sam u preljubljenom našem narodu, osobito kod onih, koji čitaju, da za romani teže, nu žalibože za romani u tudjem duhu i u tudjem jeziku. Pomislim u sebi: Bože mili! nebi l' da oti, kad bi u milom svom narodnom jeziku slične bajke imali, nje takodjer hotjeli s onom istom vrućom željom čitati, kojom stranske takove knjige čitaju? — idem ja, da napišem u narodnom duhu i u narodnom jeziku takovu knjižicu. — Kod ote pomisli sjetim se ujedno da romani nisu baš najzdravija hrana duševna, pa da ću možebiti time dobroj volji više naškoditi, nego li hasniti; — ali opet razmišljajući pade mi na um, da su romani za duševnost, šta poslastice za tielo, zatim da nemogu tvari, iz kojih poslastice sastoje, ako nisu sasvim pokvarene i ako se umjereno rabe škoditi, što više znajući, da se mnogi njimi mame, zaželih i ja naše občinstvo a osobito krasni ženski spol na naško čitanje namamiti«¹⁶.

Nekoliko je elemenata važno u citiranom pasažu:

1) Kraljević želi svom narodu podariti roman na narodnom jeziku i u narodnom duhu i na taj ga način odvratiti od čitanja stranih (tj. njemačkih) romana.

2) Posebno se obraća ženskoj čitateljskoj publici i, shvaćajući njezinu važnost, želi je upravo romanom pridobiti za domaće štivo.

3) Svijestan je da romani nisu baš na dobru glasu, tj. da su na meti tradicionalnog morala (dakako, zbog ljubavne, erotske tematike kojom se u prvom redu bave), ali on brani dignitet žanra činjenicom da sadržaji romana ne mogu »škoditi« ako nisu baš sasvim pokvareni i ako se »umjereno rabe«.

Kraljevićeve naivne opaske i eksplicite izražene moralne dvojbe otkrivaju svu bijedu društvenih i kulturnih prilika u trenutku kad se upustio u avanturu pisanja romana. Treba li napomenuti: sve se to zbiva trinaest godina nakon Balzacove smrti ili šest godina poslije Baudelaireovih *Cvjetova zla*! A istodobno naš Kraljević nije imao od koga ni učiti, nije imao ni oformljenu čitateljsku publiku, ni naklonost društva, pa čak ni izgrađen i normiran književni jezik. Odatle iznimno književnopovijesno značenje ovog romana za hrvatsku književnost, bez obzira na njegove skromne umjetničke domete.

¹⁶ Miroslav Kraljević: *Požeski dah ili Ljubimo miću svoju narodnost i grlimo sladki svoj narodni jezik*. Požega 1863; str. XI–XII.

Autor *Požeskog đaka* je diletant, ali on to i ne taji. U predgovoru priznaje da je njegovo djelo manjkavo i u jezičnom i u stilskom pogledu i da u njemu ima pogrešaka »svake vrsti dovoljno«. Ipak, Kraljević računa na razumijevanje čitatelja jer on je »čovjek one dobe kad se nije moglo podučavanju narodnoga jezika ko što ga sadašnja mladež imade, prisustvovati«. Osim toga, i čitatelji i kritika treba da imaju na umu da je ovo »kakav inače bio, da bio, ipak prvi izvorni roman u našem jeziku, dišući narodnim duhom«.

Građu za roman Kraljević je uzeo iz domaćeg društvenog života kraja XVIII. stoljeća u Požegi. Fabularnu osnovu čini trivijalna priča o dvoje mladih, Petru i Ljubici, koji na putu prema ljubavnoj sreći moraju svladati različite zapreke. Ta je fabularna shema, uostalom, karakteristična za čitavu romanesknu produkciju tzv. »Šenoina doba«¹⁷. Njezine korijene valja tražiti već u grčkom ljubavnom romanu (npr. *Dafnis i Hloja*), a preinačenu varijantu kasnije u njemačkom baroknom romanu. Zapreke su različita značaja: klasne razlike (Petar je opančarev sin a Ljubica kćerka državnog činovnika), interesi roditelja, tašta majka koja traži za svoju kćerku »dobru partiju« (po mogućnosti plemića) te nemoralni bogati stranac, zapravo varalica, koji se želi pod svaku cijenu domoći djevojke. Nakon brojnih peripetija i iskušenja, čista ljubav Petra i Ljubice biva nagrađenom: roman završava matrimonijalnim razrješenjem, slatkim hepiendom koji zadovoljava čitateljeva očekivanja. Osim toga, kraj donosi i etičko niveliranje: svakoga snalazi ono što je zaslužio.

Likovi su plošni, statični, zadanih osobina. To su goli aktanti koji samo ispunjavaju određenu funkciju u strukturi priče. Oni nose stalne attribute i ne mijenjaju se tijekom fabularne progresije. Shema je karakterizacije crno-bijela; tu polarizaciju naznačuju već i imena akatanata (*nomen est omen*): glavni lik se preziva Dobrotvor a njegov zli protuakter-varalica Nišić Praznogradski (pravim imenom Teodor Zloćud!). Petar Dobrotvor je transpsihološki karakter, glasnogovornik pišćevih ideja i zastupnik njegova morala. Etički besprijekoran, uvijek iskren, plemenit i pravedan, Petar je ujedno i vatreni domoljub, ek-sponent kolektivnih ideala, borac za nacionalnu nezavisnost i slobodu. To je zapravo nekadašnji vitez prurušen u građansko odijelo. On služi dragoj i domovini; između te dvije »dužnosti« stavljen je znak jednakosti:

17 Usp. Stanko Lasić: *Roman Šenoina doba (1863–1881)*. Rad JAZU, knj. 341. Zagreb 1965.

»Kad ovo izgovori stane čitati svoj govor, i kad dojde na one rieči, da samo postojanom ljubavlju prama narodnosti i grlenjem narodnoga jezika, sva manjkanja za uzdići narodnost odstraniti se mogu, tada sam sebi reče: a zašto bi se umorio? kad sam sâm kazao, a i osvjedočen sam, da se jedino ljubavjom prema miloj narodnosti sve postići može: postojanost i prava odvažnost neka me vode, neću toliki grieh da učinim, kao što sam naumio. Ako čitav sviet nebude hotjeo ljubiti milu moju narodnost, i grliti sladki moj narodni jezik, ja ću sam to činiti, i tim se tješiti, da je ova narodna dragocienost s menom u hladnom grobu dobro sačuvana! Kako mu drago, Ljubica već više nije moja, neka bude čija hoće! Bol je to istina neizmierna, koja će mi srdce dok živ budem, uznemirivati; jer ću morati u nevriednih rukuh gledati ono, što je momu srdcu najdražje bilo! Za mene druge ljubavi neće biti, nego ona, koju sam drugim preporučivao, narodnost će mi biti ljuba, narodni jezik drugarica«¹⁸.

Shematizirana fabula o nasilnom rastanku i ponovnom sastanku dvoje mladih prepuna je karakterističnih rekvizita za poticanje radnje i stvaranje fabularne tenzije: naglih i nemotiviranih obrata, krađe i zamjene pisama, promjena identiteta, neprepoznavanja i prerušavanja, spašavanja u posljednji trenutak i sl. U dugim monološkim tiradama likovi često sami otkrivaju svoje namjere i anticipiraju daljnji razvoj radnje. Tomu valja pribrojiti i brojne naivnosti u gradnji priče, predvidljivo djelovanje aktera, čudnovate koincidencije. No sve su to dječje bolesti našeg ranog romana; nalazimo ih, uostalom, u priličnoj mjeri i kod znatno većih pisaca nego što je to bio Kraljević: kod Tomića, Kumičića, Kovačića. U dječje bolesti spada i naglašeni sentimentalizam, patetika, didaktičizam, moraliziranje. Likovi su neprekidno u povišenom raspoloženju i svaka je njihova akcija praćena snažnim emocijama. Ljubavnu vezu Petra i Ljubice karakterizira sladunjava romantičarska sentimentalnost, puna suza, uzdaha, nježnosti i, daka-ko, deminutiva:

»Neznam koja višja moć mi je u srdce moje ulila osobitu privrženost i ljubav, koju prema Tebi mila moja biela golubice, ćutim: rad sam Te uvijek vidio, rad sam se s Tebom razgovorio, rad sam Tvoje rieči slušao; ali sada, sada, drugo teženje u svom srdcu gojim! sad si mi Ti postala potreboćom, sad nemogu biti, da Te barem svaki dan nevidim, to je utieha moga srdca, koja se je u meni očitovala onda, kad sam Te vidio

¹⁸ Miroslav Kraljević: *Požeski dak*; str. 288–289.

*onako liepu, onako umiljatu, janje moje, kad si za mene se molila. Nemoj na mene nikad zaboraviti, ja ću na tebe uvijek misliti. Može biti, da će Bog svemogućić moje molbe uslišati, da jednoć Ti nauvijek moja budeš, da te se nagledati mogu*¹⁹.

Dug sentimentalizmu su i neke druge karakteristične idejne odrednice djela: kult prijateljstva, rada, obiteljske ljubavi, moralna postojanost, nagrađena vrlina i čednost a kažnjeno zlo i sl. No istodobno se u romanu primjećuje i naglašen interes za stvarni život, za konkretnu društvenu sredinu i nacionalno-političku problematiku. Zbivanje je dobrim dijelom uronjeno u prepoznatljive požeške lokalitete i ambijente, a i u fabuli se uglavnom poštuju zakoni realističke motivacije. *Požeški dak* je prvo naše zabavno beletrističko prozno štivo koje se opisima pojedinih likova, životnih navika i običaja metodološki približuje realističkoj koncepciji pisanja²⁰.

Kompozicija je Kraljevićeva romana linearna: avanture glavnog junaka nižu se sukcesivno i »slažu« strogo kronološki jedna na drugu. Epizode koje se vežu uz glavnu radnju ne teže osamostaljivanju. To je u biti funkcijski roman u kojem prevladavaju dinamički motivi, ali bez snažnijih dramatskih naglasaka. Takvom modelu odgovara autorska forma naracije, tj. dominacija vanjske perspektive. Međutim, i Kraljevićev se pripovjedač rado upliće u radnju, eksperimentira sa činom pripovijedanja i poigrava s mimetičkom iluzijom. Autorske digresije i obraćanja impliciranom čitatelju rani su primjer naše romaneskne samosvijesti koja potencira arbitrarnost i nestabilnost jezikom stvorene stvarnosti:

*»Dva je sata mladić govorio tako, da su od miline svi nazočni suzili, a osobitu otac mu na vratih stojeći. Rečeni govor odveć je dugačak, zato ti ga nećemo štioće ciela, ko što je u svojoj bitnosti ni priobćiti, nego jedino zaključak njegov evo navadjamo*²¹.

Kraljević je u hrvatskoj književnosti obavio pionirski posao. Dok naši srednjovjekovni romani i Zoranićeve *Planine* pripadaju još uvijek starijem tipu narativnih tekstova koji se temelje na stereotipima preuzetim iz »romance« i idile, Kraljević stvara tip novijeg romana kao »realne pripovijesti« o svakodnevnim događajima i običajima i s retoričkom razinom koja odgovara (bez obzira na patetiku i sentimentalnost) razgovornom jeziku i uobičajenoj komunikaciji. U *Požeškom*

19 Ibid.; str. 143–144.

20 Usp. Dubravko Jelčić: *Vallis aurea*. Eseji i portreti. Zagreb 1977; str. 76.

21 *Požeški dak*; str. 7.

đaku razvijeni su osnovni tematski, idejni i aktantski potencijali kojima će hrvatski roman operirati sve do kraja XIX. stoljeća. Kraljevićevu »formulu«²² ljubavne priče koja ima i nacionalne i socijalne implikacije, Šenoa će uskoro dovesti do savršenstva.

IV

Kraljevićev *Požeški đak* bio je značajan umjetnički impuls: od njega je stvaralačka crta hrvatskog romana neprekinuta do danas. Početničke slabosti, zahvaljujući geniju Šenoinu, ubrzo su savladane, pa se roman i u nas uzdiže na razinu prave umjetničke forme, sposobne i za najviše estetske domete. On pridobiva domaću publiku i stvara široku čitateljsku bazu čiji će promjenljivi ukusi i interesi ubrzo utjecati na umjetničku proizvodnju i uvjetovati diferencijaciju romanesknih diskursa. Od tada hrvatski roman ponovno slijedi, što s većim što s manjim vremenskim zaostatom, one modele i umjetničke koncepcije koje se formiraju u romanesknoj proizvodnji zapadnoeuropskoga kulturnog kruga. S porastom proizvodnje i osvajanjem čitatelja roman postaje sve više i predmetom kritičkih razmatranja: u nas se počinje oblikovati i teorijska svijest o romanu.

Nakon *Požeškog đaka* na novi roman nije trebalo dugo čekati: objavio se on već iduće godine. Dragojla Jarnević (1812–1875) objavljuje, naime, 1864. godine u časopisu »Domobran«²³ u nastavcima roman *Dva pira*²².

Djelo je široko zasnovano: vremenski raspon radnje obuhvaća nekih dvadesetak godina. Roman ima nekoliko fabularnih crta koje teku usporedno i koje je prilično teško slijediti i povezati. Ljubavne intrige i ovdje su u središtu pozornosti, a u tvorbi zapleta značajnu ulogu imaju ponovno elementi preuzeti iz avanturističkih romana: neobični događaji, nagli preokreti, nemotivirani postupci, shematični likovi i sl. U pogledu konstrukcije, izgradnje aktanata i vođenja naracije *Dva pira* ne predstavljaju osobit napredak u odnosu na Kraljevićevo djelo. I stil je jednako patetičan, zasićen moralizmom i izvještačenom sentimentalnošću:

»Hej!«²⁴ zajuška momak privinuv ljubu gorućemu srcu, 'Maksice, ti me ljubiš! ljubiš me, pa neka mi sada dodju svi učeni i mudri ljudi, te neka gledaju sreću moju! Dušo ti moja! a tebe nebih doista s nikakovom čašću najučenijega muža zamienio; svi su siromasi, koje i žalim, jer

²² *Dva pira*. Izvorni roman od Dragojle Jarnević. »Domobran«, br. 1–109, 1/1864.

*jim je srce pusto uz mrtve knjige, dočim je u mene vatre, života, ljubavi, nježne odane ljubavi', i sve čvršće privijaše ju grudim, dočim ona glavom mu o grud oslonjena, neizrecivim ćućenjem slušaše odbijanje njegova srca*²³.

Ipak, Dragojla Jarnević unijela je u svoj roman neke crte na tematskom i idejnom planu koje će se pokazati neobično važnima i produktivnima u kasnijem razvoju hrvatskog romana. Roman *Dva pira* prikazuje, naime, emocionalno sazrijevanje i emancipaciju plemkinje Blaženke Nehajković. Njezin je životni put i razvoj upravo impresivan: uspjela se othrvati utjecaju svoga oca, madžarona, tiranina i izdajice, i postati vatrenom ilirkom; uspjela se izdići iznad važećih društvenih kodeksa, osuditi vlastitu klasu i ideju plemenitosti po rodu; uspjela je, napokon, savladati osobni ljubavni neuspjeh, točnije prevladati ga plemenitošću, prijateljstvom i altruizmom. Prateći nesretnu sudbinu svoje glavne junakinje, Dragojla Jarnević postavila je temelje općem idejnom i moralnom stavu koji će doskora, uz stanovite varijacije, preuzeti i Šenoa. Njezina ideološka pozicija dosljedno je antiaristokratska: Jarnevićeva afirmira ideje jednakosti, slobode i demokracije. Plemić Nehajković je zao i pohlepan, usto i madžaron, izdajica vlastita naroda. Kroz njegova usta progovaraju reakcionarne ideje, težnja da se održi društveni status quo:

*»Pustite seljana, da ostane kmet u svem i svakom odnošaju. Nam je liepo i dobro u savezu s Magjari, pa ni seljanu našem netreba boljega dobra, nego što ga sada uživa. Dok je u seljana vina, hljeba i mesa, on je u svom raju, pa za što da ga iz njega tjeramo? Čim ima narod više znanja, više ima i potrebštinah, i čim je unj više duševne snage, veći je odpor i neposlušnost naprama poglavarstvu*²⁴.

Roman *Dva pira* prepun je čistoga domovinskog zanosa i slavenskog osjećaja. Čitav tematski kompleks zapravo je, izravno ili neizravno, u funkciji didaktičkog cilja: afirmacije nacionalne ideje. Idejne tekovine narodnog preporoda ističu se eksplicite i predstavljaju etičku osnovu djela. Naime, prema njima se određuje djelovanje svakog pojedinog aktanta. Eksplicitan je i protumadžarski stav. Na stranicama Jarnevićina djela prisutni su, dakle, isti oni ideologemi koje će kasnije preuzeti Kumičić, Kovačić, Zagorka i dr.

²³ Ibid.; »Domobran«, br. 33; 23. VI. 1864.

²⁴ »Domobran«, br. 27; 16. VI. 1864.

V

Sve do pojave Augusta Šenoe hrvatska književnost nema pravog romansijera. Posrijedi su isključivo pojedinačni pokušaji, traganja u raznim smjerovima bez značajnijeg utjecaja na književno stvaranje u svom vremenu, pa i kasnije. Ipak, već u toj predšenoinskoj romanesknoj tradiciji javljaju se strukturalni arhetipovi, bitni romaneskni modusi koje će Šenoa uskoro kodificirati i udahnuti im umjetničku dimenziju. Tako je i simplificirani model povijesnog romana realiziran upravo u ovom razdoblju. Autor je tog našeg prvog pravog povijesnog romana Ivan Krstitelj Tkalčić (1840–1905), a djelo nosi naslov *Severila ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku*.

Tkalčićev roman, koji ne spominje ni jedna povijest hrvatske književnosti, izišao je u Zagrebu 1866. godine²⁵ i punih pet godina prije Šenoina *Zlatarova zlata* inaugurirao praksu naše povijesne fikcije s naglašenom didaktičkom i moralnom tendencijom. *Severila* stoji, dakle, u ishodištu produktivne linije hrvatskoga povijesnog romana, romaneskne podvrste koja se, u nizu svojih varijanata i realizacija, od kanonizirane (Šenoa, Tomić, Gjalski, Kumičić, Nehajev, Aralica) do nekanonizirane (Deželić st., Zagorka, Dragošić, Matko) pokazala jednim od najvitalnijih dijelova naše prozne književnosti.

Roman se bavi progonom kršćana oko Siska u doba cara Dioklecijana i sisačkoga biskupa Kvirina početkom IV. stoljeća. Tkalčićevo je djelo zapravo proizvod iznenada probuđenog interesa za ranokršćansku problematiku u europskim književnostima, koji je svoj najjasniji umjetnički izraz dobio u romanu *Fabiola* (1854) engleskog kardinala Nicholasa Patricka Wisemana. Upravo je Wisemanova *Fabiola* poslužila Tkalčiću kao neposredan uzor.

Autor *Severile* znatan je dio svoje kreativne energije utrošio za izgradnju preciznog povijesnog okvira, scenografije i lokalnog kolorita u koji će smjestiti radnju. Na svakoj se stranici osjeća da tekst piše zapravo povjesničar: sve vrvi od raznih podataka, povijesnih opisa i datacija, latinskoga stručnog nazivlja, opisa običaja i objekata iz rimskog doba i sl. U odljem predgovoru autor iznosi povijest grada Siska od njegova utemeljenja i posebno se zadržava na ulozi i važnosti grada u rimskom razdoblju. I u samom fikcionalnom dijelu potanko se opisuje izgled grada, a njegova arhitektura ima važno mjesto u samoj gradnji priče. Na kraju djela, u posebnom dodatku, kao u kakvoj

²⁵ Ivan Krst. Tkalčić: *Severila ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku*. Historična pripoviest iz četvrtoga stoljeća. U Zagrebu, tiskom i troškom Albrechtovim, 1866.

povijesnoj raspravi, navode se poznati i manje poznati rimski spomenici »koji se danas jošter nalaze u Sisku«.

Ipak, i takva vjerno, gotovo egzaktno ocrtana povijesna pozadina samo je dekor u koji je smještena tragična ljubavna priča o kršćanki Severili i poganinu Marcelijanu. Osnova fabularne progresije i u *Severili* je, *sensu stricto*, ljubav dvoje mladih kojima se na putu prema konačnom združenju isprečuje niz zapreka. Međutim, bitna je novina u Tkalčićevu romanu ne samo u tome što su Severila i Marcelijan žrtve velikih povijesnih zbivanja (progon kršćana), nego i što svoju ljubav daju kao залог vjeri i vječnom životu. Severilina je sudbina »istinska svjedodžba uzvišenosti kršćanstva«; razna zbivanja u romanu i iskušenja kroz koja prolazi glavna junakinja imaju samo zadatak da učvrste njenu vjeru:

»*Netugujte za mnom, veljaše tiho bolestnica zrijuć im rosne oči, i primiv Valerijinu ruku, koja joj do postelje stojala, reče 'ja se radujem ovom času, jer će mi otvoriti vrata vjernoga života. Znađem dobro, da nisam dostojna nazvati se kćerom tvojom o Bože, ali to znađem, da ti neće neugodno biti, ako te nazovem otcem, a koje diete da se neoveseli, kada pohrli u naručje očevo?'*»²⁶

Severila je u biti roman s tezom, prava apologija kršćanstva i vjere, sa snažnim moralističkim implikacijama. Međutim, i u tvorbi zapleta i u pokretanju radnje koriste se i ovdje, kao i u gotovo svim našim romanima šezdesetih i sedamdesetih godina, elementi preuzeti iz trivijalne romantičarske literature (otmice, spletke, promjene identiteta, trovanja, misterij u prošlosti lika i sl.). I likovi su crno-bijeli, potpuno shematizirani. Oni, doduše, žive u četvrtom stoljeću, ali po duhu, karakteru i izvedbi pripadaju jednom drugom svijetu, svijetu predromantičarske sentimentalne literature. *Severilom* dominira težnja prema vrlini, pijetizam i božanski zakoni dobra i zla, a akteri su »osjećajne duše« sklone nježnosti, sućuti, čednosti i melankoliji. Tom raspoloženju odgovara na planu izraza amalgam patetike i sentimentalizma, duge moralističke sekvence koje retardiraju radnju i lirski izljevi kao obvezatna literarna konvencija.

U retoričkoj strukturi *Severile* dominira sveznajući dramatizirani pripovjedač koji se neprekidno upliće u radnju, obraća hipotetičkom čitatelju i vodi s njime prisnu konverzaciju. Zanimljivo je da pripovjedač opisuje događaje iz rimske povijesti iz »svoje« devetnaestostoljetne perspektive. Stoga dolazi do stalnog ispreplitanja vremenskih rakursa,

²⁶ Ibid.; str. 228.

do ektemporacija kojima se ogoljava postupak i razbija estetska distanca.

Tkalčićevo djelo ne može izdržati ozbiljnije estetske prosudbe. Toga je svijestan i sam autor pa, kao i Kraljević, u predgovoru moli čitatelja da »ovaj [...] prvenac na romantičnom polju odviše strogo nesudi, buduć da kod nas jošter to polje na ugaru leži«. Ipak, *Severila* je važna karika u razvoju hrvatskog romana: to je prvi pokušaj da se povijesna građa prezentira kao agens romaneskne fikcije.

Od ukupno četiri hrvatska romana objavljena šezdesetih godina prošlog stoljeća²⁷ konstrukcijski je najzanimljiviji i najsofisticiraniji *Ispovijest* Blaža Lorkovića (1839–1892). Lorkovićev roman pisan je epistolarnom tehnikom i predstavlja u našim relacijama prvi primjer multiperspektivnog pripovijedanja. U djelu, naime, ima više naratora, više autora pisama i više različitih recipijenata, a dijelovi priče slažu se kao u kakvu mozaiku na osnovi informacija iz svakog pojedinog pisma. Glavni je narator Antun Gostinski; on je autor najvećeg broja pisama u kojima svom prijatelju Mirku Božiću piše o sebi i o svojim ljubavnim jadima. I sva ostala pisma u funkciji su reljefnijeg osvjetljavanja Gostinskijeva karaktera i dodatna informiranja o pojedinim događajima iz drugog rakursa. Osim pripovjedača/pošiljalaca pisama javlja se i nadređena autorska svijest u funkciji aranžera, komentatora i posrednika epistolarnog materijala, a umetnuti su i odlomci iz Gostinskijeva dnevnika.

Elementi epske strukture (zaplet, situacije, karakteri) formiraju se posredno, na osnovi povezanosti pisama. Ukinuta je i stroga kronologija zbivanja, a fabularna progresija ovisna je o ritmu izlaska pisama. Napetost na crti doživljeno–isprispovijedano neprekidno varira jer pošiljatelj pisma čas izvještava o onome što se neposredno događa, a čas o onome što se davno dogodilo. Osim toga, između pojedinih pisama dugi su vremenski prekidi, pa i temporalna organizacija podcrtava mozaičnost priče.

Odabir epistolarne tehnike omogućio je Lorkoviću da veću pozornost posveti raščlambi emocija, psiholoških stanja i neposrednom slikanju doživljenog. Glavni akter priče Gostinski osvjetljen je s različitih strana. On priča o sebi, iznosi svoje filozofske i moralne nazore, a istodobno iz ostalih pisama saznajemo i to kakvim ga drugi vide. Roman, dakle, operira s nekoliko pripovjednih perspektiva i s različiti-

²⁷ Mislimo samo na cjelovite romane pa stoga ne računamo Nemčićev *Udes ljudski*, a ni dio romana *Marija Konavoka* Mate Vodopića objavljen 1863. u listu »Niz bisera«.

tim subjektivnim vidovima. Homogenost i monološka svijest se rastaču u svojevrsnoj rašomonskoj igri.

Kao i Jarnevićkina *Dva pira*, i Lorkovićeva *Ispovijest* izlazila je u časopisu, u nastavcima²⁸. U romanu se osjeća snažan utjecaj Goethe-ova *Werthera*, i to ne samo u odabranoj tehnici, nego i u koncepciji glavnog lika. I Gostinski je, poput Werthera, romantična duša bogata unutrašnjeg života, sklona melankoliji i kontemplaciji. Obojica ispovijedaju u svojim pismima najtananije misli i ljubavne osjećaje. Kao predložak priči o Gostinskom poslužila je sudbina pisca Antuna Nemčića, a kao likovi u romanu nastupaju i ilirski prvaci Stanko Vraz i Dragutin Rakovac. Zanimljivo je, međutim, da ni Lorkovićev roman nije naišao na gotovo nikakav odjek u našoj kritici i književnoj povijesti²⁹. Potpuno nepravedno, jer bez obzira na sve mane i naivnosti *Ispovijest* je najbolji naš roman prije Šenoe.

S Lorkovićem završava jedna faza u evoluciji hrvatskog romana, faza uvježbavanja, početništva, osvajanja forme i pripovjednih tehnika, faza rješavanja osnovnih kompozicijskih problema. Već početkom sedamdesetih godina hrvatska književnost dobiva svoga prvog pravog romansijera — Augusta Šenou.

Krešimir Nemec

28 Blaž Lorković: *Ispoviest*. Roman u listovih. »Dragoljub«, br. 26–37. II/1868.

29 Ni Tkalčićev ni Lorkovićev roman ne spominju se ni u najopsežnijoj studiji o ranom hrvatskom romanu koju je napisao Stanko Lasić (*Roman Šenoina doba 1863–1881*. Rad JAZU, knj. 341. Zagreb 1965; str. 163–230.)

O DJELU IVANA ANTUNOVIĆA »RAZPRAVA O PODUNAVSKIH POTISANSKIH BUNJEVCIH I ŠOKCIH«

Nakon 100. obljetnice smrti preporoditelja Ivana Antunovića

Među djelima Ivana Antunovića, preporoditelja među bačkim Hrvatima najčešće se spominje njegova velika *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom... Beč, 1882.*¹ (dalje: *Razprava*). Pisci većinom ističu spomenuto djelo kao povijesnu knjigu dok su u manjini oni koji priznaju da u knjizi ima doduše povijesnih podataka, ali oni nisu znanstveno zabilježeni i protumačeni. Uputno je stoga, makar i nakon 100. obljetnice Antunovićeve smrti, zabilježiti nekoliko misli i činjenica o djelu koje je do sada imalo dva izdanja (Beč, 1882. i Sombor, 1930)².

Budući da su životopisni podaci o Ivanu Antunoviću (1815–1888)³ poznati, bit će u ovom članku spomenuti samo oni koji su relevantni za *Razpravu*, ali zato će osim bibliografskih podataka pozornije biti zabilježeni vrela i literatura kojima se pisac služio, kao što će vrednovati postupak Antunovićev u obradbi građe i sadržaj knjige. Predložak će biti bečko izdanje *Razprave*⁴.

1 U opsežnoj knjizi: *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca. Zbornik za nar. život (...)*, knj. 50. Zagreb 1986; služio sam se *Razpravom* objelodanjenom u Beču 1882. Također i u ostalim svojim radovima.

2 Usp. I. Kujundžić: *Bunjevačko-šokačka bibliografija*. Rad JAZU, knj. 355. Zagreb 1969, 714.

3 Matija Evetović: *Život i rad biskupa Ivana Antunovića*, Subotica 1935. — Ante Sekulić: *Preporoditeljska i povijesna baština Ivana Antunovića*. *Croatica christiana periodica*, 2, Zagreb 1978, 47–63, 185–188.

4 Predložak je bio posuđen iz knjižnice franjevačkog samostana u Baču u vrijeme dok sam proučavao arhivsku i drugu kulturno-književnu baštinu sačuvanu ondje (god. 1976/77).

PODACI O KNJIZI

U poznatoj *Bunjevačko-šokačkoj bibliografiji*⁵ (dalje: *Bibliografija*) zabilježio je Ivan Kujundžić na dva mjesta podatke o Antunovićevoj *Razpravi*. Najprije o prvom izdanju:

ANTUNOVIĆ, Ivan. — Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom. Napisao Ivan Antunovich, kalačkobačke biskupije svećenik. — U Beču, Tiskom Friederika Jaspera, 1882, 8° 182 str.⁶

Pripominje I. Kujundžić da se primjerci čuvaju u njegovoj knjižnici⁷, u Gradskoj biblioteci u Subotici, a priložio je i fotografiju naslovne stranice *Razprave* u prilogu, str. IX. Nije dokučivo, međutim, zašto nije spomenuo dva primjerka u franjevačkoj knjižnici u Baču⁸, u subotičkom franjevačkom samostanu i Biskupijskoj knjižnici (ima je također u obiteljskim hrvatskim kućama i knjižnicama).

Drugi put spominje I. Kujundžić u svojoj *Bibliografiji* Antunovićevu *Razpravu* na str. 714. pod br. 310.

VUJEVIĆ, dr. Paja. — Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom. Napisao Ivan Antunović, kalačkobačke biskupije svećenik. — Izdaje: dr. Paja Vujević, advokat, Sombor, stamparija »Općinski glasnik«, Sombor, 1930, 8° 234 str.

Podaci su točno zabilježeni pa je lako utvrditi da je nakladnik samo u nekim riječima izmijenio pravopis, ali nije bitnije dirao u izvorni naslov. Nije jasno zašto je Kujundžić nedosljedno prema ostalim postupcima u ovom slučaju istaknuo ime nakladnika kada on nije pisac. (Danas bi bibliografi jamačno uz prvo izdanje djela dopisali, zabilježili drugo, treće i tako redom.)

U spomenutom najznačajnijem kulturno-povijesnom djelu, u svojoj *Bibliografiji*, spomenuo je Ivan Kujundžić zasluge pisca *Razprave*:

»Ivan Antunović je svojim knjigama počeo buditi uspavanu svijest svojih zemljaka. On je prvi koji je *svestrano obradio povijest Bunjevaca*

5 Rad JAZU, knj. 355. Zagreb 1969; str. 667–769. Posebni otisak (oko stotinjak primjeraka).

6 I. Kujundžić: *Bibliografija*, br. 157; str. 702.

7 Nažalost, spomenute knjižnice danas nema. Prvu Kujundžićevu zbirku knjiga oduzela je vlast 1947. i mogu se pojedini primjerci naći u Gradskoj knjižnici u Subotici, u Novom Sadu, Beogradu, a također i u privatnim knjižnicama. Zbirka nastala poslije, raspršena je nebrigom nakon Kujundžićeve smrti.

8 U spomenutoj knjižnici franjevačkog samostana u Baču 1977. sačuvana su i pohranjena dva primjerka *Razprave*. Usp. A. Sekulić: *Drevni Bač*. Split 1978; 72, 98 (br. 26).

i Šokaca (podcrtao A. S.), koju su poslije — nakon 50 godina — obrađivali također Petar Pekić, Matija Evetović, Josip Bajše Vojnić i Joso Šokčić⁹. Kujundžić nije spomenuo Jovana Erdeljanovića¹⁰, koji se služio *Razpravom*, ni Stjepana Beata Bukinca¹¹, Miju Mandića i druge¹².

ANTUNOVIĆEVA LITERATURA ZA RAZPRAVU

Prema životopiscima, posebice M. Evetovića, počeo je Ivan Antunović »djelovati na književnom polju godine 1870, u 55 godini svoga života«¹³ što treba imati na umu u prosudbi njegove *Razprave* koja je objelodanjena, kako je spomenuto, desetak godina nakon toga »početka«. Treba također priznati Antunoviću iskrenost i rijetku čestitost kada piše Iliji Okrugiću (15. siječnja 1876) da je spisateljski posao za mlada čovjeka, a njemu pak manjka temeljito poznavanje književnog jezika, oskudijeva također u mislima. No, odlučio se »u 12 satu na rad pokrenuti« kako bi »rascipkane sile znao sjediniti da se što znamenito poduzme« (pismo 2. lipnja 1871)¹⁴.

I kada se bude spremao za *Razpravu* pisat će Antunović (26. listopada 1879) da je vrlo pogriješio »budući da sam mislio, da ja i ono možem, što je samo za poštene mlade ljude dozvoljeno (...), običem Baju, Sombor, Segedin, Budim i Gyöngyös u najgorem vremenu (u kasnu jesen, A. S.) tražec u Archivi nešto o starinah Bunjevačkih, pa se gorko razboli«¹⁵.

Prema vlastitom priznanju Blažu Modrošiću i Iliji Okrugiću proučio je Antunović građu u Beču i Budimu (u državnim arhivima), zatim ljetopise u Segedinu, Subotici, Baču i Baji, gradske archive u Baji, Segedinu, Somboru i Subotici¹⁶. O podrijetlu Bunjevaca tražio je mišljenje Ivana Murgića, umirovljena pukovnika, ličkog Bunjevca; proučio je o tomu knjige mađarskih pisaca. Koliko je vremena utrošio u

9 I Kujundžić: *Bibliografija*, 670. Uvod.

10 Jovan Erdeljanović: *Poreklo Bunjevaca*. Izdanje Srpske kraljevske akademije. Beograd 1930. Spominje Iv. Antunovića primjerice na str. 6, 7, 9, 14, 26, 70, 71, 72, 73, 74, 91, 320–321.

11 Beato Bukinac: *De activitate Franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII*. Pars dissertationis ad laurem. Zagreb 1940.

12 Nakon smrti Ivana Kujundžića objelodanjeno je niz radova u kojima se spominju Ivan Antunović i njegova *Razprava*. Primjerice u radovima F. E. Hoška, A. Sekulića i drugih. Usp. literatura o I. Antunoviću u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, 1; Zagreb 1983, str. 201.

13 M. Evetović, *nav. dj.*; 47.

14 *Ondje*.

15 *Isto djelo*: 93.

16 Usp. Ivan Antunović: *Razprava*, 3–6, Neven, XIV (1987), str. 151.

skupljanju građe, teško je sasvim pouzdano utvrditi: poznato je samo da se tim poslom bavio od 1874. i da je: »Četir nedilje [...] propatio u bečkih i budimskih Archivi, al mal ako nisam prošo, ko ovogodišnji žeteoci, vlata se pokazivalo sila, al veoma malo zrna«. (Pismo Iliji Okrugiću, 3. rujna 1879)¹⁷.

Gdje i što je Antunović skupio može čitatelj naći na prvim stranicama *Razprave* (str. 3–6), a nedavno je i spomenuti Ivan Kujundžić u svojoj knjižici *Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata*¹⁸ objelodanio popis Antunovićeve literature:

KUKULJEVIĆ IVAN, Pannonia rimská. Rad Jugoslavenske akademije, knj. XXIII. — KÖHLER KARL, Geschichte der Baukunst, Stuttgart 1866. — ENTSTEHEN CHRISTL. REICHE. — Jireček, Wien 1870. — CSEVAPOVICH GREGORIUS, Memoria gentis Illiricae. (Rukopis) — MAURUS, Orbis Regn. Slav. — STATIST. ORBIS, Vienne 1827. — ARCHIV KAMERALSKI U BUDIMU — P. Pr. URBAN FRIEDRICH, MINOR. S. O. Francisci strict. observ. St. Salvat... Cassoviae 1759. ad conventum Szegedin. — CZOBOR Dr. BELA, Keresztény Archaeologia, t. I. — KALLAY, Serbische Geschichte — KOLLER JOS., Prol. in Hist. 5 Eccl. — MIKLOSSICH, Slavische Bibliothek, Wien 1851. — HENSZLMANN, Magyarország Misemlé Rei, 1876. — MESIĆ MATO, Poviest Isusove Crkve, Zagreb 1865. — APPIAN, De bellis Illiricis. — GEHEIM-ARCHIV-COMMISSIO, Aulica § 50. — HOF- und STAATS-ARCHIV v. böhm Relation 1747. — HISTOR. ILLIR., Pest 1855, pars I. — RAČKI dr. FRANJO, Hrvati prije XII st. (Rad Jugoslav. akademije, knj. 56) — HISTORIA ARCANNA — KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, Vladaoci Bugarah, Hrvatah i Srbah (Rad Jugosl. akademije, knj. 57) — BRÜSSLE T., Recensio cleri 5 Eccl., t. III. — Vizita pečuvške dijeceze 1755. — BUNJEVAČKE I ŠOKAČKE NOVINE 1870. — ETHNOGRAPHIE VON UNGARN. — POZOR 1882, br. 47. — ROHONYI G., Palma quam Dugonich, Similesque... — BUDIMSKI ZEMALJSKI ARKIV, fascikl 1710, br. 29. — THEATRUM ORBIS TERRARUM, SEU ATLAS, Antverpiae 1570. (Nalazi se u kaločkoj knjižnici). — RUKOPIS ĐURE SRIEMCA izdan po Gustavu Venzelu 1857). — PESTI FRIGYES, Eltűnt Vármegyék. — KATANČIĆ, Specimen Philol... — BRODERICUS STEPHANUS, Narratio de proelio quoad Mohacsium an. 1526. — SZEREMI GYÖR-

17 Usp. M. Evetović: *nav. dj.*; 93.

18 Ivan Kujundžić: *Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata*. Matica hrvatska. Zagreb 1968; 14–17. Nažalost, to Kujundžićovo djelo nema posebne znanstvene vrijednosti i zaostaje umnogome za *Bibliografijom*.

GY EMLÉKIRATA 1484–1543. — COMITIALIA. Hof-Archiv. — KATONA STEPHANUS, Historia critica. — STIRPS MIXTA, Sv. 12. — HOF-BIBLIOTHEK, Wien, Rukopis. — REICHS FINANZ ARCHIV. Beč. — GLASNIK ĐAKOVAČKI 1880. — RAD JUGOSLAV. AKADEMIJE, knj. VIII. — HÖFLER dr CONST., Oesterreichische Geschichte für das Volk. — SCHAFARIK, Geschichte der Süd. Slav. — ZEISBERG dr HEINRICH, Oester. Geschichte — RAD JUGOSLAV. AKADEMIJE, knj. 21. — PALM. NOT. RER. HUNGAR. Pars II. — CSEVAPOVICS GREGORIUS, Synoptico memorialis Catalogus Obs. Minor, Prov. St. Joannis a Capistrano, Budae 1823. — REICHS FINANZ ARCHIV. Fasc. 15.399 Wien — PROTOCOLLUM CONVENT. GRADIŠKA IN ARCHIVO BUDENSI PP. FRANCISCANORUM — ALTA CONGREG. ROM. GENER. 1693. — KATONA STEPHANUS, Hist. ecclesiae Colocensis. — MEMORIA SUCCINTA ENNARRATIO MEMORABILIS CONV. BAJA. — BRÜSSEL, Recensio univ. cleri 5 Eccl. — HISTORIA DOMUS MARIA TERESIOPOLITANAE RELIGIOSORUM ORD. S. Francisci. — HISTORIA DOMUS CONV. PP. S. FRANCISCI SERAF. PROV. SS. SALVATORIS, Szeged. — PROTOCOLLUM CONVENTUS PP. Franciscanorum Zombor. U budimskom arkivu. — Arkiv bačke županije. — PALMA CAROLUS, Notitia rerum Hungaricarum. — SMIČIKLAS TADE, Poviest Hrvatske. — PAVICH EMERICUS, Ramus viridantis olivae..., Budae, 1766. — Zapisnik bačke županije 1753. — RELATION UBER DIE SLAVONISCHE FESTUNGEN. Die Handschriften des Haus, Hof und Staatsarchives 1747. Dr. C. Edit. v. Böhm. — ILLYR. HOF-ARCHIV. MILITÄR. Instr. § 40. — HOF-GEHEIM-ARCHIV. Instr. pro Commissione Lambergiana, 3 sept. 1701. — MAGYAR AKADEMIA SZÓTÁRA 1865. — FINANZ ARCHIV. FASC. 169. absque dato. — ZAPISNIK BAČKE ŽUPANIJE od 15. srpnja 1748. — LJUBIĆ ŠIME, Odnosaji među Dubrovnikom i Mletci. (Rad Jugosl. akademije, knj. 5. str. 51) — MIGNE, Histor. Eccles. Tomus 22. — PERČIĆ* PETRUS, episc. Zagreb., Informatio de Valachis seu Rascianis. Hof-Archiv Nr. 121. — RESCRIPTUM DEPUTAT. Gentis Illyricae dat. sub. Basilio Dimitrievich Episc. Budensi. Hof-Archiv Wien. — KURZE AUSKÜNFT FASC. I. u 6 A Hof-Archiv. — HOF-ARCHIV, Franz Jozef v. Köller. Systema manusc. Folio 232. — HOF-ARCHIV ACTA ILLYR. — »SRIEMSKI HRVAT«, br. 49, Vukovar 1880. — »SARAJEVSKI LIST«, br. 38, 1882.¹⁹

* pogrešno: radi se o PETRETICHU (ispr. A. S.).

19 Nav. djelo; 14–17.

Bez tumačenja I. Kujundžić je uključio u spomenutu knjigu popis Antunovićeve literature, na što je kao sastavljač knjige imao pravo, a sadržaj djela je mogao biti na taj način obogaćen. Međutim, nameće se niz pitanja: može li takav popis Antunovićeve literature zadovoljiti znanstvenike i povjesničare; mogu li popisana djela pomoći suvremenom povjesničaru u proučavanju povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata u najvažnijim pitanjima podrijetla, selidaba i opstojnosti spomenutog dijela hrvatskog naroda na području međuriječja između Dunava i Tise, od Budima do Zemuna; kako je u razdoblju od 1874. do 1880. ili 1881. boležljiv čovjek — prema vlastitom priznanju — uspio Antunović pročitati, svladati toliku arhivsku građu i pročitati knjige koje spominje u svojem popisu? Mogla bi se nizati i druga pitanja na koja ne ću odgovarati u ovom članku. No činjenica da Antunović — primjerice — spominje »Archiv kameralski u Budimu« bez ikakve druge oznake (sign., fasc., regest i sl.) ili knjigu »Kallay, Serbische Geschichte« bez mjesta i godine tiskanja (ne spominje ni imena pisaca značajnijih knjiga Henszlmanna, Appiana, Katančića, Šafarića itd.), ne spominje gdje se čuva rukopis G. Čevapovića »Memoria gentis Illiricae«, gdje ljetopisi samostanski (protocollum) gradiški, somborski, tko je pisac (ili pisci) »Etnographie von Ungarn« itd.

Jamačno je Ivan Antunović znao da mu osim ljubavi prema sunarodnjacima i zavičaju manjka stručna naobrazba za povijesna istraživanja pa je prije tiskanja svoje velike knjige napisao:

»Može biti, da bi se što o njima (Bunjevcima) i njihovom dolasku moglo naći, no to bi silnih žrtava i velika truda stalo, pošto bi se moralo premetnuti arhive bačke, baranjske i virovitičke županije, arhive subotičkog, somborskog, pečuskog i osiječkog magistrata, arhiv kalačke nadbiskupije i pečuske biskupije, naposljetku i bivše kameralne administracije sva vajkadašnja arhiva, koja se sada u Budimu nalazi. Po tome se vidi, da bi jedan čovjek godinama trebao, da se isključivo time bavi i još ne bi bio siguran, da bi došao do povoljnog rezultata«²⁰.

Popis literature i sadržaj spomenutog pisma Ivana Antunovića svjedoče o smišljenom pristupu skupljanju građe i radu. Svoje zamisli o postupku nastojao je Antunović zbiljski i pošteno obaviti. Ali prekratak je bio preostali dio Antunovićeva života da bi, opterećen svagdašnjicom i krhkim zdravljem, dopunio svoju izobrazbu, usavršio svoje

²⁰ *Letopis Matice srpske*, knjiga 128. Novi Sad 1881; 103. — Pismo Ivana Antunovića Lazi Kneževiću.

pero. Nemoć i skromnost miješaju se u Antunovićevu biću te 1. travnja 1880. piše Iliji Okrugiću:

»Još i sad sastavljam, sabiram documente za moju historiju, koja će veoma čudna biti, za koju, kad bi tko vidio sad koliko štijem i prigledam i koliko trošim, te sravni s ono malo ploda, što će se u povjestnici bunjevačkoj pokazati, taj bi reko: nascetur riduculus mus (rodio se miš)«²¹.

No mora se Ivanu Antunoviću priznati iznimna zauzetost u radu, u povijesnom proučavanju minulih stoljeća njegovih sunarodnjaka. Svijesno i savjesno Antunović se prihvatio posla poučen životnim iskustvom »da čovik samo toliko izvađa iz sebe silah, koliko je ovih mogao crpiti iz prošlosti svojih starijih«²².

Zanimljiv je podatak koji je Antunović zabilježio u »Predgovoru« svoje *Razprave* u svezi sa skupljanjem građe. U zahvali, naime, svim pomagačima piše:

»Vrh svih pak budi (hvala, A. S.) najtoplija učenom Franjevcu, otcu Euzebiji Fermendžinu, bajskog manastira predstojniku, koji mi je blagodarno neizbrojenih podatakah na razpolaganje posudio«²³. Antunović je, dakle, radio uz pomoć vrsnoga povjesničara E. Fermendžina. Hoće li ikada biti proučena i otkrivena širina i dubina suradnje između dva povijesna velikana: Antunovića, bačko-aljmaškog svećenika i uglednika, i učenoga i skromnog franjevca E. Fermendžina, rodом iz banatskog sela.

SADRŽAJ RAZPRAVE

Građu je Ivan Antunović složio u spomenutu knjigu *Razprava*. Knjiga je tiskana u veličini 8°, ima tri dijela, 22 poglavlja, 180 stranica. Sadržaj knjige raspoređen je prema dijelovima i poglavljima kako slijedi: »Uvod — I. dio: Mučeničтво Slavenah — Slaveni već prvih stolietja kršćanstva dobrim dielom bijaše u njedra svete majke crkve uvedeni — Uzroci zbog kojih kršćanstvo umah iz prva nije se u Slavenih učvrstilo, i svoje dobrotvorne sile u njih razvilo — Gdje mogu korien svojeg poriekla tražiti Bunjevci i Šokci podunavski — Da li je opravdano reći: da Jugoslaveni nisu imali sposobnosti za osnivanje države — Udes Slavenah u obće — II. dio: Srodnost Bunjevaca i

21 Usp. M. Evetović, *nav. dj.*, 95 (autorov pravopis je sačuvan).

22 *Razprava, Predgovor*; 3-4.

23 *Isto djelo*; 6.

Šokacah s Hrvatimi i Srbimi, po svem jugu rasprostranjenimi — Različita mnjenja o imenu Bunjevac i Šokac — Bunjevci i Šokci u podunavlju i potisju starosjedioci — Uzroci pada Slavenah — Slaveni u doba dolazka Magjarah, i osnivanja države Ugarske — Muhačka bitka god. 1526. i njezine posljedice — Udes Slavenah podunavskih i potisanskih poslie bitke Muhačke — Nove naselbine Slavenah u podunavje i potisje — Zasluge Slavena podunavskih i potisanskih po državu Ugarsku, i njihovo premučno stanje, sve do izgnanja Turčina iz Ugarske — Zasnivanje graničarstva (militarije) — Neumrle zasluge i patnje stoljetne graničarah — III. dio: Srodnost sudbine Bunjevacah i Šokacah s onom Srbina ugarskog — Uzpirivanje ljubavi međjusobne, bilo bi po svemu opravdano — Dosadanja nastojanja obijih stranah međjusobno podronjavaju temelj bitisanja Slavenstva — Govorili vođe ovdje i ondje što im drago, al ostaje istinom: da po Magjara neima drugdje spasa, već u ozbiljnoj ravnopravnosti svih narodnosti ugarskih, a po nas jugoslavene jedino u miru i sjedinjenju vierskom«.

U pregledu sadržaja *Razprave* lako je utvrditi značajke pišćeva pristupa obradbi skupljene građe i želju da svoje sunarodnjake Bunjevce i Šokce prikaže kao dio, sastavni dio slavenskog svijeta, dio Slavena koji su »već prvih stolietja kršćanstva dobrim dijelom« u njedrima »svete majke crkve« (Pogl. 3). Iz uopćenoga Slavenstva izlučio je Antunović svoje Bunjevce i Šokce i istaknuo »srodnost Bunjevacah i Šokaca« s ostalim slavenskim narodima rasprostranjenim »po svem jugu« (Pogl. 8). Suživot Antunovićevih sunarodnjaka u Ugarskoj s Madžarima posebice je zanimalo pisca pa je svoja razmišljanja o tome zaključio: »da po Magjara neima drugdje spasa, već u ozbiljnoj ravnopravnosti svih narodnosti ugarskih«²⁴.

Iz naslova pojedinih poglavlja *Razprave* može se bez teškoća utvrditi da je djelo pisao svećenik, koji je po staleškoj službi revnitelj miroljubiva života i suživota s drugima, ali također i domoljub koji u društvenim prilikama osamdesetih godina prošloga stoljeća (nakon Bachova apsolutizma i Austro-ugarske nagodbe 1867) želi upozoriti svijet na hrvatski živalj u Podunavlju i Potisju, na narod starosjedilački (usp. Pogl. 10) koji u raznim državnim nagodbama ne smije biti zanemaren. Poput ostalih hrvatskih preporoditelja, i Antunović je uronjen u »ilirsko« shvaćanje da su Hrvati, pa prema tome i Bunjevci i Šokci, potomci starih Ilira. U tom shvaćanju Antunović nastoji čitanjem bečkih

²⁴ *Razprava*, Pogl. 22 završava rečenicom, nakon spomenutog citata, riječima: »a po nas jugoslavene jedino u miru i sjedinjenju vierskom«.

listina utvrditi da su Bunjevci i Šokci živjeli u Bačkoj prije ugarskih plemena²⁵.

Jedno je poglavlje *Razprave* napisano pod naslovom *Srodnost sudbine Bunjevacah i Šokacah s onom Srbina ugarskog* (Pogl. 19). Osim suživota hrvatskoga i srpskog žiteljstva u Bačkoj razlog posebnoga poglavlja o ugarskim Srbima treba tražiti u činjenici da je Matica srpska raspisala nagradu u ono doba za knjigu o Bunjercima i Šokcima, a Ivan Antunović iskreno priznaje u pismu Iliji Okrugiću: »Jest da ja nisam nikad ni imo u glavi takvu historiju pisat, kakvu bi *mogla Matica srbska nagradit* (podcrtao A. S.), ipak sam se mučio neko vrijeme s otom idejom«²⁶. Mjesec dana nakon spomenutog pisma već mu je jasno: »Već bilo kako mu drago, toliko znadem, da me Matica (srbska) ne će za nagradu vriedna naći«²⁷.

Svojim dušobrižničkim pozivom i službom Antunović je bio snošljiv i široka srca, svagdašnjim je pak životom bio upućen na zbiljnost i istinu da u Bačkoj ima Srba, koji su u pojedinim naseljima u većini, da imaju stanovite povlastice od Bečkog dvora i svoju bogatu i samostalnu pravoslavnu patrijaršiju. Uz to je Antunović vjerovao da bi suradnja u kulturnom i prosvjetiteljskom radu sa Srbima ojačala oba naroda u otporu prema nasilničkom ponašanju raspaljene mađarske nesnošljivosti. Koliko je Antunović takvim shvaćanjima i pisanjem bio u pravu ili ne — prelazi okvire ovoga članka. Ali, ako je Blaž Modrošić s pravom isticao »domoljublje svoga bunjevačko-šokačkog roda [...] uzdizao i prosvjeti vodio, hiljade trošio, sav svoj imetak u obće naše dobro ulago«²⁸, držim da je pretjerano, valjda i preživjelo pripisivati »vatrenom Bunjercu i pravom rodoljubu« da je »predviđao propast Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje Jugoslavije«²⁹. Antunović je želio boljitak i slobodan razvitak slavenskih naroda i svojih Bunjevaca i Šokaca, ali po svome svjetonazoru, odgoju i službi nije sigurno bio raspoložen za prevratničke zamisli o rušenju carstva kojim je gospodarilo »carsko i apoštolsko veličanstvo«. Strossmayerovska misao o jedinstvu crkava i budućnosti Slavena nije bila nepoznata Antunoviću, ali se ne smiju zaboraviti uvjeti u kojima je živio đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, a u kojima Ivan Antunović. To se mora imati na umu u razmatranjima o postupcima i ponašanjima bunjevačko-šokačkog preporoditelja. Ne bi bilo uputno zlorabiti misli i raspoloženja

25 Usp. *Razprava*; 39, 43.

26 Pismo Iliji Okrugiću, 20. studenog 1879. Objelodanio M. Evetović, *nav. dj.*; 157–58.

27 Usp. M. Evetović, *nav. dj.*; 159.

28 *Neven*, XIV (1897); str. 59–60.

29 M. Evetović, *nav. dj.*; 226.

osamljena preporoditelja i kulturno-prosvjetnog djelatnika s bačkih ravnic.

Znanstveni postupak u *Razpravi* može u suvremenom načinu obradbe povijesne građe imati niz zamjerki. Skoro samouk i nevješt pisanju knjiga općenito, povijesnih pak posebice, Antunović je pokazao golemu srčanost, veliku upornost i ustrajnost. Motiviran položajem svojih sunarodnjaka u nagodbenjačkoj Ugarskoj, pisac je htio upozoriti na povijesnu nazočnost hrvatskog (»slavenskog«) žiteljstva u Podunavlju i nenametljivo tražiti priznanje njihova jezika, imena, ravnopravnog suživota u preuređenoj Ugarskoj. Oporbu protiv sebe i *Razprave* morao je pisac očekivati: Koloman Tisza je zatražio od bačko-kalačkog nadbiskupa Haynalda da Antunovića pozove na red a raspačavanje knjiga zabrani³⁰, svećenik Ivan Burnać (Batori) iz Sombora, urednik lista *Bunjevac*, žestoko je napao djelo i pisca³¹.

Antunovićevu *Razpravu* pozdravili su kao djelo na »koje će se svaki historik narodopisac, kada bude pisao o Bunjevcima i Šokcima, morati osvrtni«³², a hrvatski znanstvenici onoga doba (primjerice Bartol Inhof, Tade Smičiklas) prihvatili su knjigu kao prinos povijesti hrvatskog naroda³³.

Sadržaj *Razprave* nameće — kako je spomenuto — pitanje interpretacije vrela, literature, zatim koncepcije djela, njegove kompozicije, a posebice jezika. Jamačno će jednom kritička raščlamba pomoći da o Antunovićevu povijesnom radu bude izrečen pravi sud, ali ne treba sumnjati u dobru volju, predanost i zauzetost, posebice u ljubav kojom je pisac stvarao djelo u onim prilikama vrlo značajno, potrebno i povijesno presudno.

ZAGLAVNE MISLI. Ovaj članak, makar i nakon 100. obljetnice smrti Ivana Antunovića, nije prigoda za kritičke prosudbe pojedinih poglavlja *Razprava*. U njemu je rečeno i napisano niz misli na koje djelo potiče, ali svi koji su se služili u svojim raspravama o podunavskim Hrvatima priznaju Antunovićevu želju da upozna svijet s poviješću i položajem svojih sunarodnjaka u Bačkoj. Tumačenja piščeva teksta su različita: od priznanja bez suzdržanosti do nijekanja bilo kakve kulturno-povijesne vrijednosti. No proteklo je šezdesetak godina dok su bački Hrvati dobili znanstveno djelo domaćeg pisca Stjepana

30 *Isto djelo*; 103.

31 *Usp. Neven*, XXXIII (1920).

32 *Danica subotička*, 1914; 55–56 (članak Milka Cepelića).

33 *Usp. M. Evetović, nav. dj.*; 103, 297–304.

Beata *Bukinca* (rodom iz Bača). Po mojem sudu, to je prvo znanstveno djelo o selidbama hrvatskog puka potkraj XVII. stoljeća u Bačku pod vodstvom bosansko-hrvatskih franjevaca. Bukinac nije mogao mimoići i zanemariti *Razpravu*, ali je djelo prihvatio znanstveno-kritički: istaknuo je da je *Razpravu* napisao Ivan Antunović, naslovni biskup bosonski, i da je djelo: »Opus scriptum est cum magno amore, attamen vere scientificum non habet; in eo tamen habentur variae notitiae praetisissimi valoris«³⁴. Treba prihvatiti prosudbu tada mladog znanstvenika Bukinca: *Razprava* je pisana s golemom ljubavi pa, ako i nema znanstvene vrijednosti u suvremenom značenju, u njemu su bilješke iznimno dragocjene. Djelo se, dakle, ne može mimoići, zaobići, jer su u njemu dragocjene bilješke. Značajnije i draže bilješke od onih u knjigama Petra Pekića³⁵, Jovana Erdeljanovića³⁶, Bernarda Unyija³⁷ i drugih. Meni se osobno čini da je Antunovićeva *Razprava* dragocjena knjiga za hrvatsku kulturnu povijest, jer je naša u svemu; posebice je pak draga po ljubavi prema svima nama, po ljubavi koja je prožimala i poticala našega preporoditelja — Ivana Antunovića.

Ante Sekulić

34 B. Bukinac: *De activitate Franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculi XVI et XVII. Pars dissertationis ad aluream* (...). Zagreb 1940; 18–19.

35 Petar Pekić: *Povijest Hrvata u Vojvodini* [...]. Zagreb 1930. Bukinac veli za djelo: »maxima ex parte non scientifici valoris« (op. cit.; 19).

36 J. Erdeljanović: *O poreklu Bunjevaca* [...]. Beograd 1930. Bukinac pripominje: »Opus, etsi sub-forma omnino scientifica, tendentiam personalem et quidem politicam praebet« (op. cit.; 19).

37 Bernardin Unyi: *Sokácok-Bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*, Budapest 1947.

U povodu 100 – godišnjice rođenja Slavka Kolara

IZMEĐU KOMIČNOG I TRAGIČNOG

1

Prvog prosinca 1991. navršava se sto godina od rođenja hrvatskog pripovjedača Slavka Kolara, poznatog i najširoj publici po dramatiziranoj noveli *Svoga tijela gospodar*, iznimno uspješnoj u kazališnoj i ekraniziranoj verziji. Rođen je u selu Palešniku u blizini Garešnice u učiteljskoj obitelji. Kao što je sam o sebi primijetio u humorističkoj bilješci, »u djetinjstvu ne obećavaše mnogo«. Srednju školu polazio je u tri grada: 1. i 2. razred u Bjelovaru, od trećeg do šestog razreda u Zagrebu, ali u šestom razredu je pao i taj je razred ponavljao u Požegi. Završio je srednju školu u Nadbiskupskom liceju u Zagrebu a maturirao u gornjogradskoj zagrebačkoj gimnaziji.

Počeo je studirati pravo ali je ubrzo prešao na studij agronomije u Višem gospodarskom učilištu u Križevcima. Studij je završio 1913. Premda je i prije objavljivao mladenačke radove, Kolar spominje 1913. kao početak svoje književne karijere; naime te godine objavljen mu je odulji rad *Pripovijest o tom kako je Feliks Pijevčević tražio život*, u pet brojeva zagrebačkog *Savremenika*. Jedno od prvih Kolarovih agronomskih namještenja bilo je dobro Božjakovina u koju je navraćao više puta sve do umirovljenja. God. 1919. boravio je na specijalizaciji u Francuskoj, a poslije službovao u Požegi, gdje se prvi put oženio, ali mu je supruga ubrzo umrla od tuberkuloze. Njezina sudbina nadahnula je Kolara za njegovo remek-djelo, novelu *Breza*. God. 1925. otpušten je iz službe a 1926. postavljen za upravnika državnog dobra u Gornjem Kruševcu pokraj Kravarskog u Vukomeričkim goricama, nedaleko od Zagreba. Tamo je proveo tri godine. Taj boravak Kolaru je dao povoda za neka od njegovih najboljih djela, među inima za već

navedenu *Brezu*, zatim *Ženidbu Imbre Futača*, te *Svoga tijela gospodara*. Sam Kolar je ovako opisao taj kraj:

»Taj Gornji Hruševac je selo u Vukomeričkim goricama, dugačkom nizu niskih brda jugoistočno od Zagreba, a južno od Velike Gorice pa do obala Kupe. Kraj za oko vrlo lijep, na valovitim brežuljcima izmjenjuju se tamnozelenе šume, šumice i šikare sa žutozelenim livadama i sivim oranicama. Zemlja je teška i isprana ilovača, mučna za obradu i nezahvalna. Uloženi trud slabo se naplaćuje, a kada to traje stoljećima, narod se predaje rezignaciji. Davno se izgubilo svako nastojanje, pa i želja za naprednijim načinom života. Narod je tamo dobroćudan, miran i tih, a u ono vrijeme bijaše 80 i više postotaka i nepismen. Sve to, nota bene, svega 20 do 50 km daleko od glavnog grada Zagreba, kulturnog središta jednog naroda!«¹

Tijekom svojega boravka u Gornjem Hruševcu oženio se po drugi put. Nakon 1929. mijenja više službi u Petrinji, Karlovcu i Požegi u svojstvu stručnjaka agronoma. Banovina Hrvatska imenuje ga odjelnim predstojnikom za seljačko gospodarstvo i na toj dužnosti dočekao je početak II. svjetskog rata.

Tridesete godine našeg stoljeća bile su najkreativnije u Kolarovu životu. God. 1928. objavio je pripovijest *Breza* za koju mu je dodijeljena prva nagrada Društva hrvatskih književnika, za pripovijest *Svoga tijela gospodar* (1931) dobio je nagradu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a 1933. izlazi mu zbirka novela *Ili jesmo — ili nismo*. God. 1936. objelodanio je zbirku novela *Mi smo za pravicu*, a 1938. »karišik neozbiljnih pripovijesti i feljtona ozbiljnom vremenu usprkos« pod naslovom *Perom i drljačom*.

Za vrijeme rata Kolaru je ponuđeno mjesto ministra poljoprivrede što je on odbio, i ponovno otišao za upravitelja državnog dobra u Božjakovinu gdje je ostao do rujna 1944. Tada je na čelu kolone od 10 kola otišao u partizane.

Nakon rata vraća se u svojstvu upravitelja u Božjakovinu, ali uskoro, nakon pokušaja intrige protiv njegove uprave odlazi u mirovinu.

Njegova književna djelatnost u poslijeratnom razdoblju je raznovrsna: nastavlja pisati novele (sada većinom s temom, kako sam navodi, iz okupirana Zagreba), piše i humoreske za djecu (1955. izlazi mu zbirka *Na leđima delfina*), a znatan dio vremena i truda posvećuje drami, dramatizaciji te adaptaciji za film svojih najpoznatijih djela. Od tih je najuspješnija dramatizacija novele *Svoga tijela gospodar*, sada

1 Sabrana djela Slavka Kolara, V. Zagreb 1970/1971; 73.

pod naslovom *Svoga tela gospodar*, pa filmska obrada te novele za koju je Kolar 1957. dobio »Zlatnu arenu«.

U poslijeratnom razdoblju Kolar je neko vrijeme bio predsjednik Društva književnika Hrvatske. Godine 1950. Kolar je bio predložen za člana JAZU, njegov se izbor navodno držao »sigurnim«, ali je potpuno neočekivano umjesto njega izabran Ervin Šinko. Kolar je očito bio ogorčen tim izborom te je podnio ostavku na položaj predsjednika Društva književnika Hrvatske. Tada je navodno ogovarao Šinka tvrdeći kako je smiješno da za člana Akademije bude izabran čovjek koji ne zna dobro hrvatski. Time je Kolar došao u sukob s Krležom, koji je branio Šinkov izbor.

Kolara je, naravno, taj događaj ozlojedio, ali srećom nije bio onemoćavan njegov književni rad, premda je štoviše bio izbačen iz Društva književnika Hrvatske! Umro je 1963. od raka probavnih organa.

Kolarova sabrana djela objelodanila je Matica hrvatska u pet opsežnih svezaka (Zagreb, 1970–1971) koja sadrže i autobiografske fragmente, intervjuje, izjave, polemike i kritike.

2

U drugom dijelu ovoga napisa osvrnuo bih se na ono što bi se moglo (uvjetno govoreći) nazvati klasičnim karakterom Kolarova djela. Služit ću se i komentarima samoga autora o vlastitom stvaranju. Poznato je da ima mnogo slučajeva gdje su velike razlike između onoga što autor misli o svom djelu i onoga što kritičari vide u njemu. Kolar je, čini mi se, često pronicljivo upozoravao na specifična svojstva svoje umjetnosti. No prije toga nekoliko riječi o njegovu opusu općenito.

Dobro je poznato da se Kolarovo djelo po tematici dijeli na građu iz seoskog i gradskog života. Remek–djela upravo su novele iz seoskog života, napose iz Gornjeg Hruševca. Kolarovi junaci mogu se podijeliti na samouvjerene (provincijske i seoske) »junake«, siledžije i »vihtig-mahere« na jednoj strani (npr. Mića Brajković u *Čizmama*, Joza Smoljanović u *Quo vadis, Europa?*, Marko iz *Breze*, direktor i špan iz *Jesu li kravama potrebni repovi?*, te donekle Krešimir Turčić iz *Kompromisa*) i one kojima se stvari događaju, koji su, dakle, žrtve događaja i spleta (npr. Imbre Futač u *Ženidbi Imbre Futača*, Iva u noveli *Svoga tijela gospodar*, dr. Mirko Kotarski u *Mi smo za pravicu*). Postoje naravno i brojne nijanse među tim ekstremima, kao što su npr. pojedinci koji svojim lukavstvom i prividnom učtivošću žele izbjeći sukobe, krajnosti, te izboriti ishod u svoju korist na diskretan, podmukao

način. Takvi su tipovi, *par excellence*, Pavel Futač i njemu sličan Pavel Pavunčec. Ono što je karakteristično za veliku većinu tih likova jest činjenica da je konačan ishod, nasuprot njihovim nadama i nastojanjima, upravo obrat, krah i razočaranje. O tomu će biti još govora.

U tom svijetu od posebnog je interesa uloga žene. Muškarac apsolutno dominira i primjedba, kao što je Jakobova u noveli *Svoga tijela gospodar*: »Muči, baba, kaj zanovetaš!«, čini nam se na mjestu, dok je sličan prigovor u suprotnom smjeru nezamisliv. U tom svijetu se gotovo više cijenila krava koju je djevojka donijela sa sobom kao dotu nego ona sama. U svakom slučaju to je točno za Ljubu Dugijanku u *Ženidbi Imbre Futača* i Rožu u *Svoga tijela gospodar*. U obje novele (valja ipak dodati da je *Ženidba...* po svojoj duljini bliža romanu nego noveli) cijena mlade žene bitno je određena kravom koju sa sobom donosi kao dio miraza. Značajno je da žena u najboljim Kolarovim pričama, i pored svoje inferiorne društvene uloge, preuzima inicijativu i određuje rasplet fabule. U noveli *Svoga tijela gospodar* Roža nena-danim očajničkim uzvikom poziva Ivu da je udara, jer barem tako osjeća da ima muža i time dovodi do obrata, peripetije i neslućena raspleta, u *Brezi Janica*, doduše, umire gotovo na samom početku novele, ali njezin duh u izvanrednoj sugestivnosti vitke breze određuje konačan ishod (što me podsjeća na remek-djelo E. M. Forstera *Put u Indiju*, gdje duh gospođe Moore određuje daljnji razvoj fabule, premda je ona mrtva), a u *Ženidbi Imbre Futača* Ljuba Dugijanka potpaljuje Futačevu kuću kao osvetu zato što ju je svekar prevario za njezinu kravu. To su samo najistaknutiji slučajevi uloge žene u Kolarovu djelu. Možemo još navesti (premda manje izrazito) priču *Čizme* u kojoj Melanka tjera Miću iz kuće zbog njegovih čizama.

Još bih nešto dodao o ulozi žene u svjetskoj književnosti i to doveo u vezu s Kolarovim djelom. Ne samo u svijetu Bikovskih Vrhova, nego i u čitavoj povijesti zapadnog svijeta, od Grčke i, tako reći, do danas, žena je imala neizmjereno manjeg udjela u vlasti i u mogućnostima odlučivanja u ključnim javnim poslovima nego muškarac. Ali, kada se sjetimo remek-djela te književnosti, broj junakinja je vrlo velik, od Antigone pa, recimo, do *Dnevnika Anne Frank*. Nedvojbeno je da je žena osjetljiviji i ranjiviji dio ljudskog roda, ona je (posebice mlada žena) neuralgična točka čovječanstva i u njezinoj sudbini otkriva se sva tragika ljudske egzistencije. Nisu li najpotresnije slike iz prošloga svjetskog rata upravo žene s djecom u naručaju pred plinskom komorom? Učinio sam tu digresiju kako bismo bolje uočili i ocijenili činjenicu da je u Kolarovim najboljim djelima upravo žena, i to žena iz

zaostale patrijarhalne sredine, ona junakinja koja određuje rješenje sukoba u priči.

Učinimo s time u vezi usporedbu koja se može držati nategnutom i dokraja neobranjivom, ali valja shvatiti da je riječ o usporedbi, i to na transponiranoj razini. To je u prvi čas apsurdna usporedba između Antigone i Ljube Dugijanke u *Ženidbi Imbre Futača*. I Antigona i Ljuba sukobljene su s muškim svijetom koji drži svu vlast u svojim rukama. U oba slučaja junakinja je osuđena na propast ustraje li u svojim najavama. Jasno je da se ta usporedba može primiti sa skeptikom, da se može upozoriti kako Antigona ostaje dosljednom svojim idealima uzvišenih moralnih načela, a Ljuba pali kuću svoga svekra zato što za svoju kravu nije dobila sav novac. No, kao što smo već rekli, posrijedi je usporedba u raznim registrima po kojima se i pored znatnih razlika mogu uočiti i neke (i ne tako nebitne) sličnosti.

A kako je naša kritika (još za Kolarova života) ocjenjivala njegovo djelo? Najčešće su ga nazivali humoristom, o čemu je sam Kolar raspravljao u svojim intervjuima i književnim razgovorima. Navodi kako ga obično smatraju humoristom, ali time nije baš najsretniji. Tako je, između ostalog, rekao u povodu svoje sedamdesetgodišnjice:

»Da, meni je poznato da me smatraju humoristom, ali iskreno da vam kažem, nije mi to baš sasvim drago, jer taj pojam humoriste danas se malo transformirao. U humoriste spadaju i oni koji u varijeteu zabavljaju publiku i novinski feljtoniste, i tako dalje... ja mislim da je moj humor malo ozbiljniji, ali kad su mi već priljepili tu etiketu, ja je se ne mogu osloboditi i mirim se s njome«².

Više puta Kolar se navraćao na problem humora navodeći kako je humor šira kategorija koja osim prikaza nekog nesklada podrazumijeva i sućut, čak i ljubav. Tako je isticao da humor uočava stanoviti nesklad u ljudima, prilikama, imajući pritom za sav taj nesklad i potrebno razumijevanje, potrebno suosjećanje, pa čak i – ljubav. Bez takvog udjela i bez te neposrednosti, *nema* humora. Takav humor nije prije svega human. Nije čak ni ono što je npr. crni humor, koji je u svojoj biti duboko human.

Čini mi se da je upravo tim riječima o nužnosti sućuti i ljubavi Kolar upozorio na osobitost svoga humora koji je okvir za prizor što sam po sebi prikazuje neki nesklad ili nerazumijevanje, pa prema tomu ima humoristički učinak. Kolarovo suosjećanje, tako reći, prožima cijele prizore. Kada, npr., žene u trenutku Janičine smrti (*Breza*) najviše

2 Nav. djelo, V; 133.

žale zato što nije bilo svijeće u sobi kad je Janica izdahnula, nema ni traga pripovjedačevu preziru prema tome, a slično je u brojnim drugim slučajevima. Kada (također u *Brezi*) Marko misli kako je muka imati u kući bolesnika koji dugo pobolijeva, ili u noveli *Svoga tijela gospodar* kada Ivini roditelji idu u prošnju pa Ivina mati posuđuje rubac od susjede da bi ljepše izgledala, pripovjedač se suzdržava od bilo kakva komentara, čak svojim načinom iznošenja sugerira razumijevanje za takve, recimo, ljudske slabosti. Ima u Kolarovim djelima neke blagosti i prema životinjama iz seoskog svijeta — kravama i juncima — što je i te kako važno u tim pričama.

Upravo zbog te širine Kolarova humora možemo držati da je on u svojim najboljim djelima bio više nego humorist u običnom smislu te da je dostigao onu točku gdje je teško odrediti granicu između komičnog i tragičnog. O tomu je sâm ovako govorio:

»Poznato je i pisano je kako ima duboka i tajna veza između smiješnog i tužnog, komičnog i tragičnog, a u literaturi su za to najbolji dokaz Gogolj, Čehov, pa i Cervantes. Mene je oduvijek dražilo i privlačilo ovo hodaње i balansiranje na žici između komičnog i tragičnog. Tako je i u *Brezi*, pa i u nekim drugim mojim stvarima«³.

Čini mi se da je Kolar i ovom prilikom dobro upozorio na specifičnost svoje umjetnosti pa bih pokušao pružiti daljnje dokaze u prilog navedenih autorovih tvrdnji.

Općenito se može reći da umjetnik, napose književnik, promatra čovjeka i njegov položaj u svijetu, odnosno u društvu. Prikazuje ga kroz prizmu svoga zapažanja i u okviru nekih konvencija. U tom smislu može se i shvatiti, odnosno tumačiti teza Northropa Fryea da se sva književnost svodi na jednu temu. Shvaćajući ulogu književnosti na taj način, tragičar i komičar imaju pred sobom isti predmet (čovjeka — život), samo ga promatraju iz raznih komplementarnih perspektiva. Stoga nas ne treba čuditi što je Aristotel, najveći teoretičar tragedije, napisao i teoriju komedije. Znamo to iz Ecova *Imena ruže*. Dakle, ako smo postavili tezu o srodnosti tih dvaju pogleda, Aristotelovo tumačenje o tragediji vrijedit će i u transponiranom vidu i za komediju. Kao što je poznato, Aristotel u svojoj *Poetici* ističe kako je junak u tragediji bolji (plemenitiji, uzvišeniji) od prosječnog čovjeka, dok je junak komedije lošiji (manje dostojanstven itd.). No u jednom i drugom slučaju riječ je o čovjeku. Kada se radi o junakovu karakteru u tragediji, Aristotel navodi da on prije svega mora biti dosljedan. To je bitno za velike tragične junake, svakako za Sofoklova *Edipa* kojeg Aristotel na

3 Nav. djelo, V; 155.

nekoliko mjesta navodi kao uzor. Edip uporno vjeruje da je spasitelj Tebe, da je uzoran suprug i brižan otac, usprkos dokazima koji govore drukčije. Tek konačni i nedvojbeni dokazi otvaraju Edipu oči i dovode ga do otkrića istine (tj. do prepoznavanja, aristotelovskog anagnorizisa), što uzrokuje obrat (peripetiju) kada on uviđa da je istina suprotna od onoga u što je uporno vjerovao. Upravo taj raskorak između junakovih ideala i stvarnosti karakterističan je za tragičnog junaka: on živi u svijetu svoga privida, žrtva je pretjerane samosvijesti, hybrisa, sve dok ga snaga istine ne satre. Posrijedi je dakle junakovo sljepilo (to je njegova tragična greška, njegova hamartija) i po tomu je srodan Don Kihotu. Sve se to odnosi na tragediju, ali i u komičnom modalitetu nailazimo na paralelna svojstva, samo ishod u komediji nije tragičan. Junak je u njoj prisiljen ili spreman praviti kompromise. Sam Kolar je u intervjuu 1961. na pitanje: »Što vas je u literaturi najviše zanimalo?«, odgovorio:

»Možda ćete se iznenaditi. Kada pišu o meni, onda obično kažu, danas: '...uvijek je ismijevao malograđansku sredinu...' itd. Vjerujte mi, to sam činio samo uzgred. Mene je najviše od svega zanimalo ono što se lomi u ljudima, i danas mi je veoma jasno da ljudi i ne shvaćaju koliko je za čovjeka teško kada pravi kompromis, na bilo koji način. Ja sam se uvijek najviše na tome zadržavao, ispitivao sam kako se ponaša taj moj seljak, Zagorac, u tim časovima, u tim prilikama koje ga guraju u kompromise«⁴.

Vidimo kako Kolar ističe da kompromis nije lak nego je lom u pojedincu kada je prisiljen odstupiti od svojih ideala i ambicija. U najkarakterističnijim Kolarovim pričama naići ćemo upravo na takve slučajeve: u ranoj autobiografskoj noveli *Kompromis* Krešimir Turčić nakraju odstupa od svojih prkosnih ideala i kapitulira pred građanskom udobnošću, u *Čizmama Mića Brajković* je samodopadljivi saoski kicoš, ponosan na svoje nove čizme koje mu poslije donose neuspjeh u ljubavnoj avanturi, u *Quo vadis, Europa?* Milan Pintarić u svom razmetljivom uredu umišljeno glumi biznismena europskog ranga dok ne doživi poslovni krah, špan Miško u *Jesu li kravama potrebni repovi?* tipičan je kolarovski osvajač ženskih srdaca što nakraju tragično završava, a direktor je imanja glupan koji se želi proslaviti rezanjem kravljih repova. Marko Labudan u *Brezi* je nasilnik koji kapitulira pred tanahnom brezom. Sve su to varijante Don Kihota, pojedinci koji nisu tragični junaci ali ih možemo držati njihovim karikaturama, dakle srodnicima. Svi oni, poput tragičnog junaka, trpe od neke fiksne ideje,

4 Nav. djelo, V; 125.

od hybrisa, te poput kakva nosoroga jure za svojim ciljem do trenutka fatalnog sraza.

U uvodu smo rekli da je na drugom polu Kolarovih junaka čovjek – žrtva, objekt, a ne subjekt djelovanja, siromah, često puta pravi »bogec« osuđen da bude pokoran. No ironija je u tomu što je i prvi tip junaka sveden na žrtvu, budući da se svijet njegovih ideala pokazao lažnim te se srušio kao kula od karata.

Možda ćemo još bolje razabrati specifičnosti Kolarovih junaka ako ih usporedimo s junacima Krležinih romana. Uzmimo kao primjer Filipa Latinovicša (koji je varijanta Leonea i, donekle, junaka iz romana *Na rubu pameti*). Za Krležina junaka toga tipa mogli bismo reći da je redovito superioran, da je nekako »na vrhu« te da nije vjerojatno hoće li doživjeti obrat ili anagorizis kao Kolarovi junaci. Taj položaj »na vrhu« očituje se na različite načine: pripovjedač će npr. u opisu Filipove vanjštine više puta navesti kako je odjeven »u odijelo od engleskog sukna« (najbolje i najskuplje u ono doba), a kada je u pidžami bit će svakako naznačeno da je ona »od sirove svile«; njegova prtljaga je od »svinjske kože s prevlakom od jelovine«, a u Kostanjevcu se naravno služi brijačim priborom iz svog *necessairea*. Uostalom, to nije čudno za svjetskog čovjeka, za umjetnika kojem u Kostanjevac stiže poziv da oslika prozore na novoj katedrali u New Orleansu. I pojedinci iz njegova kruga pripadaju tome sloju: Bobočka je kao djevojka, bolujući od bronhitisa, s majkom putovala u Taorminu, a Baločanski odlazi u Amsterdam na sastanak dioničarskog društva. Sve je to u Zagrebu otprilike uoči prvoga svjetskog rata i nakon njega. Naravno, Filip je spasio Hitrecu njegova bika i branio Jagu od izrugivanja, ali to je više rezultat nekog *spleena* nego izraz pravog suosjećanja. Jer, Filip je u osnovi ispunjen gađenjem, tako, gledajući iz kavane prolaznike, on osjeća kako mu se gade te »ženke« koje »sanjaju o krznu, o svilenim čarapama, a ne o slikama«, a u Kostanjevcu razmišlja kako već osamnaest milijuna godina »hodamo na stražnjim nogama, a još smo četveronošci, uglavnom svi!« itd. Premda u žustroj polemici s Filipom, Kyriales zastupa slične mizantropske stavove i kaže da je »čovjek životinja... u prirodi, moglo bi se reći, gotovo deplasirana«.

Za razliku od takva društva, junaci Kolarova svijeta su mali ljudi, premda često i žrtve iluzija da su važniji nego što zapravo jesu. Njih će životno iskustvo otrijezniti i svesti na pravu mjeru. Po svojoj strukturi te priče odgovaraju klasičnom uzorku, po Aristotelu, s početkom, sredinom i krajem, često sadrže prepoznavanje/otkriće i obrat. Može-

mo to pratiti na Kolarovoj *Brezi*. Početak se sastoji od Janičina umiranja, od prizora koji bi mogao biti u opasnoj blizini sentimentalnosti, ali ipak tu granicu autor ni u jednom trenutku nije prekoračio, uglavnom zahvaljujući činjenici da je pažnja podijeljena na Janicu i na žene što je posjećuju i koje su u trenutku Janičine smrti u pravoj panici što ne mogu naći svijecu. Jer, prema vjerovanju, ako netko umre bez svijece, »ne bu mu dušica puta videla vu nebeske dvore«. Glavnina je drugoga dijela Markov udio na svadbi u Žugečičevih. Marko je tu pravi junačina, premda sam u sukobu s nekoliko Žugečičevih, on uspijeva pobjeći prijeteci osvetom. Sada, u trećem dijelu dolazi do obrata: ta junačina nema snage posjeći jednu tanku brezu jer ga vitko stablo podsjeća na njegovu pokojnicu. Marko se te sugestije ne može osloboditi i, premda opremljen sjekirom, vraća se kući neobavljena posla.

Isticali smo klasičan karakter Kolarove novelistike u pogledu strukture njegovih pripovijedaka, uloge tzv. prepoznavanja i obrata, kao i karaktera junaka u tim djelima. Navedimo još jedan primjer u prilogu tezi o »klasicizmu« Kolarova djela; to je kratki opis osnovne teme u noveli *Svoga tijela gospodar*, kako ga je iznio u jednom intervjuu. Po Kolaru, to je »tragedija mlade žene koja se očajno bori za ljubav i za svoje žensko dostojanstvo u skućenim i surovim uvjetima života [...], to je drama u kojoj svaki partner nosi svoj dio krivice, a opet stvarno nitko nije kriv«. Zanimljivo je i vrijedno pažnje koliko je taj Kolarov sažetak glavne teme blizak Aristotelovu tumačenju tragedije, prema kojemu se krivnja ne može točno locirati i gdje je junakova greška (hamartija) rezultat okolnosti a ne njegove zle (ili kakve druge) volje. Protagoniste novele *Svoga tijela gospodar* (Rožu i Ivu) prilike tjeraju na suprotne strane: Ivo se pokorava ocu jer uviđa da je vjenčanje s Rožom donekle izlaz iz bijede (kojoj je i on pridonio), ali on ipak želi sačuvati svoj intimni integritet, budući da mu je Roža kao žena potpuno neprivlačna, dok bi Roža opet htjela biti u braku (kad se već vjenčala) u punom smislu riječi. Oba protagonista predstavnici su šireg spleta okolnosti kojih su oni samo izraz.

Slično je i u *Ženidbi Imbre Futača* gdje Ljuba želi ostati dosljedna svojoj najavi da svom svekru ne će oprostiti što ju je prevario, jer za nju njezina krava ima veću vrijednost od obične domaće životinje. U drugu ruku valja i svekra shvatiti. Sjetimo se Kolarovih riječi kako je zemlja u tom kraju bila siromašna ilovača sa slabim urodom pa je prodaja krave za Ljubina svekra bila rijetka prilika da dođe do potrebna novca. Posrijedi je nadindividualna tragičnost u kojoj do sukoba dolazi zbog sila i prilika koje su snažnije i dublje od osobne volje.

Za Kolarov »klasicizam« svakako je važan i njegov stil koji je ekonomičan i jasan, što se obično drži svojstvima klasičnog stila. U svojim komentarima Kolar je takav stil smatrao najpoželjnijim, dok je prema lirizmu u prozi bio skeptičan. Držao je da lirizam mora proizići iz same teme a ne da bude neka vrst ogrtača oko teme. U jednom intervjuu napominje kako se u nas u novije vrijeme upućuje na lirizam u prozi.

»...rado se hvali i ističe lirika u nekim prozama, *raspjevanost* i što ti ja znam, ne samo kao prednost nego gotovo kao postulat da bi proza dobila na cijeni. Takvo mišljenje i takve zahtjeve nisam mogao primiti u kritikama npr. francuskim i njemačkim, ili ih slučajno nisam našao. Meni se uglavnom ne sviđa lirska *raspjevanost* u prozi. Ponekad mi se čini i lažna i kaćiperska. Neki pak *liriziraju* da bi maskirali prazninu«⁵.

Možda je upravo zbog toga »klasizicma« Kolarovo djelo idealno za naratološke analize što su svoje kriterije izgradile na temelju proze devetnaestog stoljeća i kasnijeg modernizma (npr. Prousta). Kako za današnji senzibilitet tvrdimo da je postmodernistički, što podrazumijeva daleko smionije poigravanje konvencijama nego što je to prije bilo, nekadašnja tradicija često se drži manje zanimljivom i prema tome manje vrijednom. Možda je i to jedan od razloga zašto se posljednjih godina o Kolaru manje pisalo. Teško je prihvatiti takav stav kao trajnu ocjenu pa se u tom pogledu možemo opet poslužiti Kolarovim riječima:

»Književnost nažalost nije sport da bi se moglo nesumnjivo utvrditi tko je prvi i najbolji, kao što to znamo za igrače tenisa, trkače, boksače itd«⁶.

Premda je od te Kolarove izjave prošlo više od pola stoljeća, kritika još uvijek ne raspolaže instrumentima kojima bi mogla pouzdano vrednovati književno djelo. Time smo ipak rekli tek dio istine. Drugi je dio te istine, da se književno (i umjetničko) djelo uopće može ocijeniti u skladu s nekim sustavom kriterija pa se na temelju takvih kriterija i mogu vrednovati. Zato vrednovanja raznih kritičnih škola i pravaca dolaze i do različitih rezultata. Iz našega kuta može se reći da i kriteriji postmodernizma nisu apsolutni, nego tek uvjetni i relativni koji ne mogu dovesti u pitanje vrijednost Kolarova opusa. Mogli bismo stoga izraziti uvjerenje da će Kolar sa svojim najboljim djelima još dugo odolijevati zubu vremena.

Miroslav Beker

5 Nav. djelo, V; 156.

6 Nav. djelo, V; 93.

VLADIMIR JURČIĆ, JEDAN IZ PLEJADE PREŠUĆIVANIH

Vladimir Jurčić jedan je iz plejade hrvatskih pisaca koji su 1945. fizički likvidirani, a potom se nastojalo zatrti i njihovo djelo. Životopis Vladimira Jurčića, a i njegovo djelo, sami sobom rječito zbore o »krivnji« toga pisca.

Pjesnik, esejist, feljtonist, književni, kazališni, glazbeni i likovni kritičar Vladimir Jurčić rođen je u Bjelovaru 24. rujna 1910. u obitelji profesora klasičnih jezika. Obitelj starinom potječe iz Bosne, a predaja kaže da je u Srebrenici, u predosmansko doba, bila i suvlasnikom rudnika srebra. Po dolasku Turaka Jurčići — Jurjevići naselili su se u Lici i poput drugih hrvatskih osiromašjelih plemićkih obitelji, poseljačili se u tijeku niza stoljeća. Vladimir Jurčić u rodnom je gradu završio osnovnu školu i prvi razred gimnazije, a onda počinju selidbe iz grada u grad, iz mjesta u mjesto, koje su ga pratile do kraja života, do tragične smrti. Naime, prof. Nikola Jurčić, književnikov otac, bio je gorljivi radićevac. Godine 1922. prisustvovao je, zajedno sa sinovima Vladimirom i Zvonimirom, osnivačkoj skupštini Hrvatske seljačke stranke u Bjelovaru, na kojoj je govorio vođa stranke Stjepan Radić. Vlastima je bila zazorna već i sama nazočnost na takvom skupu, potom i članstvo u HSS-u, a uz to i članstvo sinova u Hrvatskom Sokolu, pa su jedva čekale priliku da ga za to kazne: ona se pružila 1923. prilikom izbora, kada je Nikola Jurčić glasovao za opoziciju. Odmah je za kaznu premješten u »hrvatski Sibir«, u Gospić. Tu je pjesnik polazio drugi razred gimnazije, zajedno s Jakovom Blaževićem, koji će kasnije odigrati ključnu ulogu u njegovoj sudbini. Nakon godine dana boravka u Gospiću obitelj se seli u Senj, gdje je protekla daljnja školska godina, a potom dvije godine žive u Vinkovcima. Kada kći Ljerka započinje studij slavistike u Zagrebu, otac na jedvite jade uspijeva dobiti premještaj u Sisak, te se nastanjuju u Zagrebu, da bi cijela obitelj bila na okupu, to više što su za koju godinu i sinovi trebali poći u Zagreb na studij. Međutim, bila je to za profesora Nikolu Jurčića i dalje kazna: svakodnevno je putovao na relaciji Zagreb–Sisak i natrag, što je prije šezdesetak godina, s obzirom na prometne uvjete, bilo povezano s nizom teškoća.

U Zagrebu je Vladimir Jurčić maturirao 1930. ma donjogradskoj Klasičnoj gimnaziji, a 1934. diplomirao slavistiku na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Pune četiri godine Jurčić se nastojao zaposliti, ali nigdje ne dobiva mjesto. Obilježen kao sin progonjena radićevca, označen političkim nepoćudnikom zbog vlastitih književnih radova izrazito socijalne naravi, koje objavljuje od srednjoškolskih i studentskih dana, osumnjičen zbog toga i kao komunist ili komunistički simpatizer (jer doista je s ljevičarima Petrom Bakulom, Vladom Mađarevićem i Novakom Simićem objavio i zajedničku zbirku pjesama 1936), Jurčić je bio stalno pod paskom karadževićevske fašističke policije. Nezaposlen, živio je od instrukcija, enigmatike, objavljujući radove te vrsti ponajvećma u tadašnjem *ilustrovanom listu Svijet*, te od literature u različitim časopisima i dnevnom tisku. Godine 1938. postaje profesorom na gimnaziji u Gospiću i tu susreće svojega nekadašnjeg školskog kolegu Jakova Blaževića, koji je ondje odvjetnički pripravnik. Poznavajući Jurčićevo socijalno pjesništvo, Blažević ga, družeći se s njim i povjeravajući mu se, ustrajno nagovara da se uključi u komunistički pokret, što Jurčić odbija i zbog svojih religioznih, katoličkih stavova. Kada je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, Jurčić je na zgradi gospićke gimnazije, u kraju gdje su Hrvati bili stalno progonjeni od srpskih vlasti, prvi izvjesio hrvatsku zastavu. Blažević je taj čin dobro zapamtio. Međutim, ni ustaške vlasti nisu bile Jurčiću osobito sklone, i to baš zbog njegove socijalne tematike, koju su inače posebice promicali komunisti. Iako je za Jugoslavije bio progonjen, nisu udovoljile njegovoj molbi za premještajem u Zagreb, gdje bi imao znatno povoljnije uvjete za književni rad, nego je dobio mjesto na gimnaziji u Sarajevu.

Na sarajevskoj radio-postaji i u sarajevsku tisku razvio je vrlo razgranatu i opsežnu djelatnost, te je od srbokomunista, odnosno četnika, odmah obilježen kao ustaša, premda nikada nije bio pripadnik ustaškog pokreta. Uoči ulaska partizanskih jedinica u Sarajevo, znajući za njihove pokolje hrvatskog pučanstva u Bosni, izbjegao je u Zagreb. Nakon nešto više od mjesec dana iste su horde ušle u glavni grad Hrvatske. Nekoliko dana prije toga Jurčić je pošao s vojskom i narodom u Sloveniju, pa u Austriju. Ondje je, nakon engleske prijave, izručen vlastima tzv. Jugoslavije. Bezbrojne kolone Hrvata kretale su se tih dana prema Hrvatskoj da bi skončale u brojnim jamama, na Žumberku, na Velebitu, na Kozari i drugdje, a neke su dospjele čak do Makedonije. Vladimir Jurčić, jedva hodajući, iscrpljen proljevom, gotovo nošen od prijatelja da ne zaostane, jer bi odmah dobio metak u potiljak, zatekao se u svibnju 1945. u jednom od nekoliko koncentracionih logora u Zagrebu, u Maksimiru. Bilo je tamo zatočeno mnoštvo hrvatskih intelektualaca, a među njima i književnik Enver Čolaković, koji je Zvonimiru Jurčiću, bratu Vladimirovu, posvjedočio što se zbilo jednoga od tih dana u drugoj polovici svibnja 1945. U logor je, prateći šefa sarajevske Ozne, došao javni tužilac Hrvatske pravnik Jakov Blažević. Sarajevski oznaš tražio je određene osobe iz Bosne i Hercegovine, među njima i Vladimira Jurčića, kojega nije poznao.

Međutim, uočio ga je Jakov Blažević i odmah nasrnuo na njega. Surovim trzajem skinuo mu je naočale s očiju i bacio ih na tlo, te se nacerio: »I ti si tu, brzo ćeš omastiti štrik!« Naravno, javnom tužiocu, boljševičkom pravniku, nije palo ni na pamet da o životu i smrti odlučuje redovni sud. Nakon te osude republičkog javnoga tužioca Jurčić je, svezan s još jedanaestoricom, ukrcan na neki kamion, pokriven ceradom, i odvezen u nepoznatom smjeru, da se više nikada ne vrati, kao ni jedanaest njegovih suputnika. Ni oznaš iz Sarajeva, očito, nije tražio Jurčića radi sudskog ispitivanja i eventualnoga odgovaranja za počinjena djela, nego samo radi egzekucije.

Čitav taj prizor promatrao je Enver Čolaković kroza školju zahoda, u koji se bio skrio, uočivši da Blažević ulazi u logor. Da nije bio tamo, možda bi završio jednako kao i Vladimir Jurčić, isto tako ni kriv ni dužan. Naknadnim uspoređivanjem nadnevaka i zbivanja uspjelo se ustanoviti da je Blažević obećao Jurčićevoj majci kako se njezinu sinu ne će ništa dogoditi, kada je već znao da je Jurčić, na njegov nalog, ubijen. Prema supruzi Vladimira Jurčića nije se ponio tako »velikodušno«. I ona, s djetetom u naručju, ne znajući da je njezin muž već mrtav, te uzdajući se u njihovo poznanstvo, pa i stanovito prijateljstvo, dolazi s molbom da ga se pusti na slobodu, naglasivši kako nema nikakvih sredstava za život. Odgojen na zasadama »socijalističkoga humanizma«, odnosno komunističkoga morala, Blažević lakonski odgovara:

— Kopajte! — Možda je, u svojoj perverznoj, mislio na jamu u koju je zakopao njezina muža.

Pišući o pojedinim autorima, obično se ne zadržavam tako detaljno na pojedinostima iz njihova života, no držim da je to ovom prilikom valjalo učiniti, jer životopis Vladimira Jurčića na stanovit način zrcalo mnogih života hrvatskih intelektualaca u predratnom i ratnom razdoblju i njihovih smrti u neposrednom poratnom razdoblju. To je priča o nepomirbi s društvenim nepravdama, ali i o suprotstavljanju totalitarizmima koji ih kušaju na svoj totalitaristički način ispraviti. To je istodobno tragična priča o neljudskim spodobama u ljudskom liku kojima tuđi život, ni tuđe sudbine općenito ne znače ništa, o besavjesnim zločincima koji na tuđoj krvi grade svoju moć. O takvima je Jurčić progovorio u svom socijalnom pjesništvu, ali nije mogao ni naslutiti da će oni, koji su se prikazivali zaštitnicima obespravljenih, stjecati svoju moć izravnim, okrutnim ubojstvima.

Već u prvoj svojoj zbirci, bez naslova, koja je tiskana u knjizi *Lirika 1932*, zajedno sa stihovima Josipa Hitreca (kasnije Josepha, američkoga književnika) i sa stihovima Ivana (kasnije Gorana) Kovačića, Vladimir Jurčić je naznačio svoj osnovni smjer: to je mahom socijalna, uglavnom deskriptivna lirika, počesto odveć retorična, koja oslikava usude malih, siromašnih, potlačenih ljudi i pretežito urbana, bijedna ozračja u kojima žive. Drugu Jurčićeovu zbirku pjesama, *U metropoli*, koja je tiskana 1932. u Sisku, opremio je Oton Postružnik, tada izrazito socijalno orijentiran slikar, te pripadnik grupe *Zemlja*: na naslovnoj je stranici crtež dvojice radnika za odmora; jedan blaguje neki

kruščić, a drugi očito ni toga nema. U knjizi Jurčić najavljuje »roman o malograđanskoj eliti« pod naslovom *Planinari* i zbirku novela vrlo znakovita naslova *Trutovi i žrtve*. (U evidenciji Leksikografskoga zavoda, među Jurčićevom suradnjom u periodici, uopće nisu zabilježena njegova beletristička ostvarenja, a ni spomenute dvije knjige nisu nigdje evidentirane, te je vjerojatno da nisu nikada ni napisane pa ni objavljene, nego samo zasnovane.) U knjizi je i popis izdanja beogradskoga Nolit, tada lijevo orijentiranoga beogradskog nakladnika, koji najavljuje djela S. Lewisa, L. Renne, U. Sinclaira, S. Streuvelsa, J. Londona i drugih socijalnih pisaca. Jurčićeva lirika zbirke *U metropoli* potpuno je u skladu s njezinom sveukupnom opremom. To je opet socijalna lirika, nastavak pjesnikovih nastojanja začeti u *Lirici* 1932, uglavnom opisnoga značaja, standarnih rima, s ponekim satiričnim naglaskom. Potonje, pišući prigodom zbirke *Ogledalo vremena* (Zagreb, 1936), naglašava i Stanislav Šimić, a zamjerajući mu, s pravom, nedostatak »začudnijih metafora i slika«, ipak ističe sljedeće stihove:

*Zašto to sunce ne siđe u sobu
ko velika električna zublja,
a oblaci opšiveni suncem
kao komadi čistoga rublja?*

U zbirci *Ogledalo vremena* Jurčić je objavio ciklus pjesama *Na novom kolosijeku*, a ostali dio knjige pripada Petru Bakuli, Vladi Mađareviću i Novaku Simiću. Iako bismo, i prema naslovu ciklusa i prema opasci u bilješci o piscu — u kojoj autor veli da se prema knjizi *U metropoli* »danas odnosi kritički« — očekivali i tematski i izražajni pomak, on se ipak nije dogodio, nego je to zapravo nastavljanje istoga pjeva, »proleterskih verza«, kako sam veli. Međutim, u posve samostalnoj knjizi stihova *Svijetli vidici* (Zagreb, 1940), koja je objavljena u Gospiću, u vlastitoj nakladi, a sadrži i pjesme, već objavljene u zbirkama, kao i posve nove pjesme, Jurčićev se tematski obzor širi, te uza socijalnu zamjećujemo i rodoljubnu i religioznu tematiku, a uz to se i njegov izraz obogaćuje, glede ritma i rima, te općenito gradbe stiha, ali i glede slikovitosti i svježine iskaza. Nakon zbirke *Svijetli vidici* Vladimir Jurčić objavio je do kraja života svega još desetak, uglavnom rodoljubnih pjesama, i to u periodici, posvećujući se sve više kritici i esejistici.

Vladimir Jurčić javio se u hrvatskoj književnosti 1928. pjesmama u *Mladosti* i *Omladini*, a početkom tridesetih godina počinje objavljivati književne prikaze, kritike i eseje, ponajvećma o hrvatskim piscima i njihovim djelima. Pogledamo li njegovu suradnju u više od pedeset listova, časopisa i zbornika (*Leksikon pisaca Jugoslavije*, naklada Matice srpske, Novi Sad 1979, bilježi ih četrdeset), zamijetiti ćemo da se ona velikom dijelom odnosi na kritičku djelatnost. Jurčić je pisao i o staroj hrvatskoj književnosti, o pojedinim velikim temama unutar nje, kao što je Muka Kristova, i o pojedinim velikim piscima hrvatske renesanse, kao što je Petar Hektorović, kojega naziva »prvim realinom svjetske književnosti«, ali je glavninu takvih novinskih, izvje-

štajnih i promicateljskih članaka posvetio hrvatskoj literaturi XIX. i XX. stoljeća, pišući i o klasicima naše književnosti (Vraz, Šenoa, Kumičić, Matoš i dr.), ali i o piscima koji, u vrijeme kad on razmatra njihov opus, nemaju još onaj ugled koji imaju danas, kao, primjerice, Janko Polić Kamov ili Ulderiko Donadini. Velik broj članaka takve vrsti objavio je Jurčić tijekom rata u *Sarajevskom novom listu* (kasnije *Novi list*), promičući hrvatsku književnost i sintetičkim tekstovima (na primjer, *Suvremena hrvatska književnost od preporoda do ekspresionizma*) i portretima pojedinih pisaca. U tom sarajevskom razdoblju Jurčić je navlastitu pozornost pridavao hrvatskim piscima iz Herceg-Bosne (Ivan A. Miličević, Ivan Šarić, Musa Ćasim Ćatić, Safvet beg Bašagić, Alija Nametak, Enver Ćolaković i dr.). Posebice je pak, tijekom cijeloga svog književnog djelovanja, pisao kritike o djelima svojih suvremenika, osobito hrvatskih pisaca svoga naraštaja, kao što su Novak Simić, Vladimir Kovačić, Rasim Filipović, Marijan Matijašević itd., ali i o djelima nešto starijih, kao što su Luka Perković, Dobriša Cesarić, Vlado Vlaisavljević, Stanislav Šimić i ini.

Pojedine veće tekstove kritičke naravi Jurčić je objavio kao separate iz časopisa ili zbornika. Godine 1937. tiskao je brošuru *Hrvatska književna kritika (sintetički prikaz od Vraza do danas)*, u kojoj, nakon povijesnoga pregleda, žučljivo polemizira s pojedinim onodobnim hrvatskim literarnim kriticima (Lj. Maraković, L. Žimbrek). Iste je godine objelodanio brošuru *Prognani Matoš* u izdanju Hrvatske književne naklade neovisnih književnika. A. G. Matoš bio mu je općenito opsjednutošću; njegovim usudom nadahnute su i dvije Jurčićeve pjesme, pisao je u više navrata o njemu, a u brojnim se pak člancima poziva na njega, citirajući Matoševe rečenice. Matoševa sudbina posebice zaokuplja Jurčića u njegovoj najpoznatijoj knjizi *Kako su umirali hrvatski književnici i umjetnici, 1846–1936*, koju je 1936. objavio u vlastitoj nakladi u Zagrebu. Knjiga je doživjela niz kritika, mahom pozitivnih, a potaknula je Tina Ujevića da u dva članka (u sarajevskom *Pregledu* 1936. i u knjizi *Skalpel kaosa* 1938) progovori i o njoj i o kobi niza autora iz hrvatske i stranih literatura, koji su zbog različitih nedaća i nesreća umrli mladi ili pak u sredovječnoj dobi. O Jurčićevoj knjizi Ujević veli: »Ovo djelo možemo bez straha pozdraviti, jer treba ukazati kako na društvene tako i na čisto književne rak-rane, ali mu ne možemo bezuvjetno povlađivati. Ono sabire dragocjeni materijal, ali ga ne rješava jednom temeljitom kritikom i analizom«. Dodamo li ovoj, u osnovi točnoj ocjeni i činjenicu da je u posljednjih više od pola stoljeća, koliko je proteklo od objavljivanja toga Jurčićeva djela, otkriveno mnoštvo novih biografskih podataka o autorima koje Jurčić obrađuje, nedvojbeno ćemo zaključiti da je ta knjiga, iako vrlo zanimljiva, danas ipak zastarjela. No u vrijeme objavljivanja ona je zaista značila »dragocjeni materijal«, kako veli Ujević. Vladimir Jurčić nije tu obradio samo usude poznatih pisaca, poput Vraza, Harambašića, Vidrića, slikara poput Karasa i Kraljevića, glazbenika poput Lisinskoga, nego se dotaknuo i onih koji su i tada bili

prilično nepoznati, kao što su i danas, poput književnika Ante Hikeca ili kipara Milovana Seghera. Uz to, valja imati na umu da su danas Janko Polić Kamov ili Juraj Plančić književne, odnosno slikarske veličine, a da su u vrijeme kada je Jurčić o njima pisao bili poznati samo najužem krugu shovatelja, pa je zato knjiga *Kako su umirali hrvatski književnici i umjetnici* imala i vrednovateljsku ulogu.

O stranim pjesnicima i prozaicima Jurčić je pisao vrlo malo, odnosno, pisao je samo o češkim i slovačkim književnicima; s nekima od njih (I. Olbracht, J. Seifert, V. Vančura, M. Urban) susreo se i osobno prigodom svoga boravka u Češko-Slovačkoj 1938. O stranim autorima podosta je pak pisao kao kazališni kritičar (uglavnom pod pseudonimom *Theatralis*) u *Sarajevskom novom listu* i *Novom listu* za vrijeme rata. Prateći Jurčićeve kazališne kritike u tim novinama, stječemo uvid u vrlo bogat repertoar sarajevskog kazališta u tom razdoblju: Shakespeare, Molière, Goldoni, Gogolj, Schiller, Hauptmann, Strindberg, Pirandello, zatim Držić, pa Silvije Strahimir Kranjčević, Begović, Ivakić, Ogrizović, Rabadanova dramatizacija Budakova *Ognjišta*, Senečić, Dean, te pisci koji pripadaju sarajevskom književnom krugu, kao Adalbert Kuzmanović, Ademaga Mešić, Edhem Mulabdić, Alija Nametak, Jakša Kušan, Enver Čolaković, Rasim Filipović i drugi. Jurčić je pisao o izvedbama djela svih tih autora, a objavio je i nekoliko portreta sarajevskih glumaca, te je posebice pisao o Dubravku Dujšinu, prigodom njegova gostovanja u drami *Na Božjem putu* Ahmeda Muradbegovića, kao što je pisao i o Andriji Fijanu prigodom 50-godišnjice njegove smrti. Objavio je u sarajevskom tisku i više članaka o kazališnoj problematici općenito. Njegove kritike operetnih i opernih izvedaba (Strauss, Lehar, Albini, Puccini) upotpunjuju sliku o sarajevskom glumištu, ali i o glazbenom životu Sarajeva tijekom rata. Nekoliko muzičkih kritika, neovisno o sarajevskom glumištu, predočuju nam pak Jurčića kao glazbenoga kritičara, dok ga nekoliko tekstova o likovnoj tematici iz toga razdoblja, uz one u knjizi *Kako su umirali hrvatski književnici i umjetnici* svrstava i u red tada malobrojnih likovnih kritičara. Jurčića su zanimali i ondašnji novi mediji: bio je redoviti suradnik sarajevske radio-postaje, pisao je o kulturnom programu Radio-Sarajeva, a dodirnuo je i filmsku problematiku: u *Obzoru* je 1937. objavio *Pismo iz Praga: Kako bismo mogli doći do vlastite filmske produkcije*.

Više od pet stotina bibliografskih jedinica Vladimira Jurčića svjedoči ne samo o njegovoj plodnosti, nego i o širini zanimanja, o interesu za različita umjetnička područja i, posebno, za različite segmente unutar njih. Dobili smo izbor Jurčićevih pjesama, izbor iz samo dijela njegova opusa, no time postaje bjelodanije da nam je potreban i izbor iz Jurčićeva kritičkoga i publicističkoga rada, koji kvantitativno, a često i kvalitativno nadmašuje pjesničku djelatnost.

Dubravko Horvatić

SADRŽAJ LXII. KNJIGE

SRPANJ – PROSINAC 1991.

PJESME I PJESNIČKE PROZE

GORDANA BENIĆ

Trag Morie

Parkovi od pijeska	728
Pismo u snu	729
Selena s Mjeseca	730
Maska sutona	730
Natura fantastica	731
Natura morta	731
Perpetuum mobile	732
Homo volans	732
Enigma	734
Karta magna	735
Dijadem	736
Kralj zvono	736
Drvo života	737
Kvadrilja	738
Ukleti Holandez	738

JEVREM BRKOVIĆ

Dukljanske molitve

Posljednja monigrenska besjeda starca Teodosija	369
Velika dukljanska molitva	371
Mrtvi gradovi dukljanski	376

IVO DEKANOVIĆ

Ravnica i plavo nebo, poema I-XXVI	683
--	-----

TOMISLAV DOMOVIĆ

Na položaju

Proročanstvo	651
Na polomljenim kopljima	651
Zalog za primirje	652
Domovina je gnjevna	652
Ustupak za nestanak	653
Lažnim prijateljima	654
Divlja horda	654
Odlazak ratnika	655
Komanda	655
Na položaju	656
Molitva preživjelog ratnika	656
Hrvatska	656
Budućnosti, daj da te ljepše slutim	658

JADRANKA DRAŽENović

Ali tko vjeruje Medeji (izbor)	456
--	-----

IVAN GOLUB

Tragovi raja

Tragovi raja	205
Djetinjstvo	206
Umjetnost	206
Iskon zla	207
Antiexodus	208
Igra skrivača	209
Preostala prošlost i započeta budućnost	209
Divno nepostojeće	210
Priča	210
Nagost	211
San	212
Humor	213
Prijateljstvo	213
Pjesnik	214
Smijeh	216
Tajne slike	216
Proroci i fanatici	217
Raskoljena Apokalipsa	217

JELENA HEKMAN

Prolaznost tijela

Svijet na nestalnim nogama	753
--------------------------------------	-----

Pred vratima povijesti	754
Slobodan pad s Katalinićeva brijega	754
Usred meteža	754
Istražuje se	754
U noći punog mjeseca	755
Ostaci rastočena vina	755
Zapomaganje	755
Pitija	755
Klopka za nesmotrene	756
Ples crne udovice	756

NIKOLA KRALJIĆ

Rukovet	492
-------------------	-----

MILAN KRMPOTIĆ

Čudesni cvijet	
Gorčina jabuke	495
Čudesni cvijet	495
Veličina vatre	496
Na suđenoj rijeci	496
Suncobran moga sina	497
Tuga obeliska	497
U gaju djetinjstva	499

TRPIMIR MACAN

Oni nemajulica	
5. 11	165
Cvijeće u prozoru	166
Pusta inačica	166
Pindaru za klobuk	167
7 siesta croata 8	168
Četvorina kadifa u Travnom	169
Život je san	173

SIMO MRAOVIĆ

Prsten sjećanja	
Strah poprima oblike spektakla	235
Htio bih pričati	236
Čega se zapravo igramo	236
Putopis, refleksije	237
Prsten sjećanja	237
I ti nikada ne ćeš umrijeti	237
O Fransis, Fransis	238
Dva mala čina	238
Stvari koje su dobre	239

Sjetno se kotrljaš u gutljajima	240
Zamisli jednu običnu mačku	240
Uzalud sakrivaš vrijeme	241
Ideologijski karakter	241
Ti gore stojiš	242
Katkad	242
Kiša	243
Kiša	244
Trepće nebo	245
Ručamo govor	245
Crni prah	246

ROBERTO MUSSAPI
(Prevela Marina Lipovac-Gatti)

P u t o v a n j e u p o t p a l u b l j u

Prolog	471
Glas	471
Epilog	473
Epifanije kiše	473
Težina neba	475
Tardelli	477
U smrt F. Truffauta	478
Preobrazba	479

LUKO PALJETAK

S u z e s i n a p r o g n a n o g a

Dubrovniku, 1991.	574
Prolegomena za grad	574
Uljezi, ulje	575
Pismo Dum Marinu u Mletke, 1991.	576
Vijenac, hrastov	577
Crkvice u plamenu	577
Breza	578
Gospoji Cvijeti	578
Zelenci, 1991.	579
Dubravka, A. D. 1991.	580

LJUBO PAUZIN

P o v r a t a k m i l i m e t r u

Infinitiv	219
Nothing compares	219
Trojica uvijek putuju skupa	221
Everyman	222
Povratak milimetru	223

SIBILA PETLEVSKI

E m a t i j a (Epigrami)	74-77
------------------------------------	-------

TOMA PODRUG

Knjige umrlih prijatelja

Paljenice	740
Slika »Gladni Božić 1944« Emanuela Vidovića	740
Isuse	741
Svrgnutom strahovladaru	741
Duša malo(brojnog) naroda	742
Platani ispred rektorata u Zagrebu	742
Domovino	743
Sanjari	743
Podanici	744
Noć u zatvoru	744
Skinut s križa	745
Knjige umrlih prijatelja	745

ROBERTO SANESI

(Preveo Tonko Maroević)

Milanske improvizacije

Naviglio noću	131
Večer u galeriji	131
Sonet: vremenita pretpostavka	132
Na rubu soneta	132
Kos	133
Vodomar	133
Beckettova tema	134
Šta ti pada na pamet kad je studeni	134
In memoriam	135
Vaocluse	135
Provansalska	136
Prema Dunavu	137
O nepostojanosti subjekta	138
Prema skeli	139
Voyeur	140
Obitelj Mozart, 1780/81.	140
Za pismo Osipu Mandeljštamu	141
Košnice: finale	142

WILLIAM SHAKESPEARE

(Preveo Mate Maras)

S o n e t i (izbor)	402-415
-------------------------------	---------

ANDRIANA ŠKUNCA

Iz daljine

Početkom ljeta	446
Listopadska	446
Svitanje	447
Proljetna	447
Miris	447
Ipak se odazivaš	447
Obala	448
Uрастаš u crnilo	448
Olovka	449
U suton	449
Kiše	450
Uz tebe	451
Upamćeno	451
Iz daljine	452
Bonaca	453
U prašnoj mijeni	453
Jer te nema	453
Ususret anđelima	454

DIVNA ZEČEVIĆ

Zapísane pjesme

Pozdrav	435
-------------------	-----

NADA ZIDAR-BOGADI

Nikad bliže Mjesecu (Haiku)	763
---------------------------------------	-----

NOVELE, PRIPOVIJESTI, ROMANI

VLADO ANDRILOVIĆ

Dvije pripovijesti

Dan koji je morao doći	480
Priče o dvije ljubavi	486

ŠIME BALEN

Sveta laž	416
---------------------	-----

BLANKA DOVJAK-MATKOVIĆ

Odnikle se mora početi	643
----------------------------------	-----

SANJA KOBASIĆ

Neistine o kraljici	757
---------------------------	-----

BERISLAV MAJHUT

Dvije pripovijesti

Red	225
Higijena poštanskih sandučića	229

STJEPAN MIHALIĆ

Godine (II)	24
-------------------	----

NEVENKA NEKIĆ

Čarobne riječi	746
----------------------	-----

SANJA PILIĆ

Oblikovanje ništavila	378
-----------------------------	-----

MARINA ŠUR-PUHLOVSKI

Bajke

Drugi život	463
Slika o sebi	464
Sloboda i nužnost	464
Blagodat nestvarnog	465
Pravda i krivda	466
Razmišljanje o samoubojici	466
Nadživljeni život	467
Japanska pripovijest	468
Drugi put ostavljen	469
Zaključna priča	470

DRAME

JOZO LAUŠIĆ

Izbavitelj (situacija u jednom činu)	659
--	-----

LUKO PALJETAK

Dok, crna drama u jednom činu	188
-------------------------------------	-----

PUTOPIS

JOŽA HORVAT

Brodski dnevnik <i>Modre laste</i>	701
--	-----

ZLATKO TOMIČIĆ

Bosnom ponosnom	
XIII. Duvno	174
XV. Stećak Tomić Mihovila	177
XVI. Misterij Svetoga Grala	183

STUDIJE, ESEJI, KRITIKE, ČLANCI, KOMENTARI

MIROSLAV BEKER

Između komičnog i tragičnog	799
---------------------------------------	-----

BRANIMIR BOŠNJAK

Kultura i televizija	542
--------------------------------	-----

VINKO BREŠIĆ

U potrazi za samim sobom (Autobiografije hrvatskih pisaca)	500
--	-----

ŠIMUN ŠITO ĆORIĆ

Panorama hrvatske migrantske književnosti (Proslav)	283
Bibliografija	296

IVO DEKANOVIĆ

Život slikara Karasa i pjesma o tom životu	247
--	-----

OLINKO DELORKO

Novi zapisi (Drugi niz)	119
-----------------------------------	-----

LJILJANA DOMIĆ

Pronađeno sjećanje	555
------------------------------	-----

IVO FRANGEŠ

Suze sina prognanoga	573
--------------------------------	-----

NASKO FRNDIĆ

Neizvedena Kosorova drama <i>Rotonda</i>	524
--	-----

DUBRAVKO HORVATIĆ

Vladimir Jurčić, jedan iz plejade prešućivanih 809

NUSRET IDRIZOVIĆ

Kolo spasa 145

DUBRAVKO JELČIĆ

Kukuljević preporoditelj 5

Naš suvremenik Stjepan Radić (U povodu 120. godišnjice rođenja) . . 335

Istine i zablude (Antimemorandum) 621

ANA LEDERER

Klasični pripovjedni postulati (P. Šegedin: *Pričanje*) 298

TONKO MAROEVIĆ

Roberto Sanesi 143

NEDJELJKO MIHANOVIĆ

Zaustavimo agresiju 301

DUŠAN MORAVEC

Predavanje zagrebačkih sveučilišnih profesora na ljubljanskoj *Akademiji*
(1906–1908) 271

ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ

Pismo Jurju Dalmatincu 581

KREŠIMIR NEMEC

Hrvatski roman od Kraljevića do Lorkovića 770

KREŠIMIR PAVIĆ

Počeci hrvatske književnosti u Slavoniji nakon oslobođenja od Turaka 13

TOMISLAV SABLJAK

Ideologija u teatru: Teze i bilješke o kazalištu NDH 276

ANTE SEKULIĆ

O djelu Ivana Antunovića 789

MIRJANA STANČIĆ

Manès Sperber u Zagrebu 515

PETAR ŠEGEDIN

U carstvu ponesenih duša (I, II) 305, 586

JOSIP VONČINA

<i>Osman</i> dopunjen Della Bellom	263
Literatura	269

AUTOBIOGRAFIJA

JOSIP BACH

Autobiografija	508
--------------------------	-----

ZVANE ČRNJA

Život u žrvnju (Politička autobiografija)	78
---	----

DEKLARACIJA

Deklaracija HAZU o hrvatskom nacionalnom interesu u povodu oružanog napadaja na Republiku Hrvatsku	565
--	-----

ABECEDNI POPIS PISACA I PREVODILACA

(Brojke označuju stranice)

ANDRILOVIĆ, Vlado	480
BACH, Josip	508
BALEN, Šime	416
BEKER, Miroslav	799
BENIĆ, Gordana	728
BOŠNJAK, Branimir	542
BREŠIĆ, Vinko	500
BRKOVIĆ, Jevrem	369
ČRNJA, Zvane	78
ČORIĆ, Šimun Šito	283
DEKANOVIĆ, Ivo	247, 683
DELORKO, Olinko	119
DOMIĆ, Ljiljana	555
DOMOVIĆ, Tomislav	651

DOVJAK-MATKOVIĆ, Blanka	643
DRAŽENović, Jadranka	456
FRANGEĆ, Ivo	573
FRNDIĆ, Nasko	524
GOLUB, Ivan	205
HAZU, Deklaracija o hrvatskom nacionalno interesu	565
HEKMAN, Jelena	753
HORVAT, Joža	701
HORVATIĆ, Dubravko	809
IDRIZOVIĆ, Nusret	145
JELČIĆ, Dubravko	5, 335, 621
KOBASIĆ, Sanja	757
KRALJIĆ, Nikola	492
KRMPOTIĆ, Milan	495
LAUŠIĆ, Jozo	659
LEDERER, Ana	298
LIPOVAC-GATTI, Marina	471
MACAN, Trpimir	165
MAJHUT, Berislav	225
MARAS, Mate	402
MAROEVIĆ, Tonko	131, 143
MIHALIĆ, Stjepan	24
MIHANOVIĆ, Nedjeljko	301
MORAVEC, Dušan	271
MRAOVIĆ, Simo	235
MUSSAPI, Robeto	471
MUTNJAKOVIĆ, Andrija	581
NEKIĆ, Nevenka	746
NEMEC, Krešimir	770
PALJETAK, Luko	188, 574
PAUZIN, Ljubo	219
PAVIĆ, Krešimir	14
PETLEVSKI, Sibila	72
PILIĆ, Sanja	379
PODRUG, Toma	740
SANESI, Roberto	131
SABLJAK, Tomislav	276
SEKULIĆ, Ante	789
SHAKESPEARE, William	402
STANČIĆ, Mirjana	514

ŠEGEDIN, Petar	305, 586
ŠKUNCA, Andriana	446
ŠUR-PUHLOVSKI, Marina	463
TOMIČIĆ, Zlatko	174
VONČINA, Josip	263
ZEČEVIĆ, Divna	437
ZIDAR-BOGADI, Nada	763

(Nastavak sa 2. str. korica)

ANTE SEKULIĆ	O DJELU IVANA ANTUNOVIĆA	788
MIROSLAV BEKER	IZMEĐU KOMIČNOG I TRAGIČNOG	799
DUBRAVKO HORVATIĆ	VLADIMIR JURČIĆ, JEDAN IZ PLEJADE PREŠUĆIVANIH	809

OBAVIJEST

KNJIŽARAMA, PRETPLATNICIMA I OSTALIMA

Uбудućе se za sve narudžbe u svezi s prodajom i pretplatom na FORUM izvolite izravno obraćati na naše tajništvo, Zagreb, Ulica Andrije Hebranga 1, tel. 433–859, od 10 do 14 sati.

*SRETAN BOŽIĆ
SRETNU NOVU 1992. GODINU
suradnicima i čitateljima
želi uredništvo*

CIJENA OVOM DVOBROJU
200 DINARA

POŠTARINA PLAĆENA